

Suttantapiṭake Khuddakanikāye

Khuddakapāṭhapāliyā samvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

Paramatthajotikā nāma

KHUDDAKAPĀṬHATṬHAKATHĀ

Romanized from Myanmar version published in 1968

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 20

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ခ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဠ tha ဒ da ဝ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဣ = u ဵ = ū ြ = e ွ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က kka	ယ ṅgha	က ṇṭha	ဈ dhya	ဠ pla	ဣ lla
က kka	ဇ cca	က ṇḍa	ဇ dhva	ဠ pba	ဣ lya
က kya	ခ ccha	က ṇṇa	န nta	ဠ bbha	ဣ lha
က kri	ဇ jja	က ṇha	န ntva	ဣ bya	ဣ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	န ntha	ဠ bra	ဠ sta
က kva	ည ṇṇa	က ttha	န nda	ဠ mpa	ဠ stra
ဈ khya	ဉ ṇha	က tva	န ndra	ဠ mpha	ဠ sna
ဇ khva	ဉ ṇca	က tya	န ndha	ဠ mba	ဣ sya
ဇ gga	ခ ṇcha	က tra	န nna	ဠ mbha	ဠ ssa
ဠ ggha	ဉ ṇja	န dda	ဣ nya	ဠ mma	ဠ sma
ဣ gya	ဉ ṇjha	န ddha	န nha	ဣ mya	ဠ sva
ဠ gra	ဠ tta	ဣ dya	ဠ ppa	ဣ mha	ဠ hma
ဠ ṅka	ဠ ttha	ဠ dra	ဠ ppha	ဣ yya	ဠ hva
ဠ ṅkha	ဠ dda	ဠ dva	ဣ pya	ဣ yha	ဠ lha
ဠ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Nidānakathā

Sirimatā amhākaṃ Buddhena Bhagavatā Arahatā Sammāsambuddhena sakalalokapatthaṭamahākaruṇāsinehasiniddhahadayena sabbattha appaṭihatasabbaññutānāvaraṇādiñāṇobhāsasamujjalitena sanarāmaralokagurunā sadevakassa lokassa atthāya hitāya sukhāya dhammo ca vinayo ca desito pañṇatto, so pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena vibhattesu tīsu saddhammesu pariyattisaddhammo nāma, tadeva ca sāsanaṭṭhitiyā pamāṇaṃ, satiyeva hi tasmīṃ itare uppajjanti, nāsati, vuttañhetam **Āṅguttaraṭṭhakathāyaṃ**— (Am-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe)

“Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca.

Tamo bhavissati loko, sūriye atthaṅgate yathā.

Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā.

Paṭipattiyaṃ ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhamṣati”ti.

Teneva ca saddhammaciraṭṭhitikāmino theravarā Mahākassapādayo pariyattisaddhammasaṅkhātāṃ Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ saṅgītimāropetvā Buddhasāsanaṃ saṃrakkhimsu, taṃkālikā ca rājāno saddhammābhivuddhikāmaṃ tesaṃ saṅgītikārānāmanubalappadānena sahāyattamupāgamuṃ.

Tathā hi catūhādhikatimāsaparinibbute Bhagavati Mahākassapattherappamukhehi pañcahi arahantasatehi Rājagahe **paṭhamā dhammasaṅgīti** katā rañño Māgadhasa Ajātasattuno visesānuggaḥamaḍāya.

Vassasataparinibbute ca Bhagavati Mahāyasattherappamukhehi sattahi arahantasatehi Vesāliyaṃ **dutiyā dhammasaṅgīti** katā, tadā ca Kālāsoko mahīpati tesaṃ sahāyattamupāgato.

Tathāgataparinibbānato pana dvinnāṃ vassasatānamupari pañcattimsatime vasse Mahāmoggaliputtatissattherappamukhehi arahantasahaschehi Pāṭaliputte **tatiyā dhammasaṅgīti** katā sakalalokapatthaṭayasassa Dhammāsokassa bhūpatino niratisayānuggaḥam laddhāna.

Sammāsambuddhapariniḥṣiṭṭo pana catunnaṃ vassasatānamupari paṇṇāse vasse Laṅkādiṭṭe Vaṭṭagāmaṇirājino kāle Mātulajanapade Ālokalēṇe **catutthī dhammasaṅgīti** katā pañcahi arahantasatehi Mahādhammarakkhitattherappamukhehi, yā loke “pothakāropanasaṅgīti”ti pākāṭā.

Buddhavasṣe pana catussatādhikadvisahassānamupari pannarasamasāṅkhyāṃ sampatte imasmimpi Marammaraṭṭhe **Mindonnā**massa mahādhammarājino kāle Mandalay itipākāṭe Ratanāpuñjanagare **pañcamī dhammasaṅgīti** katā catussatādhikadvisahassattherehi Dakkhiṇārāmaṇvāsītipiṭakadharabhadantaajāgarattherappamukhehi tasṣeva rañño anavasesānuggahamādāya, yā loke “selakkharāropanasaṅgīti”ti vuccati.

Itthaṃ sudāṃ Buddhassa Bhagavato sāsanaṃ iddhañceva hoti phītañca vitthārikaṃ bāhujāññaṃ puthubhūtaṃ yāvajjatanā.

Cirakālato panetaṃ Buddhavacanāṃ lekhaṇamparāya ceva muddaṇaparamparāya ca anekakkhattuṃ parivattiyābhataṃ na sakkā dāni vattuṃ “paṭhamadutiyatatiyādisaṅgītimāropitākāreneva sabbaso parisuddhaṃ”ti, aññadatthu pañādhunikapothhakesu saṃvijjamānehi kehici paṇādalekhādisañjātakhalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhehi malīnamevetāṃ, tathā hi nānādesiyapothhakesu aññamaññaṃ saṃsandiyaṃānesu anekā visadisapāṭhā dissanti.

Tatoyeva ca Buddhavacanassa suparisuddhabhāvakāmīno mahātherā sasatthantarapiṭakattayakovidā dhammavinayaṃ vācentāyeva te khalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhe disvā evaṃ samacintesuṃ kathesuṃ ca—

“Advayaṇḍino suparisuddhavacanassa tassa Bhagavato pāvacaṇaṃ advayaṃ suparisuddhaṃ nimmalamevassa, imesu pana pāvacaṇapothhakesu aññamaññaṃ visadisā ceva aparisuddhā ca pāṭhā dissanti, nissamaṃsayāṃ kho ayameva mūlapāṭho, yo nesaṃ yuttisampanno, tadanñño pana paṇādalekhaṇapāṭhoyeva, tādisā ca dissanti ādhunikapāvacaṇapothhakesu kismiñci kismiñci ṭhāne.

Kāmañcetedāni na tāva bahutarā, yāva yathābhūtaṃ Pāḷiyā atthaṃ paṭisedheyyuṃ, etarahi pana asodhiyaṃānā te gacchante gacchante

kāle bahutarā bahutarā jāyeyyūṃ, taṃkālikā ca pacchimā janā te sodhetuṃ asamatthā yathādhippetaṃ Pāḷiyā atthaṃ na sammā jāneyyūṃ, evamete saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvatteyyuṃ.

Vuttaṃ hetuṃ **Anguttaranikāye**— (Am 1. 60 piṭṭhe)

‘Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti, katame dve, dunnikkhittaṃ ca padabyañjanaṃ attho ca dunnīto, dunnikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti, ime kho bhikkhave dve dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti’ti.

Yaṃnūna mayaṃ te sodhetvā nimmalaṃ parisuddhaṃ Buddhavacanaṃ sampatiṭṭhāpeyyāma, tadassa saddhammaciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya ca, taṃ pana na sukaraṃ sampādetuṃ aññatra dhammikaṃrājūnāmanuggahenā”ti.

Sā panāyaṃ kathā patthaṭā sādhujanaparamparāya, sutā ca **U Nu** nāmadheyyagga mahāmacappamukhehi Marammaraṭṭhissarehi, sutvāna te evaṃ samacintesuṃ sammantayimsu ca “na kho panetaṃ amhākaṃ patirūpaṃ, ye mayaṃ pubbakehi dhammikehi dhammarājūhi samanuggahitassa Buddhasāsanassa parihānikāraṇaṃ passamānāyeva ajjhupekkhitvā appossukkā vihareyyāma, yaṃnūna mayaṃ sāsānopakārupāye sampādetvā visesato ca ādhunikapāvācanapotthakesu dissamāne saṃsayaṭṭhāniye pamādalekhpāṭhe saṃsodhetukāmānaṃ mahātherānaṃ ajjhāsayaṃ paripūretvā Buddhasāsanāṃ anuggaṇheyyāma”ti, atha te sabbepi sāsānānuggahāya katasanniṭṭhānā ahesuṃ.

Anuggahitukāmehipi ca tehi na sakkā āṇāya kātuṃ vinā mahājanacchandasañjātupadesena, mahājanappatinidhibhūtā hi etarahi Marammikā rājāno, upadeso ca santhāgārasamitiyaṃ mahājanappatinidhibhūtānaṃ matisajīvānaṃ chandeneva samuppajjati, tasmā Buddhasāsanānuggahāya santhāgārasamitiyaṃ ekaṃ dhammupadesaṃ paññāpetvā **Buddhasāsanasamiti** nāma mahāsamiti samuṭṭhāpitā. Tassā kho pana samitiyā sabhāpati hoti *Thadosirīsudhammopādhidhārī* **Sīr U Thwin**vhayo mahāseṭṭhi, upasabhāpati pana *Thadosirīsudhammopādhidhārī*eva **U Thein Maung**vhayo padhānaḍḍavinicchayamandiramhi mahākkhadassādhipati, sabbakammavidhāyako pana

hitadharo *Thadomahāsa*resīthūpādhiko **U Chan Htun**vhayo
upadesikādhīpatipadhānanītivedimahāmantī. Bhaṇḍuppāḍako pana
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Win** nāmadheyyo
sāsanaṭṭhānikamahāmatto.

Atha te Buddhasāsanasamitikā “yāyeva kho panatthāya
samuṭṭhāpitāyaṃ samiti, tadatthamidāni visesato kāhāmā”ti
Marammaraṭṭhebbhipākaṭaḡaḡasamudayasamudite tattha tattha
padhānanāyakabhūte paropaṇṇāsamahāthere dīghadassino nimantiya
evamārocesuṃ “ayaṃ bhante amhākaṃ Buddhasāsanamahāsamiti
Buddhasāsanānuggahatthāyeva raṭṭhissarānaṃ dhammupadesena
samuṭṭhāpitā, sacedāni bhante pubbe viya dhammasaṅgītiṃ katvā sāsanaṃ
paggaṇhituṃ yujjeyya, mahātherā ca tathā kātumiccheyyuṃ, vissatthāva
bhante karontu, mayaṃ tattha kāyañāṇapaccayabalehi niravasesaṃ byāvaṭā
bhavissāmā”ti.

Atha kho te mahātherā “dhammasaṅgītiṃ karissāmā”ti katasanniṭṭhānā
evaṃ pativedesuṃ “kattabbāyevesā dhammasaṅgīti, nesā na kattabbā, tasmā
mayaṃ dāni piṭakapotthakāni pañcamasaṅgītisilālekhāya samānetvā
tāniyeva sarīraṃ katvā Pāḷisaṃsodhanapubbaṅgamaṃ dhammasaṅgītiṃ
kassāma, yāya ādhunikapotthakesu paramparāparivattanavasena saṅjātā
pamādalekhaḡapāṭhā ca nirākariyissanti, visodhitaṅca suparisuddhaṃ
pāvacanamūlaṃ labhivā taṃ muddāpetvā sakalaloke nānāraṭṭhesu
nānādesesu byāpanavasena Buddhasāsanassa ciraṭṭhiti ca sādhiyissati, sabbe
ca Theravādikā raṭṭhā Marammaraṭṭhasahitā ekato hutvā Buddhasāsanāṃ
abhūtapubbapaggahena paggaṇhituṃ labhissanti, sā ca purimikā pañca
saṅgītiyo upanidhāya **chaṭṭhasaṅgīti** nāma bhavissati, taṅca sabbaṃ
bhavissati bahujanahitāya bahujanasukhāya atthāya hitāya sukhāya
devamanussānaṃ, bahūni panettha āvassakakiccāni paṭikacceva
samādapetabbāni tumhākamāyattāni, tasmā saṅgītikālavavatthānādikiccaṃ
tumhākaṃyeva bhāro hotū”ti.

Atha te Buddhasāsanasamitikā sāsanaḡālakānaṃ mahātherānaṃ
chandaṅca ruciṅca samādāya ovādaṅca sirasā samḡaṭicchitvā therānaṃ ceva
attano ca kattabbakiccānaṃ pariniṭṭhānasamayaṃ sallakkhetvā “ayaṃ
chaṭṭhasaṅgīti Sammāsambuddhapaṇinibbānato catussatādhikānaṃ dvinnaṃ
vassasahassānamupari

aṭṭhanavutime vasse vesākhapuṇṇamito paṭṭhāya ārabhitabbā, dve ca vassāni kattabbā, pañcannaṃ ca sāsanaṃ vassasahassānam upaḍḍhavasve vesākhapuṇṇamiyaṃ yeva pariniṭṭhāpetabbā”ti saṅgītikālaṃ vavatthapesuṃ.

Tato paṭṭhāya ca te punappunaṃ sannipatitvā sammantayitvā saṅgītiyā pubbakiccesu nirantaraṃ byāvaṭṭaṃ honti, “mahantaṃ kho Jinasāsanaṃ mahatiyāyevetaṃ pūjāya pūjanīyaṃ”ti mantvā tehi kārapitāni mahantamahantāni sāsanaṃ mandirāni, tattha saṅgītiṃ kurumānassa bhikkhusaṅghassa sukhassannisaṃjattamaṃ sannipātapaṭṭhānabhūtaṃ mahantaṃ saṅgītiṃ mandiraṃ Yangon nāma rājadhāniyaṃ **Sirīmaṅgalatthale Kaba Aye** (Lokasāma) nāmakassa cetiyassa āsanne selapabbataguhāvesena kārapitaṃ tibhūmakam pāyaso silā-iṭṭhakāyomayaṃ, evaṃ mahantampetaṃ ekasamvachhareneva pariniṭṭhāpitaṃ iddhiyā maññe nimmitaṃ, taṃca bahi ṭhatvā apekkhattaṃ sayamaṃ jātase lapabbato viya dissati, anto pavisitvā olokayataṃ pana olokitolokitaṭṭhānato dassanīyaṃ pāsādikaṃ ramaṇīyaṃ atittikameva hutvā devavimānamiva khāyati. Tassa panāvidūre aḍḍhateyyānaṃ saṅgītikārabhikkhusahassānaṃ nivāsappahonakā cattāro iṭṭhakamayā mahāpāsādā ceva iṭṭhakamayāyeva bhojanamahāsālā ca mahāsīmāpāsādādayo ca muddaṇayantasālā ca tattheva kārapitā.

Mahātherāpi ca “saṅgītikiccaṃ nāma therādheyyaṃ, therānaṃ ovādeneva kattabbaṃ, na vinā tena, tasmā bhikkhusaṅghassa ceva upāsakānaṃca sabbampi saṅgītipaṭibaddhamovādaṃ dātum bhavitabbamettha ovādadāyakaṃ saṅghasabhāyapī”ti Marammaraṭṭhadhajūpame aggamahāpaṇḍitopādhidhārino ca raṭṭhovādācariyasammate ca raṭṭhavinayadharasammate ca aññe cābhipākaṭaḡarubhāvaṇīyādiguṇaḡaḡasamaḡinoti parosataṃ nāyakamahāthere uccinitvā “chaṭṭhasaṅgīti-ovādācariyasamghanāyakaṃ sabhaṃ” nāmekam padhānamahāsaṅghasabham patiṭṭhāpesuṃ, te ca nāyakamahātherā Sambuddhavadanaratanākarapāraḡe vividhasatthantaragahanāsaṅgacārīne therānuthere pañcavīsatiṃ matte samuccinitvā “chaṭṭhasaṅgītidhurandharasabhā”ti ca sammannitvā tassā sabhāya bhāraṃ niyyātesuṃ sabbāni saṅgītipaṭibaddhakiccāni samvidahitum. Te ca saṅgītidhurandharasabhikā therā sakalamarammaraṭṭhe **Nyaung Yan Sayadaw**ti abhipākaṭam “Aggamahāpaṇḍito” pādhinā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhinā cāti

dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitaṃ jātiyā āsītivassikaṃ upasampadāya saṭṭhivassaṃ “Bhadantarevataṃ” nāma mahātheravaraṃ sabhāpatiṃ katvā Tepiṭake Buddhavacane ceva nānāsatthesu ca kovide dhammācariyakavipadappatte bhikkhū uccinitvā aṭṭhadasādivaggavasena parosataṃ Pāḷivisodhakavagge ceva sambahule ca paṭivisodhakavagge bandhāpetvā visodhanappaṭivisodhanehi Buddhavacanaṃ suparisuddhattaṃ paṭipāpetvā dhammasaṅgītimakāṃsu yathā taṃ porāṇakasāṅgītikārā.

Evam saṅgītimāropitassa Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthasaṃvaṇṇanābhūtā Aṭṭhakathāyo ca saṃvijjanti manoramāya tantinayānucchavikāya bhāsāya Ācariyabuddhaghosādīhi theravarehi katā.

Tāsampi Aṭṭhakathānaṃ sadesīyamūlehi ceva videsīyamūlehi ca saṃsanditvā Tepiṭakassa viya Buddhavacanassa visodhanappaṭivisodhanavasena mahātherā pāvacanadassino saṃvaṇṇanākovidā pāṭhasodhanamakāṃsu.

Icevamaṭṭhakathāyo ca pamādakhalitādhika paribhaṭṭhapāṭhānaṃ nirākaraṇavasena visodhitā ceva paṭivisodhitā ca hutvā Buddhasāsanamuddaṇayantālaye samappitā suṭṭhu muddāpaṇāya.

Muddāpaṇakāle ca Piṭakattayamuddāpaṇe viya mahātheravarā mūlasodheyyapattapāṭhakehi gahaṭṭhapaṇḍitehi ceva dhammācariyabhikkhupaṇḍitehi ca anakavāraṃ parisodhitaṃ osānasodheyyapattaṃ paṭivisodhitamūlapotthakena ceva aññehi sadesa desantarika Aṭṭhakathāpotthakehi ca vividhabyākaraṇādisatthehi ca punappunaṃ saṃsandetvā suvisada paribyattakaṇḍavāra vākyaccheda saṅketatañca sampāpetvā mahatā parissamena osānasodhanamakāṃsu.

Evametāsampi ca suvisodhitānaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṅgītibhāranitthārakā mahātherā nikhilamarammaraṭṭhe **Maso Yein Sayadaw**ti abhipākaṭaṃ “Aggamahāpaṇḍito” pādhinā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhinā cāti dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitaṃ jātiyā chasattativassikaṃ upasampadāya chappaññāsavassaṃ “Bhadantasūriyābhivaṃsaṃ” nāma mahātheravaraṃ sabhāpatiṃ katvā chaṭṭhasaṅgītikārakapariyāpannehi therānutherehi saṅgamma paṭhanatthāya samārabhimsu yathā taṃ chaṭṭhasaṅgītidhammasaṅgāyanākāle.

Evametāsaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṃsodhana-muddāpaṇa-sampañhanesu
 karīyamānesu raṭṭhissaragaṇe aggamahāmacco **U Nu** nāmadheyyo
 mahāsayo ceva Buddhasāsanasamitiyaṃ sampati bhaṇḍuppadako
 raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Basaw** nāmadheyyo
 sāsanaṭṭhānikamahāmatto cāti-imepi taṃkiccasampādanāya Pāḷisaṅgītikāle
 viya mahussāhena byāvaṭṭā honti.

Icevametāpi Aṭṭhakathāyo theravādīnekāyikavibudhappamukhānaṃ
 satthāgamaratanālayasāragāhīnaṃ veyyākaraṇakesarīnaṃ
 accantanimmalañāṇavārīnā paridhovitā saṅgamma ca paṭhitā, tā
 vibudhappavarekagocarā vimuttirasassādāyiniyo Piṭakattayassatthaṃ
 paribyattaṃ pakāsentīyo ciraṃ vilasantiyo lokatthasiddhiṃ sādhayantūti.

Tenetaṃ vuccati—

1. Mūlakaṃ pariyattīva, sāsanaṃ Mahesino.
 Pariyattippamāṇā hi, ciraṃ saddhammasaṅgīti.
2. Tasmā taṃ rakkhituṃ therā, dhammasaṅgāhakā purā.
 Rājāno upanissāya, akaṃsu dhammasaṅgahe.
3. **Paṭhamam** dhammasaṅgītiṃ, **Ajātasattur**ājino.
 Anuggahena katvāna, pālayuṃ Jinasāsanam.
4. **Dutiyam** tu tathā katvā, **Kālāsokassa** rājino.
 Kāle tamupanissāya, pālayuṃ Jinasāsanam.
5. **Tatiyaṃ**pica katvāna, **Dhammāsokassa** rājino.
 Anuggahena Buddhassa, sāsanaṃ abhipālayuṃ.
6. **Catutthim** pana Laṅkāyaṃ, **Vaṭṭagāmaṇir**ājino.
 Kālamhi potthakāruḷhaṃ, katvāna pālayuṃ tathā.
7. Imasmiṃ Marammaraṭṭhepi, **Mindonnāma** narādhipaṃ.
 Rajjaṃ samanussāsantaṃ, ratanattayamāmakam.
8. Sannissāya mahātherā, thirasīlā guṇākarā.
Pañcamim dhammasaṅgītiṃ, karontā sāsanaṭṭhitim.

9. Patthayantā likhāpetvā, silāpaṭṭesu peṭakaṃ.
Vāyāmena mahantena, pālayuṃ Jinasāsanam.
10. Itthaṃ purā mahātherā, rājāno cāpi dhammikā.
Sāsanam paripālesuṃ, jīvitaṃ viya attano.
11. Tathāpi khalitādāni, dissanti Piṭakattaye.
Paramparāya lekhāya, sañjātā muddaṇena ca.
12. Disvāna te mahātherā, vācentāva Tipeṭakaṃ.
Vuccamānanayenevaṃ, cintesuṃ mantayimsu ca.
13. “Katvāna sādhuṃ gantha-suddhikaṃ sāsanaṃyukaṃ.
Yaṃnūna dhammasaṅgītiṃ, kareyyāma mayaṃ” iti.
14. Etamatthaṃ suṇitvāna, **U Nu** nāma mahāsaya.
Marammavisaye **agga-mahāmacca**dhurandharo.
15. “Sāsanaṃyattakiccāni, sampādentā visesato.
Saṅgītiyaṇca therānaṃ, sampūrentā manorathaṃ.
16. Yathā rakkhimsu porāṇā, surājāno tathā mayaṃ.
Saṃrakkheyyāma Sambuddha-sāsanam” iti cintiya.
17. Mahāmaccehi aññehi, saṅgamehi ca mantiya.
Suppatiṭṭhāpayitvāna, **Buddhasāsana**saṅgamaṃ.
18. Mahātherānamādāya, chandaṃ idha nivāsinaṃ.
Aññesu Sīhaḷādīsu, videsesu ca vāsinaṃ.
19. Kāretvā dhammasaṅgītiṃ, sodhetvā Satthusāsanam.
Saddhammānuggahatthāya, karaṃ daḷhapaṇakkamaṃ.
20. **Sirīmaṅgalavikhyāte**, thalasmaṃ pavare subhe.
Cetiyaṃsāvidūramhi, **Kaba Aye** itisaññino.
21. Guhāvesena kāretvā, mahāsaṅgītimandiraṃ.
Āvāsādiṇca bhikkhūnaṃ, kāresi muddaṇālayaṃ.
22. Ganthasaṃsodhanaṃ dhamma-saṅgītiyā tu paṇḍitā.
Mahātheravarākaṃsu, satimantā punappunaṃ.

23. Muddāpente ca passitvā, mahātherehi pañcahi.
Sodheyyapattamosānaṃ, nimmalattaṃ supāpitaṃ.
24. Katvā suvisadaṃ Buddha-bhāsitaṃ Piṭakattayaṃ.
Yathā muddāpitaṃ āsi, sāsanaṭṭhaṃ Mahesino.
25. Tathā Aṭṭhakathāyo ca, saṃsodhetvā punappunaṃ.
Suṭṭhu muddāpitā honti, sabbalokatthasiddhiyāti.

Khuddakapāṭṭhakathā

Mātikā		Piṭṭhaka	
Ganthārambhakathā	...	...	1
Khuddakavavatthāna	...	...	2
Nidānasodhana	...	...	3
1. Saraṇattayaṇṇanā			
Buddhavibhāvanā	...	...	4
Saraṇagamanagamakavibhāvanā	...	...	6
Bhedābhadaphaladīpanā	...	...	7
Gamanīyadīpanā	...	...	8
Dhammasaṁghasaraṇavibhāvanā	...	...	10
Anupubbavavatthānakāraṇaniddesa	...	...	11
Upamāpakāsanā	...	...	11
2. Sikkhāpadavaṇṇanā			
Sikkhāpadapāṭhamātikā	...	...	13
Sādhāraṇavisesavavatthāna	...	...	14
Sādhāraṇavibhāvanā	...	...	15
Purimapañcasikkhāpadavaṇṇanā	...	...	16
Ekatānānatādivinicchaya	...	...	17
Pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā	...	...	24
3. Dvattiṃsākāraṇṇanā			
Padasambandhavaṇṇanā	...	...	27
Asubhabhāvanā	...	...	29
Pakiṇṇakanaya	...	...	60

Mātikā

Piṭṭhaṅka

4. Kumārapañhavaṇṇanā

Aṭṭhuppatti	...	...	62
Nikkhepappayojana	...	...	62
Ekaṃ nāma kintipañhavaṇṇanā	...	...	63
Dve nāma kintipañhavaṇṇanā	...	...	65
Tiṇi nāma kintipañhavaṇṇanā	...	...	65
Cattāri nāma kintipañhavaṇṇanā	...	...	66
Pañca nāma kintipañhavaṇṇanā	...	...	68
Cha nāma kintipañhavaṇṇanā	...	...	69
Satta nāma kintipañhavaṇṇanā	...	...	70
Aṭṭha nāma kintipañhavaṇṇanā	...	...	71
Nava nāma kintipañhavaṇṇanā	...	...	72
Dasa nāma kintipañhavaṇṇanā	...	...	74

5. Maṅgalasuttavaṇṇanā

Nikkhepappayojana	...	...	75
Paṭhamamahāsaṅgītikathā	...	...	76
Evamiccā dipāṭhavaṇṇanā	...	...	85
Maṅgalapañhasamuṭṭhānakathā	...	...	99
Bahūdevātigāthāvaṇṇanā	...	...	103
Asevanā cātigāthāvaṇṇanā	...	...	104
Patirūpadesavāso cātigāthāvaṇṇanā	...	...	110
Bāhusaccañcātigāthāvaṇṇanā	...	...	112
Mātāpitu-upaṭṭhānantigāthāvaṇṇanā	...	...	115
Dānañcātigāthāvaṇṇanā	...	...	117
Āratītigāthāvaṇṇanā	...	...	119
Gāravo cātigāthāvaṇṇanā	...	...	121
Khantī cātigāthāvaṇṇanā	...	...	125

Mātikā	Piṭṭhaṅka	
Tapo cātigāthāvaṇṇanā	...	128
Phuṭṭhassa lokadhammehītigāthāvaṇṇanā	...	129
Etādisānītigāthāvaṇṇanā	...	130

6. Ratanasuttavaṇṇanā

Nikkhepappayojana	...	132
Vesālivatthu	...	133
Bhagavato nimantanāṃ	...	135
Yānīdhāhigāthāvaṇṇanā	...	139
Tasmā hītigāthāvaṇṇanā	...	140
Yamkiñcītigāthāvaṇṇanā	...	142
Khayaṃ virāgantigāthāvaṇṇanā	...	150
Yam Buddhaseṭṭhotigāthāvaṇṇanā	...	151
Ye puggalātigāthāvaṇṇanā	...	152
Ye suppayuttātigāthāvaṇṇanā	...	154
Yathindakhīlotigāthāvaṇṇanā	...	155
Ye ariyasaccānītigāthāvaṇṇanā	...	156
Sahāvassātigāthāvaṇṇanā	...	157
Catūhapāyehītigāthāvaṇṇanā	...	158
Kiñcāpi sotigāthāvaṇṇanā	...	159
Vanappagumbetigāthāvaṇṇanā	...	160
Varo varaññūtigāthāvaṇṇanā	...	161
Khīnantigāthāvaṇṇanā	...	162
Yānīdhātigāthāttayavaṇṇanā	...	164

7. Tirokuṭṭasuttavaṇṇanā

Nikkhepappayojana	...	168
Anumodanākathā	...	169

Mātikā	Piṭṭhaṅka
Paṭhamagāthāvaṇṇanā	172
Dutiyagāthāvaṇṇanā	173
Tatiyagāthāvaṇṇanā	174
Catutthagāthāpubbaddhavaṇṇanā	175
Catutthagāthāparaddhapañcamagāthāpubbaddhavaṇṇanā	175
Pañcamagāthāparaddhachāṭṭhagāthāpubbaddhavaṇṇanā	176
Chāṭṭhagāthāparaddhasattamagāthāvaṇṇanā	178
Aṭṭhamanavamagāthādvayaṇṇanā	179
Dasamagāthāvaṇṇanā	179
Ekādasamagāthāvaṇṇanā	180
Dvādasamagāthāvaṇṇanā	181
Terasamagāthāvaṇṇanā	181

8. Nidhikaṇḍasuttavaṇṇanā

Nikkhepakāraṇa	182
Suttaṭṭhupatti	183
Paṭhamagāthāvaṇṇanā	183
Dutiyagāthāvaṇṇanā	184
Tatiyagāthāvaṇṇanā	186
Catutthapañcamagāthāvaṇṇanā	186
Chāṭṭhagāthāvaṇṇanā	187
Sattamagāthāvaṇṇanā	188
Aṭṭhamagāthāvaṇṇanā	189
Navamagāthāvaṇṇanā	190
Dasamagāthāvaṇṇanā	191
Ekādasamagāthāvaṇṇanā	192
Dvādasamagāthāvaṇṇanā	194
Terasamagāthāvaṇṇanā	194

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Cuddasamagāthāvaṇṇanā	...	...	195
Pannarasamagāthāvaṇṇanā	...	...	196
Soḷasamagāthāvaṇṇanā	...	...	196

9. Mettasuttavaṇṇanā

Nikkhepappayojana	...	...	197
Nidānasodhana	...	...	198
Paṭhamagāthāvaṇṇanā	...	...	201
Dutiyagāthāvaṇṇanā	...	...	205
Tatīyagāthāvaṇṇanā	...	...	207
Catutthagāthāvaṇṇanā	...	...	208
Pañcamagāthāvaṇṇanā	...	...	210
Chaṭṭhagāthāvaṇṇanā	...	...	211
Sattamagāthāvaṇṇanā	...	...	212
Aṭṭhamagāthāvaṇṇanā	...	...	212
Navamagāthāvaṇṇanā	...	...	213
Dasamagāthāvaṇṇanā	...	...	214

Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Khuddakanikāya

Khuddakapāṭhaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi,
Dhammaṃ saraṇaṃ gacchāmi,
Saṅghaṃ saraṇaṃ gacchāmīti—

Ayaṃ saraṇagamananiddeso Khuddakānaṃ ādi.

Imassa dāni atthaṃ Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya vivaritaṃ vibhajitaṃ uttānikātaṃ¹ idaṃ vuccati—

“Uttamaṃ vandaneyyānaṃ, vanditvā ratanattayaṃ.
Khuddakānaṃ karissāmi, kesañci atthavaṇṇanaṃ.

Khuddakānaṃ gambhīrattā², kiñcāpi atidukkarā.
Vaṇṇanā mādisenesā³, abodhantena sāsanaṃ.

Ajjāpi ku abbocchinno, pubbācariyanicchayo.
Tatheva ca ṭhitaṃ yasmā, navaṅgaṃ Satthusāsanaṃ.

Tasmāhaṃ kātumicchāmi, atthasaṃvaṇṇanaṃ imaṃ.
Sāsanañceva nissāya, porāṇaṃ vinicchayaṃ.

Saddhammabahumānena⁴, nāttukkaṃsanakamyatā.
Nāññesaṃ vambhanatthāya, taṃ suṇātha samāhitā”ti.

1. Ttāniṃ kātum (Ka)

3. Mādiseneva (Syā)

2. Gabhīrattā (Si)

4. Saddhammaṃ bahumānena (Ka)

Khuddakavavatthāna

Tattha “**Khuddakānaṃ karissāmi, kesañci atthavaṇṇanaṃ**”ti vuttattā Khuddakāni tāva vavatthapetvā pacchā atthavaṇṇanaṃ karissāmi. Khuddakāni nāma Khuddakanikāyassa ekadeso, Khuddakanikāyo nāma pañcannaṃ nikāyānaṃ ekadeso. Pañca nikāyā nāma—

Dīghamajjhimasamyutta, Aṅguttarikakhuddakā.

Nikāyā pañca gambhīrā, dhammato atthato cime.

Tattha Brahmajālasuttādīni catuttimsa suttāni **Dīghanikāyo**. Mūlapariyāyasuttādīni diyaḍḍhasataṃ dve ca suttāni **Majjhimanikāyo**. Oghasaraṇasuttādīni satta suttasahassāni satta ca suttasatāni dvāsaṭṭhi ca suttāni **Samyuttanikāyo**. Cittapariyādānasuttādīni nava suttasahassāni pañca ca suttasatāni sattapaññāsañca suttāni **Aṅguttaranikāyo**. Khuddakapāṭho Dhammapadaṃ Udānaṃ Itivuttakaṃ Suttanipāto Vimānavatthu Petavatthu Theragāthā Therīgāthā Jātakaṃ Niddeso Paṭisambhidā Apadānaṃ Buddhavaṃso Cariyāpiṭakaṃ Vinayābhidhammapiṭakāni, ṭhapetvā vā cattāro nikāye avasesaṃ Buddhavacanaṃ **Khuddakanikāyo**.

Kasmā panesa Khuddakanikāyoti vuccati? Bahūnaṃ Khuddakānaṃ dhammakkhandhānaṃ samūhato nivāsato ca. Samūhanivāsā hi “nikāyo”ti vuccanti. “Nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekanikāyampi samanupassāmi evaṃ cittaṃ, yathayidaṃ bhikkhave tiracchānagatā pāṇā¹. Poṇikanikāyo cikkhallikanikāyo”ti evamādīni cettha sādhakāni sāsanaṭo lokato ca. Ayamassa² Khuddakanikāyassa ekadeso. Imāni Suttantapiṭakapariyāpannāni atthato vivarituṃ vibhajituṃ uttānikātuṃ ca adhippetāni khuddakāni, tesampi khuddakānaṃ Saraṇasikkhāpadadvattiṃsākāra-kumārapañhamāṅgalasuttaratanaṃsuttatirokuṭṭanidhikaṇḍamettasuttānaṃ vasena navappabhedo Khuddakapāṭho ādi ācariyaparamparāya vācanāmaggaṃ āropitavasena, na Bhagavatā vuttavasena. Bhagavatā hi vuttavasena—

“Anekajātisaṃsāraṃ, sandhāvissaṃ anibbisaṃ.

Gahakāraṃ gavesanto, dukkhā jāti punappunaṃ.

1. Saṃ 2. 123 piṭṭhe.

2. Iccassa ()

Gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṃ na kāhasi.
 Sabbā te phāsukā bhaggā, gahakūṭaṃ visaṅkhataṃ.
 Visaṅkhāragataṃ cittaṃ, taṇhānaṃ khayamajjhagā”ti¹—

Idaṃ gāthādvayaṃ sabbassāpi Buddhavacanassa ādi. Tañca manasāva²
 vuttavasena, na vacībhedam katvā vuttavasena. Vacībhedam pana katvā
 vuttavasena—

“Yadā have pātubhavanti dhammā,
 Ātāpino jhāyato brāhmaṇassa.
 Athassa kaṅkhā vapayanti sabbā,
 Yato pajānāti sahetudhamman”ti³—

Ayaṃ gāthā ādi. Tasmā yvāyaṃ navappabhedo Khuddakapāṭho imesaṃ
 Khuddakānaṃ ādi, tassa ādito pabhuti atthasaṃvaṇṇanaṃ ārabhissāmi.

Nidānasodhana

Tassa cāyamādi “**Buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, dhammaṃ saraṇaṃ
 gacchāmi, saṃghaṃ saraṇaṃ gacchāmi**”ti. Tassāyaṃ atthavaṇṇanāya
 mātikā—

“Kena kattha kadā kasmā, bhāsitaṃ saraṇattayaṃ⁴.
 Kasmā cidhādito vutta, mavuttamapi ādito.
 Nidānasodhanaṃ katvā, evamettha tato paraṃ.
 Buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ, gamakañca vibhāvaye.
 Bhedābhedaṃ phalañcāpi, gamanīyañca dīpaye.
 Dhammaṃ saraṇamiccādi, dvayepesa nayo mato.
 Anupubbavavatthāne, kāraṇaṃ viniddise.
 Saraṇattayametañca⁵, upamāhi pakāsaye”ti.

Tattha paṭhamagāthāya tāva idaṃ saraṇattayaṃ kena bhāsitaṃ, kattha
 bhāsitaṃ, kadā bhāsitaṃ, tasmā bhāsitaṃ, avuttamapicādito Tathāgatena
 kasmā idhādito vuttanti pañca pañhā.

1. Khu 1. 36 piṭṭhe.

2. Manasā (Syā)

3. Khu 1. 78; Vi 3. 2 piṭṭhesu.

4. Ratanattayaṃ (Syā)

5. Ratanattayametañca (Syā, Ka)

Tesaṃ vissajjanā—**kena bhāsīanti** Bhagavatā bhāsitaṃ, na sāvakehi, na isihi, na devatāhi. **Katthāti** Bārāṇasiyaṃ Isipatane Migadāye. **Kadāti** āyasmante Yase saddhiṃ sahāyakehi arahattaṃ patte ekasaṭṭhiyā arahantesu bahujanahitāya¹ loke dhammadesanaṃ karontesu. **Kasmāti** pabbajjatthañca upasampadatthañca. Yathāha—

“Evañca pana bhikkhave pabbājetabbo upasampādetabbo.
Paṭhamam kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādāpetvā
ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ kārāpetvā bhikkhūnaṃ pāde vandāpetvā
ukkuṭikaṃ nisīdāpetvā añjaliṃ paggaṇhāpetvā ‘evaṃ vadehī’ti vattabbo
‘Buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, dhammaṃ saraṇaṃ gacchāmi, saṅghaṃ
saraṇaṃ gacchāmi’ti”².

Kasmā cidhādito vuttanti idañca navaṅgaṃ Satthusāsanaṃ tīhi piṭakehi saṅgaṇhitvā vācanaṃaggaṃ āropentehi pubbācariyehi yasmā iminā maggena devamanussā upāsakabhāvena vā pabbajitabhāvena vā sāsanaṃ otaranti, tasmā sāsanaṭṭarassa maggabhūtatā idha Khuddakapāṭhe ādito vuttanti ñātābbaṃ.

Kataṃ³ nidānasodhanaṃ.

1. Saraṇattayavaṇṇanā

Buddhavibhāvanā

Idāni yaṃ vuttaṃ “**Buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ, gamakañca vibhāvaye**”ti, tattha sabbadhammesu appaṭihatañāṇanimittānuttara⁴vimokkhādhigamaparibhāvitam khandhasantānamupādāya, paññattito sabbaññutaññānapadaṭṭhānaṃ vā saccābhisambodhimupādāya paññattito sattaviseso Buddho. Yathāha—

1. Bahujanahitāya sukhāya (Syā)

3. Kathaṃ (Sī), Katamaṃ (Syā)

2. Vi 3. 29 piṭṭhe.

4. ...nimittānuttaraṃ (Ka)

“Buddhoti yo so Bhagavā Sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmāṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto, balesu ca vasībhāvan”¹.

Ayaṃ tāva atthato Buddhavibhāvanā.

Byañjanato pana “bujjhitāti Buddhho, bodhetāti Buddhho”²ti evamādinā nayena veditabbo. Vuttañcetaṃ—

“Buddhoti kenaṭṭhena Buddhho, bujjhitā saccānīti Buddhho, bodhetā pajāyāti Buddhho, sabbaññutāya Buddhho, sabbadassāvitāya Buddhho, anaññaneyyatāya Buddhho, vikasitāya² Buddhho, khīṇāsavaśaṅkhātena Buddhho, nirupakkilesasaṅkhātena Buddhho, ekantavītarāgoti Buddhho, ekantavītadosoti Buddhho, ekantavītamohoti Buddhho, ekantanikkilesoti Buddhho, ekāyanamaggaṃ gatoti Buddhho, eko anuttaraṃ Sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti Buddhho, abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā Buddhho. Buddhoti netāṃ nāmaṃ mātaraṃ kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātaraṃ kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, vimokkhantikametaṃ Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ Buddhho”¹.

Ettha ca yathā loke avagantā avagatoti vuccati, evaṃ **bujjhitā saccānīti** Buddhho. Yathā paṇṇasosā vātā paṇṇasusāti vuccanti, evaṃ **bodhetā pajāyāti** Buddhho. **Sabbaññutāya Buddhoti** sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā Buddhoti vuttaṃ hoti. **Sabbadassāvitāya Buddhoti** sabbadhammabodhanasamatthāya buddhiyā Buddhoti vuttaṃ hoti. **Anaññaneyyatāya Buddhoti** aññena abodhito sayameva buddhattā Buddhoti vuttaṃ hoti. **Vikasitāya Buddhoti** nānāguṇavikasanato³ padumamiva vikasaṇṭṭhena Buddhoti vuttaṃ hoti. **Khīṇāsavaśaṅkhātena Buddhoti** evamādīhi

1. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

2. Visavitāya (Sī, Khu 7. 363; Khu 9. 172 piṭṭhesu ca)

3. Nānāguṇavisavanato (Sī, Paṭisaṃ-Tṭha 2. 85 piṭṭhe ca)

cittasaṅkocakaradhammapahānato niddākkhayavibuddho puriso viya sabba-kilesaniddākkhayavibuddhattā Buddhōti vuttaṃ hoti. **Ekāyanamaggaṃ gatoti Buddhōti** buddhiyatthānaṃ gamanattapariyāyato yathā maggaṃ gatopi puriso gatoti vuccati, evaṃ ekāyanamaggaṃ gatattāpi Buddhōti vuccatīti dassetuṃ vuttaṃ. **Eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhōti Buddhōti** na parchi buddhattā Buddhō, kintu sayameva anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhattā Buddhōti vuttaṃ hoti. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā Buddhōti** buddhi Buddhāṃ bodhoti¹ pariyāyavacanametaraṃ. Tattha yathā nīlarattaguṇayogato “nīlo paṭo, ratto paṭo”ti vuccati, evaṃ buddhiguṇayogato Buddhōti nāpetuṃ vuttaṃ hoti. Tato paraṃ **Buddhōti netaraṃ nāmanti** evamādi atthamanugatā ayaṃ paññattīti bodhanatthaṃ vuttanti evarūpena nayena sabbesaṃ padānaṃ Buddhasaddassa sādhanasamattho attho veditabbo.

Ayaṃ byañjanatopi Buddhavibhāvanā.

Saraṇagamanagamakavibhāvanā

Idāni **saraṇagamanādīsu** himsatīti saraṇaṃ, saraṇagātānaṃ teneva saraṇagamanena bhayaṃ santāsaṃ dukkhaṃ duggatiṃ parikkilesaṃ himsati vidhamati nīharati nirodhetīti² attho. Atha vā hite pavattanena ahitā ca nivattanena sattānaṃ bhayaṃ himsatīti Buddhō, bhavakantārā uttaraṇena assāsādānena ca dhammo, appakānampi kārānaṃ³ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena saṅgho. Tasmā imināpi pariyāyena taṃ ratanattayaṃ saraṇaṃ. Tappasādataggarutāhi vihataviddhamsitakilesa tapparāyaṇatākārappavatto aparappaccayo vā cittuppādo saraṇagamanāṃ. Taṃsamaṅgī satto taṃ saraṇaṃ gacchati, vuttappakārena cittuppādena “esa me saraṇaṃ, esa me parāyaṇaṃ”ti evametaṃ upetīti attho. Upento ca “ete mayaṃ bhante Bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammaṃca, upāsake no Bhagavā dhāretū”ti

1. Buddhi bodhoti (Ka)

2. Nippothetīti (Syā, Ka)

3. Appakānaṃ kārānaṃ dānapūjanavasena upanītasakkārānaṃ (Sī), appakānampi sakkārānaṃ (Syā)

Tapussa¹ Bhallikādayo viya samādānena vā, “Satthā me bhante Bhagavā, sāvako hamasmī”ti² Mahākassapādayo viya sissabhāvūpagamanena vā, “evaṃ vutte Brahmāyu brāhmaṇo uṭṭhāyāsanaṃ ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena Bhagavā tenaṅjaliṃ paṇāmetvā tikkhattuṃ udānaṃ udānesi ‘namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa. Namō tassa -pa-Sammāsambuddhassa’ti”³ Brahmāyu-ādayo viya tapponattena vā, kammaṭṭhānānuyogino viya attasanniyyātanena vā, ariyapuggalā viya saraṇagamanupakkilesasamucchedena vāti anakappakāraṃ visayato kiccato ca upeti.

Ayaṃ saraṇagamanassa gamakassa ca vibhāvanā.

Bhedābheda phaladīpanā

Idāni “**bhedābhedam phalañcāpi, gamanīyañca dīpaye**”ti vuttānaṃ bhedaḍḍhānaṃ ayaṃ dīpanā—evaṃ saraṇagatassa puggalassa duvidho saraṇagamanabhedo sāvajjo ca anavajjo ca. Anavajjo kālakiriyāya, sāvajjo aññasatthari vuttappakārapavattiyā, tasmim ca vuttappakāraviparītapavattiyā. So duvidhopi puthujjanānameva. Buddhagūṇesu aññāṇasaṃsayamicchāññāpavattiyā anādarādīpavattiyā ca tesam saraṇam saṃkiliṭṭhaṃ hoti. Ariyapuggalā pana abhinna saraṇā ceva asaṃkiliṭṭhasaraṇā ca honti. Yathāha “aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo aññaṃ Satthāraṃ uddiseyyā”ti⁴. Puthujjanā tu yāvadeva⁵ saraṇabhedaṃ na pāpuṇanti, tāvadeva abhinna saraṇā. Sāvajjova⁶ nesam saraṇabhedo, saṃkilesa ca anīṭṭhaphalado hoti. Anavajjo avipākattā aphalo, abhedo pana phalato iṭṭhameva phalaṃ deti.

1. Tapassu (Sī)

3. Ma 2. 341 piṭṭhe.

5. Yāva (Sī, Syā)

2. Saṃ 1. 419 piṭṭhe.

4. Am 1. 29; Ma 3. 110; Abhi 2. 349 piṭṭhesu.

6. Sāvajjo (Sī)

Yathāha—

“Yekeci Buddhāṃ saraṇaṃ gatāse,
Na te gamissanti apāyabhūmim.
Pahāya mānusaṃ dehaṃ,
Devakāyaṃ paripūressanti”¹.

Tatra ca ye saraṇagamanupakkilesasamucchedena saraṇaṃ gatā, te apāyaṃ na gamissanti. Itare pana saraṇagamanena na gamissantīti evaṃ gāthāya adhippāyo veditabbo.

Ayaṃ tāva bhedābhedaphaladīpanā.

Gamanīyadīpanā

Gamanīyadīpanāyaṃ codako āha—“Buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi”²ti ettha yo Buddhaṃ saraṇaṃ gacchati, esa Buddhaṃ vā gaccheyya saraṇaṃ vā, ubhayathāpi ca ekassa vacanaṃ niratthakaṃ. Kasmā? Gamanakiriyāya kammadvayābhāvato. Na hettha “ajaṃ gāmaṃ neti”³ti-ādīsu viya dvikammakattaṃ akkharacintakā icchanti.

“Gacchateva pubbaṃ disaṃ, gacchati pacchimaṃ disaṃ”⁴ti-ādīsu² viya sātthakamevāti ce³. Na Buddhasaraṇānaṃ samānādhikaraṇabhāvassānadhippetato. Etesaṃ hi samānādhikaraṇabhāve adhippete paṭihatacittopi Buddhaṃ upasaṅkamanto Buddhaṃ saraṇaṃ gato siyā. Yaṃ hi taṃ Buddhoti visesitaṃ saraṇaṃ, tamevesa gatoti. “Etaṃ kho saraṇaṃ khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ”⁴ti vacanato samānādhikaraṇattamevāti ce. Na, tattheva tabbhāvato. Tattheva hi gāthāpade etaṃ Buddhādiratanattayaṃ saraṇagatānaṃ bhayaharaṇattasaṅkhāte saraṇabhāve abyabhicaraṇato “khemamuttamañca saraṇaṃ”⁵ti ayaṃ samānādhikaraṇabhāvo adhippeto, aññattha tu⁵ gamisambandhe sati saraṇagamanassa appasiddhito anadhippetoti asādhakametaṃ.

1. Dī 2. 204; Saṃ 1. 25 piṭṭhesu.

3. Samānādhikaraṇabhāvoti ce (Syā)

5. Aññadatthu (Ka)

2. Saṃ 1. 123; Saṃ 2. 101 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 42 piṭṭhe Dhammapade.

“Etaṃ saraṇamāgama, sabbadukkhā pamuccatī”ti ettha gamisambandhepi saraṇagamanapasiddhito samānādhikaraṇattamevāti ce. Na, pubbe vuttadosappasaṅgato. Tatrāpi hi samānādhikaraṇabhāve sati etaṃ Buddhadhammasaṅghasaraṇaṃ paṭihatacittopi āgama sabbadukkhā pamucceyyāti evaṃ pubbe vuttadosappasaṅgo eva siyā, na ca no dosena atthi atthoti asādhakametaṃ. Yathā “mamaṃ hi Ānanda kalyāṇamittaṃ āgama jātidhammā sattā jātiyā parimuccantī”ti¹ ettha Bhagavato kalyāṇamittassa ānubhāvena parimuccamānā sattā “kalyāṇamittaṃ āgama parimuccantī”ti vuttā, evamidhāpi Buddhadhammasaṅghassa saraṇassānubhāvena muccamāno “etaṃ saraṇamāgama, sabbadukkhā pamuccatī”ti vuttoti evamettha adhippāyo veditabbo.

Evam² sabbathāpi na Buddhassa gamanīyattaṃ yujjati, na saraṇassa, na ubhayesaṃ, icchitabbaṅca gacchāmīti niddiṭṭhassa gamakassa gamanīyaṃ, tato vattabbā ettha yuttīti. Vuccate—

Buddhoyevettha gamanīyo, gamanākāradassanattaṃ tu taṃ saraṇavacanaṃ, Buddhaṃ saraṇanti gacchāmi, esa me saraṇaṃ, esa me parāyaṇaṃ, aghassa tātā³, hitassa ca vidhātāti iminā adhippāyena etaṃ gacchāmi bhajāmi sevāmi payirupāsāmi, evaṃ vā jānāmi bujjhāmīti. Yesaṃ hi dhātūnaṃ gati-attho, buddhipi tesāṃ atthoti. Iti-saddassa appayogā ayuttamiti ce. Taṃ na. Tattha siyā—yadi cettha evamattho bhaveyya, tato “aniccaṃ rūpaṃ aniccaṃ rūpanti yathābhūtaṃ pajānāti”ti evamādisu⁴ viya iti-saddo payutto siyā, na ca payutto, tasmā ayuttametanti. Taṅca na, kasmā? Tadattasambhavā. “Yo ca Buddhaṅca dhammaṅca, saṅghaṅca saraṇaṃ gato”ti evamādisu⁵ viya idhāpi iti- saddassa attho sambhavati, na ca vijjamānatthasambhavā iti-saddā sabbattha payujjanti, appayuttassāpettha payuttassa viya iti-saddassa attho viññātabbo aññesu ca evaṃjātikesu, tasmā adoso eva soti. “Anujānāmi bhikkhave tīhi saraṇagamanehi pabbajjan”ti- ādisu⁶ saraṇasseva gamanīyato yaṃ vuttaṃ “gamanākāradassanattaṃ tu saraṇavacanaṃ”ti, taṃ na yuttamiti ce.

1. Saṃ 1. 88 piṭṭhe.

2. Etaṃ (Ka)

3. Ghātā (Sī), vighātā (Syā)

4. Saṃ 2. 46, 94 piṭṭhādīsu.

5. Khu 1. 42 piṭṭhe.

6. Vi 3. 29 piṭṭhe.

taṃ nāyuttaṃ. Kasmā? Tadatthasambhavā eva. Tatrāpi hi tassa attho sambhavati, yato pubbasadisameva appayuttopi payutto viya veditabbo. Itarathā hi pubbe vuttadosappasaṅgo eva siyā, tasmā yathānusiṭṭhameva gahetabbaṃ.

Ayaṃ gamanīyadīpanā.

Dhammasaṃghasaraṇavibhāvanā

Idāni yaṃ vuttaṃ “**dhammaṃ saraṇamiccādi, dvayepesa nayo matoti** ettha vuccate—yvāyaṃ “Buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi”ti ettha atthavaṇṇanānayo vutto, “dhammaṃ saraṇaṃ gacchāmi, saṃghaṃ saraṇaṃ gacchāmi”ti etasmimpi padadvaye esova veditabbo. Tatrāpi hi dhammasaṃghānaṃ atthato byañjanato ca vibhāvana-mattameva asadisam, sesaṃ vuttasadisameva. Yato yadevettha asadisam, taṃ vuccate—maggaphalanibbānāni dhammoti eke. Bhāvitamaggānaṃ sacchikatanibbānānaṃ apāyesu apatanabhāvena dhāraṇato paramassāsavidhānato ca maggavirāgā eva imasmiṃ atthe dhammoti amhākaṃ khanti, aggappasādasuttañceva sādhaṃ. Vuttaṃ cettha “yāvata bhikkhave dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesam aggamakkhāyati”ti evamādi¹.

Catubbidha-ariyamaggasamaṅgīnaṃ catusāmaññaphalasamadhivāsita² khandhasantānānaṃ puggalānaṃ samūho diṭṭhisīlasaṃghātena saṃhatattā saṃgho. Vuttañcetaṃ Bhagavatā—

“Taṃ kiṃ maññasi Ānanda, ye vo mayā dhammā abhiññā desitā, seyyathidaṃ, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcendriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, passasi no tvaṃ Ānanda imesu dhammesu dvepi bhikkhū nānāvāde”ti³.

Ayaṃ hi paramatthasaṃgho saraṇanti gamanīyo. Sutte ca “āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ

1. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu. 2. Samādhivāsita (Syā) 3. Ma 3. 33 piṭṭhe.

lokassā”ti¹ vutto. Etaṃ pana saraṇaṃ gatassa aññasmimpi bhikkhusaṃghe vā bhikkhunisaṃghe vā Buddhappamukhe vā saṃghe sammutisaṃghe vā catuvaggādibhede ekapuggalepi vā Bhagavantaṃ uddissa pabbajite vandanādikiriya saraṇagamanam neva bhijjati na saṃkilissati, ayamettha viseso. Vuttāvesesantu imassa dutiyassa ca saraṇagamanassa bhedaḥbhedaḍividdhānaṃ pubbe vuttanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ tāva “dhammaṃ saraṇamiccādi, dvayepesa nayo mato”ti etassa vaṇṇanā.

Anupubbavavatthānakāraṇaniddesa

Idāni **anupubbavavatthāne, kāraṇaṇca viniddiseti** ettha etesu ca tīsu saraṇavacanesu sabbasattānaṃ aggoti katvā paṭhamam Buddha, tappabhavato tadupadesitato ca anantaraṃ dhammo, tassa dhammassa ādhārakato tadāsevanato ca ante saṃgho. Sabbasattānaṃ vā hite niyojakoti² katvā paṭhamam Buddha, tappabhavato sabbasattahitattā anantaraṃ dhammo, hitādhigamāya paṭipanno adhigatahito cāti katvā ante saṃgho saraṇabhāvena vavatthapetvā pakāsitoti evaṃ anupubbavavatthāne kāraṇaṇca viniddise.

Upamāpakāsanā

Idāni yampi vuttaṃ “**saraṇattayametaṇca, upamāhi pakāsaye**”ti, tampi vuccate—ettha pana puṇṇacando viya Buddha, candakiraṇanikaro viya tena desito dhammo, puṇṇacandakiraṇasamuppāditapīṇito³ loko viya saṃgho. Bālasūriyo viya Buddha, tassa rasmijālamiva vuttappakāro dhammo, tena vihatandhakāro⁴ loko viya saṃgho. Vanadāhakapuriso viya Buddha, vanadahanaggi viya kilesavanadahano dhammo, daḍḍhavanattā khettabhūto viya bhūmibhāgo daḍḍhakilesattā puññakkhettabhūto saṃgho. Mahāmegho viya Buddha, salilavuṭṭhi viya dhammo, vuṭṭhinipātūpasamitareṇu viya janapado upasamitakilesareṇu saṃgho.

1. Khu 1. 254; Aṇ 1. 343, 490 piṭṭhādīsu.

2. Viniyojakoti (Sī)

3. ...samuppāditapīṇiko (Sī)

4. Hatavihatandhakāro (Syā), tirobhāvitandhakāro (Ka)

susārathi viya Buddho, assājānīyavinayūpāyo viya dhammo, suvinītassājānīyasamūho viya saṅgho. Sabbadiṭṭhisalluddharaṇato sallakatto viya Buddho, salluddharaṇūpāyo viya dhammo, samuddhaṭasallo viya jano samuddhaṭadiṭṭhisallo saṅgho. Mohapaṭalasamuppātanato vā sālākiyo viya Buddho, paṭalasamuppātanupāyo viya dhammo, samuppāṭitapaṭalo vippasannalocano viya jano samuppāṭitamohapaṭalo vippasannañāṇalocano saṅgho. Sānusayakilesabyādhiharaṇasamatthatāya vā kusalo vejjo viya Buddho, sammā payuttabhesajjamiva dhammo, bhesajjapayogena samupasantabyādhi viya janasamudāyo samupasantakilesabyādhanusayo saṅgho.

Atha vā sudesako viya Buddho, sumaggo viya khemantabhūmi viya ca dhammo, maggappaṭipanno khemantabhūmippatto viya saṅgho. Sunāviko viya Buddho, nāvā viya dhammo, pārappatto sampattiko viya jano¹ saṅgho. Himavā viya Buddho, tappabhavosadhamiva dhammo, osadhūpabhogena nirāmaya viya jano saṅgho. Dhanado viya Buddho, dhanam viya dhammo, yathādhippāyam laddhadhano viya jano sammāladdha-ariyadhano saṅgho. Nidhidassanako viya Buddho, nidhi viya dhammo, nidhippatto viya jano saṅgho.

Api ca abhayado viya vīrapuriso Buddho, abhayamiva dhammo, sampattābhayo viya jano accantasabbabhayo saṅgho. Assāsako viya Buddho, assāso viya dhammo, assatthajano viya saṅgho. Sumitto viya Buddho, hitūpadeso viya dhammo, hitūpayogena pattasadattho viya jano saṅgho. Dhanākaro viya Buddho, dhanasāro viya dhammo, dhanasārūpabhogo viya jano saṅgho. Rājakumārānhāpako viya Buddho, sīsanhānasalilam viya dhammo, sunhātarājakumāravaggo viya saddhammasalilasunhāto saṅgho. Alaṅkārakārako viya Buddho, alaṅkāro viya dhammo, alaṅkatarājaputtagaṇo viya saddhammālaṅkato saṅgho. Candanarukkho viya Buddho, tappabhavagandho viya dhammo, candanupabhogena santaparilāho viya jano saddhammūpabhogena santaparilāho saṅgho. Dāyajjasampadānako viya pitā Buddho, dāyajjam viya dhammo, dāyajjaharo puttavaggo viya saddhammadāyajjaharo saṅgho.

1. Pārappattasampattiko viya jano (Sī), pārappatto viya sampattikajano (Syā)

vikasitapadumaṃ viya Buddho, tappabhavamadhu viya dhammo,
tadupabhogībhamaragaṇo viya saṅgho. Evaṃ saraṇattayametañca, upamāhi
pakāsaye.

Ettāvatā ca yā pubbe “**kena kattha kadā kasmā, bhāsitaṃ
saraṇattayan**”ti-ādīhi catūhi gāthāhi atthavaṇṇanāya mātikā nikkhattā, sā
atthato pakāsitā hotīti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Saraṇattayavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sikkhāpadavaṇṇanā

Sikkhāpadapāṭhamātikā

Evaṃ saraṇagamanehi sāsanoṭāraṃ dassetvā sāsanaṃ otiṇṇena
upāsakena vā pabbajitena vā yesu sikkhāpadesu paṭhamāṃ sikkhitabbaṃ,
tāni dassetuṃ nikkhattassa Sikkhāpadapāṭhassa idāni vaṇṇanattham ayaṃ
mātikā—

“Yena yattha yadā yasmā, vuttānetāni taṃ nayaṃ.

Vatvā katvā vavatthānaṃ, sādharmaṇavisesato.

Pakatiyā ca yaṃ vajjaṃ, vajjaṃ paṇṇattiyā ca yaṃ.

Vavatthapetvā taṃ katvā, padānaṃ byañjanatthato.

Sādhāraṇānaṃ sabbesaṃ, sādharmaṇavibhāvanaṃ.

Atha pañcasu pubbesu, visesatthappakāsaṭṭhaṃ¹.

Pāṇātipātāpabhuti-hekatānānatādito².

Ārammaṇādānabhedā, mahāsāvajjato tathā.

Payogaṅgasamuṭṭhānā, vedanāmūlakammato.

Viramato ca phalato, viññātabbo vinicchayo.

1. Visesatthappakāsaṇo (Syā)

2. Pāṇādi pāṇātipāta, pabhutīhekatādito (Sī), pāṇātipātātipāta, pabhutīhekatādito (Ka)

Yojetabbaṃ tato yuttaṃ, pacchimesvapi pañcasu.
Āveṇikañca vattabbaṃ, ñeyyā hīnāditāpi cā”ti.

Tattha etāni pāṇātipātāveramaṇīti-ādīni dasa sikkhāpadāni Bhagavatā eva vuttāni, na sāvakādihi. Tāni ca Sāvattiyaṃ vuttāni Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme āyasmantaṃ Rāhulaṃ pabbājetvā Kapilavatthuto Sāvattimā anuppattena sāmaṇerānaṃ sikkhāpadavavattthāpanatthaṃ. Vuttaṃ hetam—

Atha kho Bhagavā Kapilavatthusmiṃ yathābhirantaṃ viharitvā yena Sāvattimā tena cārikaṃ pakkāmi, anupubbena cārikaṃ caramāno yena Sāvattimā tadavasari, tatra sudamā Bhagavā Sāvattimā viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena -pa-. Atha kho sāmaṇerānaṃ etadahosi “kati nu kho amhākaṃ sikkhāpadāni, kattha ca amhehi sikkhitabban”ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesum “anujānāmi bhikkhave sāmaṇerānaṃ dasa sikkhāpadāni, tesu ca sāmaṇerehi sikkhitum, pāṇātipātā veramaṇī -pa- jātārūparajatapaṭiggahaṇā veramaṇī”ti¹.

Tānetāni “samādāya sikkhati sikkhāpadesū”ti² suttānusārena saraṇagamanesu ca dassitapāṭhānusārena “pāṇātipātā veramaṇisikkhāpadaṃ³ samādiyaṃ”ti evaṃ vācanāmaggaṃ āropitānīti veditabbāni. Evaṃ tāva “yena yattha yadā yasmā, vuttānetāni taṃ nayaṃ vatvā”ti so nayo daṭṭhabbo.

Sādhāraṇavisesavavattthāna

Ettha ca ādito dve catutthapañcamāni upāsakānaṃ sāmaṇerānañca sādharmaṇi niccasīlavasena. Uposathasīlavasena pana upāsakānaṃ sattamaṭṭhamāṃ cekaṃ aṅgaṃ katvā sabbapacchimavajjāni sabbāni pi sāmaṇerehi sādharmaṇi, pacchimaṃ pana sāmaṇerānameva visesabhūtaṃti evaṃ sādharmaṇavisesato vavattthānaṃ kātabbam. Purimāni cettha pañca ekanta-akusalacittasamuṭṭhānattā pāṇātipātādīnaṃ pakativajjato veramaṇiyā,

1. Vi 3. 117 piṭṭhe.

2. Dī 1. 59; Ma 2. 17; Abhi 2. 253 piṭṭhādīsu.

3. Veramaṇī sikkhāpadaṃ (Sī, Syā)

sesāni paṇṇattivajjatoti evaṃ pakatiyā ca yaṃ vajjaṃ, vajjaṃ paṇṇattiyā ca yaṃ, taṃ vavatthapetabbaṃ.

Sādhāraṇavibhāvanā

Yasmā cettha “veramaṇisikkhāpadaṃ samādiyāmi”ti etāni sabbasādhāṇāni padāni, tasmā etesaṃ padānaṃ byañjanato ca atthato ca yaṃ sādhāraṇavibhāvanā veditabbā—

Tattha **byañjanato** tāva veraṃ maṇatīti veramaṇī, veraṃ pajahati, vinodeti, byantikaroti, anabhāvaṃ gametīti attho. Viramati vā etāya karaṇabhūtāya veramaṇā puggaloti vikārassa vekāraṃ katvā veramaṇī. Teneva cettha “veramaṇisikkhāpadaṃ viramaṇisikkhāpadaṃ”ti dvidhā sajjhāyaṃ karonti. Sikkhitabbāti sikkhā, pajjate anenāti padaṃ. Sikkhāya padaṃ sikkhāpadaṃ, sikkhāya adhigamūpāyoti attho. Atha vā mūlaṃ nissayo paṭiṭṭhāti vuttaṃ hoti. Veramaṇī eva sikkhāpadaṃ veramaṇisikkhāpadaṃ, viramaṇisikkhāpadaṃ vā dutiyena nayena. Sammā ādiyāmi samādiyāmi, avītikkamanādhippāyena akhaṇḍakāritāya acchiddabhāritāya asabalakāritāya ca ādiyāmīti vuttaṃ hoti.

Atthato pana veramaṇīti kāmāvacarakusalacittasampayuttā virati, sā pāṇātipātā viramantassa “yā tasmim samaye pāṇātipātā ārati virati paṭivirati veramaṇī akiriyā akaraṇaṃ anajjhāpatti velā-anatikkamo setughāto”ti evamādinā¹ nayena Vibhaṅge vuttā. Kāmañcesā veramaṇī nāma lokuttarāpi atthi, idha pana samādiyāmīti vuttattā samādānavasena pavattārahā, tasmā sā na hotīti kāmāvacarakusalacittasampayuttā viratīti vuttā.

Sikkhāti tisso sikkhā adhisīlasikkhā adhicittasikkhā adhipaññāsikkhāti, imasmim panatthe sampattaviratisīlaṃ lokikā vipassanā rūpāpajhānāni ariyamaggo ca sikkhāti adhippetā. Yathāha—

Katame dhammā sikkhā, yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ -pa-tasmim

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

samaye phasso hoti -pa- avikkhepo hoti, ime dhammā sikkhā.

Katame dhammā sikkhā, yasmim samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi -pa- paṭhamam jhānam -pa- pañcamam jhānam upasampajja viharati -pa- avikkhepo hoti, ime dhammā sikkhā.

Katame dhammā sikkhā, yasmim samaye arūpapattiyā -pa- nevasaññānāsaññāyatanaśahagatam -pa- avikkhepo hoti, ime dhammā sikkhā.

Katame dhammā sikkhā, yasmim samaye lokuttaram jhānam bhāveti niyyānikam -pa- avikkhepo hoti, ime dhammā sikkhā¹.

Etāsu sikkhāsu yāya kāyaci sikkhāya padaṃ adhigamūpāyo, atha vā mūlam nissayo paṭiṭṭhāti sikkhāpadaṃ. Vuttam hetam “sīlam nissāya sīle paṭiṭṭhāya satta bojjhaṅge bhāvento bahulikaronto”ti mādi². Evamettha sādharmaṇam padānam sādharmaṇa byañjanato atthato ca vibhāvanā kātabbā.

Purimpañcasikkhāpadavaṇṇanā

Idāni yaṃ vuttam “**atha pañcasu pubbesu, visesatthappakāsato -pa- viññātabbo vinicchayo**”ti, tatthetam vuccati—**pāṇātipātoti** ettha tāva **pāṇoti** jīvitindriyappaṭibaddhā khandhasantati, tam vā upādāya paññatto satto. Tasmim pana pāṇe pāṇasaññino tassa pāṇassa jīvitindriyupacchedaka-upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānam aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. **Adinnādānanti** ettha **adinnanti** parapariggahitam yattha paro yathākāmakāritam āpajjanto adaṇḍāraho anupavajje ca hoti, tasmim parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyaka upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānam aññataradvārappavattā eva theyya cetanā adinnādānam. **Abrahmacariyanti** aseṭṭhacariyam, dvayamdvayasamāpattimethu nappaṭisevanā kāyadvārappavattā asaddhammappaṭisevanaṭṭhānavītikkamacetanā

1. Abhi 2. 304 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 58 piṭṭhe.

abrahmacariyaṃ. **Musāvādoti** ettha **musāti** visamvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo kāyapayogo vā, visamvādanādhippāyena panassa paravisamvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānameva aññataradvārappavattā micchācetanā musāvādo. **Surāmerayamajjapamādaṭṭhānanti** ettha pana **surāti** pañca surā—piṭṭhasurā pūvasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṃyuttā cāti. **Merayampi** pupphāsavo phalāsavo gulāsavo madhvāsavo sambhārasaṃyutto cāti pañcavidham. **Majjanti** tadubhayameva madaniyaṭṭhena majjaṃ, yaṃ vā panaññampi kiñci atthi madaniyaṃ, yena pītena matto hoti pamatto, idaṃ vuccati majjaṃ. **Pamādaṭṭhānanti** yāya cetanāya taṃ pivati ajjhoharati, sā cetanā madappamādahetuko pamādaṭṭhānanti vuccati, yato ajjhoharaṇādhippāyena kāyadvārappavattā surāmerayamajjānaṃ ajjhoharaṇacetanā “surāmerayamajjapamādaṭṭhānan”ti veditabbā. Evaṃ tāvettha pāṇātipātappabhutīhi viññātabbo vinicchayo.

Ekatānānatādivinicchaya

Ekatānānatāditoti ettha āha—kiṃ pana vajjhavadhakappayogacetanādīnaṃ ekatāya pāṇātipātassa aññassa vā adinnādānādino ekattaṃ, nānatāya nānattaṃ hoti, udāhu notī. Kasmā panetaṃ vuccati, yadi tāva ekatāya ekattaṃ, atha yadā ekaṃ vajjhaṃ bahū vadhakā vadhenti, eko vā vadhako bahuke vajjhe vadheti, ekena vā sāhatthikādīnā payogena bahū vajjhā vadhīyanti, ekā vā cetanā bahūnaṃ vajjhānaṃ jīvi-tindriyupacchedakapayogaṃ samuṭṭhāpeti, tadā ekana pāṇātipātena bhavitabbaṃ. Yadi pana nānatāya nānattaṃ, atha yadā eko vadhako ekassatthāya ekaṃ payogaṃ karonto bahū vajjhe vadheti, bahū vā vadhakā Devadattayaññadattasomadattādīnaṃ bahūnamatthāya bahū payoge karontā ekameva Devadattaṃ Yaññadattaṃ Somadattaṃ vā vadhenti, bahūhi vā sāhatthikādīhi payogehi eko vajjho vadhīyati. Bahū vā cetanā eka-sseva vajjhassa jīvitindriyupacchedakapayogaṃ samuṭṭhāpenti, tadā bahūhi pāṇātipātehi bhavitabbaṃ. Ubhayampi cetamayuttaṃ. Atha neva etesaṃ vajjhādīnaṃ ekatāya ekattaṃ, nānatāya nānattaṃ, aññatheva tu ekattaṃ nānattañca hoti, taṃ vattabbaṃ pāṇātipātassa, evaṃ sesānampīti.

Vuccate—tattha tāva pāṇātipātassa na vajjhavadhakādīnaṃ paccekamekatāya ekatā, nānatāya nānatā, kintu vajjhavadhakādīnaṃ yuganandhamekatāya ekatā, dvinnampi tu tesam, tato aññatarassa vā nānatāya nānatā. Tathā hi bahūsu vadhakesu bahūhi sarakkhepādīhi¹ ekena vā opātakhaṇanādinā payogena bahū vajjhe vadhentesupi bahū pāṇātipātā honti. Ekasmiṃ vadhake ekena, bahūhi vā payogehi tappayogasamuṭṭhāpikāya ca ekāya, bahūhi vā cetanāhi bahū vajjhe vadhentepi bahū pāṇātipātā honti, bahūsu ca vadhakesu yathāvuttappakārehi bahūhi, ekena vā payogena ekaṃ vajjhaṃ vadhentesupi bahū pāṇātipātā honti. Esa nayo adinnādānādīsupīti. Evamettha ekatānānatādītopi viññātabbo vinicchayo.

Ārammaṇatoti pāṇātipāto cettha jīvitindriyārammaṇo. Adinnādāna-abrahmacariyasurāmerayamajjapamādaṭṭhānāni rūpadhammesu rūpāyatanādi-aññatarasaṅkhārārammaṇāni. Musāvādo yassa musā bhaṇāti, tamārabhitvā pavattanato sattārammaṇo. Abrahmacariyampi sattārammaṇanti eke. Adinnādānañca yadā satto haritabbo hoti, tadā sattārammaṇanti. Api cettha saṅkhāravaseneva sattārammaṇaṃ², na paṇṇattivāsenāti. Evamettha ārammaṇatopi viññātabbo vinicchayo.

Ādānatoti pāṇātipātāveramaṇisikkhāpadādīni cetāni sāmaṇerena bhikkhusantike samādinneva samādināni honti, upāsakena pana attanā samādiyantenāpi samādināni honti, parassa santike samādiyantenāpi. Ekajjhaṃ samādinānipi samādināni honti, paccekaṃ samādinānipi. Kintu nānaṃ³ ekajjhaṃ samādiyato ekāyeva virati ekāva cetanā hoti, kiccavasena panetāsaṃ pañcavidhattaṃ viññāyati⁴. Paccekaṃ samādiyato pana pañceva viratiyo pañca ca cetanā hontīti veditabbā. Evamettha ādānatopi viññātabbo vinicchayo.

Bhedatoti sāmaṇerānaṃ cettha ekasmiṃ bhinne sabbānipi bhinnāni honti. Pārājikaṭṭhāniyāni hi tāni tesam, yaṃ taṃ vītikkantaṃ hoti, teneva kammabaddho. Gahaṭṭhānaṃ pana ekasmiṃ bhinne ekameva bhinnaṃ hoti,

1. Sarasatthādīhi (Sī)

2. Satte ārabhanti (Sī, Ka)

3. Kintu (Sī, Ka)

4. Paccattaṃ paññāpiyati (Sī), paññattaṃ paññāpiyati (Syā)

yato tesaṃ taṃsamādāneneva puna pañcaṅgikattaṃ sīlassa sampajjati. Apare panāhu “visuṃ visuṃ samādinnesu ekasmiṃ bhinne ekameva bhinnaṃ hoti, ‘pañcaṅgasamannāgataṃ sīlaṃ samādiyāmi’ ti evaṃ pana ekato samādinnesu ekasmiṃ bhinne sesānipi sabbāni bhinnāni honti, kasmā? Samādinnessa abhinnattā¹, yaṃ taṃ vītikkantaṃ, teneva kammabaddho” ti. Evamettha bhedatopi viññātabbo vinicchayo.

Mahāsāvajjatoti guṇavirahitesu tiracchānagatādīsu pāṇesu khuddake pāṇe² pāṇātipāto appasāvajjo, mahāsarīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu pana manussādīsu appaguṇe pāṇātipāto appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānantu samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjatā, tibbatāya mahāsāvajjatā ca veditabbā. Esa nayo sesesupi. Api cettha surāmerayamajjapamādaṭṭhānameva mahāsāvajjaṃ, na tathā pāṇātipātādayo. Kasmā? Manussabhūtaṃsāpi ummattakabhāvasaṃvattanena ariyadhammantarāyakaraṇatoti. Evamettha mahāsāvajjatopi viññātabbo vinicchayo.

Payogatoti ettha ca pāṇātipātassa sāhatthiko āṇattiko nissaggiyo thāvaro vijjāmayo iddhimayoti chappayogā. Tattha kāyena vā kāyappaṭibaddhena vā paharaṇaṃ sāhatthiko payogo, so uddissānuddissabhedato duvidho hoti. Tattha uddissake yaṃ uddissa paharati, tasseva maraṇena kammunā bajjhati. “Yo koci maratū” ti evaṃ anuddissake pahārapaccayā yassa kassaci maraṇena. Ubhayathāpi ca paharitamatte vā maratu, pacchā vā teneva rogena, paharitakkhaṇe³ eva kammunā bajjhati. Maraṇādhippāyena ca pahāraṃ datvā tena⁴ amatassa puna aññena cittena pahāre dinne pacchāpi yadi paṭhamapahāreneva marati, tadā eva kammunā baddho hoti. Atha dutiyapahārena, natthi pāṇātipāto. Ubhayehi matepi paṭhamapahāreneva kammunā baddho, ubhayehipi amate nevatti pāṇātipāto. Esa nayo

1. Samādānassa bhinnattā (Sī), samādānassābhinnattā (Syā)

3. Paharaṇakkhaṇe (Syā)

2. Khuddakapāṇe (Sī)

4. Teneva (Ka)

bahukehipi ekassa pahāre dinne. Tatrāpi hi yassa pahārena marati, tasseva kammabaddho hoti.

Adhiṭṭhahitvā pana āṇāpanaṃ āṇattiko payogo. Tatthapi sāhatthike payoge vuttanayeneva kammabaddho anussaritabbo. Chabbidho cettha niyamo veditabbo—

“Vatthu kālo ca okāso, āvudhaṃ iriyāpatho.

Kiriyāvisesoti ime, cha āṇattiniyāmakā”ti¹.

Tattha **vatthū**ti māretabbo pāṇo. **Kālo**ti pubbaṇhasāyanhādikālo ca yobbanathāvariyaḍikālo ca². **Okāso**ti gāmo vā nigamo vā vanam vā racchā vā siṅghāṭakam vāti evamādi. **Āvudhanti** asi vā usu vā satti vāti evamādi. **Iriyāpathoti** māretabbassa mārakassa ca ṭhānaṃ vā nisajjā vāti evamādi.

Kiriyāvisesoti vijjhanam vā chedanam vā bhedanam vā saṅkhamuṇḍikam vāti evamādi. Yadi hi vatthum visamvādetvā “yaṃ mārehi”ti āṇatto, tato aññaṃ māreti, āṇāpakassa natthi kammabaddho. Atha vatthum avisamvādetvā māreti, āṇāpakassa āṇattikkhaṇe āṇattassa māraṇakkhaṇeti ubhayesampi kammabaddho. Esa nayo kālādisupi.

Māraṇatthantu kāyena vā kāyappaṭibaddhena vā paharaṇanissajjanam nissaggiyo payogo, sopi uddissānuddissabhedato duvidho eva, kammabaddho cettha pubbe vuttanayeneva veditabbo.

Māraṇatthameva opātakhaṇanam apassena-upanikkhipanam bhesajjavisaṇṭāpāyajanam vā thāvaro payogo, sopi uddissānuddissabhedato duvidho, yato tatthapi pubbe vuttanayeneva kammabaddho veditabbo. Ayantu viseso—mūlaṭṭhena opātādisu paresam mūlena vā mudhā vā dinnesupi yadi tappaccayā koci marati, mūlaṭṭhasseva kammabaddho. Yadi pi ca tena aññaṇa vā tattha opāte vināsetvā bhūmisame katepi paṇṇasudhovakā vā paṇṇasum gaṇhantā, mūlakhaṇakā vā mūlāni khaṇantā āvāṭam

1. Vi-Ṭṭha 2. 45 piṭṭhe.

2. Yobbanatthavīriyāḍikālo ca (Sī), yobbanathāmaṇḍavīriyāḍikālo ca (Syā)

karonti, deve vā vassante kaddamo jāyati, tattha ca koci otarivā vā laggitvā vā marati, mūlaṭṭhasseva kammabaddho. Yadi pana yena laddhaṃ, so añño vā taṃ vitthaṭataraṃ gambhīrataraṃ vā karoti, tappaccayāva koci marati, ubhayesampi kammabaddho. Yathā tu mūlāni mūlehi saṃsandanti, tathā tatra thale kate muccati. Evaṃ apassenādīsupi yāva tesāṃ pavatti, tāva yathāsambhavaṃ kammabaddho veditabbo.

Māraṇatthaṃ pana vijjāparijappanaṃ vijjāmayo payogo. Dāṭhāvudhādīnaṃ dāṭhākoṭanādīmiva¹ māraṇatthaṃ kammavipākajiddhivikāra karaṇaṃ iddhimayo payogoti. Adinnādānassa tu theyyapasayhapaticchannaparikappakusāvahāravasappavattā sāhatthikāṇattikādayo payogā, tesampi vuttānusāreneva pabhedo veditabbo. Abrahmacariyādīnaṃ tiṇṇampi sāhatthiko eva payogo labbhatīti. Evamettha payogatopi viññātabbo vinicchayo.

Āṅgatoti ettha ca pāṇātipātassa pañca āṅgāni bhavanti—pāṇo ca hoti, pāṇasaññī ca, vadhakacittaṅca paccupaṭṭhitaṃ hoti, vāyamati, tena ca maratīti. Adinnādānassāpi pañceva—parapariggahitaṅca hoti, parapariggahitasaññī ca, theyyacittaṅca paccupaṭṭhitaṃ hoti, vāyamati, tena ca ādātabbaṃ ādānaṃ gacchatīti. Abrahmacariyassa pana cattāri āṅgāni bhavanti—ajjhācariyavattu ca hoti, tattha ca sevanacittaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti, sevanapaccayā payogaṅca samāpajjati, sādiyati cāti, tathā paresaṃ dvinnampi. Tattha musāvādassa tāva musā ca hoti taṃ vattu, visamvādanacittaṅca paccupaṭṭhitaṃ hoti, tajjo ca vāyāmo, paravisamvādanaṅca viññāpayamānā viññatti pavattatīti cattāri āṅgāni veditabbāni. Surāmerayamajjapamādaṭṭhānassa pana surādīnaṅca aññataraṃ hoti, madanīyapātukamyatācittaṅca paccupaṭṭhitaṃ hoti, tajjaṅca vāyāmaṃ āpajjati, pīte ca pavisatīti imāni cattāri āṅgānīti. Evamettha āṅgatopi viññātabbo vinicchayo.

Samuṭṭhānatoti pāṇātipāta-adinnādānamusāvādā cettha kāyacittato, vācācittato, kāyavācācittato cāti tisamuṭṭhānā honti. Abrahmacariyaṃ kāyacittavasena ekasamuṭṭhānameva. Surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ kāyato ca, kāyacittato cāti dvisamuṭṭhānanti. Evamettha samuṭṭhānatopi viññātabbo vinicchayo.

1. Āvudhādīnaṃ dhārākoṭanādīm iva (Sī)

Vedanātoti ettha ca pāṇātipāto dukkhavedanāsampayuttova.
 Adinnādānaṃ tīsu vedanāsu aññataravedanāsampayuttaṃ, tathā musāvādo.
 Itarāni dve sukhāya vā adukkhamasukhāya vā vedanāya sampayuttānīti.
 Evamettha vedanātopi viññātabbo vinicchayo.

Mūlatoti pāṇātipāto cettha dosamohamūlo. Adinnādānamusāvādā
 lobhamohamūlā vā dosamohamūlā vā. Itarāni dve lobhamohamūlānīti.
 Evamettha mūlatopi viññātabbo vinicchayo.

Kammatoti pāṇātipāta-adinnādāna-abrahmacariyāni cettha
 kāyakammameva kammaṭṭhāpattāneva ca, musāvādo vacīkammameva.
 Yo pana atthabhaṇjako, so kammaṭṭhāpattatto. Itaro kammameva.
 Surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ kāyakammamevāti. Evamettha kammatopi
 viññātabbo vinicchayo.

Viramatoti ettha āha “pāṇātipātādīhi viramanto kuto viramatī”ti?
 Vuccate—samādānavasena tāva viramanto attano vā paresaṃ vā
 pāṇātipātādi-akusalato viramatī. Kimārabhitvā? Yato viramatī, tadeva.
 Sampattavasenāpi viramanto vuttappakārākusalatova. Kimārabhitvā?
 Pāṇātipātādīnaṃ vuttārammaṇāneva. Keci pana bhaṇanti
 “surāmerayamajjasaṅkhāte saṅkhāre ārabhitvā
 surāmerayamajjapamādaṭṭhānā viramatī, sattasaṅkhāresu yaṃ pana
 avaharītabbaṃ bhaṇjītabbaṃca, taṃ ārabhitvā adinnādānā musāvādā ca,
 satteyevārabhitvā pāṇātipātā abrahmacariyā cā”ti. Tadaññe “evaṃ sante
 ‘aññaṃ cintento aññaṃ kareyya, yaṃca pajahati, taṃ na jāneyyā’ti
 evaṃdiṭṭhikā hutvā anicchamānā yadeva pajahati, taṃ attano pāṇātipātādi-
 akusalamevārabhitvā viramatī”ti vadanti. Tadayuttaṃ. Kasmā? Tassa
 paccuppannābhāvato bahiddhābhāvato ca. Sikkhāpadānaṃ hi Vibhaṅgapāṭhe
 “pañcannaṃ sikkhāpadānaṃ kati kusalā -pa- kati araṇa”ti pucchitvā
 “kusalāyeva, siyā sukhāya vedanāya sampayuttā”ti¹ evaṃ pavattamāne
 vissajjane “paccuppannārammaṇa”ti ca “bahiddhārammaṇa”ti ca evaṃ
 paccuppannabahiddhārammaṇattaṃ vuttaṃ, taṃ attano pāṇātipātādi-
 akusalaṃ ārabhitvā viramantassa na yujjati. Yaṃ pana vuttaṃ

1. Abhi 2. 305 piṭṭhe.

“Aññaṃ cintento aññaṃ kareyya, yañca pajahati, taṃ na jāneyyā”ti, tattha vuccate—na kiccasādhana vasena pavattento aññaṃ cintento aññaṃ karotīti vā, yañca pajahati, taṃ na jānātīti vā vuccati.

Ārabhitvāna amataṃ, jahanto sabbapāpake.

Nidassanañcetta bhava, maggaṭṭhoriyapuggaloti.

Evamettha viramatopi viññātabbo vinicchayo.

Phalatoti sabbe eva cete pāṇātipātādayo duggatiphalanibbattakā honti, sugatiyañca anīṭṭhākantāmanāpavipākanibbattakā honti, samparāye diṭṭhadhamme eva ca avesārajjādiphalanibbattakā. Api ca “yo sabbalahuso¹ pāṇātipātassa vipāko manussabhūtaṃ appāyukasamvattaniko hoti”ti² evamādinā nāyenettha phalato viññātabbo vinicchayo.

Api cettha pāṇātipātādiveramaṇīnampi samuṭṭhānavedanāmūlakammaphalato viññātabbo vinicchayo. Tatthāyaṃ viññāpanā—sabbā eva cetā veramaṇiyo catūhi samuṭṭhahanti kāyato kāyacittato vācācittato kāyavācācittato cāti. Sabbā eva ca sukhavedanāsampayuttā vā adukkhamasukhavedanāsampayuttā vā, alobhādosamūlā vā alobhādosāmoḥamūlā vā. Catassopi cettha kāyakammaṃ, musāvādāveramaṇī vacīkammaṃ, maggakkhaṇe ca cittatova samuṭṭhahanti, sabbāpi manokammaṃ.

Pāṇātipātā veramaṇiyā cettha aṅgapaccaṅgasampannatā ārohapariṇāhasampattitā jvasampattiyā suppatiṭṭhitapādatā cārutā mudutā sucitā sūratā mahabbalatā vissatthavacanatā lokapiyatā nelatā abhejjaparīsātā acchambhitā duppadhamāsītā³ parūpakkamena amaraṇatā anantaparivāratā surūpatā susaṇṭhānatā appābādhātā asokitā piyehi manāpehi saddhim avippayogatā dīghāyukatāti evamādinī phalāni.

Adinnādānā veramaṇiyā mahaddhanatā pahūtaḍḍhanadhaññatā anantabhogātā anuppannabhogupattitā uppannabhogathāvaratā icchitānam bhogānam khippappaṭilābhītā rājacorudakaggi-appiyadāyādehi

1. Sabbalahuko (Ka)

2. Am 3. 77 piṭṭhe.

3. Appadhamāsītā (Sī)

asādhāraṇabhogaṭā asādhāraṇadhanappaṭilābhitā lokuttamatā¹
natthikabhāvassa ajānanatā sukhavihāritāti evamādīni.

Abrahmacariyā veramaṇiyā vigatapaccatthikatā sabbajanapiyatā anna-
pānavatthasayanādīnaṃ lābhitā sukhāsayanatā sukhappaṭibujjhanatā apāya-
bhayavinimuttatā itthibhāvappaṭilābhassa vā napuṃsakabhāvappaṭilābhassa
vā abhabbatā akkodhanatā paccakkhakāritā apatitakkhandhatā
anadhomukhatā itthipurisānaṃ aññamaññapiyatā paripuṇṇindriyatā
paripuṇṇalakkaṇatā nirāsaṅkatā appossukkatā sukhavihāritā akutobhayatā
piyavippayogābhāvatāti evamādīni.

Musāvādā veramaṇiyā vippasannindriyatā viṣaṭṭhamadhurabhāṇitā
samasitasuddhadantatā nātithūlatā nātikisatā nātirassatā nātidighatā
sukhasamphassatā uppalagandhamukhatā sussūsakaparijanatā
ādeyyavacanatā kamaluppalasadisamudulohitanuḍivhatā anuddhatatā
acapatatī² evamādīni.

Surāmerayamajjapamādatṭhānā veramaṇiyā atītānāgatapaccuppannesu
sabbakiccakaraṇīyesu³ khippaṃ paṭijānanatā sadā upaṭṭhitasatitā
anummattakatā ñāṇavantatā analasatā ajaḷatā anelamūgatā amattatā
appamattatā asammohatā acchambhitā asārambhitā anussaṅkitā⁴ saccavāditā
apisuṇāpharusāsamphapalāpavāditā rattindivamatanditatā kataññutā
kataveditā amaccharitā cāgavantatā⁵ sīlavantatā ujutā akkodhanatā
hirimanatā ottappitā uḍuḍṭṭhikatā mahāpaññatā medhāpitā paṇḍitatā
atthānatthakusalatāti evamādīni phalāni. Evamettha
pāṇātipātādiveramaṇīnaṃ samuṭṭhānavedanāmūlakammaphalatopi
viññātabbo vinicchayo.

Pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā

Idāni yaṃ vuttaṃ—

“Yojetabbaṃ tato yuttaṃ, pacchimesvapi pañcasu.
Āveṇikañca vattabbaṃ, ñeyyā hīnāditāpi cā”ti.

1. Lokuttaradhanappaṭilābhatā (Syā)

2. Apagatamammanatāti (Syā)

3. Kiccakaraṇīyesu (Sī, Syā)

4. Anissukitā (Sī, Syā)

5. Bhagavantatā (Ka)

Tassāyaṃ atthavaṇṇanā—etissā purimapañcasikkhāpadavaṇṇanāya yaṃ yujjati, taṃ tato gahetvā pacchimesvapi pañcasu sikkhāpadesu yojetabbaṃ. Tatthāyaṃ yojanā—yatheva hi purimasikkhāpadesu **ārammaṇato** ca surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ rūpāyatanādi-aññatarasaṅkhārārammaṇaṃ, tathā idha vikālabhojanaṃ. Etena nayena sabbesaṃ ārammaṇabhedo veditabbo. **Ādānato** ca yathā purimāni sāmaṇerena vā upā-sakena vā samādiyantena samādinnāni honti, tathā etānipi. **Aṅgato**pi yathā tattha pāṇātipātādīnaṃ aṅgabhedo vutto, evamidhāpi vikālabhojanassa cattāri aṅgāni vikālo, yāvakālikam, ajjhoharaṇam, anumattakatāti. Etenānusārena sesānampi aṅgavibhāgo veditabbo. Yathā ca tattha **samuṭṭhānato** surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ kāyato ca kāyacittato cāti dvisamuṭṭhānaṃ, evamidha vikālabhojanaṃ. Etena nayena sabbesaṃ samuṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Yathā ca tattha **vedanāto** adinnādānaṃ tisu vedanāsu aññataravedanāsampayuttaṃ, tathā idha vikālabhojanaṃ. Etena nayena sabbesaṃ vedanāsampayogo veditabbo. Yathā ca tattha abrahmacariyaṃ lobhamohamūlaṃ, evamidha vikālabhojanaṃ. Aparāni ca dve etena nayena sabbesaṃ mūlabhedo vedi-tabbo. Yathā ca tattha pāṇātipātādayo kāyakammaṃ, evamidhāpi vikālabhojanādīni. Jātarūparajataappaṭiggahaṇaṃ pana kāyakammaṃ vā siyā vacīkammaṃ vā kāyadvārādīhi pavattisabbhāvapariyāyena, na kamma-pathavasena. **Viramatoti** yathā ca tattha viramanto attano vā paresaṃ vā pāṇātipātādi-akusalato viramati, evamidhāpi vikālabhojanādi-akusalato, kusalatopi vā ekato. Yathā ca purimā pañca veramaṇiyo catusamuṭṭhānā kāyato, kāyacittato, vācācittato, kāyavācācittato cāti, sabbā sukhavedanāsampayuttā vā adukkhamasukhavedanāsampayuttā vā, alobhādosamūlā vā alobhādosāmohamūlā vā, sabbā ca nānappakāra-iṭṭhaphalanibbattakā, tathā idhāpīti.

“Yojetabbaṃ tato yuttaṃ, pacchimesvapi pañcasu.

Āveṇikañca vattabbaṃ, ñeyyā hīnādītāpi cā”ti.

Ettha pana **vikālabhojananti** majjhanhikavītikkame bhojanaṃ. Etañhi anuññātakāle vītikkante bhojanaṃ, tasmā “vikālabhojanan”ti

vuccati, tato vikālabhojanā. **Naccagītavāditavisūkadassananti** ettha **naccam** nāma yaṁkiñci naccam, **gītanti** yaṁkiñci gītaṁ, **vāditanti** yaṁkiñci vāditam. **Visūkadassananti** kilesupattipaccayato kusalapakkhabhindanena visūkānaṁ dassanaṁ, visūkabhūtaṁ vā dassanaṁ visūkadassanaṁ. Naccā ca gītā ca vāditā ca visūkadassanā ca naccagītavāditavisūkadassanā. Visūka-dassanañcetta Brahmañāle vuttanayeneva gahetabbaṁ. Vuttaṁ hi tattha—

“Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṁ visūkadassanamanuyuttā viharanti, seyyathidaṁ, naccam gītaṁ vāditam pekkham akkhānaṁ pañissamaṁ vetālaṁ kumbhathūṇaṁ sobhanakam¹ caṇḍālaṁ vaṁsaṁ dhovanaṁ hatthiyuddham assayuddham mahimsayuddham usabhayuddham ajayuddham meṇḍayuddham kukkuṭayuddham vaṭṭakayuddham daṇḍayuddham² muṭṭhiyuddham nibbuddham uyyodhikaṁ balaggaṁ senābyūhaṁ anīkadassanaṁ iti vā, iti evarūpā visūkadassanā paṭivirato samaṇo Gotamo”ti³.

Atha vā yathāvuttenatthena naccagītavāditāni eva visūkāni naccagīta-vāditavisūkāni, tesam dassanaṁ naccagītavāditavisūkadassanaṁ, tasmā nacca-gītavāditavisūkadassanā. “Dassanasavana”ti vattabbe yathā “so ca hoti micchādīṭṭhiko viparītadassano”ti evamādisu⁴ acakkhudvārappavattampi visayaggahaṇaṁ “dassanan”ti vuccati, evaṁ savanampi “dassanan”tveva vuttaṁ. Dassanakamyatāya upasaṅkamitvā passato eva cettha vītikkamo hoti. Ṭhitanisinnasayanokāse pana āgataṁ gacchantassa vā āpāthagataṁ passato siyā saṁkilesa, na vītikkamo. Dhammūpasamhitampi cettha gītaṁ na vaṭṭati, gītūpasamhito pana dhammo vaṭṭatīti veditabbo.

Mālādīni dharaṇādīhi yathāsaṅkham yojetabbāni. Tattha **mālā**ti yaṁkiñci pupphajātaṁ. **Vilepananti** yaṁkiñci vilepanatthaṁ pisitvā paṭiyattaṁ. Avasesaṁ sabbampi vāsacuṇṇadhūpanādikaṁ gandhajātaṁ **gandho**. Taṁ sabbampi maṇḍanavibhūsanatthaṁ na vaṭṭati, bhesajjatthantu vaṭṭati, pūjanatthañca abhihaṇaṁ sādīyato⁵ na kenaci pariyāyena na vaṭṭati. **Uccāsayananti** pamāṇātikkantaṁ vuccati. **Mahāsayananti** akappiyasayanaṁ akappiyattharaṇaṁ. Tadubhayampi

1. Sobhanakarakam (Sī), sobhanakārakam (Syā)

2. Vaṭṭakayuddham kukkurayuddham daṇḍakayuddham (Sī, Ka)

3. Dī 1. 6 piṭṭhe.

4. Am 1. 35 piṭṭhe.

5. Asādiyitum (Sī)

sādiyato na kenaci pariyāyena vaṭṭati. **Jāharūpanti** suvaṇṇaṃ. **Rajatanti** kahāpaṇo, lohamāsakadārumāsakajatumāsakādi yaṃ yaṃ tattha tattha vohāraṃ gacchati, tadubhayampi jātarūparajataṃ. Tassa yena kenaci pakārena sādiyanaṃ paṭiggaho nāma, so na yena kenaci pariyāyena vaṭṭatīti evaṃ āveṇikaṃ vattabbaṃ.

Dasapi cetāni sikkhāpadāni hīnena chandena cittavīriyavīmaṃsāhi vā samādinnaṃ hīnāni, majjhimehi majjhimāni, paṇītehi paṇītāni. Taṇhādiṭṭhimānehi vā upakkiliṭṭhāni hīnāni, anupakkiliṭṭhāni majjhimāni, tattha tattha paññāya anuggahitāni paṇītāni. Ñāṇavippayuttana vā kusalacittena samādinnaṃ hīnāni, asaṅkhārikañāṇasampayuttana majjhimāni, asaṅkhārikaṇa paṇītānīti evaṃ ñeyyā hīnāditāpi cāti.

Ettāvatā ca yā pubbe “**yena yattha yadā yasmā**”ti-ādīhi chahi gāthāhi Sikkhāpadapāṭhassa vaṇṇanatthaṃ mātikā nikkhittā, sā atthato pakāsītā hotīti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Sikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dvattiṃ sākāraṇaṇā

Padasambandhavaṇṇanā

Idāni yadidaṃ evaṃ dasahi sikkhāpadehi parisuddhapayogassa sīle patiṭṭhitassa kulaputtassa āsayaparisuddhatthaṃ cittabhāvanatthañca aññatra Buddhuppādā appavattapubbaṃ sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ tesu tesu suttantesu—

“Ekadhammo bhikkhave bhāvito bahulīkato mahato saṃvegāya saṃvattati. Mahato atthāya saṃvattati. Mahato yogakkhemāya saṃvattati. Mahato satisampajaññāya saṃvattati. Ñāṇadassanappaṭilābhāya saṃvattati. Diṭṭhidhammasukhavihārāya saṃvattati. Vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattati.

katamo ekadhammo, kāyagatā sati. Amataṃ te bhikkhave na paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ na paribhuñjanti. Amataṃ te bhikkhave paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjanti. Amataṃ tesāṃ bhikkhave aparibhuttaṃ paribhuttaṃ. Parihīnaṃ aparihīnaṃ. Viraddhaṃ āraddhaṃ, yesaṃ kāyagatā sati āraddhā”ti¹—

Evam Bhagavatā anekākārena pasamsitvā—

“Kathaṃ bhāvitā bhikkhave kāyagatāsati kathaṃ bahulikatā mahabbalā hoti mahānisaṃsā. Idha bhikkhave bhikkhu araṇṇagato vā”ti²—

Ādinā nayena ānāpānappabbaṃ iriyāpathapabbaṃ catusampajaññapabbaṃ paṭikūlamanasikārapabbaṃ dhātumanasikārapabbaṃ nava sivathikapabbānīti imesaṃ cuddasannaṃ pabbānaṃ vasena kāyagatāsatikammaṭṭhānaṃ niddiṭṭhaṃ. Tassa bhāvanāniddeso anuppatto. Tattha yasmā iriyāpathapabbaṃ catusampajaññapabbaṃ dhātumanasikāra-pabbanti imāni tīṇi vipassanāvasena vuttāni. Nava sivathikapabbāni vipassanā-ñāṇesuyeva ādināvānupassanāvasena vuttāni. Yāpi cettha uddhumātakādīsu samādhībhāvanā iccheyya, sā Visuddhimagge vitthārato asubhabhāvanāniddese pakāsitā eva. Ānāpānappabbaṃ pana paṭikūlamanasikārapabbāñceti imānettha dve samādhivasena vuttāni. Tesu ānāpānappabbaṃ ānāpānassativasena viṣuṃ kammaṭṭhānaṃyeva. Yaṃ panetaṃ—

“Puna caparaṃ bhikkhave bhikkhu imeva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati ‘atthi imasmiṃ kāye kesā, lomā -pa- muttan’ti”³.

Evam tattha tattha matthaluṅgaṃ aṭṭhimiñjena saṅgahetvā desitaṃ kāyagatāsatiakoṭṭhāsabhāvanāpariyāyaṃ dvattimsākārakammaṭṭhānaṃ āraddhaṃ, tassāyaṃ⁴ atthavaṇṇanā—

Tattha **atthūti** saṃvijjanti. **Imasminti** yvāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyanto pūro nānappakārassa asucinoti vuccati,

1. Am 1. 44 piṭṭhe.

3. Ma 3. 132 piṭṭhe.

2. Ma 3. 131 piṭṭhe.

4. Tatthāyaṃ (Ka)

tasmim. **Kāyeti** sarīre. Sarīraṃ hi asucisañcayato, kucchitānaṃ vā kesādīnañceva cakkhurogādīnañca rogasatānaṃ āyabhūtato kāyoti vuccati. **Kesā -pa- muttanti**¹ ete kesādayo dvattimsa ākāra, tattha “atthi imasmim kāye kesā atthi lomā”ti evaṃ sambandho veditabbo. Tena kiṃ kathitaṃ hoti? Imasmim pādatalā paṭṭhāya upari, kesamatthakā paṭṭhāya heṭṭhā, tacato paṭṭhāya paritoti ettake byāmamatte kaḷevare sabbākārenāpi² vicinanto na koci kiñci muttaṃ vā maṇiṃ vā veḷuriyaṃ vā agaruṃ vā candanaṃ vā kuṅkumaṃ vā kappūraṃ vā vāsacuṇṇādiṃ vā aṇumattampi sucibhāvaṃ passati, atha kho paramaduggandhajegucchaṃ assirikadassanaṃ nānapakāraṃ kesalomādhedhaṃ asucimeva passatīti.

Ayaṃ tāvettha padasambandhato vaṇṇanā.

Asubhabhāvanā

Asubhabhāvanāvasena panassa evaṃ vaṇṇanā veditabbā—evametasmim paṇātipātāveramaṇisikkhāpadādibhede sīle patiṭṭhitena payogasuddhena ādikammikena kulaputtana āsayasuddhiyā adhigamanatthaṃ dvattim-sākārakammaṭṭhānabhāvanānuyogamanuyuñjitukāmena paṭhamaṃ tāvassa āvāsakulābhagaṇakammaddhānañātigantharoga-iddhipalibodhena kittipalibodhena vā saha dasa palibodhā honti, athānena āvāsakulābhagaṇañātikittisu saṅgappahānena, kammaddhānaganthesu abyāpārena, rogassa tikicchāyāti evaṃ te dasa palibodhā upacchinditabbā, athānena upacchinnapalibodhena anupacchinnanekkkhammābhilāsena koṭippattasallekhavuttitaṃ pariggahetvā khuddānukhuddakampi vinayācāraṃ appajahantena āgamādhigamasamannāgato tato aññatarāṅgasamannāgato vā kammaṭṭhānadāyako ācariyo vinayānurūpena vidhinā upagantabbo, vattasampadāya ca ārādhītacittassa tassa attano adhippāyo nivedetabbo. Tena tassa nimittajjhāsayacariyādhimuttibhedhaṃ ñatvā yadi etaṃ kammaṭṭhānāmanurūpaṃ,

1. Matthaluṅganti (Sī, Syā)

2. Ādarenapi (Sī), sabbādarenapi (Syā)

atha yasmim vihare attanā vasati, yadi tasmimyeva sopi vasitukāmo hoti,
tato saṅkhepato kammaṭṭhānaṃ dātabbaṃ. Atha aññatra vasitukāmo hoti,
tato pahātabbapariggahetabbādikathanavasena sapurekkhāraṃ
rāgacaritānukulādikathanavasena sappabhedanā vitthārena kathetabbaṃ.
Tena taṃ sapurekkhāraṃ sappabhedanā kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ācariyaṃ
āpucchitvā yāni tāni—

“Mahāvāsaṃ navāvāsaṃ, jarāvāsañca panthaninā.

Soṇḍim paṇṇaṃ pupphaṃ, phalaṃ patthitameva ca.

Nagaraṃ dārunā khettaṃ, visabhāgena paṭṭanaṃ.

Paccantasīmāsappāyaṃ, yattha mitto na labbhati.

Aṭṭhārasetanī ṭhānāni, iti viññāya paṇḍito.

Ārakā parivajjeyya, maggaṃ sappaṭibhayaṃ¹ yathā”ti²—

Evam aṭṭhārasa senāsanāni parivajjetabbānīti vuccanti, tāni vajjetvā, yaṃ
taṃ—

“Kathaṃ bhikkhave senāsaṇaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti, idha
bhikkhave senāsaṇaṃ nātidūraṃ hoti naccāsannaṃ
gamaṇāgamaṇasampannaṃ divā appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ
appanigghosaṃ appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasaṃphassaṃ, tasmim
kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjanti
cīvarapiṇḍapātasenaṇaṇagilānapaccayabhesajjaparikkhārā, tasmim kho
pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgama
dhammadharā vinayadharā mātikādhārā, te kālena kālaṃ
upasaṅkamitvā paripucchati paripaṇḥati ‘idaṃ bhante kathaṃ imassa ko
attho’ti. Tassa te āyasmanto avivaṭaṇṇeva vivaranti, anuttānīkathaṃ
uttānīṃ karonti, anekavihitesu ca kaṅkhāṭṭhānīyesu dhammesu kaṅkhaṃ
paṭivinodenti. Evam kho bhikkhave senāsaṇaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ
hoti”ti³—

Evam pañcaṅgasamannāgataṃ senāsaṇaṃ vuttaṃ, tathārūpaṃ senāsaṇaṃ
upagamma katasabbakiccena kāmesu ādīnavaṃ, nekkhamme ca ānisaṃsaṃ
paccavekkhitvā

1. Paṭibhayaṃ (Sī, Ka)

2. Visuddhi 1. 118 piṭṭhe.

3. Am 3. 268 piṭṭhe.

Buddhasubuddhatāya dhammasudhammatāya saṅghasuppaṭipannatāya ca anussaraṇena cittaṃ pasādetvā yaṃ taṃ—

“Vacasā manasā ceva, vaṇṇasaṇṭhānato disā.

Okāsato paricchedā, sattadhuggahaṇaṃ vidū”ti—

Evam sattaṭṭhaṃ uggahakosallaṃ, anupubbato nātisīghato nātisaṇikato vikkhepappaṭibāhanato paṇṇattisamatikkamato anupubbamuñcanato appanāto tayo ca suttantāti evaṃ dasaṭṭhaṃ manasikāraṇakosallaṃ vuttaṃ, taṃ apariccajantena dvattiṃsākārabhāvanā ārabhitabbā. Evaṃ hi ārabhato sabbākārena dvattiṃsākārabhāvanā sampajjati, no aññathā.

Tattha āditova tacapañcakaṃ tāva gahetvā api Tepiṭakena “kesā lomā”ti-ādinā nayena anulomato, tasmim paguṇibhūte “taco dantā”ti evamādinā nayena paṭilomato, tasmimpi paguṇibhūto tadubhayanayeneva anulomappaṭilomato bahi visaṭṭavittakavicchedanattamaṃ pālīpaguṇibhāvatthaṃ vacasā koṭṭhāsa-sabhāvapariṇiggaṭṭhaṃ manasā ca addhamāsaṃ bhāvetabbaṃ. Vacasā hissa bhāvanā bahi visaṭṭavittakke vicchinditvā manasā bhāvanāya pālīpaguṇatāya ca paccayo hoti, manasā bhāvanā asubhavaṇṇalakkaṇānaṃ aññataravasena pariṇiggaṭṭha¹ atha teneva nayena vakkapañcakaṃ addhamāsaṃ, tato tadubhayaṃ addhamāsaṃ, tato papphāsaṃ addhamāsaṃ, tato taṃ pañcakaṭṭhampi addhamāsaṃ, atha ante avuttampi² matthaluṅgaṃ pathaviḍḍhātu-ākārehi saddhiṃ ekato bhāvanattamaṃ idha pakkhipitvā matthaluṅgapañcakaṃ addhamāsaṃ, tato pañcakaṭṭhampi addhamāsaṃ, atha medachakkamaddhamāsaṃ, tato medachakkena saha pañcakaṭṭhampi addhamāsaṃ, atha muttachakkamaddhamāsaṃ, tato sabbameva dvattiṃsākāramaddhamāsanti evaṃ cha māse vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaṃ paricchedato vavatthapentena bhāvetabbaṃ. Etaṃ majjhimapaññaṃ puggalaṃ sandhāya vuttaṃ. Mandapaññaṃ tu yāvajīvaṃ bhāvetabbaṃ, tikkhapaññaṃ na cireneva bhāvanā sampajjatīti.

1. Pariṇiggaṭṭha (Ka)

2. Vuttampi (Sī, Syā)

Etthāha “kathaṃ paṇāyamimaṃ dvattiṃsākāraṃ vaṇṇādito vavatthapeti”ti? Ayañhi “atthi imasmiṃ kāye kesā”ti evamādinā nayena tacapañcakādivibhāgato dvattiṃsākāraṃ bhāvento **kesā** tāva vaṇṇato kālakāti vavatthapeti, yādisakā vānena diṭṭhā honti. Saṇṭhānato dīghavaṭṭalikā¹ tulādaṇḍamivāti vavatthapeti. Disato pana yasmā imasmiṃ kāye nābhito uddhaṃ uparimā disā adho heṭṭhimāti vuccati, tasmā imassa kāyassa uparimāya disāya jātāti vavatthapeti. Okāsato nalāṭantakaṇṇacūlikagalavāṭakaparicchinne sīsacamme jātāti. Tattha yathā vammikamatthake jātāni kuṇṭhatiṇāni² na jānanti “mayam vammikamatthake jātāni”ti, napi vammikamatthako jānāti “mayi kuṇṭhatiṇāni jātāni”ti, evameva na kesā jānanti “mayam sīsacamme jātā”ti, napi sīsacammaṃ jānāti “mayi kesā jātā”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā acetanā abyākatā suññā paramaduggandhajegucchappaṭikūlā, na satto na puggaloti vavatthapeti. Paricchedatoti duvidho paricchedo sabhāgavisabhāgavasena. Tattha kesā heṭṭhā paṭiṭṭhitacammatalena tattha vīhaggamattaṃ³ pavisitvā paṭiṭṭhitena attano mūlatalena ca upari ākāsenā tiriyaṃ aññaṃaññaṃena paricchinnāti evaṃ sabhāgaparicchedato, kesā na avasesa-ekattiṃsākārā, avasesā ekattiṃsā na kesāti evaṃ visabhāgaparicchedato ca vavatthapeti. Evaṃ tāva kese vaṇṇādito vavatthapeti.

Avasesesu **lomā** vaṇṇato yebhuyyenanīlavaṇṇāti vavatthapeti, yādisakā vānena diṭṭhā honti. Saṇṭhānato oṇatacāpasanṭhānā, upari vaṇkatālahīrasanṭhānā vā, disato dvīsu disāsu jātā, okāsato hatthatalapādātale ṭhapetvā yebhuyyena avasesasarīracamme jātāti.

Tattha yathā purāṇagāmaṭṭhāne jātāni dabbatiṇāni na jānanti “mayam purāṇagāmaṭṭhāne jātāni”ti, na ca purāṇagāmaṭṭhānaṃ jānāti “mayi dabbatiṇāni jātāni”ti, evameva na lomā jānanti “mayam sarīracamme jātā”ti, napi sarīracammaṃ jānāti “mayi lomā jātā”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā acetanā abyākatā

1. Dīghavaṭṭulakā (Sī), dīghavaṭṭakā (Syā) 2. Kuntatiṇāni (Sī) 3. Vīhimattaṃ (Ka)

suññā paramaduggandhajegucchapāṭikūlā, na satto na puggaloti vavatthapeti. Paricchedato heṭṭhā paṭiṭṭhitacammatalena tattha likkhāmatam¹ pavisitvā paṭiṭṭhitena attano mūlena ca upari ākāsenā tiriyaṃ aññamaññena paricchinnāti vavatthapeti. Ayametesam sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ lome vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param **nakhā** yassa paripuṇṇā, tassa vīsati. Te sabbepi vaṇṇato maṇsavanimuttokāse setā, maṇsasambandhe tambavaṇṇāti vavatthapeti. Saṇṭhānato yathāsakapaṭiṭṭhitokāsasaṇṭhānā, yebhuyyena madhukaphalaṭṭhikasaṇṭhānā, macchasakalikasaṇṭhānā vāti vavatthapeti. Disato dvīsu disāsu jātā, okāsato aṅgulīnaṃ aggesu paṭiṭṭhitāti.

Tattha yathā nāma gāmadārakehi² daṇḍakaggesu madhukaphalaṭṭhikā ṭhapitā na jānanti “mayam daṇḍakaggesu ṭhapitā”ti, napi daṇḍakā jānanti “amhesu madhukaphalaṭṭhikā ṭhapitā”ti, evameva nakhā na jānanti “mayam aṅgulīnaṃ aggesu paṭiṭṭhitā”ti, napi aṅguliyo jānanti “amhākaṃ aggesu nakhā paṭiṭṭhitā”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā acetanā -pa- na puggaloti vavatthapeti. Paricchedato “heṭṭhā mūle ca aṅgulimaṇsena, tattha paṭiṭṭhitatalena vā upari agge ca ākāsenā, ubhatopassesu aṅgulīnaṃ ubhatokoṭicammena paricchinnāti vavatthapeti. Ayametesam sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ nakhe vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param **dantā** yassa paripuṇṇā, tassa dvattimsa. Te sabbepi vaṇṇato setavaṇṇāti vavatthapeti. Yassa samāsaṇṭhitā honti, tassa kharapattacchinnasaṅkhapaṭalamiva samaganthitasetakusumamakuḷamālā viya ca khāyanti. Yassa visamasāṇṭhitā, tassa jīṇṇa-āsanasālāpīṭhakapaṭipāṭi viya nānāsaṇṭhānāti saṇṭhānato vavatthapeti. Tesam hi ubhayadantapantipariyosānesu heṭṭhato uparito ca dve dve katvā aṭṭha dantā catukoṭikā catumūlikā āsandikasaṇṭhānā, tesam orato

1. Likhāmatam (Ka)

2. Dārakehi (Ka)

teneva kamena sanniviṭṭhā aṭṭha dantā tikoṭikā timūlikā siṅghāṭakasaṇṭhānā. Tesampi orato teneva kamena heṭṭhato uparito ca ekamekaṃ katvā cattāro dantā dvikoṭikā dvimūlikā yānakūpatthambhinīsaṇṭhānā¹. Tesampi orato teneva kamena sanniviṭṭhā cattāro dāṭhādantā ekakoṭikā ekamūlikā mallikāmaḷasaṇṭhānā. Tato ubhayadantapantivemajjhe heṭṭhā cattāro upari cattāro katvā aṭṭha dantā ekakoṭikā ekamūlikā tumbabijasaṇṭhānā. Disato uparimāya disāya jātā. Okāsato uparimā uparimahanukaṭṭhike adhokoṭikā, heṭṭhimā heṭṭhimahanukaṭṭhike uddhamkoṭikā hutvā patiṭṭhitāti.

Tattha yathā navakammikapurisena heṭṭhā silātale patiṭṭhāpitā uparimatale pavesitā thambhā na jānanti “mayam heṭṭhāsilātale patiṭṭhāpitā, uparimatale pavesitā”ti, na heṭṭhāsilātalam jānāti “mayi thambhā patiṭṭhāpitā”ti, na uparimatalam jānāti “mayi thambhā pavīṭṭhā”ti, evameva dantā na jānanti “mayam heṭṭhāhanukaṭṭhike patiṭṭhitā, uparimahanukaṭṭhike pavīṭṭhā”ti, nāpi heṭṭhāhanukaṭṭhikaṃ jānāti “mayi dantā patiṭṭhitā”ti, na uparimahanukaṭṭhikaṃ jānāti “mayi dantā pavīṭṭhā”ti.

Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato heṭṭhā hanukaṭṭhikūpena hanukaṭṭhikaṃ pavisitvā patiṭṭhitena attano mūlatalena ca upari ākāseṇa tiriyaṃ aññamaññena paricchinnāti vavatthapeti. Ayametesam sabbhāgaparicchedo, visabbhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evam dante vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param antosarīre nānākuṇapasañcayappaṭicchādakaṃ **taco** vaṇṇato setoti vavatthapeti. So hi yadipi chavirāgarañjitattā kālakodātādivaṇṇavasena nānāvaṇṇo viya dissati, tathāpi sabbhāgavaṇṇena seto eva. So panassa setabhāvo aggijālabbhigātapaharaṇapahārādīhi viddhamsitāya chaviyā pākaṭo hoti. Saṇṭhānato saṅkhepena kañcukasaṇṭhāno, vitthārena nānāsaṇṭhānoti. Tathā hi pādaṅgulittaco kosakāraḷakosasaṇṭhāno, piṭṭhipādattaco puṭabaddhūpāhanasaṇṭhāno, jaṅghattaco bhattapuṭakatāla-

1. Yānakūpatthambhasaṇṭhānā (Sī, Syā)

paññasanṭhāno, ūruttaco taṇḍulabharitadīghatthavikasanṭhāno, āṇisadattaco
 udakapūritapaṭaparissāvanasanṭhāno, piṭṭhittaco
 phalakonaddhacammasanṭhāno, kucchittaco
 vīṇādoṇikonaddhacammasanṭhāno, urattaco yebhuyyena caturassasanṭhāno,
 dvibāhuttaco¹ tūṇīronaddhacammasanṭhāno, piṭṭhihatthattaco
 khurakosasanṭhāno phaṇakatthavikasanṭhāno vā, hatthaṅgulittaco
 kuñcikākosasanṭhāno, gīvattaco galakañcukasanṭhāno, mukhattaco
 chiddāvachiddakimikulāvakasanṭhāno, sīsattaco pattatthavikasanṭhānoti.

Tacapariggaṇhakena ca yogāvacarena uttarotṭhato paṭṭhāya tacassa
 maṁsassa ca antarena cittaṁ pesentena paṭhamam tāva mukhattaco
 vavatthapetabbo, tato sīsattaco, atha bahigīvattaco, tato anulomena
 paṭilomena ca dakkhiṇahatthattaco. Atha teneva kamena vāmahatthattaco,
 tato piṭṭhittaco, atha āṇisadattaco, tato anulomena paṭilomena ca
 dakkhiṇapādattaco, atha vāmapādattaco, tato vatthi-udarahadaya-
 abbhantaragīvattaco, tato heṭṭhimahanukattaco, atha adharotṭhattaco. Evaṁ
 yāva puna upari oṭṭhattacoti. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato
 sakalasarīraṁ pariyonandhitvā ṭhitoti.

Tattha yathā allacamma-pariyonaddhāya peḷāya na allacammam jānāti
 “mayā peḷā pariyonaddhā”ti, napi peḷā jānāti “aham allacammena
 pariyonaddhā”ti, evameva na taco jānāti “mayā idam cātumahābhūtikam
 sarīraṁ onaddhan”ti, napi idam cātumahābhūtikam sarīraṁ jānāti “aham
 tacena onaddhan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na
 puggaloti. Kevalam tu—

Allacammaṭṭicchanṇo, navadvāro mahāvaṇo.

Samantato paggharati, asucipūtigandhiyoti.

Paricchedato heṭṭhā maṁsena tattha patiṭṭhitatalena vā upari chaviyā
 paricchinnoti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo,
 viśabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṁ tacam vaṇṇādito
 vavatthapeti.

1. Dve bāhuttacā (Syā, Ka)

Tato param sarīre navapesisatappabhedam **maṁsam** vaṇṇato rattam
 pāli-bhaddakapupphasannibhanti vavatthapeti. Saṇṭhānato nānāsaṇṭhānanti.
 Tathā hi tattha jaṅghamaṁsam tālapattapuṭabhattasaṇṭhānam,
 avikakitaketaḥmakulaṣaṇṭhānantipi keci. Ūrumaṁsam
 sudhāpisananisaḍapotaḥkaṣaṇṭhānam, ānisaḍamaṁsam
 uddhanakoṭisaṇṭhānam, piṭṭhimaṁsam tālaguḷapaṭalasaṇṭhānam,
 phāsukadvayamaṁsam vaṁsamayaḥkoṭṭhakucchipadesamhi
 tanumattikālepaṣaṇṭhānam, thanamaṁsam vaṭṭetvā
 avakkhittaddhamattikāpiṇḍasaṇṭhānam, dvebāhumaṁsam naṅguṭṭhasāpāde
 chetvā nīccammaṁ katvā ṭhapitamahāmūsikaṣaṇṭhānam,
 maṁsasūnakaṣaṇṭhānantipi eke. Gaṇḍamaṁsam gaṇḍappadesa
 ṭhipitakaraṇjabijasaṇṭhānam, maṇḍūkaṣaṇṭhānantipi eke. Jivhāmaṁsam
 nuhīpattasaṇṭhānam, nāsāmaṁsam omukhanikkhittapaṇṇakosaṣaṇṭhānam,
 akkhikūpamaṁsam addhapakka-udumbaraṣaṇṭhānam, sīsamaṁsam
 pattapacanakaṭāḥatanulepaṣaṇṭhānanti. Maṁsapariggaṇhakena ca
 yogāvācarena etāneva oḷārikaṁsaṁsāni saṇṭhānato vavatthapetabbāni. Evaṁ
 hi vavatthāpayato sukhumaṇi maṁsaṇi nāṇassa āpātham āgacchantīti. Disato
 dvīsu disāsu jātam. Okāsato sādhiḥkāni tīṇi aṭṭhisatāni anulimpitvā ṭhitanti.

Tattha yathā thūlamattikānulittāya bhittiyā na thūlamattikā jānāti “mayā
 bhitti anulittā”ti, napi bhitti jānāti “ahaṁ thūlamattikāya anulittā”ti,
 evamevaṁ na navapesisatappabhedam maṁsam jānāti “mayā
 aṭṭhisatattayaṁ anulittan”ti, napi aṭṭhisatattayaṁ jānāti “ahaṁ
 navapesisatappabhedena maṁsena anulittan”ti.
 Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Kevalam
 tu—

Navapesisatā maṁsā, anulittā kaḷevaraṁ.

Nānākimikulākīṇṇam, mīḷhaṭṭhānamva pūtikanti.

Paricchedato heṭṭhā aṭṭhisamghāṇena tattha patiṭṭhitatalena vā upari
 tacena tiriyaṁ aññamaññena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa
 sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiṣo evāti evaṁ
 maṁsam vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param sarīre navasatappabhedā **nhārū** vaṇṇato setāti vavatthapeti,
 madhuvāṇṇātipi eke. Saṇṭhānato nānāsaṇṭhānāti.

tathā hi tattha mahantā mahantā nhārū kandalamakūḷasaṇṭhānā, tato sukhumatarā sūkaravāgurarajjusaṇṭhānā, tato aṇukatarā pūtilatāsaṇṭhānā, tato aṇukatarā sīhaḷamahāvīṇātantisāṇṭhānā, tato aṇukatarā thūlasuttakaṇṭhānā, hatthapiṭṭhipādapiṭṭhīsu nhārū sakūṇapādasāṇṭhānā, sīse nhārū gāmadārakānaṃ sīse ṭhapitaviraḷataradukūlasāṇṭhānā, piṭṭhiyā nhārū temetvā ātape pasāritamacchajāla-saṇṭhānā, avasesā imasmiṃ sarīre taṃtaṃaṅgapaccaṅgānugatā nhārū sarīre paṭimukkaḷalakaṇṭhānāti. Disato dvīsu disāsu jātā. Tesu ca dakkhiṇakaṇṭhācūlikato paṭṭhāya pañca kaṇḍaranāmakā mahānhārū purato ca pacchato ca vinandhamānā vāmapassaṃ gatā, vāmaṇṭhācūlikato paṭṭhāya pañca purato ca pacchato ca vinandhamānā dakkhiṇapassaṃ gatā, dakkhiṇagalavāṭakato paṭṭhāya pañca purato ca pacchato ca vinandhamānā vāmapassaṃ gatā, vāmagalavāṭakato paṭṭhāya pañca purato ca pacchato ca vinandhamānā dakkhiṇapassaṃ gatā, dakkhiṇahatthaṃ vinandhamānā purato ca pacchato ca pañca pañcāti dasa kaṇḍaranāmakā eva mahānhārū āruḷhā. Tathā vāmahatthaṃ, dakkhiṇapādaṃ, vāmapādaṇcāti evamete saṭṭhi mahānhārū sarīradhārakā sarīraniyāmakātipi vavatthapeti. Okāsato sakalasarīre aṭṭhicammānaṃ aṭṭhimaṃsānaṃ antare aṭṭhīni ābandhamānā ṭhitāti.

Tattha yathā vallisantānabaddhesu kuṭṭadārūsu na vallisantānā jānanti “amhehi kuṭṭadārūni¹ ābaddhāni”ti, napi kuṭṭadārūni jānanti “mayāṃ vallisantānehi ābaddhāni”ti, evameva na nhārū jānanti “amhehi tīṇi aṭṭhisatāni ābaddhāni”ti, napi tīṇi aṭṭhisatāni jānanti “mayāṃ nhārūhi ābaddhāni”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Kevalaṃ tu—

Navanhārusatā honti, byāmamatte kaḷevare.

Bandhanti aṭṭhisāṅghātaṃ, agāramiva valliyoṭi.

Paricchedato heṭṭhā tīhi aṭṭhisatehi tattha patiṭṭhitatalehi vā upari tacamaṃsehi tiriyaṃ aññaṃaññaṇa paricchinnāti vavatthapeti. Ayametesāṃ sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ nhārū vaṇṇādito vavatthapeti.

1. Kuṭṭadārūni (Sī)

Tato param sarīre dvattimsadantaṭṭhikānaṃ viṣum gahitattā sesāni catusaṭṭhi hatthaṭṭhikāni catusaṭṭhi pādaṭṭhikāni catusaṭṭhi mudukaṭṭhikāni maṃsanissitāni dve paṇhikaṭṭhīni ekekasmim pāde dve dve goppakaṭṭhikāni dve jaṅghaṭṭhikāni ekaṃ jaṇṇukaṭṭhi ekaṃ ūruṭṭhi dve kaṭiṭṭhīni aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni catuvīsati phāsukaṭṭhīni cuddasa uraṭṭhīni ekaṃ hadayaṭṭhi dve akkhakaṭṭhīni dve piṭṭhibāhaṭṭhīni dve bāhaṭṭhīni dve dve aggabāhaṭṭhīni satta gīvaṭṭhīni dve hanukaṭṭhīni ekaṃ nāsikaṭṭhi (dve akkhiṭṭhīni dve kaṇṇaṭṭhīni)¹ ekaṃ nalāṭṭhi (ekaṃ muddhaṭṭhi)¹ nava sīsakaṇṭhāṭṭhīnīti evamādinā nayena vuttappabhedāni **aṭṭhīni** sabbāneva vaṇṇato setānīhi vavatthapeti.

Sanṭhānato nānāsanṭhānāni. Tathā hi tattha aggapādaṅguliyaṭṭhīni katakabiṇṇasāṇṭhānāni, tadanantarāni aṅgulīnaṃ majjhapabbatṭhīni aparipuṇṇapanasatṭhi-saṇṭhānāni, mūlapabbatṭhīni paṇavasāṇṭhānāni, morasakalisāṇṭhānānīti² eke. Piṭṭhipādaṭṭhīni koṭṭitakandalakandarāsisaṇṭhānāni³, paṇhikaṭṭhīni ekaṭṭhi-tālaphalabīṇasāṇṭhānāni, goppakaṭṭhīni ekatobaddhakīlāgoḷakasaṇṭhānāni, jaṅghaṭṭhikesu khuddakaṃ dhanudaṇḍasaṇṭhānaṃ, mahantaṃ khuppiṇāpāsāṇṭhānāni-piṭṭhisāṇṭhānaṃ, jaṅghaṭṭhikassa goppakaṭṭhikesu patiṭṭhitaṭṭhānaṃ apanītatacakhajjūrī-kaḷīrasaṇṭhānaṃ⁴, jaṅghaṭṭhikassa jaṇṇukaṭṭhike patiṭṭhitaṭṭhānaṃ mudiṅgamatthaka-saṇṭhānaṃ, jaṇṇukaṭṭhi ekapassato ghaṭṭitaphēṇasaṇṭhānaṃ, ūruṭṭhīni duttacchita-vāsipharasudaṇḍasaṇṭhānāni, ūruṭṭhikassa kaṭaṭṭhike patiṭṭhitaṭṭhānaṃ suvaṇṇakārānaṃ aggijālanakasalākābundisaṇṭhānaṃ, tappatiṭṭhitokāso aggacchinnapunnāgaphalasaṇṭhāno, kaṭiṭṭhīni dve pi ekābaddhāni hutvā kumbhakārehi katacullisaṇṭhānāni, tāpasabhisikāsaṇṭhānānīti eke. Ānisaṭṭhīni heṭṭhāmukhaṭṭhāpitasappaphaṇasaṇṭhānāni, sattaṭṭhaṭṭhānesu chiddāvachiddāni aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni abbhantarato uparūpari ṭhāpitasīsakaṇṭhāṭṭhika⁵saṇṭhānāni, bāhirato vaṭṭanāvalisaṇṭhānāni, tesāṃ antaranāraṇā kakacadantasadisāni dve tīṇi kaṇṭhakāni honti,

1. () Natthi Sī-Syā-potthakesu.

2. Mudiṅgasāṇṭhānānīti (Sī), modasakalikasaṇṭhānānīti (Syā)

3. Koṭṭitakandalāmiṇṇarāsisaṇṭhānāni (Sī)

4. Acchāditakatakhajjūrīkaḷīrasaṇṭhānaṃ (Syā),
anacchāditakatakhajjūrīkaḷīrasaṇṭhānaṃ (Ka)

5. ...vedhaka (Syā)

catuvīsatiyā phāsukaṭṭhīsu paripuṇṇāni paripuṇṇasīhaḷadāttasaṇṭhānāni,
 aparipuṇṇāni aparipuṇṇasīhaḷadāttasaṇṭhānāni, sabbāneva odātakukkuṭassa
 pasāritapakkhadvayasāṇṭhānānītipi eke. Cuddasa uraṭṭhīni jinṇasandamāni-
 kaphalakapantisaṇṭhānāni, hadayaṭṭhi dabbiphaṇasaṇṭhānam, akkhakaṭṭhīni
 khuddaka-lohavāsidaṇḍasaṇṭhānāni, tesam hetṭhā aṭṭhi
 addhacandasāṇṭhānam, piṭṭhibāhaṭṭhīni pharasuphaṇasaṇṭhānāni,
 upaḍḍhacchinnasīhaḷakudālasāṇṭhānānītipi eke. Bāhaṭṭhīni
 āḍasaḍḍasaṇṭhānāni, mahāvāsidaṇḍasaṇṭhānānītipi eke. Aggabāhaṭṭhīni
 yamakaṭṭhālasāṇṭhānāni, maṇibandhaṭṭhīni ekato alliyāpetvā
 ṭhapitasīsakapaṭṭaveṭṭhakaṇṭhānāni, piṭṭhihaṭṭhaṭṭhīni
 koṭṭitakandalakandarāsisaṇṭhānāni, hatthaṅgulimūlapabbhaṭṭhīni
 paṇavasāṇṭhānāni, majjhapaṭṭhaṭṭhīni aparipuṇṇapanasaṭṭhisaṇṭhānāni,
 aggapaṭṭhaṭṭhīni katakabījasaṇṭhānāni, satta gīvaṭṭhīni daṇḍe¹ vijjhivā
 paṭipāṭiyā ṭhapitavamsakaḷīrakhaṇḍasaṇṭhānāni, hetṭhimahanukaṭṭhi
 kammārānam ayokūṭayottakasaṇṭhānam, uparimahanukaṭṭhi avalekhana-
 satthakaṇṭhānam, akkhināsakūpaṭṭhīni
 apanītamiṇṇajataruṇatālaṭṭhisāṇṭhānāni, nalāṭaṭṭhi
 adhomukhaṭṭhapitabhinnasaṅkhakapālasāṇṭhānam, kaṇṇacūḷikaṭṭhīni nhāpita-
 khurakosaṇṭhānāni, nalāṭakaṇṇacūḷikānam upari paṭṭabandhanokāse aṭṭhi
 bahalaghaṭapūṇṇapaṭapilotikakhaṇḍasaṇṭhānam, muddhanaṭṭhi
 mukhacchinnavaṅkanālīkerasaṇṭhānam, sīsaṭṭhīni sibbetvā
 ṭhapitajajjarālābukaṭṭhaṇṭhānānīti. Disato dvīsu disāsu jātāni.

Okāsato avisesena sakalasarīre ṭhitāni, visesena tu sīsaṭṭhīni
 gīvaṭṭhikesu paṭiṭṭhitāni, gīvaṭṭhīni piṭṭhikaṇṭhakaṭṭhīsu paṭiṭṭhitāni,
 piṭṭhikaṇṭhakaṭṭhīni kaṭiṭṭhīsu paṭiṭṭhitāni, kaṭiṭṭhīni ūruṭṭhikesu paṭiṭṭhitāni,
 ūruṭṭhīni jaṇṇukaṭṭhikesu, jaṇṇukaṭṭhīni jaṅghaṭṭhikesu, jaṅghaṭṭhīni
 gopphakaṭṭhikesu, gopphakaṭṭhīni piṭṭhipādaṭṭhikesu paṭiṭṭhitāni,
 piṭṭhipādaṭṭhikāni ca gopphakaṭṭhīni ukkhipitvā ṭhitāni, gopphakaṭṭhīni
 jaṅghaṭṭhīni -pa- gīvaṭṭhīni sīsaṭṭhīni ukkhipitvā ṭhitānīti etenānusārena
 avasesānīpi aṭṭhīni veditabbāni.

Tattha yathā iṭṭhakagopānasicayādīsu na uparimā iṭṭhakādayo jānanti
 “mayam hetṭhimesu paṭiṭṭhitā”ti, napi hetṭhimā jānanti “mayam uparimāni
 ukkhipitvā ṭhitā”ti, evameva na sīsaṭṭhikāni jānanti “mayam

gīvaṭṭhikesu paṭiṭṭhitānī”ti -pa- na gopphakaṭṭhikāni jānanti “mayam piṭṭhipādaṭṭhikesu paṭiṭṭhitānī”ti, napi piṭṭhipādaṭṭhikāni jānanti “mayam gopphakaṭṭhīni ukkhipitvā ṭhitānī”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Kevalam tu imāni sādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni navahi nhārusatehi navahi ca maṁsapesisatehi ābaddhānulittāni, ekaghanacamma-pariyonaddhāni, sattarasaharaṇīsahassānugatasinehasinehitāni, nava-navutilomakūpasahassaparissavamānasedajallikāni, asītikimikulāni, kāyotveva saṅkhyam gatāni, yam sabhāvato upaparikkhanto yogāvacaro na kiñci gayhūpagam passati, kevalam tu nhārusambhandham nānākuṇapasaṁkiṇṇam aṭṭhisāṅghāṭameva passati. Yam disvā Dasabalassa puttabhāvaṁ upeti. Yathāha—

“Paṭipāṭiyaṭṭhīni ṭhitāni koṭiyā,
Anekasandhiyamito¹ na kehici.
Baddho nahārūhi jarāya codito,
Acetano kaṭṭhakaliṅgarūpamo.

Kuṇapam kuṇape jātam, asucimhi ca pūṭini.
Duggandhe cāpi duggandham, bhedanamhi ca
vayadhammā².

Aṭṭhipuṭe aṭṭhipuṭo, nibbatto pūṭini pūṭikāyamhi.
Tamhi ca vinetha chandam, hessatha puttā Dasabalassā”ti ca.

Paricchedato anto aṭṭhimiṇṇena uparito maṁsena agge mūle ca aññamaññena paricchinnānīti vavatthapeti. Ayametesam sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evam aṭṭhīni vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param sarīre yathāvuttappabhedānam aṭṭhīnam abbhantaragataṁ **aṭṭhimiṇṇam** vaṇṇato setanti vavatthapeti. Saṇṭhānato attano okāsasaṇṭhānanti. Seyyathidam? Mahantamahantānam aṭṭhīnam abbhantaragataṁ sedetvā vaṭṭetvā mahantesu vaṁsanaḷakapabbesu pakkhittamahāvettaṅkurasasaṇṭhānam,

1. Anekasandhīsamito (Sī)

2. Dhammamhi vayadhammī ca (Ka)

khuddānukhuddakānaṃ abbhantaragataṃ sedetvā vaṭṭetvā
khuddānukhuddakesu vaṃsanaḷakapabbesu
pakkhittatanuvettaṅkurasañṭhānanti. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato
aṭṭhīnaṃ abbhantare patiṭṭhanti.

Tattha yathā veḷunaḷakādīnaṃ antogatāni dadhiphāṇitāni na jānanti
“mayā veḷunaḷakādīnaṃ antogatāni”ti, napi veḷunaḷakādayo jānanti
“dadhiphāṇitāni amhākaṃ antogatāni”ti, evameva na aṭṭhimiñjaṃ jānāti
“ahaṃ aṭṭhīnaṃ antogatan”ti, napi aṭṭhīni jānanti “aṭṭhimiñjaṃ amhākaṃ
antogatan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na
puggaloti. Paricchedato aṭṭhīnaṃ abbhantaratalehi aṭṭhimiñjabhāgena ca
paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo,
visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ aṭṭhimiñjaṃ vaṇṇādito
vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīrassa abbhantare dvigoḷakappabhedāṃ **vakkaṃ** vaṇṇato
mandarattaṃ pālībhaddakaṭṭhivaṇṇanti vavatthapeti. Saṅṭhānato
gāmadārakānaṃ suttāvutakīḷāgoḷakasaṅṭhānaṃ,
ekavaṇṇasahakāradvayasaṅṭhānantipi ete. Disato uparimāya disāya jātaṃ.
Okāsato galavāṭakā vinikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā dvidhā
bhinnena thūlanhārunā vinibaddhaṃ hutvā hadayamaṃsaṃ parikkhipitvā
ṭṭhanti.

Tattha yathā vaṇṭūpanibaddhaṃ sahakāradvayaṃ na jānāti “ahaṃ
vaṇṭena upanibaddhaṃ”ti, napi vaṇṭaṃ jānātimayā sahakāradvayaṃ
upanibaddhaṃ”ti, evameva na vakkaṃ jānāti “ahaṃ thūlanhārunā
upanibaddhaṃ”ti, napi thūlanhāru jānāti “mayā vakkaṃ upanibaddhaṃ”ti.
Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti.
Paricchedato vakkaṃ vakkabhāgena paricchinnanti vavatthapeti.
Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti
evaṃ vakkaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīrassa abbhantare **hadayaṃ** vaṇṇato rattaṃ
rattapadumapattapiṭṭhivaṇṇanti vavatthapeti. Saṅṭhānato bāhirapattāni
apanetvā adho-mukhaṭṭhapitapadumamakuḷasaṅṭhānaṃ, taṅca
aggacchinnapunnāgaphalamiva vivaṭekapassaṃ¹ bahi maṭṭhaṃ anto
kosātakīphalassa abbhantarasadisaṃ. Paññābahulānaṃ

1. Vivarekapassaṃ (Syā), vivaraṃ ekaṃ passaṃ (Ka)

thokaṃ vikasitaṃ, mandapaññānaṃ makulītaṃeva. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññādhātu ca pavattanti, taṃ apanetvā avasesamaṃsapiṇḍasaṅkhātā¹ hadayaabbhantare addhapasatamattaṃ lohitaṃ saṇṭhāti, taṃ rāgacaritassa rattaṃ, dosacaritassa kāḷakaṃ, mohacaritassa maṃsadhovanodakasadisāṃ, vitakkacaritassa kulatthayūsavaṇṇaṃ, saddhācaritassa kaṇikārapupphavaṇṇaṃ, paññācaritassa acchaṃ vipasannamanāvilāṃ, niddhotajātimaṇi viya jutimantaṃ khāyati. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sarīrabhantare dvinnāṃ thanānaṃ majjhe patiṭṭhitanti.

Tattha yathā dvinnāṃ vātapānakavāṭakānaṃ majjhe ṭhito aggaḷatthambhako na jānāti “ahaṃ dvinnāṃ vātapānakavāṭakānaṃ majjhe ṭhito”ti, napi vātapānakavāṭakāni jānanti “amhākaṃ majjhe aggaḷatthambhako ṭhito”ti, evamevaṃ na hadayaṃ jānāti “ahaṃ dvinnāṃ thanānaṃ majjhe ṭhitaṃ”ti, napi thanāni jānanti “hadayaṃ amhākaṃ majjhe ṭhitaṃ”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato hadayaṃ hadayaabhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ hadayaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīrassa abbhantare **yakana**saññitaṃ yamakamaṃsapiṇḍaṃ vaṇṇato rattaṃ rattakumudabāhirapattapiṭṭhivaṇṇanti vavatthapeti. Saṇṭhānato ekamūlaṃ hutvā agge yamakaṃ koviḷārapattasaṇṭhānaṃ, taṃca dandhānaṃ ekamyeva hoti mahantaṃ, paññavantānaṃ dve vā tīṇi vā khuddakānīti. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato dvinnāṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhitanti.

Tattha yathā piṭharakapasse laggā maṃsapesi na jānāti “ahaṃ piṭharakapasse laggā”ti, napi piṭharakapassaṃ jānāti “mayi maṃsapesi laggā”ti, evameva na yakanāṃ jānāti “ahaṃ dvinnāṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhitaṃ”ti, napi thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ jānāti “maṃ nissāya yakanāṃ ṭhitaṃ”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato pana yakanāṃ

1. Avasesamaṃsapiṇḍasaṅkhātāṃ (Sī)

yakanabhāgena paricchinanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ yakanam vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param sarīre paṭicchannāpaṭicchannabhedato duvidham **kilomakam** vaṇṇato setam dukūlapilotikavaṇṇanti vavatthapeti. Saṇṭhānato attano okāsasaṇṭhānam. Disato dvīsu disāsu jātam. Okāsato paṭicchannakilomakam hadayañca vakkañca parivāretvā appaṭicchannakilomakam sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsam pariyoandhitvā ṭhitanti.

Tattha yathā pilotikāya paliveṭhite maṃse na pilotikā jānāti “mayā maṃsam paliveṭhitan”ti, napi maṃsam jānāti “aham pilotikāya paliveṭhitan”ti, evameva na kilomakam jānāti “mayā hadayavakkāni sakalasarīre ca cammassa heṭṭhato maṃsam paliveṭhitan”ti. Napi hadayavakkāni sakalasarīre ca maṃsam jānāti “aham kilomakena paliveṭhitan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato heṭṭhā maṃsena upari cammena tiriyaṃ kilomakabhāgena paricchinanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ kilomakam vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param sarīrassa abbhantare **pihakam** vaṇṇato nīlam milātanigguṇḍipupphavaṇṇanti vavatthapeti. Saṇṭhānato yebhuyyena sattaṅgulappamāṇam abandhanam kālavacchakajivhāsaṇṭhānam. Disato uparimāya disāya jātam. Okāsato hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassam nissāya ṭhitam, yamhi paharaṇapahārena bahi nikkhante sattānam jīvitakkhayo hotīti.

Tattha yathā koṭṭhakamatthakapassam nissāya ṭhitā na gomayapiṇḍi jānāti “aham koṭṭhakamatthakapassam nissāya ṭhitā”ti, napi koṭṭhakamatthakapassam jānāti “gomayapiṇḍi maṃ nissāya ṭhitā”ti, evameva na pihakam jānāti “aham udarapaṭalassa matthakapassam nissāya ṭhitan”ti, napi udarapaṭalassa matthakapassam jānāti “pihakam maṃ nissāya ṭhitan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti.

paricchedato pihakaṃ pitakabhāvena paricchinnanti vavatthapeti.
Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti
evaṃ pihakaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīrassa abbhantare dvattimsamaṃsakhaṇḍappabhedaṃ
papphāsaṃ vaṇṇato rattaṃ nātiparipakka-udumbaravaṇṇanti vavatthapeti.
Saṇṭhānato visamacchinnapūvasaṇṭhānaṃ,
chadaniṭṭhakakhaṇḍapuṇḍasaṇṭhānantipi eke. Tadevaṃ abbhantare
asitapītādīnaṃ abhāve uggatena kammajatejusmanā abbhāhatattā
saṅkhāditapalālapinḍamiva niraṣaṃ nirojaṃ hoti. Disato uparimāya disāya
jātaṃ. Okāsato sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ abbhantare hadayaṇca
yakanaṇca upari chādetvā olambantaṃ ṭhitanti.

Tattha yathā jiṇṇakoṭṭhabbhantare lambamāno sakuṇakulāvako na jānāti
“ahaṃ jiṇṇakoṭṭhabbhantare lambamāno ṭhito”ti, napi
jiṇṇakoṭṭhabbhantaram jānāti “sakuṇakulāvako mayi lambamāno ṭhito”ti,
evameva na papphāsaṃ jānāti “ahaṃ sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ
antare lambamānaṃ ṭhitaṃ”ti, napi sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ
antaraṃ jānāti “mayi papphāsaṃ lambamānaṃ ṭhitaṃ”ti.
Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti.
Paricchedato papphāsaṃ papphāsabhāgena paricchinnanti vavatthapeti.
Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti
evaṃ papphāsaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ antosarīre purisassa dvattimsahatthaṃ itthiyā
aṭṭhavīsatihatthaṃ ekavīsatiyā ṭhānesu obhaggaṃ **antaṃ** vaṇṇato setaṃ
sakkharasudhāvaṇṇanti vavatthapeti. Saṇṭhānato sīsaṃ chinditvā
lohitadoṇiyaṃ saṃvelletvā ṭhapitadhammanisaṇṭhānaṃ. Disato dvīsu disāsu
jātaṃ. Okāsato upari galavāṭake heṭṭhā ca karīsamagge vinibandhattā
galavāṭakakarīsamaggaṇiyante sarīrabbhantare ṭhitanti.

Tattha yathā lohitadoṇiyaṃ ṭhapitaṃ chinnaśīsaṃ dhammanikaḷevaram
na jānāti “ahaṃ lohitadoṇiyaṃ ṭhitaṃ”ti, napi lohitadoṇi jānāti “mayi
chinnaśīsaṃ dhammanikaḷevaram ṭhitaṃ”ti, evameva na antaṃ jānāti “ahaṃ
sarīrabbhantare ṭhitaṃ”ti, napi sarīrabbhantaram jānāti “mayi antaṃ
ṭhitaṃ”ti.

ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti.

Paricchedato antaṃ antabhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ antaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ antosarīre antantare **antagūṇaṃ** vaṇṇato setaṃ dakasītalikamūlavaṇṇanti vavatthapeti. Saṇṭhānato dakasītalikamūlasaṇṭhānamevāti, gomuttasaṇṭhānantipi eke. Disato dvīsu disāsu jātāṃ. Okāsato kudālapharasukammādīni karontānaṃ yantākaddhanakāle yantasuttakamiva yantaphalakāni antabhoge¹ ekato aggaḷante ābandhitvā pādapuñchanarajjumaṇḍalakassa antarā taṃ sibbitvā ṭhitarajjukā viya ekavīsatiyā antabhogānaṃ antarā ṭhitanti.

Tattha yathā pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ sibbitvā ṭhitarajjukā na jānāti “mayā pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ sibbitan”ti, napi pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ jānāti “rajjukā maṃ sibbitvā ṭhitā”ti, evameva antagūṇaṃ na jānāti “ahaṃ antaṃ ekavīsati bhogabbhantare ābandhitvā ṭhitan”ti, napi antaṃ jānāti “antagūṇaṃ maṃ ābandhitvā ṭhitan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato antagūṇaṃ antagūṇabhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ antagūṇaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ antosarīre **udariyaṃ** vaṇṇato ajjhohaṭṭhāhāraṇṇanti vavatthapeti. Saṇṭhānato parissāvane sithilabaddhataṇḍulasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātāṃ. Okāsato udare ṭhitanti. Udaṃ nāma ubhato nippīliyamānassa allasāṭakassa majjhe sañjāta phoṭakasadisāṃ antapaṭalaṃ, bahi maṭṭhaṃ, anto maṃsakasambupaliveṭṭhitāṃ, kiliṭṭhapāvārapupphasadisāṃ, kuthitapanasaphalassa abbhantarasadisantipi eke. Tattha takkolakā² gaṇḍuppadakātālahīrakā sūcimukhakāpaṭatantusuttakāti evamādidvattiṃsakulappabhedā kimayo ākulabyākulā saṇḍasaṇḍacārino hutvā nivasanti, ye pānabhojanādīmhi avijjamāne ullānghitvā

1. Antābhoge (Sī)

2. Takkoṭakā (Sī, Syā)

viravantā hadayamaṁsaṁ abhitudanti¹ pānabhojanādīni
 ajjhoharaṇavelāyaṁca uddhammukhā hutvā paṭhamajjhohaṭṭe dve tayo ālope
 turitaturitā vilumpanti, yaṁ etesaṁ kimīnaṁ pasūtigharaṁ vaccakuṭi
 gilānasālā susānaṁca hoti, yattha seyyathāpi nāma caṇḍalagāmadvāre
 candanikāya saradasamaye thūlaphusitake deve vassante udakena āvūḷhaṁ
 muttakarīsacammaṭṭhinhāru-
 khaṇḍakheḷasiṅghāṇikālohitappabhutinānākuṇapajātaṁ nipatitvā
 kaddamodakāluḷitaṁ sañjātakimikulākulaṁ hutvā dvīhatihaccayena
 sūriyātapasantāpavegakuthitaṁ upari pheṇapupphūlake² muñcantāṁ
 abhinīlavaṇṇaṁ paramaduggandhajegucchaṁ upagantuṁ vā daṭṭhuruṁ vā
 anaraharūpataṁ āpajjitvā tiṭṭhati, pageva ghāyituṁ vā sāyituṁ vā, evameva
 nānappakārapānabhojanādi dantamusalasaṁcuṇṇitaṁ
 jivhāhatthasamparivattitaṁ kheḷalālāpalibuddhaṁ
 taṅkhaṇavigatavaṇṇagandharasādisampadaṁ
 koliyakhalisuvānavamathusadisāṁ³ nipatitvā pittasemhavātapaliveṭṭitaṁ
 hutvā udaraggisantāpavegakuthitaṁ kimikulākulaṁ uparūpari
 pheṇapupphūlakāni muñcantāṁ
 paramakasambuduggandhajegucchabhāvamāpajjitvā tiṭṭhati. Yaṁ sutvāpi
 pānabhojanādisu amanuññatā saṇṭhāti, pageva paññācakkhunā oloketvā.
 Yattha ca patitaṁ pānabhojanādi pañcadhā vivekaṁ gacchati, ekaṁ bhāgaṁ
 pāṇakā khādanti, ekaṁ bhāgaṁ udaraggi jhāpeti, eko bhāgo muttaṁ hoti,
 eko bhāgo karīsaṁ hoti, eko bhāgo rasabhāvaṁ āpajjitvā soṇitamāṁsadāni
 upabrūhayatīti.

Tattha yathā paramajegucchāya suvānadoṇiyā ṭhito suvānavamathu na
 jānāti “ahaṁ suvānadoṇiyā ṭhito”ti, napi suvānadoṇi jānāti “mayi
 suvānavamathu ṭhito”ti, evameva na udariyaṁ jānāti “ahaṁ imasmim
 paramaduggandhajegucche udare ṭhitaṁ”ti. Napi udaraṁ jānāti “mayi
 udariyaṁ ṭhitaṁ”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na
 puggaloti. Paricchedato udariyaṁ udariyabhāgena paricchinnanti
 vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana
 kesasadiso evāti evaṁ udariyaṁ vaṇṇādito vavatthapeti.

1. Atitudanti (Ka)

2. Pheṇabubbulake (Sī), pheṇapubbulake (Syā)

3. Koliyakule suvānavamathusadisāṁ (Syā, Ka)

Tato param̐ antosarīre **karīsaṃ** vaṇṇato yebhuyyena
 ajjhohaṭāhāraṇṇanti vavatthapeti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato
 heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato pakkāsaye ṭhīanti. Pakkāsayo nāma
 heṭṭhā nābhipiṭṭhikaṇṭakamūlānaṃ antare antāvasāne ubbedhena
 aṭṭhaṅgulamatto vaṃsanaḷakabbhantarasadiso padeso, yattha seyyathāpi
 nāma uparibhūmibhāge patitaṃ vassodakaṃ ogaḷitvā heṭṭhābhūmibhāgaṃ
 pūretvā tiṭṭhati, evameva yaṃkiñci āmāsaye patitaṃ pānabhojanādikaṃ
 udaragginā pheṇuddehakaṃ pakkaṃ pakkaṃ saṇhakaraṇiṃ piṭṭhamiva
 saṇhabhāvaṃ āpajjitvā antabilena ogaḷitvā omadditvā vaṃsanaḷake
 pakkhittapaṇḍumattikā viya sannicitaṃ hutvā tiṭṭhati.

Tattha yathā vaṃsanaḷake omadditvā pakkhittapaṇḍumattikā na jānāti
 “ahaṃ vaṃsanaḷake ṭhītā”ti, napi vaṃsanaḷako jānāti “mayi paṇḍumattikā
 ṭhītā”ti, evameva na karīsaṃ jānāti “ahaṃ pakkāsaye ṭhītan”ti, napi
 pakkāsayo jānāti “mayi karīsaṃ ṭhītan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi
 ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato karīsaṃ karīsabhāgena
 paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo,
 visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ karīsaṃ vaṇṇādito
 vavatthapeti.

Tato param̐ sarīre sīsakaṭāhabbhantare **matthaluṅgaṃ** vaṇṇato setaṃ
 ahichattakapiṇḍivaṇṇanti vavatthapeti. Pakkuthita¹ duddhavaṇṇantipi eke.
 Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato
 sīsakaṭāhassa abbhantare cattāro sibbinimagge nissāya samodhāya ṭhapitā
 cattāro piṭṭhapiṇḍikā viya samohitaṃ catumatthaluṅgapīṇḍappabhedan̐
 hutvā ṭhīanti.

Tattha yathā purāṇalābukaṭāhe pakkhittapiṭṭhapiṇḍi pakkuthitaduddhaṃ
 vā na jānāti “ahaṃ purāṇalābukaṭāhe ṭhītan”ti, napi purāṇalābukaṭāhaṃ
 jānāti “mayi piṭṭhapiṇḍi pakkuthitaduddhaṃ vā ṭhītan”ti, evameva na
 matthaluṅgaṃ jānāti “ahaṃ sīsakaṭāhabbhantare ṭhītan”ti, napi
 sīsakaṭāhabbhantaraṃ jānāti “mayi matthaluṅgaṃ ṭhītan”ti.
 Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi

1. Vikkuthita (Sī)

ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato matthaluṅgaṃ matthaluṅgabhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ matthaluṅgaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīre baddhābaddhabhedato duvidhampi **pittaṃ** vaṇṇato bahala-madhukatelavaṇṇanti vavatthapeti. Abaddhapittaṃ milātabakulapupphavaṇṇantipi¹ eke. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato abaddhapittaṃ kesalomanakhadantānaṃ maṃsavanimuttaṭṭhānaṃ thaddhasukkhacammañca vajjetvā udakamiva telabindu avasesasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ, yamhi kupite akkhīni pītakāni honti bhamanti, gattaṃ kampati kaṇḍūyati. Baddhapittaṃ hadayapapphāsānamantare yakanamaṃsaṃ nissāya patiṭṭhite mahākosātakikosakasadiṣe² pittakosake ṭhitaṃ, yamhi kupite sattā ummattakā honti, vipallatthacittā hirottappa chaḍḍetvā akattabbaṃ karonti, abhāsitaṃ bhāsanti, acintitaṃ cintenti.

Tattha yathā udakaṃ byāpetvā ṭhitaṃ telaṃ na jānāti “ahaṃ udakaṃ byāpetvā ṭhitaṃ”ti, napi udakaṃ jānāti “telaṃ maṃ byāpetvā ṭhitaṃ”ti, evameva na abaddhapittaṃ jānāti “ahaṃ sarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ”ti, napi sarīraṃ jānāti “abaddhapittaṃ maṃ byāpetvā ṭhitaṃ”ti. Yathā ca kosātakikosake ṭhitaṃ vassodakaṃ na jānāti “ahaṃ kosātakikosake ṭhitaṃ”ti, napi kosātakikosako jānāti “mayi vassodakaṃ ṭhitaṃ”ti, evameva na baddhapittaṃ jānāti “ahaṃ pittakosake ṭhitaṃ”ti, napi pittakosako jānāti “mayi baddhapittaṃ ṭhitaṃ”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato pittaṃ pittaḥbhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ pittaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīrabbhantare ekapattapūrappamāṇaṃ **semhaṃ** vaṇṇato setaṃ kacchakapaṇṇarasavaṇṇanti vavatthapeti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato udarapaṭale ṭhitanti.

1. Milātaka-ākulipupphavaṇṇantipi (Sī, Ka)

2. Rattakosātakikosakasadiṣe (Syā, Ka)

yam pānabhojanādi-ajjhoharaṇakāle seyyathāpi nāma udake sevālapaṇakam kaṭṭhe vā kathale¹ vā patante chijjivā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā tiṭṭhati, evameva pānabhojanādimhi nipatante chijjivā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā tiṭṭhati, yamhi ca mandībhūte pakkamiva gaṇḍam pūtikamiva kukkuṭaṇḍam udarapaṭalam² paramajegucchakuṇapagandham hoti. Tato uggatena ca gandhena uggāropi mukhampi duggandham pūtikūṇapasadisam hoti, so ca puriso “apehi duggandham vāyasī”ti vattabbatam āpajjati, yañca abhivaḍḍhitam bahalattamāpannam paṭikujjhanaphalakamiva vaccakuṭiyā udarapaṭalabbhantare eva kuṇapagandham sannirumbhitvā tiṭṭhati.

Tattha yathā candanikāya uparipheṇapaṭalam na jānāti “aham candanikāya ṭhitan”ti, napi candanikā jānāti “mayi pheṇapaṭalam ṭhitan”ti, evameva na semham jānāti “aham udarapaṭale ṭhitan”ti, napi udarapaṭalam jānāti “mayi semham ṭhitan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato semham semhabhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evam semham vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param sarīre **pubbo** vaṇṇato paṇḍupalāsavaṇṇoti vavatthapeti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato pubbassa okāso nāma nibaddho natthi. Yattha pubbo sannicito tiṭṭheyya, yatra yatra khāṇukaṇṭakappaharaṇaggiḷādīhi abhigate sarīrappadesa lohitaṁ saṇṭhahitvā paccati, gaṇḍapiḷakādayo vā uppajjanti, tatra tatra tiṭṭhati.

Tattha yathā rukkhassa tattha tattha pharasudhārādīhi pahatappadesa avagaḷitvā ṭhito niyyāso³ na jānāti “aham rukkhassa pahatappadesa ṭhito”ti, napi rukkhassa pahatappadeso jānāti “mayi niyyāso ṭhito”ti, evameva na pubbo jānāti “aham sarīrassa tattha tattha khāṇukaṇṭakādīhi abhihatappadesa gaṇḍapiḷakādīnam utṭhitappadesa vā ṭhito”ti, napi sarīrappadeso jānāti “mayi pubbo ṭhito”ti.

1. Kaṭhale (Sī)

2. Uparipaṭalam (Ka)

3. Nīyāso (Sī)

ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti.
 Paricchedato pubbo pubbabhāgena paricchinnoti vavatthapeti. Ayametassa
 sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ
 pubbaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīre sannicitalohitaṃ saṃsaraṇalohitanti evaṃ duvidhe
lohite sannicitalohitaṃ tāva vaṇṇato bahalakuthitalākhārasavaṇṇanti
 vavatthapeti, saṃsaraṇalohitaṃ acchalākhārasavaṇṇanti. Saṇṭhānato
 sabbampi attano okāsasaṇṭhānaṃ. Disato sannicitalohitaṃ uparimāya disāya
 jātāṃ, saṃsaraṇalohitaṃ dvīsupīti. Okāsato saṃsaraṇalohitaṃ
 kesalomanakhadantānaṃ maṃsavinimuttaṭṭhānañceva
 thaddhasukkhacammañca vajjetvā dhamanijālānusārena sabbaṃ
 upādinnaḥkasaṃsāraṃ pharivā ṭhitaṃ. Sannicitalohitaṃ yakanassa
 heṭṭhābhāgaṃ pūretvā ekapattapūraṇamattaṃ vakkahadayapapphāsānaṃ
 upari thokaṃ thokaṃ binduṃ pātentaṃ vakkahadayayakanapapphāse
 tementaṃ ṭhitaṃ, yamhi vakkahadayādīni atementaṃ sattā pipāsītā honti.

Tattha yathā jajjarakapāle ṭhitaṃ udakaṃ heṭṭhā leḍḍukhaṇḍādīni
 tementaṃ na jānāti “ahaṃ jajjarakapāle ṭhitaṃ heṭṭhā leḍḍukhaṇḍādīni
 tememī”ti, napi jajjarakapālaṃ heṭṭhā leḍḍukhaṇḍādīni vā jānanti “mayi
 udakaṃ ṭhitaṃ, amhe vā tementaṃ ṭhitaṃ”ti, evameva na lohitaṃ jānāti
 “ahaṃ yakanassa heṭṭhābhāge vakkahadayādīni tementaṃ ṭhitaṃ”ti, napi
 yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānaṃ vakkahadayādīni vā jānanti “mayi lohitaṃ
 ṭhitaṃ, amhe vā tementaṃ ṭhitaṃ”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete
 dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato lohitaṃ lohitaḥkasaṃsāraṃ
 paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo,
 visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ lohitaṃ vaṇṇādito
 vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīre **sedo** vaṇṇato pasannatilatelavaṇṇoti vavatthapeti.
 Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sedassa okāso
 nāma nibaddho natthi, yattha sedo lohitaṃ viya sadā tiṭṭheyya. Yasmā vā¹
 yadā

1. Tu (Sī, Syā)

aggisantāpasūriyasantāpa-utuvikārādīhi sarīraṃ santapati, atha udakato abbūḷhamattavisamacchinnabhisamuḷālakumudanālakalāpa-udakamiva sabbakesalomakūpavivarehi paggharati. Tasmā tesam kesalomakūpavivarānaṃ vasena taṃ saṇṭhānato vavatthapeti. “Sedapariggaṇhakena ca yogāvacarena kesalomakūpavivare pūretvā ṭhitavaseneva sedo manasikātabbo”ti vuttaṃ pubbācariyehi.

Tattha yathā bhisamuḷālakumudanālakalāpavivarehi paggharantaṃ udakaṃ na jānāti “ahaṃ bhisamuḷālakumudanālakalāpavivarehi paggharāmī”ti, napi bhisamuḷālakumudanālakalāpavivarā jānanti “amhehi udakaṃ paggharātī”ti, evameva na sedo jānāti “ahaṃ kesalomakūpavivarehi paggharāmī”ti, napi kesalomakūpavivarā jānanti “amhehi sedo paggharātī”ti, ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato sedo sedabhāgena paricchinnoti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ sedaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīre cammamamsantare **medo** vaṇṇato phālitalaliddivaṇṇoti vavatthapeti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Tathā hi sukhino thūlasarīrassa cammamamsantare pharitvā ṭhito haliddirattadukūlapilotikasaṇṭhāno, kisasarīrassa jaṅghamaṃsa-ūrumamsapiṭṭhikaṇṭakanissitapiṭṭhimaṃsa-udarapaṭalamamsāni nissāya saṃvellitvā ṭhapitalaliddirattadukūlapilotikakhaṇḍasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato thūlasarīrassa sakalasarīraṃ pharitvā kisassa jaṅghāmaṃsādīni nissāya ṭhito, yo sinehasaṅkhātapi hutvā paramajegucchattā na matthakatelatthaṃ na gaṇḍūsatelatthaṃ na dīpajālanatthaṃ saṅgayhati.

Tattha yathā maṃsapuñjaṃ nissāya ṭhitā haliddirattadukūlapilotikā na jānāti “ahaṃ maṃsapuñjaṃ nissāya ṭhitā”ti, napi maṃsapuñjo jānāti “haliddirattadukūlapilotikā maṃ nissāya ṭhitā”ti, evameva na medo jānāti “ahaṃ sakalasarīraṃ jaṅghādīsu vā maṃsaṃ nissāya ṭhito”ti, napi sakalasarīraṃ jānāti jaṅghādīsu vā maṃsaṃ “medo maṃ nissāya ṭhito”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato medo heṭṭhā maṃsena, upari cammena, samantato

medabhāgena paricchinnoti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ medaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīre **assu** vaṇṇato pasannatilatelavaṇṇanti vavatthapeti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātāṃ. Okāsato akkhikūpakesu ṭhitanṭi. Na cetāṃ pittakosake pittamiva akkhikūpakesu sadā sannicitaṃ hutvā tiṭṭhati, kintu yadā somanassajātā sattā mahāhasitaṃ hasanti, domanassajātā rodanti paridevanti, tathārūpaṃ visamāhāraṃ vā haranti, yadā ca tesāṃ akkhīni dhūmarajapaṃsukādīhi abhihaññanti, tadā etehi somanassadomanassavisamāhārādīhi samuṭṭhahitvā assu akkhikūpakesu pūretvā tiṭṭhati paggharati ca. “Assupariggaṇhakena ca yogāvacarena akkhikūpake pūretvā ṭhitavaseneva taṃ manasikātabban”ti pubbācariyā vaṇṇayanti.

Tattha yathā matthakacchinnataruṇatālaṭṭhikūpakesuṭhitaṃ udakaṃ na jānāti “ahaṃ matthakacchinnataruṇatālaṭṭhikūpakesu ṭhitan”ti, napi matthakacchinnataruṇa-tālaṭṭhikūpakā jānanti “amhesu udakaṃ ṭhitan”ti, evameva na assu jānāti “ahaṃ akkhikūpakesu ṭhitan”ti, napi akkhikūpakā jānanti “amhesu assu ṭhitan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedo assu assubhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ assum vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīre vilīnasinehasaṅkhātā **vasā** vaṇṇato ācāme āsittatelavaṇṇāti vavatthapeti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhināsāpuṭanalāṭa-aṃsakūṭesu ṭhitāti. Na cesā etesu okāsesu sadā vilīnā eva hutvā tiṭṭhati, kintu yadā aggisantāpasūriyasantāpa-utuvīsabhāgadhātuvisabhāgehi te padesā usmājātā honti, tadā tattha vilīnāva hutvā pasannasalilāsu udakasoṇḍikāsu nīhāro viya sarati.

Tattha yathā udakasonḍiyo ajjhottharivā ṭhito nīhāro na jānāti “aham udakasonḍiyo ajjhottharivā ṭhito”ti, napi udakasonḍiyo jānanti “nīhāro amhe ajjhottharivā ṭhito”ti, evameva na vasā jānāti “aham hatthatalādīni ajjhottharivā ṭhitā”ti, napi hatthatalādīni jānanti “vasā amhe ajjhottharivā ṭhitā”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato vasā vasābhāgena paricchinnāti vavatthapeti. Ayametissā sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ vasam vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param sārīre mukhassabbhantare **kheḷo** vaṇṇato seto pheṇavaṇṇoti vavatthapeti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānoti, samuddapheṇasaṇṭhānotipi eke. Disato uparimāya disāya jāto. Okāsato ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhāya ṭhitoti. Na ceso ettha sadā sannicito hutvā tiṭṭhati, kintu yadā sattā tathārūpaṃ āhāraṃ passantī vā saranti vā, uṇhatittakaṭukaloṇambilānaṃ vā kiñci mukhe ṭhapenti. Yadā ca tesam hadayaṃ āgilāyati¹, kismiñcīdeva vā jigucchā uppajjati, tadā kheḷo uppajjitvā ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhāya saṇṭhāti. Aggajivhāya cesa kheḷo tanuko hoti, mūlajivhāya bahalo, mukhe pakkhittaṇca puthukaṃ vā taṇḍulaṃ vā aññaṃ vā kiñci khādanīyaṃ nadīpuline khatakūpasalilamiva parikkhayamagacchantova sadā temanasamattho hoti.

Tattha yathā nadīpuline khatakūpatale saṇṭhitaṃ udakaṃ na jānāti “aham kūpatale saṇṭhitaṃ”ti, napi kūpataṃ jānāti “mayi udakaṃ ṭhitaṃ”ti, evameva na kheḷo jānāti “aham ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhātale saṇṭhito”ti, napi jivhātalaṃ jānāti “mayi ubhohi kapolapassehi orohitvā kheḷo saṇṭhito”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato kheḷo kheḷabhāgena paricchinnoti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ kheḷaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

1. Ākilāyati (Syā, Ka)

Tato param sarīre **siṅghāṇikā** vaṇṇato setā taruṇatālamīṇjavanṇāti vavatthapeti. Saṅghānato okāsasaṅghānā, sedetvā sedetvā nāsāpuṭe niranantaraṃ pakkhittavettaṅkurasāṅghānāti eke. Disato uparimāya disāya jātā. Okāsato nāsāpuṭe pūretvā ṭhitāti. Na cesā ettha sadā sannicitā hutvā tiṭṭhati, kintu seyyathāpi nāma puriso paduminipatte dadhiṃ bandhitvā heṭṭhā paduminipattam kaṇṭakena vijjheyya, atha tena chiddena dadhipiṇḍam gaḷitvā bahi papateyya, evameva yadā sattā rodanti, visabhāgāhāra-utuvasena vā saṅjātadhātukkhobhā honti, tadā antosīsato pūtisemhabhāvaṃ āpannam matthaluṅgam gaḷitvā tālumatthakavivarena otaritvā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati.

Tattha yathā sippikāya pakkhittam pūtidadhi na jānāti “aham sippikāya ṭhitan”ti, napi sippikā jānāti “mayi pūtikam dadhi ṭhitan”ti, evameva na siṅghāṇikā jānāti “aham nāsāpuṭesu ṭhitā”ti, napi nāsāpuṭā jānanti “amhesu siṅghāṇikā ṭhitā”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato siṅghāṇikā siṅghāṇikabhāgena paricchinnāti vavatthapeti. Ayametissā sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ siṅghāṇikam vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param antosarīre **lasikā**ti sarīrasandhīnam abbhantare picchilakuṇapaṃ, sā vaṇṇato kaṇikāraniyyāsavaṇṇāti vavatthapeti. Saṅghānato okāsasaṅghānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato aṭṭhisandhīnam abbhañjanakiccaṃ sādhayamānā asītisatasandhīnam abbhantare ṭhitāti. Yassa cesā mandā hoti, tassa uṭṭhahantassa nisīdantassa abhikkamantassa paṭikkamantassa samīñjantassa pasārentassa aṭṭhikāni kaṭakaṭāyanti, accharikāsaddam karonto viya vicarati, ekayojanadvijojanamattampi addhānam gatassa vāyodhātu kuppati, gattāni dukkhanti. Yassa pana cesā bahukā hoti, tassa uṭṭhānanisajjādīsu na aṭṭhīni kaṭakaṭāyanti, dīghampi addhānam gatassa na vāyodhātu kuppati, na gattāni dukkhanti.

Tattha yathā abbhañjanatelaṃ na jānāti “ahaṃ akkhaṃ abbhañjivā ṭhitan”ti, napi akkho jānāti “maṃ telaṃ abbhañjivā ṭhitan”ti, evameva na lasikā jānāti “ahaṃ asītisatasandhiyo abbhañjivā ṭhitā”ti, napi asītisatasandhiyo jānanti “lasikā amhe abbhañjivā ṭhitā”ti.
 Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti.
 Paricchedato lasikā lasikabhāgena paricchinnāti vavatthapeti. Ayametissā sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ lasikaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ antosarīre **muttaṃ** vaṇṇato māsakhārodakavaṇṇanti vavatthapeti. Saṇṭhānato udakaṃ pūretvā adhomukhaṭṭhapita-udakakumbha-antaragata-udakasāṇṭhānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato vatthissabbhantare ṭhitanti. Vatthi nāma vatthipuṭo vuccati, yattha seyyathāpi nāma candanikāya pakkhitte amukhe¹ peḷāghaṭe candanikāraso pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati, evameva sarīrato muttaṃ pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati nikkhamanamaggo eva tu pākaṭo hoti, yamhi ca muttassa bharite “passāvaṃ karomā”ti sattānaṃ āyūhanaṃ hoti. Tattha yathā candanikāya pakkhitte amukhe peḷāghaṭe ṭhito candanikāraso na jānāti “ahaṃ amukhe peḷāghaṭe ṭhito”ti, napi peḷāghaṭo jānāti “mayi candanikāraso ṭhito”ti, evameva muttaṃ na jānāti “ahaṃ vatthimhi ṭhitan”ti, napi vatthi jānāti “mayi muttaṃ ṭhitan”ti.
 Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti.
 Paricchedato vatthi-abbhantarena ceva muttabhāgena ca paricchinnanti vavatthapeti. Ayamethassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ muttaṃ vaṇṇādito vavatthapeti. Evamayaṃ imaṃ dvattiṃsākāraṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tassevaṃ imaṃ dvattiṃsākāraṃ vaṇṇādivasena vavatthapentassa taṃ taṃ bhāvanānuyogaṃ āgamma kesādayo paguṇā honti, koṭṭhāsabhāvena upaṭṭhahanti. Tato pabhuti seyyathāpi nāma cakkhumato purisassa dvattiṃsavaṇṇānaṃ pupphānaṃ ekasuttaganthitaṃ mālaṃ olokentassa sabbapupphāni apubbāpariyamiva² pākaṭāni honti, evameva “atthi imasmiṃ

1. Adhomukhe (Sī, Syā)

2. Apubbācarimamiva (Syā, Ka)

kāye kesā”ti imaṃ kāyaṃ satiyā olokontassa sabbe te dhammā
apubbāpariyamiva pākaṭā honti. Kessesu āvajjitesu asaṇṭhahamānāva¹ sati
yāva muttam, tāva pavattati. Tato pabhuti tassa āhiṇḍantā
manussatiracchānādayo ca sattākāraṃ vijahitvā koṭṭhā-sarāsivaseneva
upaṭṭhahanti, tehi ca ajjhohariyamānaṃ pānabhojanādi koṭṭhāsarāsīmhi
pakkhippamānamiva upaṭṭhātīti.

Etthāha “athānena tato paraṃ kiṃ kātabban”ti? Vuccate—tadeva
nimittam āsevitabban bhāvetabban bahulīkātabban suvavatthitam²
vavatthapetabban. Kathaṃ paṇāyaṃ taṃ nimittam āsevati bhāveti
bahulīkaroti suvavatthitam vavatthapetīti? Ayaṃ hi taṃ kesādīnaṃ
koṭṭhāsabhāvena upaṭṭhānanimittam āsevati, satiyā alliyati bhajati
upagacchati, satigabbhaṃ gaṇhāpeti. Tattha laddhaṃ vā sati vaḍḍhento taṃ
bhāvetīti vuccati. Bahulīkarotīti punappunaṃ satisampayuttam
vitakkavicārabbhāhataṃ karoti. Suvavatthitam vavatthapetīti yathā suṭṭhu
vavatthitam hoti, na puna antaradhānaṃ gacchati, tathā taṃ satiyā
vavatthapeti, upadhāreti upanibandhati.

Atha vā yaṃ pubbe anupubbato nātisīghato nātisaṇikato
vikkhepappahānato paṇṇattisamatikkamanato anupubbamuñcanato
lakkhaṇato tayo ca suttantāti evaṃ dasavidhaṃ manasikāraḥkosallaṃ vuttam,
tattha anupubbato manasikaronto āsevati, nātisīghato nātisaṇikato ca
manasikaronto bhāveti, vikkhepappahānato manasikaronto bahulīkaroti,
paṇṇattisamatikkamanādito manasikaronto suvavatthitam vavatthapetīti
veditabbo.

Etthāha “kathaṃ paṇāyaṃ anupubbādivasena ete dhamme manasi
karotī”ti? Vuccate—ayaṃ hi kese manasi karitvā tadanantaraṃ lome manasi
karoti, na nakhe. Tathā lome manasi karitvā tadanantaraṃ nakhe manasi
karoti, na dante. Esa nayo sabbattha. Kasmā? Uppaṭipāṭiyā hi manasikaronto
seyyathāpi nāma akusalo puriso dvattimsapadaṃ nisseṇim uppaṭipāṭiyā
ārohanto kilantakāyo tato

1. Tantūsaṃnahamānāva (Si)

2. Svāvavatthitam (Syā, Ka)

nissenṇito papatati, na ārohanam sampādeti, evameva bhāvanāsampattivaseṇa adhigantabbassa assādaṇṇa anadhigamanato kilantacitto dvattiṃsākārabhāvanāto papatati, na bhāvanam sampādeti.

Anupubbato manasikarontopi ca kesā lomāti **nāṭisīghatopi**¹ manasi karoti. Atisīghato hi manasikaronto seyyathāpi nāma addhānam gacchanto puriso samavisamarukkhathalaninnadvedhāpathādīni magganimittāni upalakkhetum na sakkoti, tato na maggakusalo hoti, addhānaṇṇa parikkhayaṃ neti, evameva vaṇṇasaṇṭhānādīni dvattiṃsākāranimittāni upalakkhetum na sakkoti, tato na dvattiṃsākāre kusalo hoti, kammaṭṭhānaṇṇa parikkhayaṃ neti.

Yathā ca nāṭisīghato, evaṃ **nāṭisaṇikato**pi manasi karoti. Atisaṇikato hi manasikaronto seyyathāpi nāma puriso addhānamaggaṃ paṭipanno antarāmagge rukkhapabbatataḷākādīsu vilambamāno icchitappadesaṃ apāpuṇanto antarāmaggeyeva sīhabyagghādīhi anayabyasaṇṇam pāpuṇāti, evameva dvattiṃsākārabhāvanāsampadaṃ apāpuṇanto bhāvanāvicchedeṇa antarāyeveva kāmavitakkādīhi anayabyasaṇṇam pāpuṇāti.

Nāṭisaṇikato manasikarontopi ca **vikkhepappahānato**pi manasi karoti. Vikkhepappahānato nāma yathā aññesu navakammādīsu cittaṃ na vikkhipati, tathā manasi karoti. Bahiddhā vikkhepamānacitto hi kesādīsiveva asamāhitacetovitakko bhāvanāsampadaṃ apāpuṇitvā antarāva anayabyasaṇṇam āpajjati takkasīlāgamaṇe bodhisattassa sahāyakā viya. Avikkhipamānacitto pana kesādīsiveva samāhitacetovitakko bhāvanāsampadaṃ pāpuṇāti bodhisatto viya takkasīlārājjasampadanti. Tassevaṃ vikkhepappahānato manasikaroto adhikāracariyādhimuttīnaṃ vaseṇa te dhammā asubhato vā vaṇṇato vā suññato vā upaṭṭhahanti.

Atha paṇṇattisamatikkamanato te dhamme manasi karoti. **Paṇṇattisamatikkamanato**ti kesā lomāti evamādivohāraṃ samatikkamitvā vissajjetvā yathūpaṭṭhitānaṃ asubhādīnaṃyeve vaseṇa manasi karoti.

1. Nāṭisīghato (Sī, Syā)

katham? Yathā araṇṇanivāsūpagatā manussā aparicitabhūmibhāgattā udaka-
 tṭhānasañjānanattham sākhaḅhaṅgādinimittam katvā tadanusārena gantvā
 udakam paribhuñjanti, yadā pana paricitabhūmibhāgā honti, atha tam
 nimittam vissajjetvā amanasikatvāva udakatṭhānam upasaṅkhamitvā udakam
 paribhuñjanti, evamevāyam kesā lomāti-ādinā tamtamvohārassa vasena
 paṭhamam te dhamme manasākāsi, tesu dhammesu asubhādīnam
 aññataravasena upaṭṭhahantesu tam vohāram samatikkhamitvā vissajjetvā
 asubhādītova manasi karoti.

Etthāha “katham panassa ete dhammā asubhādito upaṭṭhahanti, katham
 vaṇṇato, katham suññato vā, kathañcāyamete asubhato manasi karoti,
 katham vaṇṇato, katham suññato vā”ti? Kesā tāvassa
 vaṇṇasaṇṭhānagandhāsavāsena pañcadhā asubhato upaṭṭhahanti,
 pañcadhā eva ayamete asubhato manasi karoti. Seyyathidam? Kesā nāmete
 vaṇṇato asubhā paramappaṭikūlajegucchā. Tathā hi manussā divā
 pānabhojane patitam kesavaṇṇam vākam vā suttaṃ vā disvā kesasaññāya
 manoramampi pānabhojanam chaḍḍenti vā jigucchanti vā. Saṇṭhānatopi
 asubhā. Tathā hi rattim pānabhojane patitam kesasaṇṭhānam vākam vā
 suttaṃ vā phusitvā kesasaññāya manoramampi pānabhojanam chaḍḍenti vā
 jigucchanti vā. Gandhatopi asubhā. Tathā hi
 telamakkhanapupphadhūmādisaṅkhārehi virahitānam kesānam gandho
 paramajeguccho hoti, aggisu pakkhittassa kesassa gandham ghāyitvā sattā
 nāsikam pidhenti, mukhampi vikujjenti. Āsayatopi asubhā. Tathā hi
 nānāvidhena manussāsucinissandena saṅkāraṭṭhāne taṇḍuleyyakādīni viya
 pittasemhapubbalohitanissandena te ācitā vuddhim virūlhim vepullaṃ
 gamitāti. Okāsatopi asubhā. Tathā hi saṅkāraṭṭhāne viya taṇḍuleyyakādīni
 paramajegucche lomādi-ekatiṃsakupaṇaparāsimatthake¹ manussānam
 sīsapalivethake allacamme jātāti. Esa nayo lomādīsu. Evaṃ tāva ayamete
 dhamme asubhato upaṭṭhahante asubhato manasi karoti.

Yadi panassa vaṇṇato upaṭṭhahanti, atha kesā nīlakasiṇavasena
 upaṭṭhahanti. Tathā lomā dantā odātakasiṇavasenāti. Esa nayo

1. ...kuṇaparāsimhi (Sī)

sabbattha. Taṁtaṁkasiṇavaseneva ayamete manasi karoti, evaṁ vaṇṇato upaṭṭhahante vaṇṇato manasi karoti. Yadi panassa suññato upaṭṭhahanti, atha kesā ghanavinibbhogavavattḥānena ojaṭṭhamakasaṁmūhavasena upaṭṭhahanti. Tathā lomādayo, yathā upaṭṭhahanti. Ayamete tatheva manasi karoti. Evaṁ suññato upaṭṭhahante suññato manasi karoti.

Evaṁ manasikaronto ayamete dhamme anupubbamuñcanato manasi karoti. **Anupubbamuñcanatoti** asubhādīnaṁ aññataravasena upaṭṭhite kese muñcitvā lome manasikaronto seyyathāpi nāma jalūkā naṅguṭṭhena gahitappadese sāpekkhāva hutvā tuṇḍena aññāṁ padesaṁ gaṇhāti, gahite ca tasmim itaraṁ muñcati, evameva kesesu sāpekkhova hutvā lome manasi karoti, lomesu ca patiṭṭhite manasikāre kese muñcati¹. Esa nayo sabbattha. Evaṁ hissa anupubbamuñcanato manasikaroto asubhādīsu aññataravasena te dhammā upaṭṭhahantā anavasesato upaṭṭhahanti, pākaṭatarūpaṭṭhānā ca honti.

Atha yassa te dhammā **asubhato** upaṭṭhahanti, pākaṭatarūpaṭṭhānā ca honti, tassa seyyathāpi nāma makkaṭo dvattimsatālake tālavane byādhena paripātiyamāno ekarukkhepi asaṇṭhahanto paridhāvitvā yadā nivatto² hoti kilanto, atha ekameva ghanatālapaṇṇapariveṭṭitaṁ tālasuciṁ nissāya tiṭṭhati, evameva cittamakkaṭo dvattimsa-koṭṭhāsake imasmimkāye teneva yoginā paripātiyamāno ekakoṭṭhāsakepi asaṇṭhahanto paridhāvitvā yadā anekārammaṇavidhāvane abhilāsābhāvena nivatto hoti kilanto. Atha yvāssa kesādīsu Dhammo paṇḍitaro caritānurūpataro vā, yattha vā pubbe katādhikāro hoti, taṁ nissāya upacāravasena tiṭṭhati. Atha tameva nimittaṁ punappunaraṁ takkāhataṁ vitakkāhataṁ karitvā yathākkamaṁ paṭhamam jhānaṁ uppādeti, tattha patiṭṭhāya vipassanaṁ ārabhitvā ariyabhūmim pāpuṇāti.

Yassa pana te dhammā **vaṇṇato** upaṭṭhahanti, tassāpi seyyathāpi nāma makkaṭo -pa-. Atha yvāssa kesādīsu Dhammo paṇḍitaro

1. Lomesu upaṭṭhitesu te manasi karoti, kese muñcati (Syā)

2. Nijjhatto (Syā)

caritānurūpataro vā, yattha vā pubbe katādhikāro hoti, taṃ nissāya upacāravasena tiṭṭhati. Atha tameva nimittam punappunam takkāhataṃ vitakkāhataṃ karitvā yathākkamaṃ nīlakasiṇavasena pītakasiṇavasena vā pañcapi rūpāvacarajjhānāni uppādeti, tesañca yattha katthaci paṭiṭṭhāya vipassanam ārabhitvā ariyabhūmiṃ pāpuṇāti.

Yassa pana te dhammā **suññato** upaṭṭhahanti, so lakkhaṇato manasi karoti, lakkhaṇato manasikaronto tattha catudhātuvavatthānavasena upacārajjhānam pāpuṇāti. Atha manasikaronto te dhamme aniccadukkhānattasuttattayavasena¹ manasi karoti. Ayamassa vipassanānayo. So imam vipassanam ārabhitvā yathākkamaṃ ca paṭipajjitvā ariyabhūmiṃ pāpuṇātīti.

Ettāvatā ca yaṃ vuttam² “katham panāyam anupubbādivasena ete dhamme manasi karotī”ti, taṃ byākataṃ hoti. Yañcāpi vuttam “bhāvanāvasena panassa evam vaṇṇanā veditabbā”ti, tassattho pakāsito hotīti.

Pakiṇṇakanaya

Idāni imasmiṃyeva dvattiṃsākāre vaṇṇanāparicayapāṭavattam ayam **pakiṇṇakanayo** veditabbo—

“Nimittato lakkhaṇato, dhātuto suññatopi ca.

Khandhādito ca viññeyyo, dvattiṃsākāranicchayo”ti.

Tattha **nimittatoti** evam vuttappakāre imasmiṃ dvattiṃsākāre saṭṭhisataṃ nimittāni honti, yesam vasena yogāvacaro dvattiṃsākāram koṭṭhāsato pariggaṇhāti. Seyyathidaṃ? Kesassa vaṇṇanimittam saṇṭhānanimittam disānimittam okāsanimittam paricchedanimittanti pañca nimittāni honti. Evam lomādīsu.

Lakkhaṇatoti dvattiṃsākāre aṭṭhavīsatisataṃ lakkhaṇāni honti, yesam vasena yogāvacaro dvattiṃsākāram lakkhaṇato manasi

1. ...suttantanayavasena (Ka)

2. Yaṃ puṭṭham (Ka)

karoti. Seyyathidaṃ? Kesassa thaddhalakkhaṇaṃ ābandhanalakkhaṇaṃ uṇhatta-lakkhaṇaṃ samudīraṇalakkhaṇanti cattāri lakkhaṇāni honti. Evaṃ lomādīsu.

Dhātutoti dvattiṃsākāre “chadhāturo bhikkhave ayaṃ purisapuggalo”¹ti ettha vuttāsu dhātūsu aṭṭhavīsatisataṃ dhātuyo honti, yāsaṃ vasena yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ dhātuto² pariggaṇhāti. Seyyathidaṃ? Yā kese thaddhatā, sā pathavīdhātu. Yā ābandhanatā, sā āpodhātu. Yā paripācanatā, sā tejodhātu. Yā vitthambhanatā, sā vāyodhātūti catasso dhātuyo honti. Evaṃ lomādīsu.

Suññatoti dvattiṃsākāre aṭṭhavīsatisataṃ suññatā honti, yāsaṃ vasena yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ suññato vipassati. Seyyathidaṃ? Kese tāva pathavīdhātu āpodhātvādīhi suññā, tathā āpodhātvādayo pathavīdhātvādīhīti catasso suññatā honti. Evaṃ lomādīsu.

Khandhāditoti dvattiṃsākāre kesādīsu khandhādivasena saṅgayhamānesu “kesā kati khandhā honti, kati āyatanāni, katidhātuyo, kati saccāni, kati satipaṭṭhānāni”³ti evamādinā nayena vinicchayo veditabbo. Evañcassa vijānato tiṇakaṭṭhasamūho viya kāyo khāyati. Yathāha—

“Natthi satto nayo poso, puggalo nūpalabbhati.

Suññabhūto ayaṃ kāyo, tiṇakaṭṭhasamūpamo”³ti.

Athassa yā sā—

“Suññāgāraṃ pavitṭhassa, santacittassa tādino.

Amānusī rati hoti, sammā dhammaṃ vipassato”³ti—

Evaṃ amānusī rati vuttā, sā adūratarā hoti. Tato yaṃ taṃ—

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.

Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”³ti—

1. Ma 3. 282 piṭṭhe.

2. Dhātuso (Sī)

3. Khu 1. 67 piṭṭhe.

Paramatthajotikāya Khuddakapāthathakathāya

Dvattimsākāravannanā nitthitā.

Atthuppati

Atthupatti tāva nesaṃ Sopāko nāma Bhagavato mahāsāvako ahoṣi.
Tenāyasmatā jātiyā sattavasseneva aññā ārādhitā, tassa Bhagavā
pañhabyākaraṇena upasampadam anuññātukāmo attanā adhippetatthānam
pañhānam byākaraṇasamatthataṃ passanto “**ekaṃ nāma kin**”ti evamādinā
pañhe pucchi. So byākāsi, tena ca byākaraṇena Bhagavato cittaṃ ārādhesi¹.
Sāva tassāyasmato upasampadā ahoṣi.

Ayam tesam atthupatti.

Nikkhepappayojana

Yasmā pana saraṇagamanehi Buddhadhammasaṁghānussativasena
cittabhāvanā, sikkhāpadehi sīlabhāvanā, dvattimsākārena ca kāyabhāvanā
pakāsitā, tasmā idāni nānappakārato paññabhāvanāmukhadassanattham ime
pañhabyākaraṇā idha nikkhittā. Yasmā vā sīlapadaṭṭhāno samādhi,
samādhipadatthānā ca paññā. Yathāha “sīle patitthāya naro sapaṇño

1. Ārādhitam (Sī)

cittam paññañca bhāvayan”¹, tasmā sikkhāpadehi sīlam dvattimsākārena kamgocaram samādhim ca dassetvā samāhitacittassa nānādharmaparikkhārāya paññāya pabhedadassanattam idha nikkhittātipi viññātabbā.

Idam tesam idha nikkhepappayojanam.

Ekam nāma kintipañhavaṇṇanā

Idāni tesam atthavaṇṇanā hoti—“**ekam nāma kin**”²ti Bhagavāyasmim ekadhammasmim bhikkhu sammā nibbindamāno anupubbena dukkhassantakaro hoti², yasmim cāyamāyasmā nibbindamāno anupubbena dukkhassantamakāsi, tam dhammam sandhāya pañham pucchati. “**Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā**”³ti thero puggalādhiṭṭhānāya desanāya vissajjeti. “Katamā ca bhikkhave sammāsati, idha bhikkhave bhikkhu kāye kāyānupassī viharatī”³ti³ evamādini cetha suttāni evam vissajjanayuttisambhave sādhakāni. Ettha yenāhārena sabbe sattā “āhāraṭṭhitikā”³ti vuccanti, so āhāro tam vā nesam āhāraṭṭhitikattam “ekam nāma kin”²ti puṭṭhena therena niddiṭṭhanti veditabbam. Tam hi Bhagavatā idha ekanti adhippetam, na tu sāsane loka vā aññaṃ ekam nāma natthīti nāpetum vuttam. Vuttañhetam Bhagavatā—

“Ekadhamme bhikkhave bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno sammā pariyantadassavī sammattam abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti. Katamasmim ekadhamme, sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Imasmim kho bhikkhave ekadhamme bhikkhu sammā nibbindamāno -pa- dukkhassantakaro hoti. ‘eko pañho eko uddeso ekam veyyākaraṇan’⁴ti iti yaṃ tam vuttam, idametam paṭicca vuttan”⁴ti⁴.

Āhāraṭṭhitikāti cetha yathā “atthi bhikkhave subhanimittam, tattha ayoniso manasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā kāmaccchandassa uppādāyā”⁵ti evamādīsu⁵ paccayo āhāroti vuccati,

1. Sam 1. 13, 167 piṭṭhesu. 2. Dukkassantam karoti (Syā, Ka) 3. Sam 3. 8 piṭṭhe.

4. Am 3. 297 piṭṭhe.

5. Sam 3. 90 piṭṭhe.

evaṃ paccayaṃ āhārasaddena gahetvā paccayaṭṭhitikā “āhāraṭṭhitikā”ti vuttā. Cattāro pana āhāre sandhāya “āhāraṭṭhitikā”ti vuccamāne “asaññasattā devā ahetukā anāhārā aphassakā avedanakā”ti¹ vacanato “sabbe”ti vacanamayuttaṃ bhaveyya.

Tattha siyā—evampi vuccamāne “katame dhammā sapaccayā. Pañcakkhandhā rūpakkhando -pa- viññāṇakkhandho”ti² vacanato khandhānaṃyeva paccayaṭṭhitikattaṃ yuttaṃ, sattānantu ayuttamevetāṃ vacanaṃ bhaveyyāti. Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Kasmā? Sattesu khandhopacārasiddhito. Sattesu hi khandhopacāro siddho. Kasmā? Khandhe upādāya paññāpetabbato. Kathaṃ? Gehe gāmapacāro viya. Seyyathāpi hi gehāni upādāya paññāpetabbattā gāmassa ekasmimpi dvīsu tīsupi vā gehesu daḍḍhesu “gāmo daḍḍho”ti evaṃ gehe gāmapacāro siddho, evameva khandhesu paccayaṭṭhena āhāraṭṭhitikesu “sattā āhāraṭṭhitikā”ti ayaṃ upacāro siddhoti veditabbo. Paramatthato ca khandhesu jāyamānesu jīyamānesu mīyamānesu ca “khaṇe khaṇe tvaṃ bhikkhu jāyase ca jīyase ca mīyase ca”ti vadatā Bhagavatā tesu sattesu khandhopacāro siddhoti dassito evāti veditabbo. Yato yena paccayākhyena āhārena sabbe sattā tiṭṭhanti, so āhāro taṃ vā nesaṃ āhāraṭṭhitikattaṃ ekanti veditabbaṃ. Āhāro hi āhāraṭṭhitikattaṃ vā aniccatākāraṇato nibbidāṭṭhānaṃ hoti. Atha tesu sabbasattasaññītesu saṅkhāresu aniccatādassanena nibbindamāno anupubbena dukkhassantakaro hoti, paramatthavisuddhiṃ pāpuṇāti. Yathāha—

“Sabbe saṅkhārā aniccāti, yadā paññāya passati.

Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā”ti³.

Ettha ca “ekaṃ nāma kin”ti ca “kihā”ti ca duvidho pāṭho, tattha sīhaḷānaṃ kihāti pāṭho. Te hi “kin”ti vattabbe “kihā”ti vadanti. Keci bhaṇanti “ha-iti nipāto, theriyānampi ayameva pāṭho”ti. Ubhayathāpi pana ekova attho. Yathā ruccati, tathā paṭhitabbaṃ. Yathā pana “sukhena phuṭṭho atha vā dukhena”⁴, dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedetī”ti

1. Abhi 2. 434 piṭṭhe.

3. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

2. Abhi 1. 219 piṭṭhe.

4. Khu 1. 25 piṭṭhe.

evamādīsu¹ katthaci dukhanti ca katthaci dukkhanti ca vuccati, evaṃ katthaci ekanti, katthaci ekkanti² vuccati. Idha pana ekaṃ nāmāti ayameva pāṭho.

Dve nāma kintipaṇhavaṇṇanā

Evaṃ iminā paṇhabyākaraṇena āraddhacitto Satthā purimanayeneva uttarim paṇhaṃ pucchati “**dve nāma kin**”ti. Thero **dveti** paccanubhāsivā “**nāmañca rūpañcā**”ti dhammādhiṭṭhānāya desanāya vissajjeti. Tattha ārammaṇābhimukhaṃ namanato, cittassa ca natihetuto sabbampi arūpaṃ “nāman”ti vuccati. Idha pana nibbidāhetuttā sāsavadhammameva adhippetam. Ruppanaṭṭhena cattāro ca mahābhūtā, sabbañca tadupādāya pavattamānaṃ rūpaṃ “rūpan”ti vuccati, taṃ sabbampi idhādhippetam. Adhippāyavaseneva cettha “dve nāma nāmañca rūpañcā”ti vuttaṃ, na aññesaṃ dvinnamabhāvato. Yathāha—

“Dvīsu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-
dukkhassantakaro hoti. Katamesu dvīsu, nāme ca rūpe ca. Imesu kho
bhikkhave dvīsu dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-
dukkhassantakaro hoti. ‘Dve paṇhā dve uddeśā dve veyyākaraṇāni’ti iti
yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttan”ti³.

Ettha ca nāmarūpamattadassanena attadiṭṭhiṃ pahāya
anattānupassanāmukheneva nibbindamāno anupubbena dukkhassantakaro
hoti, paramatthavisuddhiṃ pāpuṇātīti veditabbo. Yathāha—

“Sabbe dhammā anattāti, yadā paṇṇāya passati.
Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā”ti⁴.

Tīni nāma kintipaṇhavaṇṇanā

Idāni imināpi paṇhabyākaraṇena āraddhacitto Satthā purimanayeneva uttarim paṇhaṃ pucchati “**tīni nāma kin**”ti. Thero **tīṇi**ti paccanubhāsivā puna byākaritabbassa atthassa liṅgānurūpaṃ saṅkhyam dassento “**tisso vedanā**”ti vissajjeti. Atha vā “yā Bhagavatā ‘tisso vedanā’ti vuttā,

1. Saṃ 1. 156 piṭṭhe.

3. Aṃ 3. 297 piṭṭhe.

2. Ekāti (Sī)

4. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

imāsamattamaham tīṇīti paccemī”ti dassento āhāti evampettha attho veditabbo. Anekamukhā hi desanā paṭisambhidāpabhedena desanāvilāsappattānam. Keci panāhu “tīṇīti adhikapadamidan”ti. Purimanayeneva cettha “tisso vedanā”ti vuttaṃ, na aññesaṃ tiṇṇamabhāvato. Yathāha—

“Tīsu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-dukkhassantakaro hoti. Katamesu tīsu, tīsu vedanāsu. Imesu kho bhikkhave tīsu dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-dukkhassantakaro hoti. ‘Tayo pañhā tayo uddesā tīṇi veyyākaraṇānī’ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttan”ti¹.

Ettha ca “yaṃkiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhasminti vadāmī”ti² vuttasuttānusārena vā,

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato”ti³—

Evam dukkhadukkhātāvipariṇāmadukkhātāsaṅkhārādukkhatānusārena vā tissannaṃ vedanānaṃ dukkhabhāvadassanena sukhasaññaṃ pahāya dukkhānupassanāmukhena nibbindamāno anupubbena dukkhasantakaro hoti, paramatthavisuddhiṃ pāpuṇātīti veditabbo. Yathāha—

“Sabbe saṅkhārā dukkhāti, yadā paññāya passati.
Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā”ti⁴.

Cattāri nāma kintipaṇhavaṇṇanā

Evam imināpi paṇhabyākaraṇena āraddhacitto Satthā purimanayeneva uttarim paṇhaṃ pucchati “cattāri nāma kin”ti. Tattha imassa paṇhassa byākaraṇapakkhe katthaci purimanayeneva cattāro āhārā adhippetā. Yathāha—

1. Am 3. 297 piṭṭhe.

3. Khu 1. 277 piṭṭhe.

2. Sam 2. 417 piṭṭhe.

4. Khu 1. 53 piṭṭhe.

“Catūsu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-
dukkhassantakaro hoti. Katamesu catūsu, catūsu āhāresu. Imesu kho
bhikkhave catūsu dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-
dukkhassantakaro hoti. ‘Cattāro pañhā cattāro uddesā cattāri
veyyākaraṇānī’ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametam paṭicca vuttan”ti¹.

Katthaci yesu subhāvitacitto anupubbena dukkhassantakaro hoti, tāni
cattāri satipaṭṭhānāni. Yathāha kajaṅgalā bhikkhunī—

“Catūsu āvuso dhammesu bhikkhu sammā subhāvitacitto sammā
pariyantadassāvī sammattam abhisamecca diṭṭheva dhamme
dukkhassantakaro hoti. Katamesu catūsu, catūsu satipaṭṭhānesu. Imesu
kho āvuso catūsu dhammesu bhikkhu sammā subhāvita-citto -pa-
dukkhassantakaro hoti. ‘Cattāro pañhā cattāro uddesā cattāri
veyyākaraṇānī’ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ Bhagavatā, idametam paṭicca
vuttan”ti².

Idha pana yesam catunnam anubodhappaṭivedhato bhavataṇhāchedo³
hoti, yasmā tāni cattāri ariyasaccāni adhippetāni. Yasmā vā iminā
pariyāyena byākatam subyākatameva hoti, tasmā thero **cattārīti**
paccanubhāsivā “**ariyasaccānī**”ti vissajjeti. Tattha **cattārīti**
gaṇanaparicchedo. **Ariyasaccānīti** ariyāni saccāni, avitathāni
avisamvādakānīti attho. Yathāha—

“Imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni tathāni avitathāni
anaññathāni, tasmā ariyasaccānīti vuccantī”ti⁴.

Yasmā vā sadevakena lokena araṇīyato abhigamanīyatoti vuttaṃ hoti,
vāyamitabbatṭhānasaññite⁵ aye vā iriyanato, anaye vā na iriyanato,
sattatimsabodhipakkhiya-ariyadhammasamāyogato vā ariyasammata
Buddhaccekabuddhabuddhasāvakā etāni paṭivijjhanti, tasmāpi
“ariyasaccānī”ti vuccanti. Yathāha—

1. Am 3. 298 piṭṭhe.

2. Am 3. 301 piṭṭhe.

3. Bhavataṇhupacchedo (Sī, Syā)

4. Sam 3. 381 piṭṭhe.

5. Vāyamitabbayuttaṭṭhānasaññite (Syā, Ka)

“Cattārimāni bhikkhave ariyasaccāni -pa-. Imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni, ariyā imāni paṭivijjhanti, tasmā ariyasaccānīti vuccantī”ti.

Api ca ariyassa Bhagavato saccānītipi ariyasaccāni. Yathāha—

“Sadevake bhikkhave -pa- sadevamanussāya Tathāgato ariyo, tasmā ariyasaccānīti vuccantī”ti¹.

Atha vā etesaṃ abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhitopi ariyasaccāni. Yathāha—

“Imesaṃ kho bhikkhave catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisambuddhattā Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddhoti vuccatī”ti².

Ayametesāṃ padattho. Etesāṃ pana ariyasaccānaṃ anubodhappaṭivedhato bhavataṇhāchedo hoti. Yathāha—

“Tayidaṃ bhikkhave dukkhaṃ ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ -pa- dukkhanirodhagāminipaṭipadā ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, ucchinnā bhavataṇhā, khīṇā bhavanetthi, natthi dāni punabbhavo”ti³.

Pañca nāma kintipañhavaṇṇanā

Imināpi pañhabyākaraṇena āraddhacitto Satthā purimanayeneva uttarim pañhaṃ pucchati “**pañca nāma kin**”ti. Thero **pañcā**ti paccanubhāsivā “**upādānakkhandhā**”ti vissajjeti. Tattha **pañcā**ti gaṇanaparichedo. Upādānajanitā upādānajanakā vā khandhā upādānakkhandhā, yaṃkiñci rūpaṃ vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ sāsavā upādāniyā, etesametaṃ adhivacanaṃ. Pubbanayeneva cettha “pañcupādānakkhandhā”ti vuttaṃ, na aññesaṃ pañcannamabhāvato. Yathāha—

“Pañcasu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa- dukkhassantakaro hoti. Katamesu pañcasu, pañcasu upādānakkhandhesu. Imesu kho bhikkhave pañcasu dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa- dukkhassantakaro hoti. ‘Pañca pañhā pañca

1. Saṃ 3. 381 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 379 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 378 piṭṭhe.

uddesā pañca veyyākaraṇānī'ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idameva paṭicca vuttan"ti¹.

Ettha ca pañcakkhandhe udayabbayavasena sammāsanto vipassanāmatāṃ laddhā anupubbena nibbānāmatāṃ sacchikaroti. Yathāha—

“Yato yato sammāsati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.

Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan"ti².

Cha nāma kintipaṇhavaṇṇanā

Evam imināpi paṇhabyākaraṇena āraddhacitto Satthā purimanayeneva uttarim paṇhaṃ pucchati “**cha nāma kin**”ti. Thero **cha**-iti paccanubhāsivā “**ajjhātikāni āyatanāni**”ti vissajjeti. Tattha **cha**-iti gaṇanapariśeḍḍo, ajjhāte niyuttāni, attānaṃ vā adhikavā pavattāni **ajjhātikāni**. Āyatanato, āyassa vā tananato, āyatassa vā saṃsāradukkhassa nayanato āyatanāni, cakkhusotagāhānāpīvāhāyamanānametaṃ adhivacanaṃ. Pubbanayena cettha “cha ajjhātikāni āyatanāni”ti vuttaṃ, na aññesaṃ channamabhāvato. Yathāha—

“Chasu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-dukkhassantakaro hoti. Katamesu chasu, chasu ajjhātikesu āyatanesu. Imesu kho bhikkhave chasu dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-dukkhassantakaro hoti. ‘Cha paṇhā cha uddesā cha veyyākaraṇānī'ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idameva paṭicca vuttan"ti¹.

Ettha ca cha ajjhātikāni āyatanāni, “suñño gāmoti kho bhikkhave channetaṃ ajjhātikānaṃ āyatanānaṃ adhivacanan"ti³ vacanato suññato pubbuḷakamarīcikādāni viya aciraṭṭhitikato tucchato vañcanato ca samanupassaṃ nibbindamāno anupubbena dukkhassantaṃ katvā maccurājassa adassanaṃ upeti. Yathāha—

1. Am 3. 298 piṭṭhe.

2. Khu 1. 67 piṭṭhe.

3. Sam 2. 383 piṭṭhe.

“Yathā pubbulakaṃ passe, yathā passe marīcikaṃ.
Evaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passaṭī”¹.

Satta nāma kintipañhavaṇṇanā

Imināpi pañhabyākaraṇena āraddhacitto Satthā uttariṃ pañhaṃ pucchati “**satta nāma kin**”^{ti}. Thero kiñcāpi mahāpañhabyākaraṇe satta viññāṇaṭṭhitiyo vuttā, api ca kho pana yesu dhammesu subhāvitacitto bhikkhu dukkhassantakaro hoti, te dassento “**satta bojjaṅgā**”^{ti} vissajjeti. Ayampi cattho Bhagavatā anumato eva. Yathāha—

“Paṇḍitā gahapatayo kajaṅgalikā bhikkhunī, mahāpaññā gahapatayo kajaṅgalikā bhikkhunī, mañcepi tumhe gahapatayo upasaṅkamitvā etamatthaṃ paṭipuccheyyātha, ahampi cetāṃ evameva byākareyyaṃ, yathā taṃ kajaṅgalikāya bhikkhuniyā byākatan”^{ti}².

Tāya ca evaṃ byākataṃ—

“Sattasu āvuso dhammesu bhikkhu sammā subhāvitacitto -pa-dukkhassantakaro hoti. Katamesu sattasu, sattasu bojjaṅgesu. Imesu kho āvuso sattasu dhammesu bhikkhu sammā subhāvitacitto -pa-dukkhassantakaro hoti. ‘Satta pañhā satta uddesā satta veyyākaraṇāni’^{ti} iti yaṃ taṃ vuttaṃ Bhagavatā, idametaṃ paṭicca vuttan”^{ti}³.

Evamayamattho Bhagavatā anumato evāti veditabbo.

Tattha **sattā**ti ūnādhikanivāraṇagaṇanaparicchado. **Bojjaṅgā**ti sati-ādināṃ dhammānametaṃ adhivacanaṃ. Tatrāyaṃ padattho—etāya lokiyalokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyoga ucchedasassatābhinivesādi anekupaddavappaṭipakkkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhupekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā **bodhi**, kilesasantānaniddāya uṭṭhahaki, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti vuttaṃ hoti. Yathāha “satta bojjaṅge bhāvetvā anuttaraṃ

1. Khu 1. 39 piṭṭhe Dhammapade.

2. Aṃ 3. 303 piṭṭhe.

3. Aṃ 3. 301 piṭṭhe.

sammāsambodhiṃ abhisambuddho”ti. Yathāvuttappakārāya vā etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvakopi **bodhi**. Iti tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā āṅabhūtattā **bojjhaṅgā** jhānaṅgamaggaṅgāni viya, tassa vā bodhīti laddhavohārassa ariyasāvakassa āṅabhūtattāpi **bojjhaṅgā** senaṅgarathaṅgādayo viya.

Apica “**bojjhaṅgā**ti kenatthena bojjhaṅgā, bodhāya saṁvattantīti bojjhaṅgā, bujjhantīti bojjhaṅgā, anubujjhantīti bojjhaṅgā, paṭibujjhantīti bojjhaṅgā, sambujjhantīti bojjhaṅgā”ti¹ imināpi paṭisambhidāyaṃ vuttena vidhinā bojjhaṅgānaṃ bojjhaṅgaṭṭho veditabbo. Evamime satta bojjhaṅge bhāvento bahulīkaronto na cirasseva ekantanibbidādiguṇapaṭilābhī hoti, tena diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hotīti vuccati. Vuttañcetaṃ Bhagavatā—

“Sattime bhikkhave bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṁvattantī”ti².

Aṭṭha nāma kintipaṇḥavaṇṇanā

Evam imināpi paṇḥabyākaraṇena āraddhacitto Satthā uttarim paṇḥam pucchati “**aṭṭha nāma kin**”ti. Thero kiñcāpi mahāpaṇḥabyākaraṇe aṭṭha lokadhammā vuttā, apica kho pana yesu dhammesu subhāvitacitto bhikkhu dukkhassantakaro hoti, te dassento “ariyāni aṭṭha maggaṅgāni”ti avatvā yasmā aṭṭhaṅgavinimutto maggo nāma natthi, aṭṭhaṅgamattameva tu maggo, tasmā tamatthaṃ sādento desanāvilāsena “**ariyo aṭṭhaṅgiko maggo**”ti vissajjeti. Bhagavatāpi cāyamattho desanānayo ca anumato eva. Yathāha—

“Paṇḍitā gahapatayo kajaṅgalikā bhikkhunī -pa-. Ahampi evameva byākareyyaṃ, yathā taṃ kajaṅgalikāya bhikkhuniyā byākatan”ti³.

1. Khu 9. 302 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 75 piṭṭhe.

3. Aṃ 3. 303 piṭṭhe.

tāya ca evaṃ byākataṃ—

“Aṭṭhasu āvuso dhammesu bhikkhu sammā subhāvitacitto -pa-
dukkhassantakaro hoti. ‘Aṭṭha pañhā aṭṭha uddesā aṭṭha
veyyākaraṇānī’ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ Bhagavatā, idameva paṭicca
vuttan”ti¹.

Evamayam attho ca desanānayo ca Bhagavatā anumato evāti veditabbo.

Tattha **ariyoti** nibbānatthikehi abhigantabbo, apica ārakā kilesehi
vattanato, ariyabhāvakaraṇato, ariyaphalapaṭilābhato cāpi ariyoti veditabbo.
Aṭṭha aṅgāni assāti **aṭṭhaṅgiko**. Svāyaṃ caturaṅgikā viya senā, pañcaṅgikaṃ
viya ca tūriyaṃ² aṅgavinibbhogena anupalabbhasabhāvato aṅgamattamevāti
veditabbo. Maggati iminā nibbānaṃ, sayam vā maggati, kilese mārento vā
gacchatīti **maggo**.

Evamaṭṭhappabhedañcīmaṃ³ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento bhikkhu
avijjaṃ bhindati, vijjaṃ uppādeti, nibbānaṃ sacchikaroti, tena diṭṭheva
dhamme dukkhassantakaro hotīti vuccati. Vuttañhetam—

“Seyyathāpi bhikkhave sālīsūkāṃ vā yavasūkāṃ vā sammā
paṇihitaṃ hatthena vā pādena vā akkantaṃ hatthaṃ vā pādaṃ vā
bhecchati⁴, lohitaṃ vā uppādessatīti ṭhānametaṃ vijjati. Taṃ kissa
hetu, sammā paṇihitattā bhikkhave sūkassa, evameva kho bhikkhave so
vata bhikkhu sammā paṇihitāya diṭṭhiyā sammā paṇihitāya
maggabhāvanāya avijjaṃ bhecchati⁴, vijjaṃ uppādessati, nibbānaṃ
sacchikarissatīti ṭhānametaṃ vijjati”ti⁵.

Nava nāma kintipaṇhavaṇṇanā

Imināpi paṇhabyākaraṇena āradhacitto Satthā uttarim paṇhaṃ pucchati
“**nava nāma kin**”ti. Thero **nava**-iti paccanubhāsivā “**sattāvāsā**”ti vissajjeti.
Tattha **navā**ti gaṇanaparicchedo. **Sattā**ti jīvitindriyappaṭibaddhe

1. Am 3. 301 piṭṭhe.

2. Turiyam (Sī)

3. Evamatthappabhedañcīmaṃ (Sī)

4. Chejjati (Sī)

5. Am 1. 7 piṭṭhe.

khandhe upādāya paññattā paṇino paṇṇatti vā. **Āvāsā**ti āvasanti etesūti āvāsā, sattānaṃ āvāsā sattāvāsā. Esa desanāmaggo, atthato pana navavidhānaṃ sattānametaṃ adhivacanaṃ. Yathāha—

“Santāvuso sattā nānattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi manussā ekacce ca devā ekacce ca vinipātikā, ayaṃ paṭhamo sattāvāso. Santāvuso sattā nānattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā brahmakāyikā paṭhamābhiniḍḍattā, ayaṃ duttiyo sattāvāso. Santāvuso sattā ekattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi devā Ābhassarā, ayaṃ tattiyo sattāvāso. Santāvuso sattā ekattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā Subhakiṇhā, ayaṃ catuttho sattāvāso. Santāvuso sattā asaññino appaṭisaṃvedino seyyathāpi devā Asaññasattā, ayaṃ pañcamaṃ sattāvāso. Santāvuso sattā sabbaso rūpasaññānaṃ -pa- Ākāsaṇāṇcāyatanūpagā, ayaṃ chaṭṭho sattāvāso. Santāvuso sattā -pa- Viññāṇaṇcāyatanūpagā, ayaṃ sattamaṃ sattāvāso. Santāvuso sattā -pa- Ākiñcaṇṇāyatanūpagā, ayaṃ aṭṭhamaṃ sattāvāso. Santāvuso sattā -pa- Nevasaññānāsaññāyatanūpagā, ayaṃ navamaṃ sattāvāso”¹.

Purimanayeneva cettha “nava sattāvāsā”²ti vuttaṃ, na aññesaṃ navannama-bhāvato. Yathāha—

“Navasu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa- dukkhassantakaro hoti. Katamesu navasu, navasu sattāvāsesu. Imesu kho bhikkhave navasu dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa- dukkhassantakaro hoti. ‘Nava pañhā nava uddesā nava veyyākaraṇāni’³ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idameva paṭicca vuttan”²ti.

1. Dī 3. 218 piṭṭhe.

2. Am 3. 299 piṭṭhe.

Ettha ca “nava dhammā pariññeyyā. Katame nava, nava sattāvāsā”¹
 vacanato navasu sattāvāsesu ñātapariññāya
 dhuvasubhasukhattabhāvadassanaṃ pahāya
 suddhasaṅkhārāpuñjamattadassanena nibbindamāno tīraṇapariññāya
 aniccānupassanena virajjamāno dukkhānupassanena vimuccamāno
 anattānupassanena sammā pariyantadassāvī pahānapariññāya
 sammattamabhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti. Tenetaṃ
 vuttaṃ—

“Navasu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-
 diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti. Katamesu navasu, navasu
 sattāvāsesū”².

Dasa nāma kintipañhavaṇṇanā

Evam imināpi pañhabyākaraṇena āraddhacitto Satthā uttarim pañham
 pucchati “**dasa nāma kin**”^{ti}. Tattha kiñcāpi imassa pañhassa ito aññatra
 veyyākaraṇesu dasa akusalakammapathā vuttā. Yathāha—

“Dasasu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-
 dukkhassantakaro hoti. Katamesu dasasu, dasasu akusalakammapathesu.
 Imesu kho bhikkhave dasasu dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno
 -pa- dukkhassantakaro hoti. ‘Dasa pañhā dasa uddesā dasa
 veyyākaraṇāni’^{ti} iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttan”².

Idha pana yasmā ayamāyasmā attānaṃ anupanetvā aññaṃ
 byākātukāmo, yasmā vā iminā pariyāyena byākataṃ subyākatameva hoti,
 tasmā yehi dasahi aṅgehi samannāgato arahāti pavuccati, tesam adhigamaṃ
 dīpento “**dasahaṅgehi samannāgato arahāti pavuccati**”^{ti} puggalādhiṭṭhānāya
 desanāya vissajjeti. Yato ettha yehi dasahi aṅgehi samannāgato arahāti
 pavuccati, tāni dasaṅgāni “dasa nāma kin”^{ti} puṭṭhena therena niddiṭṭhānīti
 veditabbāni. Tāni ca dasa—

Asekho asekhoti bhante vuccati, kittāvatā nu kho bhante bhikkhu
 asekho hotīti. Idha bhikkhave bhikkhu

1. Dī 3. 252 piṭṭhe.

2. Am 3. 299 piṭṭhe.

asekhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti, asekhena sammāsaṅkappena samannāgato hoti, asekhāya sammāvācāya samannāgato hoti, asekhena sammākammantena samannāgato hoti, asekhena sammā-ājīvena samannāgato hoti, asekhena sammāvāyāmena samannāgato hoti, asekhāya sammāsatīyā samannāgato hoti, asekhena sammāsamādhinā samannāgato hoti, asekhena sammāñāṇena samannāgato hoti, asekhāya sammāvimuttiyā samannāgato hoti. Evaṃ kho bhikkhave bhikkhu asekho hotīti¹—

Evaṃādīsu suttesu vuttanayeneva veditabbānīti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Kumārapaṇhavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Maṅgalasuttavaṇṇanā

Nikkhepappayojana

Idāni Kumārapaṇhānantaraṃ nikkhittassa Maṅgalasuttassa atthavaṇṇanākkamo anuppatto, tassa idha nikkhepappayojanaṃ vatvā atthavaṇṇanaṃ karissāma. Seyyathidaṃ? Idañhi suttaṃ iminā anukkamena Bhagavatā avuttampi yvāyaṃ saraṇagamanehi sāsanotāro, sikkhāpadadvattimsākārakumārapaṇhehi ca sīlasamādhipaṇṇāppabhedanayo dassito, sabbopesa paramamaṅgalabhūto, yato maṅgalatthikena ettheva abhiyogo kātabbo, so casa maṅgalabhāvo iminā suttānusārena veditabboti dassanattamaṃ vuttaṃ.

Idamassa idha nikkhepappayojanaṃ.

1. Am 3. 436 piṭṭhe.

Paṭhamamahāsaṅgītikathā

Evam nikkhittassa panassa atthavaṇṇanattamāyaṃ mātikā—

“Vuttaṃ yena yadā yasmā, cetam vatvā imam vidhim.
Evamiccādipāṭhassa, attham nānappakārato.

Vaṇṇayanto samuṭṭhānam, vatvā yaṃ yattha maṅgalam.
Vavatthapetvā taṃ tassa, maṅgalattam vibhāvaye”ti.

Tattha “**vuttaṃ yena yadā yasmā, cetam vatvā imam vidhim**”ti ayam tāva addhagāthā yadidaṃ “evam me sutam, ekam samayam Bhagavā -pa-Bhagavantam gāthāya ajjhabhāsī”ti, idaṃ vacanam sandhāya vuttā. Idāhi anussavavasena vuttaṃ, so ca Bhagavā Sayambhū anācariyako, tasmā nedam tassa Bhagavato vacanam Arahato Sammāsambuddhassa. Yato vattabbametam “idaṃ vacanam kena vuttaṃ, kadā, kasmā ca vuttan”ti. Vuccate—āyasmatā Ānandena vuttaṃ, tañca Paṭhamamahāsaṅgītikāle.

Paṭhamamahāsaṅgīti cesā sabbasuttanidānakosallatthamādito pabhuti evam veditabbā. Dhammacakkappavattanaṃhi ādim katvā yāva Subhaddaparibbājakavinayanā katabuddhakicce Kusinārāyam upavattane Mallānam Sālavane yamakasālānamantare visākhapuṇṇamadivase paccūsasamaye anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbute Bhagavati Lokanāthe Bhagavato parinibbāne sannipatitānam sattannaṃ bhikkhusatasahassānam saṃghatthero āyasmā Mahākassapo sattāhaparinibbute Bhagavati Subhaddena vuḍḍhapabbajitena “alam āvuso mā socittha, mā paridevittha, sumuttā mayam tena mahāsamaṇena, upaddutā ca homa ‘idaṃ vo kappati idaṃ vo na kappatī’ti, idāni pana mayam yaṃ icchissāma, taṃ karissāma, yaṃ na icchissāma, na taṃ karissāmā”ti¹ vuttavacanamanussaranto “ṭhānam kho panetaṃ vijjati yaṃ pāpabhikkhū ‘atītasatthukam pāvacanā’ti maññamānā pakkham labhitvā na cirasseva saddhammam antaradhāpeyyum. Yāva ca dhammavinayo tiṭṭhati, tāva anatītasatthukameva pāvacanam hoti. Yathāha Bhagavā—

1. Vi 4. 480; Dī 2. 134 piṭṭhesu.

‘Yo vo Ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena Satthā’ti¹.

Yannūnāhaṃ dhammañca vinayañca saṅgāyeyyaṃ, yathayidaṃ sāsanam addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ.

Yañcāhaṃ Bhagavatā—

‘Dhāressasi pana me tvaṃ Kassapa sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānī’ti vatvā cīvare sādharmaṇaparibhogenā ceva,

‘Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja viharāmi, Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati vivicceva kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja viharatī’ti—

Evamādinā nayena navānupubbavīhārachaḷabhiññāppabhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanena ca anuggahito, tassa me kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissati, nanu maṃ Bhagavā rājā viya sakakavaca-issariyānuppadānena attano kulavaṃsappatiṭṭhāpakam puttam ‘saddhammavaṃsappatiṭṭhāpako me ayaṃ bhavissati’ti mantvā iminā asādharaṇena anuggahena anuggaheṣī’ti cintayanto dhammavinayasaṅgāyanattham bhikkhūnam ussāham janesi. Yathāha—

“Atha kho āyasmā Mahākassapo bhikkhū āmantesi, ekamidāham āvuso samayaṃ Pāvāya Kusināram addhānamaggappaṭipanno mahatā bhikkhusaṃghena saddhim pañcamatthehi bhikkhusatehi”ti² sabbam **Subhaddakaṇḍam** vitthāretabbam.

Tato param āha—

“Handa mayaṃ āvuso dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dīppatī³, dhammo paṭibāhiyyati, avinayo dīppati, vinayo paṭibāhiyyati, pure adhammavādino balavanto honti, dhammavādino dubbalā honti, avinayavādino balavanto honti, vinayavādino dubbalā hontī”ti⁴.

1. Dī 2. 126 piṭṭhe.

3. Dibbati (Ka)

2. Dī 2. 133; Vi 4. 480 piṭṭhesu.

4. Vi 4. 481 piṭṭhe.

Bhikkhū āhaṃsu “tena hi bhante thero bhikkhū uccinatū”ti. Thero sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidhare puthujjanasotāpannasaka-dāgāmi-anāgāmisukkhavipassakakhīṇāsavabhikkhū anekasate anekasahassee ca vajjetvā tipīṭakasabbapariyattippabhedadhare paṭisambhidāppatte mahānubhāve yebhuyyena Bhagavatā etadaggaṃ āropite tevijjādibhede khīṇāsavabhikkhūyeva ekūnapañcasate pariggahehi. Ye sandhāya idaṃ vuttaṃ “atha kho āyasmā Mahākassapo ekenūnapañca-arahantasatāni uccinī”ti¹.

Kissa pana thero ekenūnamakāsīti. Āyasmato Ānandattherassa okāsakaraṇatthaṃ. Tena hāyasmatā sahāpi vināpi na sakkā dhammasaṅgīti kātuṃ, so hāyasmā sekho sakaraṇīyo, tasmā saha na sakkā, yasmā panassa kiñci Dasabaladesitaṃ Suttageyyādikaṃ Bhagavato asammukhā paṭiggahitaṃ nāma natthi, tasmā vināpi na sakkā. Yadi evaṃ sekhopi samāno dhammasaṅgītiyā bahūkārattā therena uccinitabbo assa, atha kasmā na uccinitoti? Parūpavādavivajjanato. Thero hi āyasmante Ānande ativiya vissattho ahosi. Tathā hi naṃ sirasmiṃ palitesu jātesupi “na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti² kumārakavādena ovadati. Sakyakulappasuto cāyaṃ āyasmā Tathāgatassa bhātā cūlapitu putto, tatra bhikkhū chandāgamanāṃ viya maññamānā “bahū asekhapaṭisambhidāppatte bhikkhū ṭhapetvā Ānandaṃ sekhapaṭisambhidāppattaṃ thero uccinī”ti upavadeyyuṃ, taṃ parūpavādaṃ parivivajjento “Ānandaṃ vinā saṅgīti na sakkā kātuṃ, bhikkhūnaṃyeva anumatiyā gahessāmī”ti na uccini.

Atha sayameva bhikkhū Ānandassatthāya therāṃ yācimsu. Yathāha—

“Bhikkhū āyasmantaṃ Mahākassapaṃ etadavocuṃ—‘ayaṃ bhante āyasmā Ānando kiñcāpi sekho, abhabbo chandā dosā mohā bhayā agatīṃ gantuṃ, bahu cānena Bhagavato santike dhammo ca vinayo ca pariyaṭṭo, tena hi bhante

1. Vi 4. 481 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 418 piṭṭhe.

thero āyasmantampi Ānandaṃ uccinatū'ti. Atha kho āyasmā Mahākassapo āyasmantampi Ānandaṃ uccinī'ti¹.

Evam bhikkhūnaṃ anumatiyā uccinitena tenāyasmatā saddhiṃ pañcatherasatāni ahesuṃ.

Atha kho therānaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi “kattha nu kho mayaṃ dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma”ti. Atha kho therānaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi “Rājagahaṃ kho mahāgocaraṃ pahūtasenāsaṇaṃ, yannūna mayaṃ Rājagahe vassaṃ vasantā dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, naññe bhikkhū Rājagahe vassaṃ upagaccheyyun”ti. Kasmā pana nesaṃ etadahosi? Idaṃ amhākaṃ thāvarakammaṃ, koci visabhāgapuggalo saṃghamajjhaṃ pavisitvā ukkoṭeyyāti. Athāyasmā Mahākassapo ñattidutiyaena kammena sāvesi. Taṃ **Saṅgītikkhandhake**² vuttanayeneva ñātabbhaṃ.

Atha Tathāgatassa parinibbānato sattasu sādhu-kīlanadivasesu sattasu ca dhātupūjādivasesu vītivattesu “aḍḍhamāso atikkanto, idāni gimhānaṃ diyaḍḍho māso seso, upakattā vassūpanāyikā”ti mantvā Mahākassapaṭthero “Rājagahaṃ āvuso gacchāma”ti upaḍḍhaṃ bhikkhusaṃghaṃ gahetvā ekaṃ maggaṃ gato. Anuruddhattheropi upaḍḍhaṃ gahetvā ekaṃ maggaṃ gato, Ānandatthero pana Bhagavato pattacīvaraṃ gahetvā bhikkhusaṃghaparivuso Sāvattiṃ gantvā rājagahaṃ gantukāmo yena Sāvatti, tena cārikaṃ pakkāmi. Ānandattherena gatagataṭṭhāne mahāparidevo ahosi “bhante Ānanda kuhiṃ Satthāraṃ ṭhapetvā āgatosī”ti. Anupubbena Sāvattiṃ anuppatte there Bhagavato parinibbānasamaye viya mahāparidevo ahosi.

Tatra sudaṃ āyasmā Ānando aniccatādipaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya taṃ mahājanaṃ saññāpetvā Jetavanaṃ pavisitvā Dasabalena Vasiṭagandhakuṭiyā dvāraṃ vivaritvā mañcapīṭhaṃ nīharitvā papphoṭetvā Gandhakuṭiṃ sammajjitvā milātamālākacavaraṃ chaḍḍetvā mañcapīṭhaṃ atiharitvā puna yathāṭṭhāneṭhapetvā Bhagavato ṭhitakāle karaṇīyaṃ vattaṃ sabbamakāsi.

1. Vi 4. 481 piṭṭhe.

2. Vi 4. 480 piṭṭhe.

Atha thero Bhagavato parinibbānato pabhuti ṭhānanisajjabahulattā
ussannadhātukaṃ kāyaṃ samassāsetuṃ dutiyadivase khīravirecanam pivitvā
vihāreyeva nisīdi, yaṃ sandhāya Subhena māṇavena pahitaṃ māṇakaṃ
etadavoca—

“Akālo kho māṇavaka, atthi me ajja bhesajjamattā pītā, appeva
nāma svepi upasaṅkameyyāma”¹.

Dutiyadivase Cetakattherena pacchāsamaṇena gantvā Subhena
māṇavena puṭṭho Dīghanikāye **Subhasuttaṃ** nāma dasamaṃ suttamabhāsi.

Atha kho thero Jetavane vihāre khaṇḍaphullappaṭisaṅkharāṇaṃ
kārapetvā upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya Rājagahaṃ gato. Tathā
Mahākassapattthero Anuruddhatthero ca sabbaṃ bhikkhusaṅghaṃ gahetvā
Rājagahameva gatā.

Tena kho pana samayena Rājagahe aṭṭhārasa mahāvihārā honti. Te
sabbepi chaḍḍitapatita-ullāpā ahesuṃ. Bhagavato hi parinibbāne sabbe
bhikkhū attano attano pattacīvaraṃ gahetvā vihāre ca pariveṇe ca chaḍḍetvā
agamaṃsu. Tattha therā Bhagavato vacanapūjanatthaṃ
titthiyavādaparimocanatthaṃca “paṭhamam māsaṃ
khaṇḍaphullappaṭisaṅkharāṇaṃ karomā”²ti cintesuṃ. Titthiyā hi vadeyyuṃ
“samaṇassa Gotamassa sāvakā Satthari ṭhiteyeva vihāre paṭijaggiṃsu,
parinibbute chaḍḍesuṃ”²ti. Tesam vādaparimocanatthaṃca cintesunti vuttam
hoti. Vuttampi cetam—

“Atha kho therānaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi—Bhagavatā kho āvuso
khaṇḍaphullappaṭisaṅkharāṇaṃ vaṇṇitaṃ, handa mayaṃ āvuso
paṭhamam māsaṃ khaṇḍaphullappaṭisaṅkharāṇaṃ karoma, majjhimam
māsaṃ sannipatitvā dhammaṃca vinayaṃca saṅgāyissāmā”²ti.

Te dutiyadivase gantvā rājadvāre aṭṭhaṃsu. Ajātasattu rājā āgantvā
vanditvā “ahaṃ bhante kiṃ karomi, kenattho”²ti pavāresi, therā
aṭṭhārasamahāvihārappaṭisaṅkharāṇatthāya hatthakammaṃ paṭivedesuṃ.
“Sādhu bhante”²ti rājā hatthakammakārake manusse adāsi. Therā paṭhamam
māsaṃ sabbavihāre paṭisaṅkharāpesuṃ.

1. Dī 1. 188 piṭṭhe.

2. Vi 4. 482 piṭṭhe.

Atha rañño ārocesum “niṭṭhitam mahārāja vihārappaṭisaṅkharanam, idāni dhammavinayasaṅgaham karomā”ti. Sādhu bhante vissatthā karotha, mayham āṇacakkaṃ, tumhākaṃ dhammacakkaṃ hotu, āṇapetha bhante kiṃ karomīti. Dhammasaṅgaham karontānam bhikkhūnam sannisajjaṭṭhānam mahārājāti. Kattha karomi bhanteti. Vebhārapabbatapasse Sattapaṇṇiguhādvāre kātum yuttam mahārājāti. “Sādhu bhante”ti kho rājā Ajātasattu Vissakammunā¹ nimmitasadisam suvibhattabhittithambhasopānam nānāvidhamālākammalatākammavicitram mahāmaṇḍapam kārapetvā vividhakusumadāma-olambakaviniggalantacāruvitānam ratanavicitramaṇikoṭṭimatalamiva ca nam nānāpupphūpahāravicitram supariniṭṭhitabhūmikammaṃ brahmavimānasadisam alaṅkaritvā tasmim mahāmaṇḍape pañcasatānam bhikkhūnam anagghāni pañcakappiyapaccattharaṇasatāni paññāpetvā dakkhiṇabhāgaṃ nissāya uttarābhimukhaṃ therāsanam, maṇḍapamajjhe puratthābhimukhaṃ Buddhassa Bhagavato āsanārahaṃ dhammāsanam paññāpetvā dantakhacitam cittabījaniṃ cettha ṭhapetvā bhikkhusaṅghassa ārocāpesi “niṭṭhitam bhante kiccan”ti.

Bhikkhū āyasmantaṃ Ānandaṃ āhaṃsu “sve āvuso Ānanda saṅghasannipāto, tvaṅca sekho sakaraṇīyo, tena te na yuttam sannipātam gantum, appamatto hohi”ti. Atha kho āyasmā Ānando “sve sannipāto, na kho pana metam patirūpaṃ, yvāham sekho samāno sannipātam gaccheyyan”ti bāhudeva rattiṃ kāyagatāya satiyā vītināmetvā rattiyaṃ paccūsasamaye caṅkamā orohitvā vihāram pavisitvā “nipajjissāmi”ti kāyam āvajjesi. Dve pādā bhūmito muttā, appattaṅca sīsam bimbohanaṃ, etasmim antare anupādāya āsavehi cittaṃ vimucci. Ayaṇhi āyasmā caṅkamena bahi vītināmetvā visesaṃ nibbattetum asakkonto cintesi “nanu maṃ Bhagavā etadavoca ‘katapuññosi tvaṃ Ānanda, padhānamanuyuṇja, khippam hohisi anāsavo’ti². Buddhānaṃ kathādosso nāma natthi, mama pana accāraddham vīriyam, tena me cittaṃ uddhaccāya samvattati, handāham vīriyasamataṃ yojemi”ti caṅkamā orohitvā pādadhovanaṭṭhāne ṭhatvā pāde dhovitvā vihāram pavisitvā maṅcake nisīditvā “thokaṃ vissamissāmi”ti kāyam maṅcake upanāmesi. Dve

1. Vissukammunā (Syā)

2. Dī 2. 119 piṭṭhe.

pādā bhūmito muttā, sīsañca bimbohanamasampattaṃ, etasmim̐ antare anupādāya āsavehi cittaṃ vimucci. Catu-iriyāpathavirahitaṃ therassa arahattaṃ. Tena “imasmim̐ sāsane anisinno anipanno aṭṭhito acaṅkamanto ko bhikkhu arahattaṃ patto”ti vutte “Ānandatthero”ti vattum̐ vaṭṭati.

Atha therā bhikkhū dutiyadivase bhattakiccaṃ katvā pattacīvaram̐ paṭisāmetvā dhammasabhāyaṃ sannipatitā. Ānandatthero pana attano arahattappattiṃ nāpetukāmo bhikkhūhi saddhim̐ na gato. Bhikkhū yathāvuḍḍhaṃ attano attano pattāsane nisīdantā Ānandattherassa āsanaṃ ṭhapetvā nisinnā. Tattha kehici “etamāsanam̐ kassā”ti vutte Ānandassāti. Ānando pana kuhiṃ gatoti. Tasmiṃ samaye thero cintesi “idāni mayham̐ gamanakālo”ti. Tato attano ānubhāvaṃ dassento pathaviyaṃ nimujjivā attano āsaneyeva attānaṃ dassesi. Ākāsenāgantvā nisīdīti eke.

Evam̐ nisinne tasmiṃ āyasmante Mahākassapatthero bhikkhū āmantesi “āvuso kiṃ paṭhamam̐ saṅgāyāma dhammaṃ vā vinayaṃ vā”ti. Bhikkhū āham̐su “bhante Mahākassapa **vinayo nāma Buddhasāsanassa āyu, vinaye ṭhite sāsanaṃ ṭhitaṃ hoti**, tasmā paṭhamam̐ vinayaṃ saṅgāyāmā”ti. Kaṃ dhuraṃ katvā vinayo saṅgāyitabboti. Āyasmantaṃ Upālīnti. Kiṃ Ānando nappahotīti. No nappahoti, apica kho pana Sammāsambuddho dharamānoyeva vinayapariyattiṃ nissāya āyasmantaṃ Upālīm̐ etadagge ṭhapesi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ vinayadharānaṃ yadidaṃ Upālī”ti¹. Tasmā Upālīttheram̐ pucchitvā vinayaṃ saṅgāyāmāti. Tato thero vinayaṃ pucchanatthāya attanāva attānaṃ sammanni. Upālīttheropi vissajjanatthāya sammanni. Tatrāyaṃ Pāli—

Atha kho āyasmā Mahākassapo saṅgham̐ nāpesi—

“Suṇātu me āvuso saṅgho, yadi saṅghassa pattakallam̐, aham̐ Upālīm̐ vinayaṃ puccheyyan”ti.

1. Am̐ 1. 25 piṭṭhe.

Āyasmāpi Upāli saṅghaṃ ñāpesi—

“Suṇātu me bhante saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ āyasmatā Mahākassapena vinayaṃ puṭṭho vissajjeyyan”ti.

Evam attanāva attānaṃ sammannitvā āyasmā Upāli utṭhāyāsanaṃ ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā there bhikkhū vanditvā dhammāsane nisīdi dantakhacitaṃ bījanaṃ gahetvā, tato Mahākassapatthero Upālitttheraṃ paṭhamapārājikaṃ ādiṃ katvā sabbaṃ vinayaṃ pucchi, Upālittthero vissajjesi. Sabbe pañcasatā bhikkhū Paṭhamapārājikasikkhāpadaṃ sanidānaṃ katvā ekato gaṇasajjhāyamakaṃsu, evaṃ sesānipīti sabbaṃ Vinayaṭṭhakathāya gahetabbaṃ. Etena nayena sa-ubhatovibhaṅgaṃ sakhandhakaparivāraṃ sakalaṃ Vinayaṭṭhakaṃ saṅgāyitvā Upālittthero dantakhacitaṃ bījanaṃ nikkhipitvā dhammāsanaṃ orohitvā vuḍḍhe bhikkhū vanditvā attano pattāsane nisīdi.

Vinayaṃ saṅgāyitvā dhammaṃ saṅgāyitukāmo āyasmā Mahākassapatthero bhikkhū pucchi “dhammaṃ saṅgāyantehi kaṃ puggalaṃ dhuraṃ katvā dhammo saṅgāyitabbo”ti. Bhikkhū “Ānandattheraṃ dhuraṃ katvā”ti āhaṃsu.

Atha kho āyasmā Mahākassapo saṅghaṃ ñāpesi—

“Suṇātu me āvuso saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ Ānandaṃ dhammaṃ puccheyyan”ti.

Atha kho āyasmā Ānando saṅghaṃ ñāpesi—

“Suṇātu me bhante saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ ahaṃ āyasmatā Mahākassapena dhammaṃ puṭṭho vissajjeyyan”ti.

Atha kho āyasmā Ānando utṭhāyāsanaṃ ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā there bhikkhū vanditvā dhammāsane nisīdi dantakhacitaṃ bījanaṃ gahetvā. Atha Mahākassapatthero Ānandattheraṃ dhammaṃ pucchi “Brahmajālaṃ āvuso Ānanda kattha bhāsitaṃ”ti. Antarā ca bhante Rājagahaṃ antarā ca Nālandaṃ Rājāgārake Ambalaṭṭhikāyanti. Kaṃ ārabbhāti. Suppiyañca paribbājakāṃ Brahmadattañca māṇavakanti. Atho kho āyasmā Mahākassapo āyasmantaṃ Ānandaṃ Brahmajālassa nidānampi pucchi, puggalampi pucchi. Sāmaññaphalaṃ panāvuso Ānanda kattha bhāsitaṃ. Rājagahe bhante Jīvakaṃbavaneti. Kena saddhinti.

Ajātasattunā Vedehiputtēna saddhinti. Atha kho āyasmā Mahākassapo āyasmantaṃ Ānandaṃ Sāmaññaphalassa nidānampi pucchi, puggalampi pucchi. Eteneva upāyena pañcapi nikāye pucchi, puṭṭho puṭṭho āyasmā Ānando vissajjesi. Ayaṃ **Paṭhamamahāsaṅgīti** pañcahi therasatehi katā—

Satehi pañcahi katā, tena pañcasatāti ca.

Thereheva katattā ca, therikāti pavuccatīti.

Imissā Paṭhamamahāsaṅgītiyā vattamānāya sabbaṃ Dīghanikāyaṃ Majjhimanikāyādiñca pucchitvā anupubbena Khuddakanikāyaṃ pucchantena āyasmatā Mahākassapena “Maṅgalasuttaṃ āvuso Ānanda kattha bhāsitaṃ”ti evamādivacanāvasāne “nidānampi pucchi, puggalampipucchi”ti ettha nidāne pucchite taṃ nidānaṃ vitthāretvā yathā ca bhāsitaṃ, yena ca suttaṃ, yadā ca suttaṃ, yena ca bhāsitaṃ, yattha ca bhāsitaṃ, yassa ca bhāsitaṃ, taṃ sabbaṃ kathetukāmena “evaṃ bhāsitaṃ mayā suttaṃ, ekaṃ samayaṃ suttaṃ, Bhagavatā bhāsitaṃ, Sāvattiyaṃ bhāsitaṃ, devatāya bhāsitaṃ”ti etamatthaṃ dassentena āyasmatā Ānandena vuttaṃ “evaṃ me suttaṃ ekaṃ samayaṃ Bhagavā Sāvattiyaṃ viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme -pa- Bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsī”ti. Evamidam āyasmatā Ānandena vuttaṃ, tañca pana Paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttanti veditabbaṃ.

Idāni “kasmā vuttaṃ”ti ettha vuccate—yasmā ayamāyasmā Mahākassapattherena nidānaṃ puṭṭho, tasmānena taṃ nidānaṃ ādito pabhūti vitthāretuṃ vuttaṃ. Yasmā vā Ānandaṃ dhammāsane nisinnaṃ vasīgaṇaparivutaṃ disvā ekaccānaṃ devatānaṃ cittaṃuppannaṃ “ayamāyasmā Vedehamuni pakatiyāpi Sakyakulamanvayo Bhagavato dāyādo, Bhagavatāpi pañcakkhattuṃ etadagge niddiṭṭho, catūhi acchariya-abbhutatthammehi samannāgato, catunnaṃ parisānaṃ piyo manāpo, idāni maññe Bhagavato dhammarajjadāyajjaṃ¹ patvā Buddhō jāto”ti. Tasmā āyasmā Ānando tasmaṃ devatānaṃ cetasaṃ cetoparivitakkamaññāya taṃ abhūtaguṇasambhāvanaṃ anadhivāsento attano sāvakaabhāvameva dīpetuṃ āha “evaṃ me suttaṃ, ekaṃ samayaṃ

1. Dhammarajje dāyajjaṃ (Syā), dhammadāyajjaṃ (Ka)

Bhagavā -pa- ajjhabhāsī”ti. Etthantare pañca arahantasatāni anekāni ca devatāsahassāni “sādhū sādhu”ti āyasmantaṃ Ānandaṃ abhinandiṃsu, mahābhūmicālo ahosi, nānāvidhakusumavassam antalikkhato papati, aññāni ca bahūni acchariyāni pāturahesum, bahūnañca devatānaṃ samvego uppajji “yaṃ amhehi Bhagavato sammukhā sutam, idāneva taṃ parokkhā jātan”ti. Evamidaṃ āyasmataṃ Ānandena Paṭhamamahāsaṅgītikāle vadantenāpi iminā kāraṇena vuttanti veditabbaṃ. Ettāvata ca “**vuttaṃ yena yadā yasmā, cetam vatvā imam vidhin**”ti imissā addhagāthāya attho pakāsito hoti.

Evamiccādipāṭhavaṇṇanā

Idāni “**evamiccādipāṭhassa, atthaṃ nānappakārato**”ti evamādimātikāya saṅgahitathappakāsanatthaṃ vuccate—**evanti** ayaṃ saddo upamūpadesa-sampahaṃsanagaraḥaṇavacanasampañiggahākāra¹ nidassanāvadhāraṇādīsu atthesu daṭṭhabbo. Tathā hesa “evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahun”ti evamādīsu² upamāyaṃ dissati. “Evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭikkamitabbaṃ”ti-ādīsu³ upadese. “Evametaṃ Bhagavā, evametaṃ Sugatā”ti evamādīsu⁴ sampahaṃsane. “Evamevaṃ panāyaṃ vasalī yasmiṃ vā tasmiṃ vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇaṃ bhāsati”ti evamādīsu⁵ garaḥaṇe. “Evaṃ bhanteti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosun”ti evamādīsu⁶ vacanasampañiggahahe. “Evaṃ byā kho ahaṃ bhante Bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi”ti evamādīsu⁷ ākāre. “Ehi tvaṃ māṇavaka, yena samaṇo Ānando tenupasaṅkama, upasaṅkamitvā mama vacanena samaṇaṃ Ānandaṃ appābādhaṃ appātākaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha ‘Subho māṇavo Todeyyaputto bhavantaṃ Ānandaṃ appābādhaṃ appātākaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī’ti, evaṃ vadehi sādhu kira bhavaṃ Ānando yena Subhassa māṇavassa Todeyyaputtassa nivesanaṃ, tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā”ti evamādīsu⁸ nidassane. “Taṃ kiṃ maññatha kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vāti. Akusalā bhante. Sāvajjā vā anavajjā vāti. Sāvajjā bhante. Viññugarahitā vā

1. ...sampaṭicchanākāra (Sī)

4. Am 1. 193 piṭṭhe.

7. Ma 1. 325 piṭṭhe.

2. Khu 1. 21 piṭṭhe.

5. Sam 1. 162 piṭṭhe.

3. Am 1. 439 piṭṭhe.

6. Ma 1. 1 piṭṭhe.

8. Dī 1. 188 piṭṭhe.

viññuppasatthā vāti. Viññugarahitā bhante. Samattā samādinna ahitāya dukkhāya samvattanti no vā, kathaṃ vo ettha hotīti. Samattā bhante samādinna ahitāya dukkhāya samvattanti, evaṃ no ettha hotī”ti evamādisu¹ avadhāraṇe. Idha pana ākāranidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

Tattha ākāratthena **evam**-saddena etamatthaṃ dīpeti—nānāyanipuṇa-manekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantāṃ tassa Bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samatto viññātum, sabbathāmena pana sotukāmataṃ janetvāpi evaṃ me sutāṃ, mayāpi ekenākārena sutanti.

Nidassanatthena “nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikatan”ti attānaṃ parimocento “evaṃ me sutāṃ, mayāpi evaṃ sutan”ti idāni vattabbaṃ Sakalasuttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇatthena “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ Ānando, gatimantānaṃ, satimantānaṃ, dhitimantānaṃ, upaṭṭhākānaṃ yadidaṃ Ānando”ti² evaṃ Bhagavatā pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukamyataṃ janeti “evaṃ me sutāṃ, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnamanadhikaṃ, evameva, na aññathā daṭṭhabban”ti.

Mesaddo tisu atthesu dissati. Tathā hissa “gāthābhigītaṃ me abhojaneyyan”ti evamādisu³ mayāti attho. “Sādhu me bhante Bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū”ti evamādisu⁴ mayhanti attho. “Dhammadāyādā me bhikkhave bhavathā”ti evamādisu⁵ mamāti attho. Idha pana “mayā sutan”ti ca “mama sutan”ti ca atthadvaye yujjati.

Sutanti ayaṃ sutasaddo sa-upasaggo anupasaggo ca gamanakhayāta-rāgābhībhūtūpacitānuyogasotaviññeyyasotadvāraviññātādi-ane-katthappabhedo. Tathā hissa “senāya pasuto”ti evamādisu

1. Am 1. 190 piṭṭhe.

2. Am 1. 25 piṭṭhe.

3. Khu 1. 292 piṭṭhe.

4. Sam 2. 285 piṭṭhe.

5. Ma 1. 15 piṭṭhe.

gacchantoti attho. “Sutadhammassa passato”ti evamādīsu¹
 khyātaḍhammassāti attho. “Avassutā avassutassā”ti evamādīsu²
 rāgābhībhūtā rāgābhībhūtassāti attho. “Tumhehi puññaṃ pasutaṃ
 anappakan”ti evamādīsu³ upacitanti attho. “Ye jhānappasutā dhīrā”ti
 evamādīsu⁴ jhānānuyuttāti attho. “Diṭṭhaṃ sutāṃ mutan”ti evamādīsu⁵
 sotaviññeyyanti attho. “Sutadharo sutasannicayo”ti evamādīsu⁶
 sotadvārānusāraviññātadharoti attho. Idha pana **sutanti**
 sotaviññāṇapubbaṅgamāya viññāṇavīthiyā upadhāritanti vā upadhāraṇanti
 vāti attho. Tattha yadā me-saddassa mayāti attho, tadā “evaṃ mayā sutāṃ,
 sotaviññāṇapubbaṅgamāya viññāṇavīthiyā upadhāritan”ti yujjati. Yadā me-
 saddassa mamāti attho, tadā “evaṃ mama sutāṃ sotaviññāṇapubbaṅgamāya
 viññāṇavīthiyā upadhāraṇan”ti yujjati.

Evametesu tīsu padesu **evanti** sotaviññāṇakiccanidassanaṃ. **Meti**
 vuttaviññāṇasamaṅgīpuggalanidassanaṃ. **Sutanti**
 assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānadhikāviparītaggaṇanidassanaṃ.
 Tathā **evanti** savanādicittānaṃ nānappakārena ārammaṇe
 pavattabhāvanidassanaṃ. **Meti** attanidassanaṃ. **Sutanti** dhammanidassanaṃ.

Tathā **evanti** niddisittabbadhammanidassanaṃ. **Meti** puggalanidassanaṃ.
Sutanti puggalakiccanidassanaṃ.

Tathā **evanti** vīthicittānaṃ ākārapaññattivāsena nānappakāraniddeso.
Meti kattāraniddeso. **Sutanti** visayaniddeso.

Tathā **evanti** puggalakiccaniddeso. **Sutanti** viññāṇakiccaniddeso. **Meti**
 ubhayakiccayuttapuggalaniddeso.

Tathā **evanti** bhavaniddeso. **Meti** puggalaniddeso. **Sutanti** tassa
 kiccaniddeso.

Tattha **evanti** ca **meti** ca sacchikaṭṭhaparamatthavasena
 avijjamānapaññatti. **Sutanti** vijjamānapaññatti. Tathā **evanti** ca **meti** ca taṃ
 taṃ upādāya

1. Khu 1. 18 piṭṭhe.

2. Vi 2. 276 piṭṭhe.

3. Khu 1. 9 piṭṭhe.

4. Khu 1. 40 piṭṭhe.

5. Ma 1. 189 piṭṭhe.

6. Ma 1. 277 piṭṭhe.

vattabbato upādāpaññatti¹. **Sutanti** diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti².

Ettha ca **evanti** vacanena asammohaṃ dīpeti, **sutanti** vacanena sutassa asammosaṃ. Tathā **evanti** vacanena yonisomanasikāraṃ dīpeti ayoniso manasikaroto nānappakārapaṭivedhābhāvato. **Sutanti** vacanena avikkhepaṃ dīpeti vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiya vuccamānopi “na mayā sutam, puna bhaṇathā”ti bhaṇati. Yoniso manasikārena cettha attasammāpaṇidhiṃ pubbe katapuññātāṇca sādheti, avikkhepena saddhammassavanaṃ sappurisūpa-nissayaṇca. **Evanti** ca iminā bhaddakena ākārena pacchimacakkadvayasampattiṃ attano dīpeti, **sutanti** savanayogena purimacakkadvayasampattiṃ. Tathā āsayasuddhiṃ payogasuddhiṇca, tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattiṃ, payogasuddhiyā āgamabyattiṃ.

Evanti ca iminā nānappakārapaṭivedhadīpakena vacanena attano atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampadaṃ dīpeti. **Sutanti** iminā sotabbabhedapaṭi-vedhadīpakena dhammaniruttipaṭisambhidāsampadaṃ dīpeti. **Evanti** ca idaṃ yoniso manasikāradīpakaṃ vacanaṃ bhaṇanto “ete mayā dhammā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā”ti ñāpeti. **Sutanti** idaṃ savanayogadīpakavacanaṃ bhaṇanto “bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricita”ti ñāpeti. Tadubhayenapi atthabyañjapāripūriṃ dīpento savane ādaraṃ janeti.

Evam me sutanti iminā pana sakalenapi vacanena āyasmā Ānando Tathāgatappaveditaṃ dhammaṃ attano adahanto asappurisabhūmiṃ atikkamati, sāvakattaṃ paṭijānanto sappurisabhūmiṃ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṃ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṃ paṭiṭṭhāpeti. “Kevalaṃ sutamevetam mayā, tasseva tu Bhagavato vacanaṃ Arahato Sammāsambuddhassā”ti ca dīpento attānaṃ parimoceti, Satthāraṃ apadisati, Jinavacanaṃ appeti, dhammanettiṃ paṭiṭṭhāpeti.

Apica “evam me sutan”ti attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimassavanaṃ vivaranto “sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa Bhagavato

1. Upādāyapaññatti (Sī, Syā)

2. Upanidhāyapaññatti (Sī, Syā)

catuvesārajjavisāradassa Dasabalamarassa Āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino
 Sihanādanādino Sabbasattuttamassa Dhammissarassa Dhammarājassa
 Dhammādhipatino Dhammadīpassa Dhammappaṭisaraṇassa
 Saddhammavaracakkavattino Sammāsambuddhassa, na ettha atthe vā
 dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kātabbā”ti sabbadeva-
 manussānaṃ imasmim dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadam
 uppādetīti veditabbo. Hoti cettha—

“Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍheti sāsane.

Evam me sutamiccevaṃ, vadam Gotamasāvako”ti.

Ekanti gaṇanaparichedaniddeso. **Samayanti** paricchinnaniddeso. **Ekam**
samayanti aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha **samayasaddo**—

Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu.

Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

Tathā hissa “appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālaṅca samayaṅca
 upādāyā”ti evamādīsu¹ samavāyo attho. “Ekova kho bhikkhave khaṇo ca
 samaṇo ca brahmacariyavāsāyā”ti evamādīsu² khaṇo. “Uṇhasamayo
 pariḷāhasamayo”ti evamādīsu³ kālo. Mahāsamayo pavanasmin”ti
 evamādīsu⁴ samūho. “Samayopi kho te Bhaddāli appaṭividdho ahosi,
 Bhagavā kho Sāvatthiyaṃ viharati, sopi maṃ jānissati ‘Bhaddāli nāma
 bhikkhu Satthusāsane sikkhāya aparipūrakārī’ti, ayampi kho te Bhaddāli
 samayo appaṭividdho ahosi”ti evamādīsu⁵ hetu. “Tena kho pana samayena
 Uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake
 tindukācīre ekasālake Mallikāya ārāme paṭivasatī”ti evamādīsu⁶ diṭṭhi.

“Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko.

Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī”ti—

Evamādīsu⁷ paṭilābho. “Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā”ti
 evamādīsu⁸ pahānaṃ. “Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho

1. Dī 1. 188 piṭṭhe. 2. Am 3. 61 piṭṭhe. 3. Vi 2. 155 piṭṭhe. 4. Dī 2. 201 piṭṭhe.

5. Ma 2. 102 piṭṭhe. 6. Ma 2. 214 piṭṭhe. 7. Sam 1. 90 piṭṭhe. 8. Ma 1. 15 piṭṭhe.

santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho”ti evamādisu¹ paṭivedho. Idha panassa kālo attho. Tena ekaṃ samayanti saṃvacchara-utumāsa-aḍḍhamāsarattidivapubbaṇhamajjhanhikasāyanhapaṭhamamajjhimapacchima yāmamuhuttādīsu kālakhyesu samayesu ekaṃ samayanti dīpeti.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṃvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayoti evamādayo Bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālakhyā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayasaṅkhātāṃ ekaṃ samayanti vuttaṃ hoti. Yo cāyaṃ ñāṇakaruṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahitaparahitappaṭipattisamayesu parahitappaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu dhammīkathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesupi samayesu yaṃ kiñci sandhāya “ekaṃ samayan”ti vuttaṃ hoti.

Etthāha—atha kasmā yathā abhidhamme “yasmim samaye kāmāvacaran”ti ca ito aññesu suttapadesu “yasmim samaye bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehī”ti ca bhumavacananena niddeso kato, vinaye ca “tena samayena Buddho Bhagavā”ti karaṇavacananena, tathā akatvā idha “ekaṃ samayan”ti upayogavacananiddeso katoti. Tattha tathā, idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi abhidhamme ito aññesu sutta-padesu ca adhikaraṇattho bhāvenabhāvalakkhaṇattho ca sambhavati. Adhikaraṇaṇhi kālāttho samūhattho ca samayo, tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ khaṇasamavāyahetusasaṅkhātassa ca samayassa bhāvena tesaṃ bhāvo lakkhīyati, tasmā tadatthajotanatthaṃ tattha bhumavacananiddeso kato.

Vinaye ca hetvattho karaṇattho ca sambhavati. Yo hi so sikkhāpadapaññattisamayo Sāriputtadīhipi dubbiññeyyo, tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtena ca sikkhāpadāni paññapento sikkhāpadapaññattihetuṇa apekkhamāno Bhagavā tattha tattha vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṃ tattha karaṇavacananiddeso kato.

1. Khu 9. 293 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Idha pana aññasmiñca evaṃjātike suttantapāṭhe accantasamyogatto sambhavati. Yañhi samayaṃ Bhagavā imaṃ aññaṃ vā suttantaṃ desesi, accantameva taṃ samayaṃ karuṇāvihārena vihāsi. Tasmā tadatthajotanatthaṃ idha upayogavacananiddeso katoti viññeyyo. Hoti cettha—

“Taṃ taṃ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca.
Aññatra samayo vutto, upayogena so idhā”ti.

Bhagavāti guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacanametam.
Yathāha—

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, Bhagavāti vacanamuttamaṃ.
Garu gāravayutto so, Bhagavā tena vuccatī”ti.

Catubbidhañhi nāmaṃ āvatthikaṃ līngikaṃ nemittakaṃ adhiccasamuppannanti. Adhiccasamuppannaṃ nāma “yadicchakan”ti vuttaṃ hoti. Tattha vaccho dammo balibaddhoti¹ evamādi āvatthikaṃ, daṇḍī chattī sikhī karīti evamādi līngikaṃ, tevijjo chaḷabhiññoti evamādi nemittakaṃ, sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhakoti evamādi vacanatthamanapekkhitvā pavattaṃ adhiccasamuppannaṃ. Idaṃ pana Bhagavāti nāmaṃ guṇanemittakaṃ, na Mahāmāyāya, na Suddhodanamahārājena, na asītiyā ñāṭisahassehi kataṃ, na sakkasantusitādīhi devatāvisesehi kataṃ. Yathāha āyasmā Sāriputtatthero “Bhagavāti netam nāmaṃ mātaraṃ kataṃ -pa- sacchikā paññatti yadidaṃ Bhagavā”ti².

Yaṃ guṇanemittakaṃ cetam nāmaṃ, tesam guṇānaṃ pakāsanatthaṃ imaṃ gāthaṃ vadanti—

“Bhagī bhajī bhāgī vibhattavā iti,
Akāsi bhagganti garūti bhāgyavā.
Bahūhi ñāyehi subhāvitattano,
Bhavantago so Bhagavāti vuccatī”ti.

Niddesādīsu³ vuttanayeneva cassa attho daṭṭhabbo.

Ayaṃ pana aparo pariyāyo—

Bhagyavā Bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā.
Bhattavā vantagamano, bhavesu Bhagavā tatoti.

1. Balivaddoti (Sī) 2. Khu 7. 162 piṭṭhādīsu. 3. Khu 7. 162; Khu 8. 26 piṭṭhādīsu.

Tattha “vaṇṇāgamo vaṇṇavipariyāyo”ti evaṃ niruttilakkhaṇaṃ gahetvā saddanayena vā pisodarādipakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā yasmā lokiya-lokuttarasukhābhinibbattaṃ dānasīlādipārappattaṃ bhāgyamassa atthi, tasmā Bhāgyavāti vattabbe Bhagavāti vuccatīti nātabbaṃ. Yasmā pana lobhadosamoha viparīta manasikāra ahrīkānottappa ko dhūpanāha makkha palāsa-issāmacchariya māyāsā theyyathambhasārambhamānātimāna madapamādatanḥavijjātividhākusalamūladuccaritasāṃkilesamalavisamasāññāvitakkaḥ pañcacetubbidhavipariyesa-āsavagantha oghayoga-agatitanḥupādāna pañcacetokhilavinibandhanīvaraṇābhinandanachavivādamūlatanḥākāya sattānusaya-aṭṭhamicchattanavatanḥāmūlaka dasākusalakammapatha dvāsattāhidiṭṭhigata aṭṭhasatatanḥāvicaritappabhedasabbadarathapariḷāhakilesasatasahassāni, saṅkhepato vā pañca kilesakkhandha-abhisāṅkhāramaccudevaputtamāre abhañji, tasmā **bhaggattā etesaṃ parissayānaṃ Bhagavāti** vattabbe **Bhagavāti** vuccati. Āha cettha—

“Bhaggarāgo bhaggadoso, bhaggamoho anāsavo.

Bhaggāssa pāpakā dhammā, Bhagavā tena vuccatī”ti.

Bhāgyavatāya cassa satapuññalakkhaṇadharassa rūpakāyasampatti dīpitā hoti, bhaggadosatāya dhammakāyasampatti. Tathā likiyasarikkhakānaṃ bahumānabhāvo, gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā. Tathā abhigatānaṃ nesaṃ kāyacittadukkhāpanayane paṭibalaḥ, āmisadānadhammadānehi upakāritā. Lokiyalokuttarasukhehi ca saṃyojanasamatthatā dīpitā hoti.

Yasmā ca loke issariyadhammayasasirikāmapayattesu chasu dhammesu bhagasaddo vattati, paramāṇcassa sakacitte issariyaṃ, aṇimālaghimādikaṃ vā lokiyaśammatāṃ sabbākāraparipūraṃ atthi, tathā lokuttaro dhammo, lokattayabyāpako yathābhuccaguṇādhiḡato ativiya parisuddho yaso, rūpakāyadassanabyāvaṭajanayanamanappasāḡajananasamatthā sabbākāraparipūrā sabbaṅgapaccaṅgasirī, yaṃ yaṃ anena icchitaṃ patthitaṃ atthitaṃ parahitaṃ vā, tassa tassa tatheva abhinipphannattā icchitathanipphattisaññito kāmo, sabbalokagarubhāvappattihetubhūto sammāvāyāmasaṅkhāto payatto ca atthi, tasmā imehi bhagehi yuttattāpi **bhagā assasantīti** iminā atthena “Bhagavā”ti vuccati.

Yasmā pana kusalādibhedehi sabbadhamme, khandhāyatanadhātusacca-indriya- paṭiccasamuppādādihi vā kusalādidhamme, pīḷanasāṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhena vā dukkhamariyasaccam, āyūhananidānasamyogapalibodhaṭṭhena samudayaṃ, nissaraṇavivekāsaṅkhata-amataṭṭhena nirodham, niyyānikahetudassanādhipateyyaṭṭhena maggaṃ vibhattavā, vibhajitvā vivaritvā desitavāti vuttaṃ hoti, tasmā **vibhattavāti** vattabbe “Bhagavā”ti vuccati.

Yasmā ca esa dibbabrahma-ariyavihāre kāyacitta-upadhiveke suñña-tappaṇihitānimittavimokkhe aññe ca lokiyalokuttare uttarimanussadhamme bhajī sevi bahulamakāsi, tasmā **bhattavāti** vattabbe “Bhagavā”ti vuccati.

Yasmā pana tīsu bhavesu taṇhāsaṅkhātāṃ gamanāṃ anena vantaṃ, tasmā **bhavesu vantagamanoti** vattabbe bhavasaddato bhakāraṃ gamanasaddato gākāraṃ vantasaddato vakāraṇca dīghaṃ katvā ādāya “Bhagavā”ti vuccati, yathā loke “mekhanassa khassa mālā”ti vattabbe “mekhalā”ti.

Etthāvatā cettha **evaṃ me sutanti** vacanena yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ desento paccakkhaṃ katvā Bhagavato dhammasarīraṃ pakāseti, tena “nayidaṃ atītasatthukaṃ¹ pāvacanāṃ, ayaṃ vo Satthā”ti Bhagavato adassanena ukkaṇṭhitajanaṃ samassāpeti.

Ekam samayaṃ Bhagavāti vacanena tasmiṃ samaye Bhagavato avijjamānabhāvaṃ dassento rūpakāyapariniḥṣāṇaṃ dasseti. Tena “evaṃvidhassa imassa ariyadhammassa desetā Dasabaladharo vajirasaṅghātakāyo sopi Bhagavā parinibbuto, tattha kenaññena jīvite āsā janetabbā”ti jīvitamadamattaṃ janaṃ samvejēti, saddhamme cassa ussāhaṃ janeti.

Evanti ca bhaṇanto desanāsampattiṃ niddisati, **me sutanti** sāvakasampattiṃ, **ekam samayanti** kālasampattiṃ, **Bhagavāti** desakasampattiṃ.

Sāvatthiyaṃ viharatīti ettha **Sāvattthīti** Savatthassa isino nivāsaṭṭhānabhūtaṃ nagaraṃ, yathā kākandī mākandīti, evaṃ itthiliṅgavasena Sāvattthīti vuccati, evaṃ akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti

1. Atikkantasatthukaṃ (Sī)

“Yaṃkiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ sabbamettha atthi”ti Sāvattthī.
Satthasamāyoge ca “kiṃ bhaṇḍamatthi”ti pucchite “sabbamatthi”ti
vacanamupādāya Sāvattthī.

“Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ, Sāvattthiyaṃ samohitaṃ.
Tasmā sabbamupādāya, Sāvattthīti pavuccati.

Kosalānaṃ puraṃ rammaṃ, dassaneyyaṃ manoramaṃ.
Dasahi saddehi avivittaṃ, annapānasamāyutaṃ.

Vuddhim vepullataṃ pattaṃ, iddhaṃ phitaṃ manoramaṃ.
Ālakamandāva devānaṃ, Sāvattthipuramuttamaṃ”ti¹.

Tassaṃ **Sāvattthiyaṃ**. Samīpatthe bhumma vacanaṃ.

Viharatīti avithesena iriyāpathadibbabrahma-ariyavihāresu aññātara-
vihārasamaṅgiparidīpanametaṃ. Idha pana
ṭhānagamanāsanāsayanappabhedesu² iriyāpathesu aññātara-
iriyāpathasamāyogaparidīpanaṃ, tena ṭhitopi gacchantopi nisinnopi
sayānopi Bhagavā viharaticceva veditabbo. So hi ekaṃ iriyāpathabādhanāṃ
aparena iriyāpathena vicchinditvā apari patantaṃ attabhāvaṃ harati
pavatteti. Tasmā viharatīti vuccati.

Jetavaneti ettha attano paccatthikajanaṃ jinātīti jeto, raññā vā attano
paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṃ nāmaeva
katantipi jeto. Vanayatīti vanaṃ, attasampadāya sattānaṃ bhattiṃ kareti,
attani sinehaṃ uppādetīti attho. Vanute iti vā vanaṃ,
nānāvidhakusumagandhasammodamattakokilādivihaṅgavirutehi³
mandamāluta calitarukkhāsākhāviṭapapupphaphalapallavapalāsehi ca “etha
maṃ paribhuñjathā”ti paṇino yācati viyāti attho. Jetassa vanaṃ Jtavanaṃ.
Taṃ hi Jetena rājakumārena ropitaṃ saṃvaḍḍhitaṃ paripālitaṃ, so ca tassa
sāmī ahosi, tasmā Jtavananti vuccati. Tasmīṃ **Jtavane**.

Anāthapiṇḍikassa ārāmeti ettha Sdatto nāma so gahapati mātāpitūhi
katanāmasasena, sabbakāmasamiddhitāya tu vigatamalamaccheratāya
karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ anāthānaṃ

1. Ma-Ṭṭha 1. 62 piṭṭhepi.

2. Ṭhānagamanāsanāsayanappabhedesu (Vi-Ṭṭha 1. 81 piṭṭhādīsu)

3. ...vihagavirutehi (Sī)

piṇḍaṃ adāsi, tena Anāthapiṇḍikoti saṅkhyāṃ gato. Āramanti ettha pāṇino, visesena vā pabbajitāti ārāmo, tassa pupphaphalapallavādisobhanatāya nātidūranāccāsannatādipaṇcavidhasenāsanaṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhiramanti anukkaṇṭhitā hutvā nivasantīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaramyeva ānetvā rametīti ārāmo. So hi Anāthapiṇḍikena gahapatinā Jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahiraññaṅkoṭisanthārena kiṇitvā aṭṭhārasahiraññaṅkoṭīhi senāsanaṃ kārāpetvā aṭṭhārasahiraññaṅkoṭīhi vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ catupaññāsāya hiraññaṅkoṭipariccāgena buddhappamukhassa Bhikkhusaṃghassa niyyātito¹, tasmā “Anāthapiṇḍikassa ārāmo”ti vuccati. Tasmim **Anāthapiṇḍikassa ārāme**.

Ettha ca “Jetavane”ti vacanaṃ purimasāniparikittanaṃ, “Anāthapiṇḍikassa ārāme”ti pacchimasāniparikittanaṃ. Kimetesāṃ parikittane payojananti? Vuccate—adhikārato tāva “kattha bhāsitan”ti pucchāniyāmakaraṇaṃ² aññesaṃ puññaṅkāmānaṃ diṭṭhānugati-āpajjane niyojanaṅca. Tattha hi dvārakoṭṭhakapāsādamāpane bhūmivikkayaladdhā aṭṭhārasa hiraññaṅkoṭīyo anekakoṭi-agghanakā rukkhā ca Jetassa pariccāgo, catupaññāsa koṭīyo Anāthapiṇḍikassa. Yato tesāṃ parikittanena “evaṃ puññaṅkāmā puññaṇi karontī”ti dassento āyasmā Ānando aññepi puññaṅkāme tesāṃ diṭṭhānugati-āpajjane niyojete. Evamettha puññaṅkāmānaṃ diṭṭhānugati-āpajjane niyojanaṃ payojananti veditabbaṃ.

Etthāha—“yadi tāva Bhagavā Sāvatthiyaṃ viharati, ‘Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme’ti na vattabbaṃ, atha tattha viharati, ‘Sāvatthiyaṃ’ti na vattabbaṃ. Na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharitun”ti. Vuccate—nanu vuttametaṃ “samīpatthe bhumavacanan”ti, yato yathā Gaṅgāyamunādīnaṃ samīpe goyūthāni carantāni “Gaṅgāya caranti, Yamunāya caranti”ti vuccanti, evamidhāpi yadidaṃ Sāvatthiyā samīpe Jetavanaṃ Anāthapiṇḍikassa ārāmo, tattha viharanto vuccati “Sāvatthiyaṃ viharati

1. Niyyādito (Sī, Syā)

2. Pucchāya ninnayakaraṇaṃ (Sī, Syā)

Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme”ti veditabbo. Gocaragāmanidassanattham hissa Sāvattvivacanam, pabbajitānurūpanivāsattāhanidassanattham sesavacanam.

Tattha Sāvattvikittanena Bhagavato gahaṭṭhānuggahakaraṇam dasseti, Jetavanādikittanena pabbajitānuggahakaraṇam. Tathā purimena paccayaggahaṇato attakilamathānuyogavivajjanam, pacchimena vatthukāmappahānato kāmasukhallikānuyogavajjanūpāyadassanam. Purimena ca dhammadesanābhiyogam, pacchimena vivekādhimuttim. Purimena karuṇāya upagamanam, pacchimena ca paññāya apagamanam. Purimena sattānam hitasukhanipphādanādhimuttitam, pacchimena parahitasukhakarane nirupalepatam. Purimena dhammikasukhāpariccāganimittam phāsuvihāram, pacchimena uttarimanussadhammānuyoganimittam. Purimena manussānam upakārabahulataṃ, pacchimena devānam. Purimena loke jātassa loke saṃvaḍḍhabbhāvaṃ, pacchimena lokena anupalittatanti evamādi.

Athāti avicchedatthe, **kho**ti adhikārantaranidassanatthe nipāto. Tena avicchinneyeva tattha Bhagavato vihāre idamadhikārantaram udapādīti dasseti. Kim tanti? **Aññatarā devatā**ti-ādi. Tattha **aññatarā**ti aniyamitaniddeso. Sā hi nāmagottato apākaṭṭhā, tasmā “aññatarā”ti vuttā. Devo eva devatā, itthipurisasādhāraṇametam. Idha pana puriso eva, so devaputto kintu, sādharmaṇānavasena devatāti vutto.

Abhikkantāya rattiyāti ettha abhikkantasaddo khayasundarābhirūpa-abbhanumodanādīsu dissati. Tattha “abhikkantā bhante ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusaṃgho, uddisatu bhante Bhagavā bhikkhūnam pātimokkhan”ti evamādīsu¹ khaye dissati. “Ayaṃ imesaṃ catunnam puggalānam abhikkantataro ca pañītatara cā”ti evamādīsu² sundare.

“Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasaṃ jalam.

Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā”ti—

1. Vi 4. 418; Am 3. 44 piṭṭhesu.

2. Am 1. 414 piṭṭhe.

evamādīsu¹ abhirūpe. “Abhikkantaṃ bho Gotama, abhikkantaṃ bho Gotamā”ti evamādīsu² abbhanumodane. Idha pana khaye. Tena **abhikkantāya rattiyāti** parikkhīṇāya rattiyāti vuttaṃ hoti.

Abhikkantavaṇṇāti ettha abhikkantasaddo abhirūpe, vaṇṇasaddo pana chavithutikulavaggakāraṇasaṇṭhānapamānarūpāyatanādīsu dissati. Tattha “suvaṇṇavaṇṇosi Bhagavā”ti evamādīsu³ chaviyaṃ. “Kadā saññūḷā pana te gahapati ime samaṇassa Gotamassa vaṇṇā”ti evamādīsu⁴ thutiyāṃ. “Cattārome bho Gotama vaṇṇā”ti evamādīsu⁵ Kulavagge. “Atha kena nu vaṇṇena, gandhathenoti vuccatī”ti evamādīsu⁶ kāraṇe. “Mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminivā”ti evamādīsu⁷ saṇṭhāne. “Tayo pattassa vaṇṇā”ti evamādīsu⁸ pamāṇe. “Vaṇṇo gandho raso oja”ti evamādīsu⁹ rūpāyatane. So idha chaviyaṃ daṭṭhabbo. Tena **abhikkantavaṇṇāti** abhirūpacchavīti vuttaṃ hoti.

Kevalakappanti ettha **kevalasaddo** anavasesayebhuyya-abyāmissānatirekadalhatthavisaṃyogādi-aneekattho. Tathā hissa “kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ”ti evamādīsu¹⁰ anavasesatā attho. “Kevalakappā ca Aṅgamāgadhā pahūtaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ ādāya upasaṅkamissanti”ti evamādīsu¹¹ yebhuyyatā. “Kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti”ti evamādīsu¹² abyāmissatā. “Kevalaṃ saddhāmattakaṃ nūna ayamāyasma”ti evamādīsu¹³ anatiyekatā. “Āyasmato bhante Anuruddhassa Bāhiyo nāma saddhivihāriko kevalakappaṃ saṃghabhedāya ṭhito”ti evamādīsu¹⁴ dalhatthatā. “Kevalī vusitavā uttamapurisoti vuccatī”ti evamādīsu¹⁵ visaṃyogo. Idha panassa anavasesattamattho adhippeto.

Kappasaddo panāyaṃ abhisaddahanavohārakālapaññattichedanavikappa-lesasamantabhāvādi-aneekattho. Tathā hissa “okappanīyameṭaṃ

-
1. Khu 2. 73 piṭṭhe.	2. Am 1. 57; Vi 1. 7 piṭṭhādīsu.	
3. Ma 2. 351; Khu 1. 367 piṭṭhesu.	4. Ma 2. 49 piṭṭhe.	5. Dī 3. 67 piṭṭhe.
6. Saṃ 1. 206 piṭṭhe.	7. Saṃ 1. 105 piṭṭhe.	8. Vi 1. 153 piṭṭhe.
9. Abhi 1. 163 piṭṭhe.	10. Vi 1. 1 piṭṭhe.	11. Vi 3. 36 piṭṭhe.
12. Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu.	13. Vi 3. 270 piṭṭhe.	14. Am 1. 562 piṭṭhe.
15. Saṃ 2. 50 piṭṭhe.		

bhoto Gotamassa, yathā taṃ Arahato Sammāsambuddhassā”ti evamādīsu¹ abhisaddahanamattho. “Anujānāmi bhikkhave pañcahi samaṇakappehi phalaṃ paribhuñjitun”ti evamādīsu² vohāro. “Yena sudam niccakappaṃ viharāmi”ti evamādīsu³ kālo. “Iccāyasmā kappo”ti evamādīsu⁴ paññatti. “Alaṅkato kappitakesamassū”ti evamādīsu⁵ chedanam. “Kappati dvaṅgulakappo”ti evamādīsu⁶ vikappo. “Atthi kappo nipajjitun”ti evamādīsu⁷ lesa. “Kevalakappaṃ Veḷuvanaṃ obhāsetvā”ti evamādīsu⁸ samantabhāvo. Idha panassa samantabhāvo attho adhippeto. Yato **kevalakappaṃ Jetavananti** ettha anavasesaṃ samantato Jetavananti evamattho daṭṭhabbo.

Obhāsetvāti ābhāya pharitvā, candimā viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ karitvāti attho.

Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti bhummatthe karaṇavacanam. Yato yattha Bhagavā, tattha upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Yena vā karaṇena Bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, teneva karaṇena upasaṅkamīti evampettha attho daṭṭhabbo. Kena ca karaṇena Bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena, sādurasaphalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalitamahārukkho viya. **Upasaṅkamīti** ca gatāti vuttaṃ hoti. **Upasaṅkamitvāti** upasaṅkamanapariyosānadīpanam. Atha vā evaṃ gatā tato āsannataram ṭhānam Bhagavato samīpasaṅkhātāṃ gantvāti vuttaṃ hoti. **Bhagavantam abhivādetvāti** Bhagavantam vanditvā paṇamitvā namassitvā.

Ekamantanti bhāvanapuṃsakaniddeso, ekokāsaṃ ekapassanti vuttaṃ hoti. Bhummatthe vā upayogavacanam. **Aṭṭhāsīti** nisajjādipaṭikkhepo, ṭhānam kappesi, ṭhitā ahoṣīti attho.

1. Ma 1. 316 piṭṭhe.

2. Vi 4. 244 piṭṭhe.

3. Ma 1. 316 piṭṭhe.

4. Khu 1. 444; Khu 8. 15. 138 piṭṭhesu.

5. Khu 6. 278 piṭṭhe.

6. Vi 4. 491 piṭṭhe.

7. Am 3. 148 piṭṭhe.

8. Saṃ 1. 50 piṭṭhe.

Katham̐ ʈhitā pana sā ekamantaṃ ʈhitā ahūti?

Na pacchato na purato, nāpi āsannadūrato.
Na kacche nopi paṭivāte, na cāpi oṇatuṇṇate.
Ime dose vivajjetvā, ekamantaṃ ʈhitā ahūti.

Kasmā panāyaṃ aṭṭhāsi eva, na nisīdīti? Lahuṃ nivattitukāmatāya. Devatāyo hi kañcideva atthavaśaṃ paṭicca sucipuriso viya vaccaṭṭhānaṃ manussalokaṃ āgacchanti. Pakatiyā pana tāsāṃ yojanasatato pabhuti manussaloko duggandhatāya paṭikūlo hoti, na ettha abhiramanti, tena sā āgatakkiccam̐ katvā lahuṃ nivattitukāmatāya na nisīdi. Yassa ca gamanādi-iriyāpathaparissamassa vinodanattāṃ nisīdanti, so devānaṃ parissamo natthi, tasmāpi na nisīdi. Ye ca mahāsāvaka Bhagavantaṃ parivāretvā ʈhitā, te patimāneti, tasmāpi na nisīdi. Api ca Bhagavati gāraveneva nisīdi. Devatānaṃ hi nisīditukāmānaṃ āsanaṃ nibbattati, taṃ anicchamānā nisajjāya cittampi akatvā ekamantaṃ aṭṭhāsi.

Ekamantaṃ ʈhitā kho sā devatāti evaṃ imehi kāraṇehi ekamantaṃ ʈhitā kho sā devatā. **Bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsīti** Bhagavantaṃ akkharapadaniyamitaganthitena vacanena abhāsīti attho. Kathaṃ? **Bahū devā manussā ca -pa- brūhi maṅgalamuttamanti.**

Maṅgalapañhasamuṭṭhānakathā

Tattha yasmā “**evamiccādipāṭhassa, atthaṃ nānappakārato. Vaṇṇayanto samuṭṭhānaṃ, vatvā**”ti mātikā ʈhapitā, tassa ca samuṭṭhānassa ayaṃ vattabbatāya okāso, tasmā maṅgalapañhasamuṭṭhānaṃ tāva vatvā pacchā imesaṃ gāthāpadānamatthaṃ vaṇṇayissāmi. Kiñca maṅgalapañhasamuṭṭhānaṃ? jambudīpe kira tattha tattha nagaradvārasanthāgārasabhādīsu mahājano sannipatitvā hiraññasuvaṇṇaṃ datvā nānappakāraṃ sītāharaṇādikathaṃ¹ kathāpeti, ekekā kathā caturmāsaccayena niṭṭhāti. Tattha ekadivasaṃ maṅgalakathā samuṭṭhāsi “kiṃ nu kho maṅgalaṃ, kiṃ diṭṭhaṃ maṅgalaṃ, sutāṃ maṅgalaṃ, mutaṃ maṅgalaṃ, ko maṅgalaṃ jānāti”ti.

1. Sītāharaṇādikāṃ bāhirakathaṃ (Syā)

Atha diṭṭhamaṅgaliko nāmeko puriso āha “ahaṃ maṅgalaṃ jānāmi, diṭṭhaṃ loke maṅgalaṃ, diṭṭhaṃ nāma abhimaṅgalasammataṃ rūpaṃ. Seyyathidaṃ? Idhekacco kālasseva vuṭṭhāya cātakasakuṇaṃ¹ vā passati, beluvalaṭṭhiṃ vā gabbhiniṃ vā kumārake vā alaṅkatapaṭiyatte puṇṇaghaṭe vā allarohitamacchaṃ vā ājaññaṃ vā ājaññarathaṃ vā usabhaṃ vā gāviraṃ vā kapilaṃ vā, yaṃ vā panaññaṃ kiñci evarūpaṃ abhimaṅgalasammataṃ rūpaṃ passati, idaṃ vuccati diṭṭhamaṅgalaṃ”ti. Tassa vacanaṃ ekacce aggahesuṃ, ekacce na aggahesuṃ. Ye na aggahesuṃ, te tena saha vivadiṃsu.

Atha sutamaṅgaliko nāma eko puriso āha “cakkhunāmetaṃ bho sucimpi passati asucimpi, tathā sundarampi, asundarampi, manāpampi, amanāpampi. Yadi tena diṭṭhaṃ maṅgalaṃ siyā, sabbampi maṅgalaṃ siyā. Tasmā na diṭṭhaṃ maṅgalaṃ, api ca kho pana sutaṃ maṅgalaṃ. Sutaṃ nāma abhimaṅgalasammato saddo. Seyyathidaṃ? Idhekacco kālasseva vuṭṭhāya vaḍḍhāti vā vaḍḍhamānāti vā puṇṇāti vā phussāti vā sumanāti vā sirīti vā sirivaḍḍhāti vā ajja sunakkhattaṃ sumuhuttaṃ sudivasaṃ sumaṅgalanti evarūpaṃ vā yaṃkiñci abhimaṅgalasammataṃ saddaṃ suṇāti, idaṃ vuccati sutamaṅgalaṃ”ti. Tassāpi vacanaṃ ekacce aggahesuṃ, ekacce na aggahesuṃ. Ye na aggahesuṃ, te tena saha vivadiṃsu.

Atha mutamaṅgaliko nāmeko puriso āha “sotampi hi nāmetaṃ bho sādhumpi asādhumpi manāpampi amanāpampi saddaṃ suṇāti. Yadi tena sutaṃ maṅgalaṃ siyā, sabbampi maṅgalaṃ siyā. Tasmā na sutaṃ maṅgalaṃ, api ca kho pana mutaṃ maṅgalaṃ. Mutaṃ nāma abhimaṅgalasammataṃ gandharasaphoṭṭhabbaṃ. Seyyathidaṃ? Idhekacco kālasseva vuṭṭhāya padumagandhādipupphagandhaṃ vā ghāyati, phussadantakaṭṭhaṃ vā khādati, pathaviraṃ vā āmasati, haritasassaṃ vā allagomayaṃ vā kacchapaṃ vā tilaṃ vā² pupphaṃ vā phalaṃ vā āmasati, phussamattikāya vā sammā limpati, phussasāṭakaṃ vā nivāseti, phussaveṭṭhanaṃ vā dhāreti. Yaṃ vā panaññaṃ kiñci evarūpaṃ abhimaṅgalasammataṃ gandhaṃ vā ghāyati, rasaṃ vā sāyati, phoṭṭhabbaṃ vā phusati, idaṃ vuccati mutamaṅgalaṃ”ti. Tassāpi vacanaṃ ekacce aggahesuṃ, ekacce na aggahesuṃ.

1. Bhāsamānasakuṇaṃ (Sī), vātasakuṇaṃ (Syā)

2. Tilavāhaṃ vā (Sī, Syā)

Tattha na diṭṭhamaṅgaliko sutamutamaṅgalike asakkhi ñāpetum, na tesam aññataro itare dve. Tesu ca manussesu ye diṭṭhamaṅgalikassa vacanam gaṇhimsu, te “diṭṭhamyeva maṅgalan”ti gatā. Ye sutamutamaṅgalikānam, te “sutamyeva mutamyeva maṅgalan”ti gatā. Evamayan maṅgalakathā sakalajambudīpe pākāṭa jātā.

Atha sakalajambudīpe manussā gumbagumbā hutvā “kiṃ nu kho maṅgalan”ti maṅgalāni cintayimsu. Tesam manussānam ārakkhadevatā taṃ katham sutvā tatheva maṅgalāni cintayimsu, tāsam devatānam bhummadevatā mittā honti, atha tato sutvā bhummadevatāpi tatheva maṅgalāni cintayimsu, tāsam devatānam ākāsaṭṭhadevatā mittā honti, ākāsaṭṭhadevatānam Catumahārājikā devatā mittā honti, etenupāyena yāva Sudassīdevatānam Akaniṭṭhadevatā mittā honti, atha tato sutvā Akaniṭṭhadevatāpi tatheva gumbagumbā hutvā maṅgalāni cintayimsu. Evaṃ yāva dasasahassacakkavālesu sabbattha maṅgalacintā udapādi. Uppannā ca “idaṃ maṅgalam idaṃ maṅgalan”ti vinicchayamānāpi appattā eva vinicchayan dvādasa vassāni aṭṭhāsi. Sabbe manussā ca devā ca brahmāno ca ṭhapetvā ariyasāvake diṭṭhasutamutavasena tidhā bhinnā, ekopi “idameva maṅgalan”ti yathābhuccato niṭṭhaṅgato nāhosi, maṅgalakolāhalaṃ loke uppajji.

Kolāhalaṃ nāma pañcavidhaṃ kappakolāhalaṃ cakkavattikolāhalaṃ Buddhakolāhalaṃ maṅgalakolāhalaṃ moneyyakolāhalanti. Tattha kāmāvacaradevā muttasirā vikiṇṇakesā rudammukhā assūni hatthehi puñchamānā rattavatthanivatthā ativiya virūpavesadhārino hutvā “vassasatasahassaccayena kappuṭṭhānam hohiti, ayaṃ loko vinassissati, Mahāsamuddo sussissati, ayaṃca mahāpathavī Sineru ca pabbatarājā uḍḍhayhissati vinassissati, yāvabrahmalokā lokavināso bhavissati, mettaṃ mārisā bhāvētha, karuṇaṃ muditaṃ upekkhaṃ mārisā bhāvētha, mātaraṃ upaṭṭhahatha, pitaraṃ upaṭṭhahatha, kule jeṭṭhāpacāyino hotha, jāgaratha mā pamādatthā”ti manussapathe vicaritvā ārocenti. Idaṃ **kappakolāhalaṃ** nāma.

Kāmāvacaradevāyeva “vassasatassaccayena cakkavattirājā loke uppajjissati”ti manussapathe vicaritvā ārocenti. Idaṃ **cakkavattikolāhalaṃ** nāma. Suddhāvāsā pana devā brahmābharaṇena alaṅkaritvā

brahmaveṭṭhanam sīse katvā pītisomanassajātā Buddhaguṇavādinō
 “vassasahassaccayena Buddho loke uppajjissatī”ti manussapathe vicaritvā
 ārocenti. Idam **Buddhakolāhalaṃ** nāma. Suddhāvāsā eva devā
 devamanussānam cittaṃ ñatvā “dvādasannaṃ vassānam accayena
 Sammāsambuddho maṅgalaṃ kathessatī”ti manussapathe vicaritvā ārocenti.
 Idam **maṅgalakolāhalaṃ** nāma. Suddhāvāsā eva devā “sattannaṃ vassānam
 accayena aññataro bhikkhu Bhagavatā saddhim samāgama
 moneyyappaṭipadam pucchissatī”ti manussapathe vicaritvā ārocenti. Idam
moneyyakolāhalaṃ nāma. Imesu pañcasu kolāhalesu devamanussānam idam
 maṅgalakolāhalaṃ loke uppajji.

Atha devesu ca manussesu ca vicinitvā vicinitvā maṅgalāni
 alabhamānesu dvādasannaṃ vassānam accayena Tāvatisakāyikā devatā
 saṅgama samāgama evaṃ samacintesuṃ “seyyathāpi nāma gharasāmiko
 antogharajanānam¹, gāmasāmiko gāmaśāsinaṃ, rājā sabbamanussānam,
 evameva ayaṃ Sakko Devānamindo amhākaṃ aggo ca seṭṭho ca yadidaṃ
 puññaṃ tejena² issariyena paññāya dvinnam devalokānam adhipati,
 yannūna mayaṃ Sakkaṃ Devānamindaṃ etamatthaṃ puccheyyāmā”ti. Tā
 Sakkassa santikaṃ gantvā Sakkaṃ Devānamindaṃ
 taṅkhaṇānurūpanivāsanābharaṇasassirikasarīraṃ aḍḍhateyyakoṭi-
 accharāgaṇaparivutaṃ pāricchattakamūle Paṇḍukambalavarāsane nisinnaṃ
 abhivādetvā ekamantaṃ ṭhatvā etadavocuṃ “yagghe mārisa jāneyyāsi,
 etarahi maṅgalapañhā samuṭṭhitā, eke ‘diṭṭhaṃ maṅgalaṃ’ti vadanti, eke
 ‘sutaṃ maṅgalaṃ’ti, eke ‘mutaṃ maṅgalaṃ’ti, tattha mayaṃca aññe ca
 anīṭṭhaṅgatā, sādhu vata no tvaṃ yāthāvato byākarohī”ti. Devarājā
 pakatiyāpi paññavā “ayaṃ maṅgalakathā kattha paṭhamam samuṭṭhitā”ti āha.
 “Mayaṃ deva Cātumahārājikānam assumhā”ti āhaṃsu. Tato
 Cātumahārājikā ākāsaṭṭhadevatānam, ākāsaṭṭhadevatā bhummadevatānam,
 bhummadevatā manussārakkhadevatānam, manussārakkhadevatā
 “manussaloke samuṭṭhitā”ti āhaṃsu.

Atha Devānamindo “Sammāsambuddho kattha vasatī”ti pucchi.
 Manussaloke devā”ti āhaṃsu. Tam Bhagavantaṃ koci pucchīti, na koci

1. Antoparijanānam (Syā, Ka)

2. Puññatejēna (Syā)

devāti. Kinnu nāma tumhe mārisā aggim chaḍḍetvā khajjopanakam ujjaḷetha, yena tumhe anavasesamaṅgaladesakam taṁ Bhagavantam atikkamitvā¹ maṁ pucchitabbam maññatha, āgacchatha mārisā, taṁ Bhagavantam pucchāma, addhā sassirikam pañhaveyyākaraṇam labhissāmāti ekam devaputtam ānāpesi “taṁ Bhagavantam pucchā”ti. So devaputto taṅkhaṇanurūpena alaṅkārena attānam alaṅkaritvā vijjuriva vijjotamāno devagaṇaparivuto Jetavanamahāvihāram gantvā Bhagavantam abhivādetvā ekamantaṁ tathavā maṅgalapañham pucchanto gāthāya ajjhabhāsi “**bahū devā manussā cā**”ti.

Idam maṅgalapañhasamuṭṭhānam.

Bahūdevāti gāthāvaṇṇanā

2. Idāni gāthāpadānam atthavaṇṇanā hoti. **Bahūti** aniyamitasāṅkhyāniddeṣo, tena anekasatā anekasahassā anekasatasahassāti vuttaṁ hoti. Dibbantīti **devā**, pañcahi kāmagaṇehi kīḷanti, attano vā siriyā jotentīti attho. Api ca **devāti** tividhā devā sammuti-upapattivisuddhivasena. Yathāha—

“Devāti tayo devā sammutidevā upapattidevā visuddhidevā. Tattha sammutidevā nāma rājāno deviyo rājakumārā. Upapattidevā nāma Cātumahārājike deve upādāya taduttaridevā. Visuddhidevā nāma arahanto vuccantī”ti².

Tesu idha upapattidevā adhippetā. Manuno apaccāti **manussā**. Porāṇā pana bhaṇanti—manaso ussannatāya manussā, te jambudīpakā aparagoyānakā uttarakurukā pubbavidehakāti catubbidhā, idha jambudīpakā adhippetā. Maṅgalanti mahanti imehi sattāti **maṅgalāni**, iddhiṁ vuddhiṁ ca pāpuṇantīti attho. **Acintayunti** cintesuṁ. **Ākaṅkhamānāti** icchamānā patthayamānā pihayamānā. **Sothānanti** sotthibhāvaṁ, sabbesaṁ diṭṭhadhammikasamparāyikānaṁ sobhanānaṁ sundarānaṁ kalyāṇānaṁ dhammānamatthitanti vuttaṁ hoti. **Brūhīti** desehi pakāsehi, ācikkha

1. Atisitvā (Sī)

2. Khu 8. 92, 225 piṭṭhesu atthato samānam.

vivara vibhaja uttānikarohi. **Maṅgalanti** iddhikāraṇaṃ vuddhikāraṇaṃ sabbasampatti-kāraṇaṃ. **Uttamanti** viṣiṭṭhaṃ pavaraṃ sabbalokahitasukhāvahanti ayaṃ gāthāya **anupubbapadavaṇṇanā**¹.

Ayaṃ pana **piṇḍattho**—so devaputto dasasahassacakkavāḷesu devatā maṅgalapañhaṃ sotukāmatāya imasmim cakkavāḷe sannipatitvā ekavālaggakoṭi-okāsamatte² dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi satṭhipi sattatipi asītipi sukhumattabhāve nimminivā sabbadevamārabrahmāno siriya ca tejasā ca adhiggaṃyha virocamaṇaṃ paññattavarabuddhāsane nisinnaṃ Bhagavantaṃ parivāretvā ṭhitā disvā tasmañca samaye anāgatānampi sakalajambudīpakānaṃ manussānaṃ cetasā cetoparivitakkamaññāya sabbadevamanussānaṃ vicikicchāsallasamuddharaṇatthaṃ āha—

“Bahū devā manussā ca, maṅgalāni acintayum.

Ākaṅkhamānā sotthānaṃ, brūhi maṅgalamuttaman”ti.

Tāsaṃ devatānaṃ anumatiyā manussānañca anuggahena mayā puṭṭho samāno yaṃ sabbesameva amhākaṃ ekantahitasukhāvahato uttamaṃ maṅgalaṃ, taṃ no anukampaṃ upādāya brūhi Bhagavāti.

Asevanā cātigāthāvaṇṇanā

3. Evametaṃ devaputtassa vacanaṃ sutvā Bhagavā “**asevanā ca bālānaṃ**”ti gāthamāha. Tattha **asevanāti** abhajanā apayirupāsana. **Bālānanti** balanti assasantīti bālā, assasitapassasitamattena jīvanti, na paññājīvitenaṃ adhippāyo. Tesāṃ **bālānaṃ. Paṇḍitānanti** paṇḍantīti³ paṇḍitā, sandiṭṭhikasamparāyikesu atthesu ñāṇagatiyā gacchantīti adhippāyo. Tesāṃ **paṇḍitānaṃ. Sevanāti** bhajanā payirupāsana tāmsahāyatā taṃsampaṇkatā taṃsamaṅgitā. **Pūjāti** sakkāragarukāramānavandanā. **Pūjaneyyānanti** pūjarahānaṃ. **Etaṃ maṅgalamuttamanti** yā ca bālānaṃ asevanā, yā ca paṇḍitānaṃ sevanā, yā ca pūjaneyyānaṃ pūjā, taṃ sabbaṃ sampiṇḍetvā āha “etaṃ maṅgalamuttaman”ti. Yaṃ tayā puṭṭhaṃ “brūhi maṅgalamuttaman”ti, ettha tāva etaṃ maṅgalamuttamanti gaṇhāhīti vuttaṃ hoti. Ayametissā gāthāya **padavaṇṇanā**.

1. Anupadavaṇṇanā (Sī)

2. Ekavālaggakoṭimatte (Ka)

3. Paṇḍentīti (Sī)

Atthavaṇṇanā panassā evaṃ veditabbā—evametaṃ devaputtassa vacanaṃ sutvā Bhagavā “asevanā ca bālānaṃ”¹ti imaṃ gāthamāha. Tattha yasmā catubbidhā gāthā¹ pucchitagāthā apucchitagāthā sānusandhikagāthā ananusandhikagāthāti. Tattha “pucchāmi taṃ Gotama bhūripāṇṇa, kathamkaro sāvako sādhu hoti”²ti² ca “katham nu tvaṃ mārisa oghamatarī”³ti³ ca evamādīsu pucchitena kathitā pucchitagāthā. “Yaṃ pare sukhato āhu, tadariyā āhu dukkhato”⁴ti evamādīsu⁴ apucchitena attajjhāsayavasena kathitā apucchitagāthā. Sabbāpi Buddhānaṃ gāthā “sanidānāhaṃ bhikkhave dhammaṃ desessāmi”⁵ti⁵ vacanato sānusandhikagāthā. Ananusandhikagāthā imasmiṃ sāsane natthi. Evametāsu gāthāsu ayaṃ devaputtana pucchitena Bhagavatā kathitattā pucchitagāthā. Ayaṃca yathā cheko puriso kusalo maggassa kusalo amaggassa maggaṃ puṭṭho paṭhamāṃ vijahitabbaṃ ācikkhitvā pacchā gahetabbaṃ ācikkhati “asukasmim nāma tṭhāne dvedhāpatho hoti, tattha vāmaṃ muñcitvā dakkhiṇaṃ gaṇhathā”⁶ti, evaṃ sevitabbāsevitabbesu asevitabbaṃ ācikkhitvā sevitabbaṃ ācikkhati. Bhagavā ca maggakusalapurisasadiso. Yathāha—

“Puriso maggakusaloti kho tissa Tathāgatassettaṃ adhivacanaṃ Arahato Sammāsambuddhassa. So hi kusalo imassa lokassa, kusalo parassa lokassa, kusalo maccudheyassa, kusalo amaccudheyassa, kusalo mārādheyassa, kusalo amārādheyassā”⁷ti.

Tasmā paṭhamāṃ asevitabbaṃ ācikkhanto āha “asevanā ca bālānaṃ, paṇḍitānaṃ sevanā”⁸ti. Vijahitabbamaggo viya hi paṭhamāṃ bālā na sevitabbā na payirupāsitabbā, tato gahetabbamaggo viya paṇḍitā sevitabbā payirupāsitabbāti. Kasmā pana Bhagavatā maṅgalaṃ kathentena paṭhamāṃ bālānamasevanā paṇḍitānaṃ sevanā kathitāti? Vuccate—yasmā imaṃ diṭṭhādīsu maṅgaladiṭṭhiṃ bālasevanāya devamanussā gaṇhiṃsu, sā ca amaṅgalaṃ, tasmā tesāṃ taṃ idhalokaparalokatthabhañjakaṃ akalyāṇamittasaṃsaggaṃ garahantena ubhayalokatthasādhakaṃ

1. Kathā (Sī)

2. Khu 1. 355 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 1 piṭṭhe.

4. Khu 1. 397 piṭṭhe.

5. Aṃ 1. 280; Abhi 4. 407 piṭṭhesu.

kalyāṇamittasaṃsaggaṃ pasaṃsantena Bhagavatā paṭhamam
bālānamasevanā paṇḍitānañca sevanā kathitāti.

Tattha **bālā** nāma ye keci pāṇātipātādi-akusalakammaṃpathasamannāgatā
sattā, te tīhākārehi jānitabbā. Yathāha “tīṇimāni bhikkhave bālassa
bālalakkhaṇāni”¹ti suttam¹. Apica Pūraṇakassapādayo cha Satthāro
Devadattakokālikakaṭamodaka²tissa-
khaṇḍadeviyāputtasamuddadattaciñcamāṇavikādayo atītakāle ca
Dīghavidassa bhātāti ime aññe ca evarūpā sattā bālāti veditabbā.

Te aggipadittamiva agāraṃ attanā duggahitena attānañceva attano
vacanakārake ca vināsenti. Yathā dīghavidassa bhātā catubuddhantaram
saṭṭhiyojanamattena attabhāvena uttāno patito mahāniraye paccati, yathā ca
tassa diṭṭhiṃ abhirucanākaṇi³ pañca kulasatāni tasseva saḥabyatam
upapannāni mahāniraye paccanti. Vuttañcetam Bhagavatā—

“Seyyathāpi bhikkhave naḷāgārā vā tiṇāgārā vā aggi mutto⁴
kūṭāgārānipi dahati ullittāvalittāni nivātāni phusitaggaḷāni
pihitavātāpānāni, evameva kho bhikkhave yāni kānici bhayāni
uppajjanti, sabbāni tāni bālato uppajjanti, no paṇḍitato. Ye keci
upaddavā uppajjanti -pa-. Ye keci upasaggā -pa- no paṇḍitato. Iti kho
bhikkhave sappatibhaya bālo, appatibhaya paṇḍito. Sa-upaddavo bālo,
anupaddavo paṇḍito, sa-upasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito”⁵.

Apica pūtimacchasadiso bālo, pūtimacchabandhapattapuṭasadiso hoti
tadupasevī, chaḍḍanīyatam jigucchānīyatañca pāpuṇāti viññūnam.
Vuttañcetam—

“Pūtimaccham kusaggena, yo naro upanayhati.

Kusāpi pūti vāyanti, evam bālūpasevanā”⁶.

Akittipaṇḍito cāpi Sakkena Devānamindena vare diyyamāne evamāha—

1. Am 1. 100; Ma 3. 201 piṭṭhesu. 2. ...moraka (Sī, Syā) 3. Abhirucitāni (Syā, Ka)

4. Aggi mukko (Sī)

5. Am 1. 99 piṭṭhe.

6. Khu 5. 330; Khu 6. 265 piṭṭhesu.

“Bālaṃ na passe na suṇe, na ca bālena saṃvase.
 Bālenallāpasallāpaṃ, na kare na ca rocaḃe.
 Kinnu te akaraṃ bālo, vada Kassapa kāraṇaṃ.
 Kena Kassapa bālassa, dassanaṃ nābhikaṅkhasi.
 Anayaṃ nayati dummedho, adhurāyaṃ niyuṇṇjati.
 Dunnayo seyyaso hoti, sammā vutto pakuppati.
 Vinayaṃ so na jānāti, sādhu tassa adassanan”¹.

Evam Bhagavā sabbākārena bālūpasevanaṃ garahanto
 “bālānamasevanā maṅgalaṃ”²ti vatvā idāni paṇḍitasevanaṃ pasaṃsanto
 “**paṇḍitānaṃ sevanā maṅgalaṃ**”³ti āha. Tattha **paṇḍitā nāma** ye keci pāṇāti-
 pātāveramaṇi-ādidasakusalakammapathasamannāgatā sattā, te tīhākārehi
 jānitabbā. Yathāha “tīṇimāni bhikkhave paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni”²
 suttaṃ. Api ca Buddhapaccekabuddha-asītimahāsāvaka āñṇe ca Tathāgatassa
 sāvaka Sunettamahāgovinda vidhurasarabhaṅgamahosadha-
 sutasomanimira-ja-ayogharakumāra-akittipaṇḍitādayo ca paṇḍitāti veditabbā.

Te bhaye viya rakkhā andhakāre viya paḍīpo
 khuppiṇāpasādidukkhābhikkhave viya annapānādippaṭilābho attano
 vacanakarānaṃ sabbabhayupaddavūpasaggavidhamśanasamatthā honti.
 Tathā hi Tathāgataṃ āgamma asaṅkhyeyyā aparimāṇā devamanussā
 āsavakkhayaṃ pattā, brahmaloke paṭiṭṭhitā, devaloke paṭiṭṭhitā, sugatiloke
 uppannā, Sāriputtatthere cittaṃ pasādetvā catūhi ca paccayehi therāṃ
 upaṭṭhahitvā asīti kulasahassāni sagge nibbattāni. Tathā
 Mahāmoggallānamahākassapappabhūṭisu sabbamahāsāvakesu, sunettassa
 Satthuno sāvaka appekacce brahmaloke uppajjimsu, appekacce
 Paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ saḥabyataṃ -pa- appekacce
 gahapatimahāsālānaṃ saḥabyataṃ upapajjimsu. Vuttampi cetāṃ—

“Natthi bhikkhave paṇḍitato bhayaṃ, natthi paṇḍitato upaddavo,
 natthi paṇḍitato upasaggo”³.

1. Khu 5. 267 piṭṭhe. 2. Am 1. 101; Ma 3. 208 piṭṭhesu. 3. Am 1. 100 piṭṭhe.

Api ca tagaramālādīgandhasadiso paṇḍito, tagaramālādīgandhabandha-paliveṭṭhanapattasādiso hoti tadupasevī, bhāvanīyataṃ manuññatañca āpajjati viññūnaṃ. Vuttampi cetāṃ—

“Tagarañca palāsenā, yo naro upanayhati.
Pattāpi surabhī vāyanti, evaṃ dhīrūpasevanā”ti¹.

Akittipaṇḍito cāpi Sakkena Devānamindena vare diyyamāne evamāha—

“Dhīraṃ passe suṇe dhīraṃ, dhīrena saha saṃvase.
Dhīrenallāpasallāpaṃ, taṃ kare tañca rocaḃe.
Kinnu te akaraṃ dhīro, vada Kassapa kāraṇaṃ.
Kena Kassapa dhīrassa, dassanaṃ abhikaṅkhasi.
Nayaṃ nayati medhāvī, adhurāyaṃ na yuñjati.
Sunayo seyyaso hoti, sammā vutto na kuppati.
Vinayaṃ so pajānāti, sādhu tena samāgamo”ti².

Evaṃ Bhagavā sabbākārena paṇḍitasevanaṃ pasaṃsanto “paṇḍitānaṃ sevanā maṅgalaṃ”ti vatvā idāni tāya bālānaṃ asevanāya paṇḍitānaṃ sevanāya ca anupubbena pūjaneyyabhāvaṃ upagatānaṃ pūjaṃ pasaṃsanto “**pūjā ca pūjaneyyānaṃ maṅgalaṃ**”ti āha. Tattha **pūjaneyyā** nāma sabbadosavirahitattā sabbaguṇasamannāgatattā ca Buddhā Bhagavanto, tato pacchā Paccekabuddhā ariyasāvakā ca. Tesāṃ hi pūjā appakāpi dīgharattaṃ hitāya sukhāya hoti, Sumanamālākāramallikādayo cettha nidassanaṃ.

Tatthekaṃ nidassanamattaṃ bhaṇāma—Bhagavā hi ekadivasaṃ pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya Rājagahaṃ piṇḍāya pāvīsi, atha kho Sumanamālākāro rañño Māgadhasa seniyassa Bimbisārassa pupphāni gahetvā gacchanto addasa Bhagavantaṃ nagaradvāramanupattāṃ pāsādikaṃ pasādanīyaṃ dvattimsamahāpurisalakkhaṇāsītānubyañjanappaṭi-maṇḍitaṃ Buddhasiriyā jalantaṃ, disvānassa etadahosi “rājā pupphāni gahetvā sataṃ vā sahasaṃ vā

1. Khu 1. 241; Khu 5. 330; Khu 6. 265 piṭṭhesu.

2. Khu 5. 267 piṭṭhe.

dadeyya, tañca idhalokamattameva sukhaṃ bhaveyya, Bhagavato pana pūjā appameyya-asañkhyeyyaphalā dīgharattaṃ hitasukhāvahā hoti, handāhaṃ imehi pupphehi Bhagavantam pūjemī”ti pasannacitto ekaṃ pupphamuṭṭhiṃ gahetvā Bhagavato paṭimukhaṃ khipi, pupphāni ākāseṇa gantvā Bhagavato upari mālāvitānaṃ hutvā aṭṭhaṃsu. Mālākāro tamānubhāvaṃ disvā pasannataracitto puna ekaṃ pupphamuṭṭhiṃ khipi, tānipi gantvā mālākāñcuko hutvā aṭṭhaṃsu. Evaṃ aṭṭha pupphamuṭṭhiyo khipi, tāni gantvā pupphakūṭāgāraṃ hutvā aṭṭhaṃsu.

Bhagavā antokūṭāgāre ahosi, mahājanakāyo sannipati. Bhagavā mālākāraṃ passanto sitaṃ pātvākāsi. Ānandatthero “na Buddhā ahetū apaccayā sitaṃ pātukaronti”ti sitakāraṇaṃ pucchi. Bhagavā āha “eso Ānanda mālākāro imissā pūjāya ānubhāvena sataṣaḥsakappe deveṣu ca manussesu ca saṃsaritvā pariyosāne Sumanissaro nāma Paccekabuddho bhavissati”ti. Vacanapariyosāne dhammadesanattamaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi—

“Taṇca kammaṃ kataṃ sādhu, yaṃ katvā nānutappati.
Yassa paṭito sumano, vipākaṃ paṭisevati”ti¹.

Gāthāvasāne caturāsītiyā paṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Evaṃ appakāpi tesaṃ pūjā dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotīti veditabbā. Sā ca āmisapūjāva, ko pana vādo paṭipattipūjāya. Yato ye kulaputtā saraṇagamanasikkhāpadappaṭiggahaṇeṇa uposathaṅgasamādāneṇa catupārisuddhisīlādīhi ca attano guṇehi Bhagavantam pūjenti, ko tesaṃ pūjāphalaṃ vaṇṇayissati. Te hi Tathāgataṃ paramāya pūjāya pūjenti vuttā. Yathāha—

“Yo kho Ānanda bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā dhammānudhammappaṭipanno viharati sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so Tathāgataṃ sakkaroti garuṃ karoti māneti pūjeti apaciyati paramāya pūjāyā”ti².

Etenānusāreṇa Paccekabuddha-ariyasāvakānampi pūjāya hitasukhāvahatā veditabbā.

1. Khu 1. 23 piṭṭhe.

2. Dī 2. 114 piṭṭhe.

Api ca gahaṭṭhānaṃ kaniṭṭhassa jeṭṭho bhātāpi bhaginīpi pūjaneyyā, puttassa mātāpitāro, kulavadhūnaṃ sāmikasassusasurāti evamettha pūjaneyyā veditabbā. Etesampi hi pūjā kusaladhammasaṅkhātattā āyuddivuḍḍhihetuttā ca maṅgalameva. Vuttañhetam—

“Te matteyyā bhavissanti petteyyā sāmāññā brahmaññā kule jeṭṭhāpacāyino, idaṃ kusalaṃ dhammaṃ samādāya vattissanti, te tesam kusalānaṃ dhammānaṃ samādānaḥetu āyunāpi vaḍḍhissanti, vaṇṇenapi vaḍḍhissanti”ti-ādi¹.

Idāni yasmā “yaṃ yattha maṅgalaṃ. Vavatthapetvā taṃ tassa, maṅgalattaṃ vibhāvaye”ti iti mātikā nikkhittā, tasmā idaṃ vuccati— evametissā gāthāya bālānaṃ asevanā, paṇḍitānaṃ sevanā, pūjaneyyānañca pūjāti tīṇi maṅgalāni vuttāni, tattha bālānaṃ asevanā bālasevanapaccayabhayādi-parittāṇena ubhayalokatthahetuttā, paṇḍi-tānaṃ sevanā pūjaneyyānaṃ pūjā ca tāsāṃ phalavibhūti-vaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva nibbānasugatihetuttā maṅgalanti veditabbā. Ito param tu mātikaṃ adassetvā eva yaṃ yattha maṅgalaṃ, taṃ vavatthapetvā tassa maṅgalattaṃ vibhāvayissāmāti.

Niṭṭhitā asevanā ca bālānanti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Patirūpadesavāso cātigāthāvaṇṇanā

4. Evaṃ Bhagavā “brūhi maṅgalamuttaman”ti ekaṃ ajjhesitopi appaṃ yācito bahudāyako uḷārapuriso viya ekāya gāthāya tīṇi maṅgalāni vatvā tato uttaripi² devatānaṃ sotukāmatāya maṅgalānamatthitāya yesaṃ yesaṃ yaṃ yaṃ anukulaṃ, te te satte tattha tattha maṅgale niyojetukāmatāya ca “patirūpadesavāso cā”ti-ādihi gāthāhi punapi anekāni maṅgalāni vattumāraddho. Tattha paṭhamagāthāya tāva patirūpoti anucchaviko. Desoti gāmopi nigamopi nagarampi janapadopi yo koci sattānaṃ nivāso okāso. Vāsoti

1. Dī 3. 61 piṭṭhe.

2. Uttarimpi (Sī, Syā)

tattha nivāso. **Pubbeti** purā atītāsu jātīsu. **Katapuññatā**ti upacitakusalatā. **Attā**ti cittaṃ vuccati sakalo vā attabhāvo, **sammāpaṇidhī**ti tassa attano sammā paṇidhānaṃ niyuñjanaṃ, ṭhapananti vuttaṃ hoti. Sesam vuttanayamevāti. Ayamettha **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evaṃ veditabbā—**patirūpadesavāso** nāma yattha catasso parisā vicaranti, dānādīni puññakiriyavattūni vattanti, navaṅgaṃ Satthu sāsanaṃ dibbati, tattha nivāso sattānaṃ puññakiriyāya paccayattā maṅgalanti vuccati. Sīhaḷadīpapaviṭṭhakevaṭṭādayo cettha nidassanaṃ.

Aparo nayo—patirūpadesavāso nāma Bhagavato Bodhimaṇḍappadeso dhammacakkavattitappadeso dvādasayojanāya parisāya majjhe sabbatitthiyamataṃ bhinditvā yamakapāṭihāriyadassitakaṇḍamba¹ rukkhamūlappadeso devorohaṇappadeso, yo vā panaññopi Sāvattirājagahādi Buddhādhivāsappadeso, tattha nivāso sattānaṃ cha-anuttariyappaṭilābhapaccayato maṅgalanti vuccati.

Aparo nayo²—puratthimāya disāya Gajaṅgalaṃ nāma nigamo, tassa parena mahāsālā, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe. Dakkhiṇapuratthimāya disāya Sallavatī³ nāma nadī, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe. Dakkhiṇāya disāya Setakaṇṇikaṃ nāma nigamo, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe. Pacchimāya disāya Thūṇaṃ nāma brāhmaṇagāmo, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe. Uttarāya disāya Usīraddhajo nāma pabbato, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe. Ayaṃ Majjhimadeso āyāmena tīṇi yojanasatāni, vitthārena aḍḍhateyyāni, parikkhepena nava yojanasatāni honti, eso patirūpadeso nāma.

Ettha catunnaṃ mahādīpānaṃ dvisahassānaṃ parittadīpānaṃ issariyādhipaccakārakā cakkavattī uppajjanti, ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ kappasatasahassaṇca pāramiyo pūretvā Sāriputtamoggallānādayo mahāsāvakaṃ uppajjanti, dve asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca pāramiyo pūretvā Paccekabuddhā, cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca pāramiyo

1. ...gaṇḍamba (Sī)

2. Vi 3. 287 piṭṭhe.

3. Salavatī (Sī)

pūretvā Sammāsambuddhā uppajjanti. Tattha sattā cakkavattirañño ovādaṃ gahetvā pañcasu sīlesu paṭiṭṭhāya sagga-parāyaṇā honti. Tathā Paccekabuddhānaṃ ovāde paṭiṭṭhāya, Sammāsambuddhānaṃ pana Buddhasāvakaṇaṃ ovāde paṭiṭṭhāya sagga-parāyaṇā nibbāna-parāyaṇā ca honti. Tasmā tattha vāso imāsaṃ sampattīnaṃ paccayato maṅgalanti vuccati.

Pubbe katapuññatā nāma atītajātiyaṃ Buddhapaccekabuddhakhīṇāsava ārabha upacitakusalatā, sāpi maṅgalaṃ. Kasmā? Buddhapaccekabuddha-sammukhato¹ dassetvā Buddhānaṃ Buddhasāvakaṇaṃ vā sammukhā sutāya catuppadikāyapi gāthāya pariyosāne arahattaṃ pāpetīti katvā². Yo ca manusso pubbe katādhikāro ussannakusalamūlo hoti, so teneva kusalamūlena vipassanaṃ uppādetvā āsavakkhayaṃ pāpuṇāti yathā rājā Mahākappino aggamaheṣi ca. Tena vuttaṃ “pubbe ca katapuññatā maṅgalaṃ”ti.

Attasammāpaṇidhi nāma idhekacco attānaṃ dussīlaṃ sīle paṭiṭṭhāpeti, assaddhaṃ saddhāsampadāya paṭiṭṭhāpeti, macchariṃ cāgasampadāya paṭiṭṭhāpeti. Ayaṃ vuccati “attasammāpaṇidhi”ti, eso ca maṅgalaṃ. Kasmā? Diṭṭhadhammikasamparāyikaverappahānavividhānisamsādhigama hetutoti.

Evam imissāpi gāthāya patirūpadesavāso ca, pubbe ca katapuññatā, attasammāpaṇidhi cāti tīṇiyeva maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesaṃ tattha tattha vibhāvitamevāti.

Niṭṭhitā patirūpadesavāso cāti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Bāhusaccañcātigāthāvaṇṇanā

5. Idāni **bāhusaccañcāti** ettha **bāhusaccanti** bahussutabhāvo. **Sippanti** yaṃ kiñci hatthakosallaṃ. **Vinayoti** kāyavācācittavinayanaṃ. **Susikkhitoti** suṭṭhu sikkhito. **Subhāsītāti** suṭṭhu bhāsītā. **Yāti** aniyataniddeso³. **Vācāti** girā byappatho. Sesaṃ vuttanayamevāti. Ayamettha **padavaṇṇanā**.

1. Buddhapaccekabuddhe sammukhā (Syā)

2. Arahattaṃ pāpuṇanato (Sī)

3. Aniyamaniddeso (Sī, Syā)

Atthavaṇṇanā pana evaṃ veditabbā—**bāhusaccaṃ** nāma yaṃ taṃ
 “sutadharo hoti sutasannicayo”ti ca¹ “idhekaccassa bahukaṃ sutam hoti,
 Suttaṃ Geyyaṃ Veyyākaraṇaṃ”ti ca² evamādinā nayena
 Satthusāsanadharattaṃ vaṇṇitaṃ, taṃ akusalappahānakusalādhigamahetuto
 anupubbena paramatthasaccasacchikiriyāhetuto ca maṅgalanti vuccati.
 Vuttañhetarī Bhagavatā—

“Sutavā ca kho bhikkhave ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ
 bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhamattānaṃ
 pariharatī”ti³.

Aparampi vuttaṃ—

“Dhatānaṃ dhammānaṃ atthamupaparikkhati, atthaṃ
 upaparikkhato dhammā nijjhānaṃ khamanti, dhammanijjhānakkhantiyā
 sati chando jāyati, chandajāto ussahati, ussahanto tulayati, tulayanto
 padahati, padahanto kāyena ceva paramatthasaccaṃ sacchikaroti,
 paññāya ca ativijja passatī”ti⁴.

Api ca agārikabāhusaccampi yaṃ anavajjaṃ, taṃ
 ubhayalokahitasukhāvahanato maṅgalanti veditabbam.

Sippaṃ nāma agārikasippaṇca anagārikasippaṇca. Tattha agārikasippaṃ
 nāma yaṃ parūparodhavirahitaṃ⁵ akusalavivajjitaṃ
 maṇikārasuvaṇṇakārakammādikam, taṃ idhalokatthāvahanato maṅgalam.
 Anagārikasippaṃ nāma
 cīvaravicāraṇasibbanādisamaṇaparikkhārābhisaṅkharaṇaṃ, yaṃ taṃ “idha
 bhikkhave bhikkhu yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kimkaraṇīyāni,
 tattha dakkho hotī”ti-ādinā⁶ nayena tattha tattha saṃvaṇṇitaṃ, yaṃ
 “nāthakaro dhammo”ti ca vuttaṃ, taṃ attano ca paresaṇca
 ubhayalokahitasukhāvahanato maṅgalanti veditabbam.

Vinayo nāma agārikavinayo ca anagārikavinayo ca. Tattha
 agārikavinayo nāma dasa-akusalakammāpathaviramaṇaṃ, so tattha
 susikkhito asaṃkilesāpajjanena ācāraguṇavavattānena ca

1. Ma 1. 277; Am 1. 331 piṭṭhesu.

3. Am 2. 480 piṭṭhe.

5. Parapāṇūparodhavirahitaṃ (Sī, Syā)

2. Am 1. 313 piṭṭhe.

4. Ma 2. 385 piṭṭhe.

6. Dī 3. 222, 256; Am 3. 275 piṭṭhesu.

ubhayalokahitasukhāvahanato maṅgalaṃ. Anagārikavinayo nāma
sattāpattikkhandha-anāpajjanaṃ, sopi vuttanayeneva susikkhito,
catupārisuddhisīlaṃ vā anagārikavinayo, so yathā tattha patitṭhāya
arahattaṃ pāpuṇāti, evaṃ sikkhanena susikkhito
lokiyalokuttarasukhādhigamahetuto maṅgalanti veditabbo.

Subhāsita vācā nāma musāvādādidosavirahitā. Yathāha “catūhi
bhikkhave aṅgehi samannāgatā vācā subhāsita hoti”¹. Asamphappalāpā
vācā eva vā subhāsita. Yathāha—

“Subhāsitaṃ uttamamāhu santo,
Dhammaṃ bhaṇe nādhammaṃ taṃ dutiyaṃ.
Piyaṃ bhaṇe nāppiyaṃ taṃ tatiyaṃ,
Saccaṃ bhaṇe nālikaṃ taṃ catutṭhan”².

Ayampi ubhayalokahitasukhāvahanato maṅgalanti veditabbā. Yasmā ca
ayaṃ vinayapariyāpannā eva, tasmā vinayaggahaṇena etaṃ asaṅgaṇhitvā
vinayo saṅgahetabbo. Atha vā kiṃ iminā parissamena³, paresaṃ
dhammadesanādivācā idha subhāsita vācāti veditabbā. Sā hi yathā
patirūpadesavāso, evaṃ sattānaṃ
ubhayalokahitasukhanibbānādhigamapaccayato maṅgalanti vuccati. Āha
ca—

“Yaṃ Buddho bhāsati vācaṃ, khemaṃ nibbānapattiyaṃ.
Dukkassantakiriyaṃ, sā ve vācānamuttamā”⁴.

Evaṃ imissā gāthāya bāhusaccaṃ, sipparaṃ, vinayo susikkhito, subhāsita
vācāti cattāri maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesaṃ tattha tattha
vibhāvitamevāti.

Niṭṭhitā bāhusaccañcāti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

1. Khu 1. 344 piṭṭhe.

3. Pariyāpannena (Ka)

2. Khu 1. 344 piṭṭhe Suttanipāte.

4. Khu 1. 345 piṭṭhe Suttanipāte.

Mātāpitu-upaṭṭhānantigāthāvaṇṇanā

6. Idāni **mātāpitu-upaṭṭhānanti** ettha mātu ca pitu cāti **mātāpitu**.
Upaṭṭhānanti upaṭṭhahanam. Puttānañca dārānañcāti **puttadārassa**.
 Saṅgaṇhanam **saṅgaho**. Na ākulā **anākulā**. Kammāni eva **kammantā**. Sesam
 vuttanayamevāti ayaṃ **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evaṃ veditabbā—**mātā** nāma janikā vuccati, tathā
pitā. **Upaṭṭhānam** nāma pādadhovanasambāhanucchādananhāpanehi
 catupaccayasampadānena ca upakārakaraṇam. Tattha yasmā mātāpitaro
 bahūpakārā puttānam atthakāmā anukampakā, ye puttake bahi kilivā
 paṇsumakkhitasarīrake āgate disvā paṇsurū puñchitvā matthakam
 upasiṅghāyantā paricumbantā ca sineham uppādentī, vassasatampi
 mātāpitaro sīsena pariharantā puttā tesam patikāram kātum asamatthā.
 Yasmā ca te āpādakā posakā imassa lokassa dassetāro, brahmasammatā
 pubbācariyasammatā, tasmā tesam upaṭṭhānam idha pasamsam, pecca
 saggasukhañca āvahati. Tena maṅgalanti vuccati. Vuttañhetam Bhagavatā—

“Brahmāti mātāpitaro, pubbācariyāti vuccare.

Āhuneyyā ca puttānam, pajāya anukampakā.

Tasmā hi ne namasseyya, sakkareyya ca paṇḍito.

Annena atha pānena, vatthena sayanena ca.

Ucchādanena nhāpanena¹, pādānam dhovanena ca.

Tāya nam pāricariyāya, mātāpitūsu paṇḍitā.

Idheva nam pasamsanti, pecca sagge² pamodatī”ti³.

Aparo nayo—**upaṭṭhānam** nāma
 bharaṇakiccakaraṇakulavamsaṭṭhapanādi-paṇcavidham, tam
 pāpanivāraṇādipaṇcavidhadiṭṭhadhammikahitasukhahetuto maṅgalanti
 veditabbam. Vuttañhetam Bhagavatā—

“Pañcahi kho gahapatiputta ṭhānehi puttana puratthimā disā
 mātāpitaro paccupaṭṭhātabbā ‘bhato ne bharissāmi, kiccam nesaṃ

1. Nahāpanena (Sī, Syā)

2. Sagge ca (Sī)

3. Am 3. 131; Khu 1. 269; Khu 6. 82 piṭṭhesu.

karissāmi, kulavaṃsaṃ ṭhapessāmi, dāyajjaṃ paṭipajjissāmi¹, atha vā pana petānaṃ kālakatānaṃ dakkhiṇaṃ anuppadassāmi²’ti. Imehi kho gahapatiputta pañcahi ṭhānehi puttana puratthimā disā mātāpitaro paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi puttaṃ anukampanti, pāpā nivārenti, kalyāṇe nivesenti, sippaṃ sikkhāpentī, patirūpena dārena saṃyojenti, samaye dāyajjaṃ niyyādentī³’ti².

Apica yo mātāpitaro tīsu vatthūsu pasāduppādanena sīlasamādāpanena pabbajjāya vā upaṭṭhahati, ayaṃ mātāpitu-upaṭṭhākānaṃ aggo, tassa taṃ mātāpitu-upaṭṭhānaṃ mātāpitūhi katassa upakārassa paccupakārabhūtaṃ anekesaṃ diṭṭhadhammikānaṃ samparāyikānañca atthānaṃ padaṭṭhānato maṅgalanti vuccati.

Puttadārassati ettha attato³ jātā puttāpi dhītaropi **puttā**-icceva saṅkhyāṃ gacchanti. **Dārā**ti vīsatiyā bhariyānaṃ yā kāci bhariyā. Puttā ca dārā ca puttadāraṃ, tassa puttadārassa. **Saṅgahoti** sammānanādīhi upakārakaraṇaṃ. Taṃ susaṃvihitakammantatādidiṭṭhadhammikahitasukhahetuto maṅgalanti veditabbaṃ. Vuttañhetuṃ Bhagavatā “pacchimā disā puttadārā veditabbā”⁴ti ettha uddiṭṭhaṃ puttadāraṃ bhariyāsaddena saṅgaṇhitvā “pañcahi kho gahapatiputta ṭhānehi sāmikena pacchimā disā bhariyā paccupaṭṭhātābbā sammānanāya anavamānanāya anaticariyāya issariyavossaggena alaṅkāraṇuppādanena. Imehi kho gahapatiputta pañcahi ṭhānehi sāmikena pacchimā disā bhariyā paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi sāmikaṃ anukampati, susaṃvihitakammantā ca hoti, saṅgahitaparijanā ca, anaticārinī ca, sambhataṃ ca anurakkhati, dakkhā ca hoti analasā sabbakiccesū”⁴ti⁴.

Ayaṃ vā aparo nayo—**saṅgahoti** dhammikāhi dānapiyavācāthacariyāhi saṅgaṇhanaṃ. Seyyathidaṃ? Uposathadivasesu paribbayadānaṃ nakkhattadivasesu nakkhattadassāpanaṃ maṅgaladivasesu maṅgalakaraṇaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikesu atthesu ovādānusāsananti. Taṃ vuttanayeneva diṭṭhadhammikahitahetuto samparāyikahitahetuto devatāhipi namassanīyabhāvahehuto ca maṅgalanti veditabbaṃ. Yathāha Sakko Devānamindo—

1. Paṭipajjāmi (Ka)

3. Attanā (Syā, Ka)

2. Dī 3. 154 piṭṭhe.

4. Dī 3. 154 piṭṭhādīsu.

“Ye gahaṭṭhā puññakarā, sīlavanto upāsakā.

Dhammena dāraṃ posenti, te manassāmi Mātālī”ti¹.

Anākulā kammantā nāma kālaññutāya patirūpakāritāya analasatāya uṭṭhānavīriyasampadāya abyasaniyatāya ca kālāṭikkamana-appatirūpakaraṇa-sithilakaraṇādi- ākulabhāvavirahitā kasigorakkhavāṇijjādayo kammantā. Ete attano vā puttadārassa vā dāsakammakarānaṃ vā byattatāya evaṃ payojitā diṭṭheva dhamme dhanadhaññavuddhipaṭilābhahetuto maṅgalanti vuccanti. Vuttaṃ hetuṃ Bhagavatā—

“Patirūpakārī dhuravā, uṭṭhātā vindate dhanan”ti ca².

“Na divā soppasīlena, rattimuṭṭhānadessinā³.

Niccaṃ mattenā soṇḍena, sakkā āvasituṃ gharaṃ.

Atisītaṃ ati-uṇhaṃ, atisāyamidaṃ ahu.

Iti vissaṭṭhakammante, atthā accenti māṇave.

Yodha sītaṇca uṇhaṇca, tiṇā bhiyyo na maññati.

Karaṃ purisakiccāni, so sukhaṃ⁴ na viḥayati”ti ca⁵.

“Bhoge saṃharamānassa, bhamarasseva irīyato.

Bhogā sannicayaṃ yanti, vammikovūpacīyati”ti ca evamādi⁶.

Evaṃ imissā gāthāya mātu-upaṭṭhānaṃ, pitu-upaṭṭhānaṃ, puttadārassa saṅgaho, anākulā ca kammantāti cattāri maṅgalāni vuttāni, puttadārassa saṅgahaṃ vā dvidhā katvā pañca, mātāpitu-upaṭṭhānaṃ vā ekameva katvā tīpi. Maṅgalattaṇca nesaṃ tattha tattha vibhāvitamevāti.

Niṭṭhitā mātāpitu-upaṭṭhānanti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Dānañcātigāthāvaṇṇanā

7. Idāni **dānañcā**ti ettha dīyate imināti dānaṃ, attano santakaṃ parassa paṭipādīyatīti vuttaṃ hoti. Dhammassa cariyā, dhammā vā anapetā

1. Saṃ 1. 236 piṭṭhe.

2. Khu 1. 307; Saṃ 1. 217 piṭṭhesu.

3. Rattinuṭṭhānadassinā (Sī), rattim anuṭṭhānadassinā (Syā)

4. Sukhā (Sī, Syā)

5. Dī 3. 150 piṭṭhe.

6. Dī 3. 153 piṭṭhe.

cariyā **dhammacariyā**. Ñāyante “amhākaṃ ime”ti **ñātakā**. Na avajjāni **anavajjāni**, aninditāni agarahitānīti vuttaṃ hoti. Sesam vuttanayamevāti ayaṃ **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evaṃ veditabbā—**dānaṃ** nāma paraṃ uddissa subuddhipubbikā¹ annādidasadānavatthupariccāgacetanā, taṃsampayutto vā alobho. Alobhena hi taṃ vatthum parassa paṭipādeti, tena vuttaṃ “dīyate imināti dānaṃ”ti. Taṃ bahujanapiyamanāpatādīnaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikānaṃ phalavisesānaṃ adhigamahetuto maṅgalanti vuccati. “Dāyako siha dānapati bahuno janassa piyo hoti manāpo”ti evamādinī² cettha suttāni anussaritabbāni.

Aparo nayo—dānaṃ nāma duvidhaṃ āmisadānaṃ dhammadānañca, tattha **āmisadānaṃ** vuttappakārameva. Idhalokaparalokadukkhakkhayasukhāvahassa pana Sammāsambuddhappaveditassa dhammassa paresaṃ hitakāmatāya desanā **dhammadānaṃ**, imesañca dvinnam dānānaṃ etadeva aggaṃ. Yathāha—

“Sabbadānaṃ dhammadānaṃ jināti, sabbarasaṃ dhammaraso jināti.
Sabbaratiṃ dhammarati jināti, taṇhakkhayo sabbadukkhāṃ jināti”ti³.

Tattha āmisadānaṃ maṅgalattaṃ vuttameva. Dhammadānaṃ pana yasmā atthapaṭisaṃveditādīnaṃ guṇānaṃ padaṭṭhānaṃ, tasmā maṅgalanti vuccati. Vuttañhetuṃ Bhagavatā—

“Yathā yathā bhikkhave bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ
dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti, tathā tathā so tasmim dhamme
atthapaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī cā”ti evamādi⁴.

Dhammacariyā nāma dasakusalakammappathacariyā⁵. Yathāha “tividhā kho gahapatayo kāyena dhammacariyā samacariyā hoti”ti evamādi⁶. Sā panesā dhammacariyā saggalokūpapattihetuto maṅgalanti veditabbā. Vuttañhetuṃ Bhagavatā “dhammacariyāsamacariyāhetu kho gahapatayo evamidhekacce sattā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti”ti⁶.

1. Santuṭṭhipubbikā (Sī)

2. Am 2. 33 piṭṭhe.

3. Khu 1. 64 piṭṭhe Dhammapade.

4. Am 2. 18 piṭṭhe.

5. ...kiriya (Sī, Ka)

6. Ma 1. 355 piṭṭhe.

Ñātakā nāma mātito vā pitito vā yāva sattamā pitāmahayugā sambandhā, tesam bhogapārijuñṇena vā byādhipārijuñṇena vā abhihatānaṃ attano samīpaṃ āgatānaṃ yathābalaṃ ghāsacchādanadhanadhaññādīhi saṅgaho pasamsādīnaṃ diṭṭhadhammikānaṃ sugatigamanādīnaṃca samparāyikānaṃ visesādhigamānaṃ hetuto maṅgalanti vuccati.

Anavajjāni kammāni nāma uposathaṅgasamādāna-veyyāvaccakaraṇa-ārāmaṇaropana-setukaraṇādīni kāyavacīmanosucaritakammāni. Tāni hi nānappakārahitasukhādhigamahetuto maṅgalanti vuccanti. “Tṭhānaṃ kho panetaṃ Visākhe vijjati yaṃ idhekacco itthi vā puriso vā aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā Cātumahārājikānaṃ devānaṃ saḥabyataṃ upapajjeyyā”ti evamādīni cettha suttāni¹ anussaritabbāni.

Evam imissā gāthāya dānaṃca, dhammacariyā ca, ñātakānaṃca saṅgaho, anavajjāni kammānīti cattāri maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattaṃca nesaṃ tattha tattha vibhāvitamevāti.

Niṭṭhitā dānaṃcāti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Āratītigāthāvaṇṇanā

8. Idāni **āratī viratī**ti ettha **āratī**ti āramaṇaṃ, **viratī**ti viramaṇaṃ, viramanti vā etāya sattāti virati. **Pāpā**ti akusalā. Madanīyaṭṭhena majjaṃ, majjassa pānaṃ majjapānaṃ, tato **majjapānā**. Saṃyamanaṃ **saṃyamo**. Appamajjanaṃ **appamādo**. **Dhammesū**ti kusalesu. Sesaṃ vuttanayamevāti ayaṃ **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evam veditabbā—**āratī** nāma pāpe ādinavadassāvino manasā eva anabhirati. **Viratī** nāma kammadvārasena kāyavācāhi viramaṇaṃ, sā cesā virati nāma sampattavirati samādānavirati samucchadavirati ti vidhā hoti, tattha yā kulaputtassa attano jātīm vā kulam vā gottam vā paṭicca “na me etaṃ patirūpaṃ,

1. Am 3. 85 piṭṭhe.

yvāhaṃ imaṃ pāṇaṃ haneyyaṃ, adinnaṃ ādiyeyyaṃ”ti-ādinā nayena sampattavatthuto virati, ayaṃ **sampattavirati** nāma.

Sikkhāpadasamādānavasena pavattā **samādānavirati** nāma, yassā pavattito pabhuti kulaputto pāṇātipātādīni na karoti¹. Ariyamaggasampayuttā **samucchedavirati** nāma, yassā pavattito pabhuti ariyasāvakassa pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti. **Pāpaṃ** nāma yaṃ taṃ “pāṇātipāto kho gahapatiputta kammakilesa, adinnādānaṃ -pa- kāmesumicchācāro -pa-musāvādo”ti² evaṃ vitthāretvā—

“Pāṇātipāto adinnādānaṃ, musāvādo ca vuccati.

Paradāragamanañceva, nappasaṃsanti paṇḍitā”ti²—

Evaṃ gāthāya saṅgahitaṃ kammakilesasaṅkhātaṃ catubbidhaṃ akusalaṃ, tato pāpā. Sabbāpesā ārati ca virati ca diṭṭhadhammikasamparāyikabhayave-rappahānādinānappakāravisesādhigamahetuto maṅgalanti vuccati.
“Pāṇātipātā paṭivirato kho gahapatiputta ariyasāvako”ti-ādīni cettha suttāni anussaritabbāni.

Majjapānā saṃyamo nāma pubbe vuttasurāmerayamajjappamādaṭṭhānā vera-mañiyā evetaṃ adhivacanaṃ. Yasmā pana majjapāyī atthaṃ na jānāti, dhammaṃ na jānāti, mātu antarāyaṃ karoti, pitu Buddhapaccekabuddhatathāgatasāvakānampi antarāyaṃ karoti, diṭṭheva dhamme garaḥaṃ samparāye duggatiṃ aparāpariye ummādañca pāpuṇāti. Majjapānā pana saṃyamo tesaṃ dosānaṃ vūpasamaṃ tabbiparītaguṇasampadañca pāpuṇāti, tasmā ayaṃ majjapānā saṃyamo maṅgalanti veditabbo.

Kusalesu dhammesu **appamādo** nāma “kusalānaṃ vā dhammānaṃ bhāvanāya asakkaccakiriyatā asātaaccakiriyatā anaṭṭhitakiriyatā olinavuttitā nikkhattachandatā nikkhattadhuratā anāsevanā abhāvanā abahulīkammaṃ anadhiṭṭhānaṃ ananuyogo pamādo. Yo evarūpo pamādo pamajjanā pamajjitattaṃ, ayaṃ vuccati pamādo”ti³ ettha vuttassa pamādassa paṭipakkhavasena atthato kusalesu dhammesu satiyā avippavāso veditabbo. So nānappakārakusalādhigamahetuto amatādhigamahetuto ca⁴ maṅgalanti

1. Na samācarati (Sī, Syā)

3. Abhi 2. 363 piṭṭhe.

2. Dī 3. 147 piṭṭhe.

4. Vā (Sī, Syā)

vuccati. Tattha “appamattassa ātāpino”¹ti ca, “appamādo amataṃ padan”²ti ca, evamādi² Satthu sāsanaṃ anussaritabbaṃ.

Evam imissā gāthāya pāpā virati, majjapānā saṃyamo, kusalesu dhammesu appamādoti tīṇi maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesaṃ tattha tattha vibhāvitamevāti.

Niṭṭhitā āratīti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Gāravo cātigāthāvaṇṇanā

9. Idāni **gāravo cāti** ettha **gāravoti** garubhāvo. **Nivātoti** nīcavuttitā. **Santuṭṭhīti** santoso. Katassa jānanatā **kataññutā**. **Kālenāti** khaṇena samayena. Dhammassa savanaṃ **dhammassavanaṃ**. Sesam vuttanayamevāti ayaṃ **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evaṃ veditabbā—**gāravo** nāma garukārappayogārahesu Buddhapaccekabuddhatathāgatasāvaka-ācariyupajjhāyamātāpitujeṭṭhakabhātikabhaginī-ādīsu yathānurūpaṃ garukāro garukaraṇaṃ sagāravatā. Sa cāyaṃ³ gāravo yasmā sugatigamanādīnaṃ hetu. Yathāha—

“Garukātabbaṃ garuṃ karoti, mānetabbaṃ māneti, pūjetabbaṃ pūjeti. So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinna kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. No ce kāyassa -pa- upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati, yattha yattha paccājāyati, uccākulīno hoti”⁴.

Yathā cāha “sattime bhikkhave aparihāniyā dhammā, katame satta, Satthugāravatā”⁵ti-ādi⁵, tasmā maṅgalanti vuccati.

Nivāto nāma nīcamanatā nivātavuttitā, yāya⁶ samannāgato puggalo nihatamāno nihatadappo pādapuñchanakacolasadisso chinnavisāṇa-usabhasamo uddhaṭṭadāṭhasappasamo ca hutvā saṇho sakhilo

1. Ma 2. 13; Am 2. 17 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 16 piṭṭhe. 3. Svāyaṃ (Syā)

4. Ma 3. 247 piṭṭhe.

5. Am 2. 419 piṭṭhe. 6. Yāya nivātavuttitāya (Syā)

sukhasambhāso hoti, ayaṃ nivāto. Svāyaṃ yasādiguṇappaṭilābhahetuto maṅgalanti vuccati. Āha ca “nivātavutti atthaddho, tādiso labhate yasan”ti evamādi¹.

Santuṭṭhi nāma itarītarapaccayasantoso, so dvādasavidho hoti. Seyyathidaṃ? Cīvare yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsārappasantosoti tividho. Evaṃ piṇḍapātādīsu.

Tassāyaṃ pabhedavaṇṇanā—idha bhikkhu cīvaraṃ labhati sundaraṃ vā asundaraṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa cīvare **yathālābhasantoso**. Atha pana bhikkhu ābādhiko hoti, garuṃ cīvaraṃ pārupanto oṇamati vā kilamati vā, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṃ taṃ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathābalasantoso**. Aparo bhikkhu paṇīta-paccayalābhī hoti, so paṭṭacīvarādīnaṃ aññataraṃ mahagghaṃ cīvaraṃ labhitvā “idaṃ therānaṃ cirapabbajitānaṃ bahussutānaṃ anurūpan”ti tesāṃ datvā attanā saṅkārakūḷā vā aññato vā kutoci nantakāni uccinitvā saṃghāṭiṃ karitvā dhārentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathāsārappasantoso**.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa piṇḍapāte **yathālābhasantoso**. Atha pana bhikkhu ābādhiko hoti, lūkhaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā gālhaṃ rogātāṅkaṃ pāpuṇāti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato sappimadhukhīrādīni bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathābalasantoso**. Aparo bhikkhu paṇītaṃ piṇḍapātaṃ labhati, so “ayaṃ piṇḍapāto therānaṃ cirapabbajitānaṃ aññesaṅka paṇītapīṇḍapātaṃ vinā ayāpentānaṃ sabrahmacārīnaṃ anurūpo”ti tesāṃ datvā attanā piṇḍāya caritvā missakāhāraṃ bhuñjantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathāsārappasantoso**.

1. Dī 3. 156 piṭṭhe.

Idha pana bhikkhuno senāsanaṃ pāpuṇāti, so teneva santussati, puna aññaṃ sundaratarampi pāpuṇantaṃ na gaṇhāti, ayamassa senāsane **yathālābhasantoso**. Atha pana bhikkhu ābādhiko hoti, nivātasenāsane vasanto ativiya pittarogādīhi āturiyati, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa pāpuṇane savāte sītalasenāsane vasitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathābalasantoso**. Aparo bhikkhu sundaraṃ senāsanaṃ pattampi na sampañicchatīsundaraseṇāsanaṃ pamādaṭṭhānaṃ, tatra nisinnassa thinamiddhaṃ okkamati, niddābhībhūtaṃ ca puna paṭibujjhato kāmavitakko samudācaratī¹ti. So taṃ paṭikkhipitvā ajjhokāsarukkhamaṇa-paṇṇakuṭṭisu yattha katthaci nivasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathāsārappasantoso**.

Idha pana bhikkhu bhesajjaṃ labhati harītakam vā āmalakam vā, so teneva yāpeti, aññehi laddhasappimadhuphāṇitādimpi na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa gilānapaccaye **yathālābhasantoso**. Atha pana bhikkhu ābādhiko hoti, telenatthiko phāṇitaṃ labhati, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telena bhesajjaṃ katvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathābalasantoso**. Aparo bhikkhu ekasmiṃ bhājane pūtimuttaharītakam ṭhapetvā ekasmiṃ catumadhuraṃ “gaṇhatha bhante yadicchasi”ti vuccamāno sacassa tesam dvinnamaññatarenapi byādhi vūpasammati, atha “pūtimuttaharītakam nāma Buddhādīhi vaṇṇitaṃ”ti ca “pūtimuttaharītakam nissāya pabbajjā, tattha te yāvajīvaṃ ussāho karaṇīyoti vuttan”ti¹ ca cinto catumadhurabhesajjaṃ paṭikkhipitvā pūtimuttaharītakena bhesajjaṃ karontopi paramasantuṭṭhova hoti. Ayamassa gilānapaccaye **yathāsārappasantoso**.

Evampabhedo sabbopeso santoso santuṭṭhīti vuccati. Sā aticchatāmahicchatāpāpicchatādīnaṃ pāpadhammānaṃ pahānādhigamahetuto sugatīhetuto ariyamaggasambhārabhāvato cātuddisādibhāvaheṭuto ca maṅgalanti veditabbā. Āha ca—

1. Vi 3. 133 piṭṭhe.

“Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
Santussamāno itarītareṇā”¹ti evamādi.

Kataññutā nāma appassa vā bahussa vā yena kenaci katassa upakārassa punappunam anussaraṇabhāvena jānanatā. Apica nerayikādidukkhaparittāṇato puññāni eva pāṇīnaṃ bahūpakārāni, tato² tesampi upakārānussaraṇatā kataññutāti veditabbā. Sā sappurisehi pasaṃsanīyādinānappakāravisesādhigamahetuto maṅgalanti vuccati. Āha ca “dveme bhikkhave puggalā dullabhā lokasmiṃ, katame dve, yo ca pubbakārī yo ca kataññū katavedī”³ti.

Kālena dhammassavanam nāma yasmiṃ kāle uddhaccasahagataṃ cittaṃ hoti, kāmavitakkādīnaṃ vā aññatarena abhibhūtaṃ, tasmīṃ kāle tesam vinodanattamaṃ dhammassavanam. Apare āhu “pañcame pañcame divase dhammassavanam kālena dhammassavanam nāma. Yathāha āyasmā Anuruddho ‘pañcāhikaṃ kho pana mayaṃ bhante sabbarattim dhammiyā kathāya sannisīdāmā’⁴ti”.

Apica yasmiṃ kāle kalyāṇamitte upasaṅkamitvā sakkā hoti attano kaṅkhāvinodakaṃ dhammaṃ sotum, tasmīṃ kālepi dhammassavanam kālena dhammassavananti veditabbaṃ. Yathāha “te kālena kālaṃ upasaṅkamitvā paripucchati paripaṇḥatī”⁵ti-ādi⁵. Tadetam kālena dhammassavanam nīvaraṇappahānacaturāṇisaṃsa-āsavakkhayādinānappakāravisesādhigamahetuto maṅgalanti veditabbaṃ. Vuttañhetam—

“Yasmiṃ bhikkhave samaye ariyasāvako aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbaṃ cetasā samannāharitvā ohitasoto dhammaṃ suṇāti, pañcassa nīvaraṇā tasmīṃ samaye na hontī”⁶ti ca⁶.

“Sotānugataṇaṃ bhikkhave dhammānaṃ -pa- suppaṭividdhānaṃ cattāro ānisaṃsā pāṭikaṅkhā”⁷ti ca⁷.

“Cattārome bhikkhave dhammā kālena kālaṃ sammā bhāviyamānā sammā anuparivattiyamānā anupubbena āsavānaṃ khayaṃ pāpenti. Katame cattāro, kālena dhammassavanan”⁸ti ca evamādi⁸.

1. Khu 1. 286 piṭṭhe.

2. Yato (Syā, Ka)

3. Am 1. 86 piṭṭhe.

4. Ma 1. 268; Vi 3. 499 piṭṭhesu.

5. Dī 3. 244 piṭṭhe.

6. Saṃ 3. 84 piṭṭhe.

7. Am 1. 504 piṭṭhe.

8. Am 1. 457 piṭṭhe.

Evam imissā gāthāya gāravo, nivāto, santuṭṭhi, kataññutā, kālena dhammassavananti pañca maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesaṃ tattha tattha vibhāvitamevāti.

Niṭṭhitā gāravo cāti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Khantī cāti gāthavaṇṇanā

10. Idāni **khantī cāti** ettha khamanaṃ **khanti**. Padakkhiṇaggāhitāya sukhāṃ vaco asminti suvaco, suvacassa kammaṃ sovacassaṃ, sovacassassa bhāvo **sovacassatā**. Kilesānaṃ samitattā **samaṇā**. **Dassananti** pekkhanaṃ¹. Dhammassa sākacchā **dhammasākacchā**. Sesāṃ vuttanayamevāti ayaṃ **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evaṃ veditabbā—**khanti** nāma adhivāsanakkhanti, tāya samannāgato bhikkhu dasahi akkosavatthūhi akkosante vadhabandhādīhi vā vihesante puggale asuṇanto viya apassanto viya ca nibbikāro hoti khantivādī viya. Yathāha—

“Ahu atītamaddhānaṃ, samaṇo khantidīpano.

Taṃ khantiyāyeva ṭhitaṃ, Kāsirājā achedayī”ti².

Bhadrakato vā manasi karoti tato uttari aparādhābhāvena āyasmā Puṇṇatthero viya. Yathāha so—

“Sace maṃ bhante sunāparantakā manussā akkosissanti paribhāsissanti, tattha me evaṃ bhavissati ‘bhaddakā vatime sunāparantakā manussā, subhaddakā vatime sunāparantakā manussā, yaṃ me nayime pāṇinā pahāraṃ denti’ti” ādi³.

Yāya ca samannāgato isīnampi paṣaṃsanīyo hoti. Yathāha sarabhaṅgo isi—

1. Pekkhaṇaṃ (Sī)

2. Khu 5. 99 piṭṭhe.

3. Ma 3. 312; Saṃ 2. 286 piṭṭhesu.

“Kodhaṃ vadhitrā na kadāci socati,
Makkhappahānaṃ isayo vaṇṇayanti.
Sabbesaṃ vuttaṃ pharusaṃ khametha,
Etaṃ khantiṃ uttamamāhu santo”^{ti}¹.

Devatānampi paṣaṃsaṇīyo hoti. Yathāha Sakko Devānamindo—

“Yo have balavā santo, dubbalassa titikkhati.
Tamāhu paramaṃ khantiṃ, niccaṃ khamati dubbalo”^{ti}².

Buddhānampi paṣaṃsaṇīyo hoti. Yathāha Bhagavā—

“Akkosaṃ vadhābandhaṇca, aduṭṭho yo titikkhati.
Khantibalaṃ balāṇikaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ”^{ti}³.

Sā panesā khanti etesaṇca idha vaṇṇitānaṃ aññesaṇca guṇānaṃ
adhigamahetuto maṅgalanti veditabbā.

Sovacassatā nāma sahadhammikaṃ vuccamāne vikkhepaṃ vā
tuṇḍhāvaṇṇaṃ vā guṇadosacintanaṃ vā anāpajjitvā ativiya ādaraṇca
gāravaṇca nīcamaṇaṇca purakkhatvā sādhuṭi vacanakaraṇatā. Sā
sabrahmacārīnaṃ santikā ovādānusāsanipaññābhahetuto
dosappahānaguṇādhigamahetuto ca maṅgalanti vuccati.

Samaṇānaṃ dassanaṃ nāma upasamitakilesānaṃ
bhāvitakāyavacīcittapaññānaṃ uttamadamathasamathasamannāgatānaṃ
pabbajitānaṃ upasaṅkamanupatṭhānā-nussaraṇassavanadassanaṃ, sabbampi
omakadesanāya⁴ dassananti vuttaṃ, taṃ maṅgalanti veditabbaṃ. Kasmā?
Bahūpakārattā. Āha ca “dassanampahaṃ bhikkhave tesāṃ bhikkhūnaṃ
bahūpakāraṃ vadāmi”^{ti}-ādi⁵. Yato hitakāmena kulaputtena sīlavante
bhikkhū gharadvāraṃ sampatte disvā yadi deyyadhammo atthi, yathābalaṃ
deyyadhammena patimānetabbā. Yadi natthi, pañcapatṭhitāṃ katvā
vanditabbā. Tasmimpi asampajjamāne añjaliṃ paggaheṭvā namassitabbā,
tasmimpi asampajjamāne paṣaṇnacittena piyacakkhūhi sampassitabbā. Evaṃ
dassanamūlakenapi hi puññena anekāni jātisahassāni cakkhumhi rogo vā

1. Khu 6. 7 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 223, 225 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 70 piṭṭhe.

4. Lāmakadesanāya (Syā), vilāsitadesanāya (Ka)

5. Khu 1. 267 piṭṭhe.

dāho vā ussādā vā piḷakā vā na honti, vippasannapañcavaṇṇasassirikāni
 honti cakkhūni ratanavimāne ugghāṭitamaṇikavāṇasadisāni,
 sataṣaḥassakappamattaṃ devesu ca manussesu ca sampattīnaṃ lābhī hoti.
 Anacchariyañcetaṃ, yaṃ manussabhūto sappañña-jātiko sammā pavattitena
 samaṇadassanamayena puñña evarūpaṃ vipākasampattiṃ anubhaveyya,
 yattha tiracchānagatānampi kevalaṃ saddhāmattakena katassa¹
 samaṇadassanassa evaṃ vipākasampattiṃ vaṇṇayanti.

Ulūko maṇḍalakkhiko,
 Vedyake² ciradīghavāsiko.
 Sukhito vata kosiyo ayaṃ,
 Kāluṭṭhitaṃ passati Buddhavaraṃ.
 Mayi cittaṃ pasādetvā, bhikkhusaṃghe anuttare.
 Kappānaṃ³ sataṣaḥassāni, duggateso na gacchati.
 Sa deva lokā cavitvā, kusalakammena codito.
 Bhavissati anantañāṇo, somanassoti vissutoti⁴.

Kālena dhammasākacchā nāma padose vā paccūse vā dve suttantikā
 bhikkhū aññaṃaññaṃ suttantaṃ sākacchanti, vinayadharā vinayaṃ,
 ābhidhammikā abhidhammaṃ, jātakabhāṇakā jātakaṃ, aṭṭhakathikā
 Aṭṭhakathaṃ, līnuddhata-vicikicchāparetaccittavisodhanatthaṃ vā tamhi
 tamhi kāle sākacchanti, ayaṃ kālena dhammasākacchā. Sā āgamabyatti-
 ādīnaṃ guṇānaṃ hetuto maṅgalanti vuccatīti.

Evaṃ imissā gāthāya khanti, sovacassatā, samaṇadassanaṃ, kālena
 dhammasākacchāti cattāri maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesaṃ tattha
 tattha vibhāvitamevāti.

Niṭṭhitā khantī cāti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

1. Saddhāmattakajanitassa (Syā)

2. Vedisake (Ka)

3. Kappāni (Sī)

4. Ma-Ṭṭha 1. 322 piṭṭhepi passitabbaṃ.

Tapo cātigāthāvaṇṇanā

11. Idāni **tapo cāti** ettha pāpake dhamme tapatīti **tapo**, brahmaṃ cariyaṃ, brahmānaṃ vā cariyaṃ **brahmacariyaṃ**, seṭṭhacariyanti vuttam hoti. Ariyasaccānaṃ dassanaṃ **ariyasaccāna dassanaṃ**, ariyasaccāni dassananti eke, taṃ na sundaraṃ. Nikkhantaṃ vānatoti nibbānaṃ, sacchikaraṇaṃ sacchikiriyaṃ, nibbānassa sacchikiriyaṃ **nibbānasacchikiriyaṃ**. Sesam vuttanayamevāti ayaṃ **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evaṃ veditabbā—**tapo** nāma abhiijhādomanassādīnaṃ tapanato indriyaśaṃvaro, kosajjassa vā tapanato vīriyaṃ, tehi samannāgato puggalo ātāpīti vuccati. Svāyaṃ abhiijhādiṇṇaṃ jhānādiṇṇaṃ dīpaṭṭhābhahetuto maṅgalanti veditabbo.

Brahmacariyaṃ nāma methunaviratisamaṇadhamma-sāsanaṃ maggānam adhivacanaṃ. Tathā hi “abrahmacariyaṃ pahāya brahmacārī hoti”ti evamādisu¹ methunavirati brahmacariyanti vuccati. “Bhagavati no āvuso brahmacariyaṃ vussatīti evamāvuso”ti evamādisu² samaṇadhammo. “Na tāvāhaṃ pāpima parinibbāyissāmi, yāva me idaṃ brahmacariyaṃ na iddhañceva bhavissati phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ”ti evamādisu³ sāsanaṃ. “Ayameva kho bhikkhu ariyo aṭṭhaṅgiko maggo brahmacariyaṃ. Seyyathidaṃ, sammādiṭṭhī”ti evamādisu⁴ maggo. Idha pana ariyasaccadassanena parato maggassa saṅgahitattā avasesaṃ sabbampi vaṭṭati. Tañcetaṃ uparūpari nānappakāravisesādhigamaṃ hetuto maṅgalanti veditabbaṃ.

Ariyasaccāna dassanaṃ nāma Kumārapaṇhe vuttānaṃ⁵ catunnaṃ ariyasaccānaṃ abhisamayavasena maggadassanaṃ, taṃ saṃsāradukkhavītikkaṃ maṅgalanti vuccati.

Nibbānasacchikiriyaṃ nāma idha arahattaphalaṃ nibbānanti adhippetam. Tampi hi pañcagatīvānana⁶ vānasaññitāya taṇhāya nikkhantattā nibbānanti vuccati,

1. Dī 1. 60; Ma 1. 237 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 89; Saṃ 3. 229; Khu 1. 155 piṭṭhesu.

5. Vuttatthānaṃ (Sī)

2. Ma 1. 201 piṭṭhe.

4. Saṃ 3. 7 piṭṭhe.

6. Pañcagatīvānena (Syā)

tassa patti vā paccavekkhaṇā vā sacchikiriyāti vuccati. Itarassa pana nibbānassa ariyasaccānaṃ dassaneneva sacchikiriyā siddhā, tenetaṃ idha nādhippetaṃ. Evamesā nibbānasacchikiriyā diṭṭhadhammikasukhavihārādihetuto maṅgalanti veditabbā.

Evam imissā gāthāya tapo, brahmacariyaṃ, ariyasaccānaṃ dassanaṃ, nibbānasacchikiriyāti cattāri maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesaṃ tattha tattha vibhāvitamevāti.

Niṭṭhitā tapo cāti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Phuṭṭhassa lokadhammehītigāthāvaṇṇanā

12. Idāni **phuṭṭhassa lokadhammehī**ti ettha **phuṭṭhassā**ti phusitassa chupitassa sampattassa. Loke dhammā **lokadhammā**, yāva lokappavatti, tāva anivattakā dhammāti vuttaṃ hoti. **Cittanti** mano mānasaṃ. **Yassā**ti navassa vā majjhimassa vā therassa vā. **Na kampatī**ti na calati na vedhati. **Asokanti** nissokaṃ abbūḷhasokasallaṃ. **Virajanti** vigatarajaṃ viddhamsitarajaṃ¹. **Khemanti** abhayaṃ nirupaddavaṃ. Sesam vuttanayamevāti ayaṃ padavaṇṇanā.

Atthavaṇṇanā pana evam veditabbā—**phuṭṭhassa lokadhammehi cittaṃ yassa na kampati** nāma yassa lābhālābhādīhi aṭṭhahi lokadhammehi phuṭṭhassa ajjhotthaṭṭassa cittaṃ na kampati na calati na vedhati, tassa taṃ cittaṃ kenaci akampanīyalokuttamabhāvāvahanato maṅgalanti veditabbaṃ.

Kassa ca etehi phuṭṭhassa cittaṃ na kampatīti? arahato khīṇāsavassa, na aññassa kassaci. Vuttañhetam—

“Selo yathā ekagghano, vātena na samīrati.

Evam rūpā rasā saddā, gandhā phassā ca kevalā.

Itthā dhammā aniṭṭhā ca, na pavedhenti tādino.

Thitaṃ cittaṃ vippamuttaṃ, vayañcassānupassatī”ti².

1. Viddhastarajaṃ (Sī)

2. Vi 3. 272 piṭṭhe.

Asokaṃ nāma khīṇāsavasassa cittaṃ. Tañhi yvāyaṃ “soko socanā socitattaṃ antosoko antoparisoko cetaso parinijjhāyitattaṃ”ti-ādinā¹ nayena vuccati soko, tassa abhāvato asokaṃ. Keci nibbānaṃ vadanti, taṃ purimāpadena nānusandhiyati. Yathā ca asokaṃ, evaṃ virajaṃ khemantipi khīṇāsavasassa cittaṃ. Taṃ hi rāgadosamoharajānaṃ vigatattā **virajaṃ**, catūhi ca yogehi khemattā **khemam**, yato etaṃ tena tenākārena tamhi tamhi pavattikkhaṇe gahetvā niddiṭṭhavasena tividhampi² appavattakkhandhatādilokuttamabhāvāvahanato āhuneyyādibhāvāvahanato ca maṅgalanti veditabbaṃ.

Evaṃ imissā gāthāya aṭṭhalokadhammehi akampitacittaṃ, asokacittaṃ, virajacittaṃ, khemacittanti cattāri maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesam tattha tattha vibhāvitamevāti.

Niṭṭhitā phuṭṭhassa lokadhammehi imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Etādisānītigāthāvaṇṇanā

13. Evaṃ Bhagavā asevanā ca bālānanti-ādīhi dasahi gāthāhi aṭṭhatimsa mahāmaṅgalāni kathetvā idāni etāneva attanā vuttamaṅgalāni³ thunanto “**etādisāni katvānā**”ti avasānagāthamabhāsi.

Tassāya **matthavaṇṇanā**—**etādisānī**ti etāni idisāni mayā vuttappakārāni bālānaṃ asevanādīni. **Katvānā**ti katvā. Katvāna katvā karitvāti hi atthato anaññaṃ. **Sabbattha maparājītā**ti sabbattha khandhakilesābhisaṅkhāradevaputtamārappabhedesu catūsu paccatthikesu ekenāpi aparājītā hutvā, sayameva te cattāro māre parājetvāti vuttaṃ hoti. Makāro cettha padasandhikaramattoti viññātabbo.

Sabbattha sotthim gacchantīti etādisāni maṅgalāni katvā catūhi mārehi aparājītā hutvā sabbattha idhalokaparalokesu ṭhānacaṅkamanādīsu ca sotthim gacchanti, bālasevanādīhi ye uppajjeyyūṃ

1. Abhi 2. 144 piṭṭhe.

2. Tividham cittaṃ (Syā)

3. Yathāvuttamaṅgalāni (Ka)

āsavā vighātapariḷāhā, tesam abhāvā sotthim gacchanti, anupaddutā anupasaṭṭhā khemino appaṭibhayā gacchantīti vuttam hoti. Anunāsiko cettha gāthābandhasukhattham vuttoti veditabbo.

Tam tesam maṅgalamuttamanti iminā gāthāpadena Bhagavā desanam niṭṭhāpesi. Katham? Evam devaputta ye etādisāni karonti, te yasmā sabbattha sotthim gacchanti, tasmā tam bālānam asevanādi-aṭṭhatimsavidhampi tesam etādisakārakānam maṅgalamuttamam seṭṭham pavaranti gaṇhāhīti.

Evañca Bhagavatā niṭṭhāpitāya desanāya pariyosāne koṭisatasahassadevatāyo arahattaṃ pāpuṇimsu, sotāpattisakadāgāmi-anāgāmiphalasampattānam gaṇanā asaṅkhyeyyā ahoṣi. Atha Bhagavā dutiyadivase Ānandattheraṃ āmantesi “imaṃ pana Ānanda rattim aññatarā devatā maṃ upasaṅkamitvā maṅgalapañham pucchi, athassāham aṭṭhatimsa maṅgalāni abhāsim, uggaṇhāhi Ānanda imaṃ maṅgalapariyāyam, uggahetvā bhikkhū vācehi”ti. Thero uggahetvā bhikkhū vācesi. Tayidaṃ ācariyaparamparāya ābhataṃ yāvajjatanā pavattati, evamidaṃ brahmacariyam iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsanti veditabbaṃ.

Idāni etesveva maṅgalesu nāṇapariyāyapāṭavattham ayamādito pabhuti yojanā—evamime idhalokaparalokakuttarasukhakāmā sattā bālaṇasevanam pahāya, paṇḍite nissāya, pūjaneyye pūjetvā, patirūpadesavāsena pubbe ca katapuññatāya kusalappavattiyam codiyamānā, attānam sammā paṇidhāya, bāhusaccasippavinayehi alaṅkatattabhāvā, vinayānurūpaṃ subhāsitaṃ bhāsamānā, yāva gihibhāvaṃ na vijahanti, tāva mātāpitūpaṭṭhānena porāṇam iṇamūlaṃ visodhayamānā, puttadārasaṅgahena navam iṇamūlaṃ payojayamānā, anākulakammantatāya dhanadhaññādisamiddhim pāpuṇantā, dānena bhogasāram dhammacariyāya jīvitasārañca gahetvā, ñātisaṅgahena sakajanahitaṃ anavajjakammantatāya parajanahitañca karontā, pāpaviratiyā parūpaghātaṃ majjapānasamīyameṇa attūpaghātañca vivajjetvā, dhammesu appamādena kusalapakkham vadḍhetvā, vadḍhitakusalatāya gihibyañjanam ohāya pabbajitabhāve ṭhitāpi Buddhabuddhasāvakuṇṇapajjhāyācariyādīsu gāravena nivātena ca vattasampadam āradhetvā,

santuṭṭhiyā paccayagedhaṃ pahāya, kataññutāya sappurisabhūmiyaṃ ṭhatvā, dhammassavanena cittalīnataṃ pahāya, khantiyā sabbaparissaye abhibhavitvā, sovacassatāya sanāthaṃ attānaṃ katvā, samaṇadassanena paṭipattipayogaṃ passantā, dhammasākacchāya kaṅkhāṭṭhānīyesu dhammesu kaṅkhaṃ vinodetvā, indriyaśaṃvaratapena sīlavisuddhiṃ samaṇadhammabrahmacariyena cittavisuddhiṃ tato parā ca catasso visuddhiyo sampādentā, imāya paṭipadāya ariyasaccadassanapariyāyaṃ¹ ñāṇadassanavisuddhiṃ patvā arahattaphalasaṅkhyāṃ nibbānaṃ sacchikaronti, yaṃ sacchikaritvā Sinerupabbato viya vātavuṭṭhihi aṭṭhahi lokadhammehi avikampamānacittā asokā virajā khemino honti, ye ca khemino honti, te sabbattha ekenapi aparājitā honti, sabbattha sotthiṃ gacchanti. Tenāha Bhagavā—

“Etādisāni katvāna, sabbattha maparājitā.

Sabbattha sotthiṃ gacchanti, taṃ tesāṃ maṅgalamuttaman”ti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Maṅgalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ratanasuttavaṇṇanā

Nikkheppappayojana

Idāni **yānīdha bhūtānī**ti-evamādinā Maṅgalasuttānantaraṃ nikkhittassa Ratanasuttassa atthavaṇṇanākkamo anuppatto. Tassa idha nikkheppappayojanaṃ vatvā tato paraṃ suparisuddhena titthena naditaḷākādīsu salilajjhogāhaṇamiva suparisuddhena nidānena imassa suttassa atthajjhogāhaṇaṃ dassetum—

Yena vuttaṃ yadā yattha, yasmā cetāṃ imaṃ nayaṃ.
Pakāsetvāna etassa, karissāmatthavaṇṇanaṃ.

1. Ariyasaccadassanapariyosānaṃ (Sī)

Tattha yasmā Maṅgalasuttena attarakkhā akalyāṇakaraṇakalyāṇa-karaṇapaccayānañca āsavānaṃ paṭighāto dassito, imaṇca suttam parārakkham amanussādipaccayānañca āsavānaṃ paṭighātaṃ sādheti, tasmā tadanantaraṃ nikkhittaṃ siyāti.

Idaṃ tāvassa idha nikkhepappayojanaṃ.

Vesālivatthu

Idāni “yena vuttaṃ yadā yattha, yasmā cetan”ti etthāha “kena panetaṃ suttam vuttaṃ, kadā, kattha, kasmā ca vuttan”ti. Vuccate—idaṃ hi Bhagavatā eva vuttaṃ, na sāvakādihi. Taṇca yadā dubbhikkhādīhi upaddavehi upaddutāya Vesāliyā Licchavīhi Rājagahato yācitvā Bhagavā Vesālim ānīto, tadā Vesāliyaṃ tesam upaddavānaṃ paṭighātattāya vuttanti. Ayaṃ tesam pañhānaṃ saṅkhepavissajjanā. Vitthārato pana Vesālivatthuto pabhuti porāṇehi vaṇṇiyati.

Tatrāyaṃ **vaṇṇanā**—Bārāṇasirañño kira aggamahesiyā kucchimhi gabbho saṇṭhāsi, sā taṃ ñatvā rañño nivedesi, rājā gabbhaparihāraṃ adāsi, sā sammā parihariyamānagabbhā gabbhaparipākakāle vijāyanagharaṃ pāvīsi. Puññavatīnaṃ paccūsasamaye gabbhavuṭṭhānaṃ hoti, sā ca tāsāṃ aññatarā, tena paccūsasamaye alattakapaṭalabandhujīvakaupphasadisam maṃsapesiṃ vijāyi. Tato “aññā deviyo suvaṇṇabimbasadise putte vijāyanti, aggamahesī maṃsapesinti rañño purato mama avaṇṇo uppajjeyyā”ti cintetvā tena avaṇṇabhayena taṃ maṃsapesiṃ ekasmiṃ bhājane pakkipitvā aññatarena paṭikujjitvā rājamuddikāya lañchitvā Gaṅgāya sote pakkipāpesi. Manussehi chaḍḍitamatte devatā ārakkham saṃvidahiṃsu. Suvaṇṇapaṭṭakañcetta¹ jātihiṅgulakena “Bārāṇasirañño aggamahesiyā pajā”ti likhitvā bandhiṃsu. Tato taṃ bhājanaṃ ūmibhayādīhi anupaddutaṃ Gaṅgāsotena pāyāsi.

Tena ca samayena aññataro tāpaso gopālakulaṃ nissāya Gaṅgātīre viharati, so pātova Gaṅgaṃ otaranto bhājanaṃ āgacchantam

1. Suvaṇṇapaṭṭikañcetta (Sī, Syā)

disvā paṃsukūlasaññāya aggahesi. Tato tattha taṃ akkharapaṭṭakaṃ rājamuddikālāñchanañca disvā muñcivā taṃ maṃsapesiṃ addasa, disvānassa etadahosi “siyā gabbho, tathā hissa duggandhapūtibhāvo natthī”ti. Taṃ assamaṃ netvā suddhe okāse ṭhapesi. Atha aḍḍhamāsaccayena dve maṃsapesiyo ahesuṃ, tāpaso disvā sādhutaraṃ ṭhapesi, tato puna aḍḍhamāsaccayena ekamekissā pesiyā hatthapādasīsānamatthāya pañca pañca piḷakā utṭahimsu. Tāpaso disvā puna sādhutaraṃ ṭhapesi. Atha aḍḍhamāsaccayena ekā maṃsapesi suvaṇṇabimbasadiso dārako, ekā dārikā ahosi. Tesu tāpasassa puttasiṃho uppajji. Aṅguṭṭhakato cassa khīraṃ nibbatti, tato pabhuti ca khīrabhattaṃ labhati, so bhattaṃ bhuñjitvā khīraṃ dārakānaṃ mukhe āsiñcati. Tesam yaṃ yaṃ udaraṃ pavittāhaṃ, taṃ sabbaṃ maṇibhājanagataṃ viya dissati. Evaṃ licchavī ahesuṃ. Apare panāhu “sibbetvā ṭhapitā viya nesaṃ aññamaññaṃ līnā chavī ahosī”ti. Evaṃ te nicchavitāya vā līnacchavitāya vā **Licchavīti** paññāyimsu.

Tāpaso dārake posento ussūre gāmaṃ piṇḍāya pavisati, atidivā paṭikkamati. Tassa taṃ byāpāraṃ ñatvā gopālakā āhaṃsu “bhante pabbajitānaṃ dārakaposanaṃ palibodho, amhākaṃ dārake detha, mayaṃ posessāma, thumhe attano kammaṃ karoṭhā”ti. Tāpaso “sādhū”ti paṭissuṇi. Gopālakā dutiyadivase maggaṃ samaṃ katvā pupphehi okiritvā dhajapaṭākāṃ ussāpetvā tūriyehi vajjamānehi assamaṃ āgatā. Tāpaso “mahāpuñña dārakā, appamādena vaḍḍhetha, vaḍḍhetvā ca aññamaññaṃ āvāhavivāhaṃ karoṭhā, pañcagorasena rājānaṃ tosetvā bhūmibhāgaṃ gahetvā nagaraṃ māpetha, tattha kumāraṃ abhisiñcathā”ti vatvā dārake adāsi. Te “sādhū”ti paṭissuṇitvā dārake netvā posesuṃ.

Dārakā vuḍḍhimanvāya kilāntā vivādaṭṭhānesu aññe gopāladārake hatthenapi pādenapi paharanti, te rodanti. “Kissa rodathā”ti ca mātāpitūhi vuttā “ime nimmatāpititā tāpasapositā amhe atīva paharanti”ti vadanti. Tato tesam mātāpitāro “ime dārakā aññe dārake vihetṭhenti dukkhāpenti, na ime saṅgahetabbā, vajjitabbā ime”ti āhaṃsu. Tato pabhuti kira so padeso

“vajjī”ti vuccati, tiyojanasataṃ parimāṇena. Atha taṃ padesaṃ gopālakā rājānaṃ tosetvā aggahesum. Tattheva nagaraṃ māpetvā soḷasavassuddesikaṃ kumāraṃ abhisiñcitvā rājānaṃ akaṃsu. Tāya cassa dārikāya saddhiṃ vāreyyaṃ katvā katikaṃ akaṃsu “na bāhirato dārikā ānetabbā, ito dārikā na kassaci dātabbā”ti. Tesāṃ paṭhamasaṃvāsena dve dārakā jātā dhītā ca putto ca, evaṃ soḷasakkhattuṃ dve dve jātā, tato tesāṃ dārakānaṃ yathākkamaṃ vaḍḍhantānaṃ āramuyyānanivāsaṭṭhānaparivārasampattiṃ gahetuṃ appahontaṃ taṃ nagaraṃ tikkhattuṃgāvutantarena gāvutantarena pākarena parikkhipiṃsu, tassa punappunaṃ Visālīkatattā **Vesālī**veva nāmaṃ jātāṃ. Idaṃ **Vesālivatthu**.

Bhagavato nimantanaṃ

Ayaṃ pana Vesālī Bhagavato uppannakāle iddhā vepullappattā ahosi. Tattha hi rājūnaṃyeva satta sahasāni satta satāni satta ca rājāno ahesum. Tathā yuvarājasenāpatibhaṇḍāgārikappabhutīnaṃ. Yathāha—

“Tena kho pana samayena Vesālī iddhā ceva hoti phītā ca bahujaṇā ākiṇṇamanussā subhikkhā ca, satta ca pāsādasahassāni satta ca pāsādasatāni satta ca pāsādā, satta ca kūṭāgārasahassāni satta ca kūṭāgārasatāni satta ca kūṭāgārāni, satta ca ārāmasahassāni satta ca ārāmasatāni satta ca ārāmā, satta ca pokkharāṇisahassāni satta ca pokkharāṇisatāni satta ca pokkharāṇiyo”ti¹.

Sā aparena samayena dubbhikkhā ahosi dubbuṭṭhikā dussassā. Paṭhamāṃ duggatamanussā maranti, te bahiddhā chaḍḍenti. Matamanussānaṃ kuṇapagandhena amanussā nagaraṃ pavisiṃsu, tato bahutarā maranti. Tāya paṭikūlatāya sattānaṃ ahivātaro go uppajji. Iti tīhi dubbhikkha-amanussarogabhayehi upaddutā Vesālinagaravāsino upasaṅkamitvā rājānaṃ āhaṃsu “mahārāja imasmimṃ nagare tividhaṃ bhayamuppannaṃ, ito pubbe yāva sattamā rājakulaparivaṭṭā evarūpaṃ anuppannapubbaṃ, tumhākaṃ maññe

1. Vi 3. 377 piṭṭhe.

adhammikattena taṃ etarahi uppannan”ti. Rājā sabbe santhāgāre sannipātāpetvā “mayhaṃ adhammikabhāvaṃ vicinathā”ti āha. Te sabbam paveniṃ vicinantā na kiñci addasaṃsu.

Tato rañño dosamadisvā “idaṃ bhayaṃ amhākaṃ kathaṃ vūpasameyyā”ti cintesum. Tattha ekacce cha satthāre apadisimsu “etehi okkantamatte vūpasameyyā”ti. Ekacce āhaṃsu “Buddho kira loke uppanno, so Bhagavā sabbasattahitāya dhammaṃ deseti mahiddhiko mahānubhāvo, tena okkantamatte sabbabhayāni vūpasameyyun”ti. Tena te attamanā hutvā “kahaṃ pana so Bhagavā etarahi viharati, amhehi pesito na āgaccheyyā”ti āhaṃsu. Athāpare āhaṃsu “Buddhā nāma anukampakā, kissa nāgaccheyyum, so pana Bhagavā etarahi Rājagahe viharati, rājā Bimbisāro taṃ upaṭṭhahati, so āgantuṃ na dadeyyā”ti. “Tena hi rājānaṃ saññāpetvā āneyyāmā”ti dve Licchavirājāno mahatā balakāyena pahūtaṃ paṇṇākāraṃ datvā rañño santikaṃ pesimsu “Bimbisāraṃ saññāpetvā Bhagavantam ānethā”ti. Te gantvā rañño paṇṇākāraṃ datvā taṃ pavattiṃ nivedetvā “mahārāja Bhagavantam amhākaṃ nagaraṃ pesehi”ti āhaṃsu. Rājā na sampaṭicchi, “tumheyeva jānāthā”ti āha. Te Bhagavantam upasaṅkamitvā vanditvā evamāhaṃsu “bhante amhākaṃ nagare tīṇi bhayāni uppannāni, sace Bhagavā āgaccheyya, sotthi no bhaveyyā”ti. Bhagavā āvajjetvā “Vesāliyaṃ Ratanasutte vutte sā rakkhā koṭisatasahassaṃ cakkavālānaṃ¹ pharissati, suttapariyosāne caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo bhavissati”ti adhivāsesi. Atha rājā Bimbisāro Bhagavato adhivāsanaṃ sutvā “Bhagavatā Vesāligamanaṃ adhivāsitaṃ”ti nagare ghosanaṃ kārāpetvā Bhagavantam upasaṅkamitvā āha “kiṃ bhante sampaṭicchatha Vesāligamanānaṃ”ti. Āma mahārājāti. Tena hi bhante tāva āgametha, yāva maggaṃ paṭiyādemīti.

Atha kho rājā Bimbisāro Rājagahassa ca Gaṅgāya ca antarā pañcayojanabhūmiṃ samaṃ katvā yojane yojane vihāraṃ māpetvā Bhagavato gamanakālaṃ paṭivedesi. Bhagavā pañcahi bhikkhusatehi

1. Koṭisatasahassacakkavālā (Sī), koṭisatasahassacakkavālānaṃ (Ka)

parivuto pāyāsi. Rājā pañcayojanaṃ maggaṃ pañcavaṇṇehi pupphehi jāṇumattaṃ okirāpetvā dhajapaṭākapaṇṇaghaṭakadali-ādīni ussāpetvā Bhagavato dve setacchattāni ekamekassa ca bhikkhussa ekamekaṃ ukkhipāpetvā saddhiṃ attano parivārena pupphagandhādīhi pūjaṃ karonto ekekasmim vihare Bhagavantam vāsāpetvā mahādānāni datvā pañcahi divasehi Gaṅgātīraṃ nesi. Tattha sabbālaṅkārehi nāvaṃ alaṅkaronto Vesālikānaṃ sāsanaṃ¹ pesesi “āgato Bhagavā, maggaṃ paṭiyādetvā sabbe Bhagavato paccuggamanaṃ karoṭhā”ti. Te “diguṇaṃ pūjaṃ karissāmā”ti Vesāliya ca Gaṅgāya ca antarā tiyojanabhūmim samaṃ katvā Bhagavato cattāri ekamekassa ca bhikkhussa dve dve setacchattāni sajjetvā pūjaṃ kurumānā Gaṅgātīraṃ āgantvā aṭṭhaṃsu.

Atha Bimbisāro dve nāvāyo saṅghaṭetvā maṇḍapaṃ katvā pupphadāmādīhi alaṅkaritvā tattha sabbaratanamayaṃ Buddhāsaṇaṃ paññāpesi, Bhagavā tattha nisīdi. Pañca satā bhikkhūpi nāvaṃ āruhitvā yathānurūpaṃ nisīdimsu. Rājā Bhagavantam anugacchanto galappamāṇaṃ udakaṃ ogāhetvā “yāva bhante Bhagavā āgacchati, tāvāhaṃ idheva Gaṅgātīre vasissāmī”ti vatvā nivatto. Upari devatā yāva akaniṭṭhabhavanā pūjaṃ akaṃsu. Heṭṭhāgaṅgānivāsino kambalassatarādayo nāgarājāno pūjaṃ akaṃsu. Evaṃ mahatīyā pūjāya Bhagavā yojanamattaṃ addhānaṃ Gaṅgāya gantvā Vesālikānaṃ sīmantaraṃ pavitṭho.

Tato Licchavirājāno Bimbisārena katapūjāya diguṇaṃ karontā galappamāṇe udae Bhagavantam paccuggacchiṃsu. Teneva khaṇena tena muhuttana vijjupabhāvinaddhandhakāravisātakūṭo gaḷagaḷāyanto catūsu disāsu mahāmegho vuṭṭhāsi. Atha Bhagavatā paṭhamapāde Gaṅgātīre nikkhittamatte pokkharavassaṃ vassi. Ye temetukāmā², te eva tementi, atemetukāmā na tementi. Sabbattha jāṇumattaṃ ūrumattaṃ kaṭimattaṃ galappamāṇaṃ udakaṃ vahati, sabbakuṇapāni udakena Gaṅgaṃ pavesitāni, parisuddho bhūmibhāgo ahosi.

Licchavirājāno Bhagavantam antarā yojane yojane vāsāpetvā mahādānāni datvā tihi divasehi diguṇaṃ pūjaṃ karontā Vesālim

1. Lekham (Syā)

2. Temetukāmā (Syā, Ka)

nayimsu. Vesālim sampatte Bhagavati Sakko Devānamindo devasaṅghapurakkhato āgacchi. Mahesakkhānaṃ devatānaṃ sannipātena amanussā yebhuyyena palāyimsu. Bhagavā nagaradvāre thatvā Ānandattheraṃ āmantesi “imaṃ Ānanda Ratanasuttaṃ uggahetvā balikammūpakaraṇāni gahetvā Licchavirājakumārehi saddhiṃ Vesāliyaṃ tipākārantare vicaranto parittaṃ karohi”ti Ratanasuttaṃ abhāsī. Evaṃ “kena panetaṃ suttaṃ vuttaṃ, kadā, kattha, kasmā ca vuttan”ti etesaṃ pañhānaṃ vissajjanā vitthārena Vesālivatthuto pabhuti porāṇehi vaṇṇiyati.

Evaṃ Bhagavato Vesālim anuppattadivaseyeva Vesālinagaradvāre tesaṃ upaddavānaṃ paṭighātathāya vuttamidaṃ Ratanasuttaṃ uggahetvā āyasmā Ānando parittatthāya bhāsamāno Bhagavato pattena udakamādāya sabbanagaraṃ abbhukkiranto anuvicari. **Yaṃ kiñcīti** vuttamatte eva¹ therena ye pubbe apalātā saṅkārakūṭabhittippadesādinissitā amanussā, te catūhi dvārehi palāyimsu, dvārāni anokāsāni ahesuṃ. Tato ekaccedvāresu okāsaṃ alabhamānā pākāraṃ bhinditvā palātā. Amanussesu gatamattesu manussānaṃ gattesu rogo vūpasanto, te nikkhamitvā sabbapupphagandhādīhi therāṃ pūjesuṃ. Mahājano nagaramajjhe santhāgāraṃ sabba-gandhehi limpitvā vitānaṃ katvā sabbālaṅkārehi alaṅkaritvā tattha Buddhāsaṇaṃ pañṇapetvā Bhagavantaṃ ānesi.

Bhagavā santhāgāraṃ pavisitvā pañṇatte āsane nisīdi. Bhikkhusaṅghopi kho rājāno manussā ca patirūpe patirūpe āsane² nisīdimsu. Sakkopi Devānamindo dvīsu devalokesu devaparisāya saddhiṃ upanisīdi aññe ca devā, Ānandattheropi sabbaṃ Vesālim anuvicaranto rakkhaṃ katvā Vesālinagaravāsīhi saddhiṃ āgantvā ekamantaṃ nisīdi. Tattha Bhagavā sabbesaṃ tadeva Ratanasuttaṃ abhāsīti.

Ettāvatā ca yā “**yena vuttaṃ yadā yattha, yasmā cetāṃ imaṃ nayāṃ. Pakāsetvānā**”ti mātikā nikkhattā, sā sabbappakārena vitthāritā hoti.

1. Yeva ca (Sī), yeva pana (Syā)

2. Okāse (Sī, Syā)

Yānīdhātīgāthavaṇṇanā

1. Idāni “etassa karissāmatthavaṇṇanan”ti vuttattā **atthavaṇṇanā** ārabbhate. Apare pana vadanti “ādito pañceva gāthā Bhagavatā vuttā, sesā parittakaraṇasamaye Ānandattherenā”ti. Yathā vā tathā vā hotu, kim no imāya parikkhāya¹, sabbathāpi etassa Ratanasuttassa karissāmatthavaṇṇanam.

Yānīdha bhūtānīti paṭhamagāthā. Tattha **yānī**ti yādisāni appesakkhāni vā mahesakkhāni vā. **Idhā**ti imasmim padese, tasmim khaṇe sannipātaṭṭhānaṃ sandhāyāha. **Bhūtānī**ti kiñcāpi bhūtasaddo “bhūtasimim pācittiyān”ti evamādīsu² vijjamāne. “Bhūtamidanti bhikkhave samanupassathā”ti evamādīsu³ khandhapaṇcake. “Cattāro kho bhikkhu mahābhūtā hetū”ti evamādīsu⁴ catubbidhe pathavīdhātvādirūpe. “Yo ca kālaghaso bhūto”ti evamādīsu⁵ khīṇāsave. “Sabbeva nikkhipissanti, bhūtā loke samussayan”ti evamādīsu⁶ sabbasatte. “Bhūtagāmapātabyatāyā”ti evamādīsu⁷ rukkhādike. “Bhūtaṃ bhūtato sañjānāti”ti evamādīsu⁸ Cātumahārājikānaṃ heṭṭhā sattanikāyaṃ upādāya vattati. Idha pana avisesato amanussesu daṭṭhabbo.

Samāgatānīti sannipatitāni. **Bhummānī**ti bhūmiyaṃ nibbattāni. **Vā**-iti vikappane. Tena yānīdha bhummāni vā bhūtāni samāgatānīti imamekaṃ vikappaṃ katvā puna dutiyavikappaṃ kātuṃ “**yāni va antalikkhe**”ti āha. Antalikkhe vā yāni bhūtāni nibbattāni, tāni sabbāni idha samāgatānīti attho. Ettha ca yāmato yāva akaniṭṭhaṃ, tāva nibbattāni bhūtāni ākāse pātubhūtavimānesu nibbattattā “antalikkhe bhūtānī”ti veditabbāni. Tato heṭṭhā Sineruto pabhuti yāva bhūmiyaṃ rukkhalatādīsu amivatthāni pathaviyañca nibbattāni bhūtāni, tāni sabbāni bhūmiyaṃ bhūmipaṭibaddhesu ca rukkhalatāpabbatādīsu nibbattattā “bhummāni bhūtānī”ti veditabbāni.

1. Aparikkhāya parittāya (Syā), aparikkhatāya parikkhatāya (Ka)

2. Vi 2. 37 piṭṭhe.

3. Ma 1. 326 piṭṭhe.

4. Ma 3. 67 piṭṭhe.

5. Khu 5. 68 piṭṭhe.

6. Dī 2. 129 piṭṭhe.

7. Vi 2. 52 piṭṭhe.

8. Ma 1. 2, 5 piṭṭhesu.

Evam Bhagavā sabbāneva amanussabhūtāni “bhum māni vā yāni va antalikkhe”ti dvīhi padehi vikappetvā puna ekena padena pariggahetvā dassetum “sabbeva bhūtā sumanā bhavantū”ti āha. **Sabbeti** anavasesā. **Evāti** avadhāraṇe, ekampi anapanetvāti adhippāyo. **Bhūtāti** amanussā. **Sumanā bhavantūti** sukhītanā pītisomanassajātā bhavantu. **Athopīti** kiccantarassanniyōjanattham vākyopādāne nipātadvayaṃ. **Sakkacca suṇantu bhāsīti** atthim katvā¹ manasikatvā sabbam cetasā samannāharitvā dibbasampattilokuttarasukhāvaham mama desanam suṇantu.

Evamettha Bhagavā “yānidha bhūtāni samāgatāni”ti aniyamitavacanena bhūtāni pariggahetvā puna “bhum māni vā yāni va antalikkhe”ti dvīdha vikappetvā tato “sabbeva bhūtā”ti puna ekajjham katvā “sumanā bhavantū”ti iminā vacanena āsayasampattiyam niyōjento “sakkacca suṇantu bhāsīti”ti payogasampattiyam, tathā yoniso-manasikārasampattiyam paratoghōsasampattiyāṇca, tathā attasammāpaṇidhi-sappurīsupanissayasampattīsu samādhīpaṇṇāhetusampattīsu ca niyōjento gātham samāpesi².

Tasmā hītigāthāvaṇṇanā

2. **Tasmā hi bhūtāti** dutiyagāthā. Tattha **tasmāti** kāraṇavacanam. **Bhūtāti** āmantanavacanam. **Nisāmethāti** suṇātha. **Sabbeti** anavasesā. Kim vuttam hoti? Yasmā tumhe dibbatthānāni tattha upabhogaparibhogasampadaṇca pahāya dhammassavanattham idha samāgatā, na naṭanaccanādidassanattham³, tasmā hi bhūtā nisāmetha sabbeti. Atha vā “sumanā bhavantu, sakkacca suṇantū”ti vacanena tesam sumanabhāvaṃ sakkaccaṃ sotukamyatāṇca disvā āha “yasmā tumhe sumanabhāvena attasammāpaṇidhiyonisomanasikārāsayasuddhīhi sakkaccaṃ sotukamyatāya sappurīsupanissayaparatoghōsapadaṭṭhānato payogasuddhīhi ca yuttā, tasmā hi bhūtā nisāmetha sabbe”ti. Atha vā

1. Atthikatvā (Sī, Syā)

2. Samādāpesi (Ka)

3. Naṭanāṭakādidassanattham (Syā), naṭakādidassanattham (Ka)

yaṃ purimagāthāya ante “bhāsitaṃ”ti vuttaṃ, taṃ kāraṇabhāvena apadisanto āha “yasmā mama bhāsitaṃ nāma atidullabhaṃ aṭṭhakkhaṇa¹parivajjitassa khaṇassa dullabhattā, anekānisamsaṇca paññākaraṇāguṇena pavattattā, tañcāhaṃ vattukāmo ‘suṇantu bhāsitaṃ’ti avocaṃ, tasmā hi bhūtā nisāmetha sabbe”ti. Idaṃ iminā gāthāpadena vuttaṃ hoti.

Evametaṃ kāraṇaṃ niropento attano bhāsitanisāmane niyojetvā nisāmetabbaṃ vattumāraddho “**mettaṃ karotha mānusiya pajāyā**”ti. Tassattho—yāyaṃ tīhi upaddavehi upaddutā mānusi pajā, tassā mānusiya pajāya mettaṃ mittabhāvaṃ hitajjhāsayaṃ paccupaṭṭhapethāti. Keci pana “mānusikaṃ pajaṇ”ti paṭhanti, taṃ bhummatthāsambhavā na yujjati. Yampi aññe atthaṃ vaṇṇayanti, sopi na yujjati. Adhippāyo panettha—nāhaṃ Buddhoti issariyabalena vadāmi, api tu yaṃ tumhākaṇca imissā ca mānusiya pajāya hitatthaṃ vadāmi “mettaṃ karotha mānusiya pajāyā”ti. Ettha ca—

“Ye sattasaṇḍaṃ pathaviṃ vijetvā,
Rājisayo yajamānānupariyagā.
Assamedhaṃ purisamedhaṃ,
Sammāpāsaṃ vājapeyyaṃ niraggaḷaṃ.
Mettassa cittassa subhāvitassa,
Kalampi te nānubhavanti soḷasim.
Ekampi ce pāṇamaduṭṭhacitto,
Mettāyati kusalo² tena hoti.
Sabbe ca pāṇe manasānukampī,
Pahūtamariyo pakaroti puññaṃ”ti³—

Evamādīnaṃ suttānaṃ ekādasānisamsānaṇca vasena ye mettaṃ karonti, etesaṃ mettā hitāti veditabbā.

“Devatānukampito poso,
Sadā bhadraṇi passatī”ti⁴—

1. Sabbākkhaṇa (Sī, Syā)

2. Kusālī (Sī, Syā)

3. Khu 1. 209; Aṃ 3. 2 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 188; Vi 3. 324 piṭṭhesu.

evamādīnaṃ suttānaṃ vasena yesu kayirati, tesampi hitāti veditabbā.

Evam ubhayesampi hitabhāvaṃ dassento “mettaṃ karotha mānusiya”ti vatvā idāni upakāraṃpi dassento āha “**divā ca ratto ca haranti ye balim, tasmā hi ne rakkhatha appamattā**”ti. Tassattho—ye manussā cittakammakattakammādhipi devatā katvā cetiyarukkhādīni ca upasaṅkamitvā devatā uddissa divā balim karonti, kālapakkhādīsu ca rattiṃ balim karonti, salākabhaddādīni vā datvā ārakkhadevatā upādāya yāva brahmadevatānaṃ pattidānaniyyātanena divā balim karonti, chattāropana-dīpamālāya sabbarattikadhammassavanādīni kārāpetvā pattidānaniyyātanena ca rattiṃ balim karonti, te kathaṃ na rakkhitabbā. Yato evaṃ divā ca ratto ca tumhe uddissa karonti ye balim, **tasmā hi ne rakkhatha**, tasmā balikammakaraṇāpi te manusse rakkhatha gopayatha, ahitaṃ nesaṃ apanetha, hitaṃ upanetha appamattā hutvā taṃ kataññubhāvaṃ hadaye katvā niccamanussarantāti.

Yaṃkiñcītigāthāvaṇṇanā

3. Evaṃ devatāsu manussānaṃ upakārabhāvaṃ dassetvā tesāṃ upaddavavūpasamanatthaṃ Buddhādiguṇappakāsanena ca devamanussānaṃ dhammassavanatthaṃ “**yaṃkiñci vattan**”ti-ādinā nayena saccavacanaṃ payuñjitumāraddho. Tattha **yaṃkiñcī**ti aniyamitavasena anavasesaṃ pariyādiyati yaṃkiñci tattha tattha vohārūpagaṃ. **Vittanti** dhanāṃ. Tañhi vittiṃ janetīti vittaṃ. **Idha vā**ti manussalokaṃ niddisati. **Huraṃ vā**ti tato paraṃ avasesalokaṃ, tena ca ṭhapetvā manusse sabbalokaggahaṇe patte “saggesu vā”ti parato vuttattā ṭhapetvā manusse ca sagge ca avasesānaṃ nāgasupaṇṇādīnaṃ gahaṇaṃ veditabbāṃ.

Evaṃ imehi dvīhi padehi yaṃ manussānaṃ vohārūpagaṃ alaṅkārapari-bhogūpagaṇca jātārūparajataṃ muttāmaṇiveḷuriyapavāḷalohitaṅkamasāragallādikaṃ, yaṅca muttāmaṇivālukatthatāya bhūmiyā ratanamayavimānesu anekayojanasatavittathatesu bhavanesu uppannānaṃ nāgasupaṇṇādīnaṃ vittaṃ, taṃ niddiṭṭhaṃ hoti. **Saggesu vā**ti kāmāvacarārūpāvacaradevalokesu.

Te hi sobhanena kammena ajīyantīti¹ saggā. Suṭṭhu² aggātipi saggā. **Yanti** yaṁ sasāmikaṁ vā asāmikaṁ vā. **Ratananti** ratim̐ nayati vahati janayati vadḍhetīti ratanaṁ. Yaṁkiñci cittikataṁ mahagghaṁ atulaṁ dullabhadassanaṁ anomasattaparibhogañca, tassetam̐ adhivacanaṁ. Yathāha—

“Cittikataṁ mahagghaṁ, atulaṁ dullabhadassanaṁ.
Anomasattaparibhogaṁ, ratanaṁ tena vuccatī”ti.

Pañṭanti uttamaṁ seṭṭhaṁ atappakaṁ. Evaṁ iminā gāthāpadena yaṁ saggesu anekayojanasatappamāṇasabbaratanamayavimānasudhammavejayantappabh utīsu sasāmikaṁ, yañca Buddhuppādavirahena apāyameva paripūrentesu sattesu suñṇavimānappaṭibaddhaṁ asāmikaṁ, yaṁ vā panañṇampi pathavimahāsamuddahimavantādinissitamasāmikaṁ ratanaṁ, taṁ niddiṭṭhaṁ hoti.

Na no samaṁ atthi Tathāgatenāti na-iti paṭisedhe. **No-**iti avadhāraṇe. **Samanti** tulyaṁ. **Atthīti** vijjati. **Tathāgatenāti** Buddhena. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yaṁ etaṁ vittañca ratanañca pakāsitaṁ, ettha ekampi Buddharatanena sadisaṁ ratanaṁ nevatti. Yampi hi taṁ **cittikataṭṭhena ratanaṁ**, seyyathidaṁ? Rañño cakkavattissa cakkaratanaṁ maṇiratanañca, yamhi uppanne mahājano na aññattha cittikāraṁ karoti, na koci pupphagandhādīni gahetvā yakkhaṭṭhānaṁ vā bhūtaṭṭhānaṁ vā gacchati, sabbopi jano cakkaratanamaṇiratanaṁ eva cittikāraṁ karoti pūjeti, taṁ taṁ varam̐ pattheti, patthitapatthitañcassa ekaccaṁ samijjhati, tampi ratanaṁ Buddharatanena samaṁ natthi. Yadi hi cittikataṭṭhena ratanaṁ, Tathāgato va ratanaṁ. Tathāgate hi uppanne ye keci mahesakkhā devamanussā na te aññatra cittikāraṁ karonti, na kañci aññaṁ pūjenti. Tathā hi brahmā Sahampati Sinerumattena ratanaḍāmena Tathāgataṁ pūjesi, yathābalañca aññe devā manussā ca Bimbisāraḥkosalarāja-anāthapiṇḍikādayo. Parinibbutampi Bhagavantaṁ uddissa channavutikoṭidhanaṁ vissajjetvā Asokamahārājā sakalajambudīpe caturāsīti vihārasahassāni paṭiṭṭhāpesi, ko pana vādo aññesaṁ cittikārānaṁ. Apica kassaññassa parinibbutassāpi jātibodhidhammacakkappavattanaḥparinibbānaṭṭhānāni paṭimācetiyaḍīni vā uddissa evaṁ cittikāragarukāro pavattati yathā Bhagavato. Evaṁcittikataṭṭhenāpi Tathāgatasamaṁ ratanaṁ natthi.

1. Irīyanti gammantīti (Sī, Syā)

2. Suṭṭhu vā (Sī, Syā)

Tathā yampi taṃ **mahagghaṭṭhena ratanaṃ**. Seyyathidaṃ? Kāsikaṃ vatthaṃ. Yathāha “jiṇṇampi bhikkhave Kāsikaṃ vatthaṃ vaṇṇavantañceva hoti sukhasamphassaṇca mahagghañcā”¹, tampi Buddharatanena samaṃ natthi. Yadi hi mahagghaṭṭhena ratanaṃ, Tathāgatova ratanaṃ. Tathāgato hi yesaṃ paṃsukampi² paṭiggaṇhāti, tesaṃ taṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ seyyathāpi Asokarañño, idamassa mahagghatāya. Evaṃ mahagghatāvacaṇena cettha dosābhāvasādhakaṃ idhaṃ suttapadaṃ veditabbaṃ—

“Yesaṃ kho pana so paṭiggaṇhāti
cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccaya-bhesajjaparikkhāraṃ, tesaṃ taṃ
mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Idamassa mahagghatāya vadāmi.
Seyyathāpi taṃ bhikkhave kāsikaṃ vatthaṃ mahagghaṃ,
tathūpamaṃ bhikkhave imaṃ puggalaṃ vadāmi”³.

Evaṃ mahagghaṭṭhenapi Tathāgatasamaṃ ratanaṃ natthi.

Tathā yampi taṃ **atulaṭṭhena ratanaṃ**. Seyyathidaṃ? Rañño cakkavattissa **cakkaratanaṃ** uppajjati indanīlamanīmayanābhi sattaratanaṃ mayasahassāraṃ pavālamayanemi rattasuvannaṃ mayasandhi, yassa dasannaṃ dasannaṃ arāṇamupari ekaṃ muṇḍāraṃ⁴ hoti vātaṃ gahetvā saddakaraṇatthaṃ, yena kato saddo sukusalappatāḷitapañcaṅgikatūriyasaddo viya hoti, yassa nābhiyā ubhosu passesu⁵ dve sīhamukhāni honti, abbhantaraṃ sakatacakkasseva susiraṃ. Tassa kattā vā kāretā vā natthi, kammaṇṇapaccayena ututo samuṭṭhāti. Yaṃ rājā dasavidhaṃ cakkavattivattaṃ pūretvā tadahuposathe puṇṇamadvase sīsaṃnhāto uposathiko uparipāsādavaragato silāni sodhento nisinno puṇṇacandaṃ viya sūriyaṃ viya ca utṭhentaṃ passati, yassa dvādasayojanato saddo suyyati, yojanato vaṇṇo dissati, yaṃ mahājanena “dutiyo maññe cando sūriyo vā utṭhito”⁶ ti ativiya kotūhalajātena dissamānaṃ nagarassa upari āgantvā rañño antepurassa pācīnapasse nāti-uccaṃ nātinīcaṃ hutvā mahājanassa gandhapupphādīhi pūjetaṃ yuttaṭṭhāne akkhāhataṃ viya tiṭṭhati.

1. Am 1. 250 piṭṭhe.

2. Paṃsukūlampi (Sī, Syā)

3. Am 1. 250 piṭṭhe.

4. Muddhāraṃ (Sī)

5. Ubhatopasse (Sī, Ka)

Tadeva anubandhamānaṃ **hatthiratanam** uppajjati, sabbaseto rattapādo sattappatiṭṭho iddhimā vehāsaṅgamo uposathakulā vā chaddantakulā vā āgacchati, uposathakulā ca āgacchanto¹ sabbajeṭṭho āgacchati, chaddantakulā sabbakaniṭṭho sikkhitasikkho damathūpeto, so² dvādasayojanaṃ parisam gahetvā sakalajambudīpaṃ anusaṃyāyitvā purepātarāsameva sakaṃ rājadhāniṃ āgacchati.

Tampi anubandhamānaṃ **assaratanam** uppajjati, sabbaseto rattapādo kālasīso muñjakeso valāhakassarājakulā āgacchati. Sesamettha hatthiratanasadisameva.

Tampi anubandhamānaṃ **maṇiratanam** uppajjati, so hoti maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhamso superikammakato āyāmato cakkanābhisadiso, vepullapabbatā āgacchati, so caturaṅgasamannāgatepi andhakāre rañño dhajaggaṃ gato yojanaṃ obhāseti, yassobhāseṇa manussā “divā”ti maññamānā kammante payojenti, antamaso kunthakipillikaṃ upādāya passanti.

Tampi anubandhamānaṃ **itthiratanam** uppajjati, pakati-aggamahesī vā hoti, uttarakuruto vā āgacchati maddarājakulato vā, atidīghatādichadosavivajjitā atikkantā mānusavaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ, yassā rañño sītakāle uṇhāni gattāni honti, uṇhakāle sītāni, satadhā phoṭita³tūlapicuno viya samphasso hoti, kāyato candanagandho vāyati, mukhato uppalagandho, pubbuṭṭhāyinitādi-anekaḡaṇasamannāgatā ca hoti.

Tampi anubandhamānaṃ **gahapatiratanam** uppajjati rañño pakatikammakāro seṭṭhi⁴, yassa cakkaratane uppannamatte dibbaṃ cakkhu⁵ pātubhavati, yena samantato⁶ yojanamatte nidhiṃ passati asāmikampi sasāmikampi, so rājānaṃ upasaṅkamitvā pavāreti “appossukko tvaṃ deva hoti, ahaṃ te dhanena dhanakaraṇīyaṃ karissāmi”ti.

1. Āgacchanto hi (Sī)

2. Yo (Ka)

3. Pothita (Ka)

4. Seṭṭhi (Syā)

5. Cakkhuṃ (Sī, Syā)

6. Yena samannāgato samantato (Syā)

Tampi anubandhamānaṃ **pariṇāyakaratanam** uppajjati rañño pakatijettḥaputto, cakkaratane uppannamatte atirekapaññāveyyattiyena samannāgato hoti, dvādasayojanāya parisāya cetasā cittaṃ parijānitvā niggaḥapaggahasamattho hoti, so rājānaṃ upasaṅkamitvā pavāreti “appossukko tvaṃ deva hoti, ahaṃ te rājānaṃ anusāsissāmi”ti. Yaṃ vā panaññaṃ evarūpaṃ atulaṭṭhena ratanaṃ, yassa na sakkā tulayitvā tīrayitvā aggho kātum “sataṃ vā sahaṃ vā agghaṃ koṭṭim vā”ti. Tattha ekaratanampi Buddharatanena samaṃ natthi. Yadi hi atulaṭṭhena ratanaṃ, Tathāgatova ratanaṃ. Tathāgato hi na sakkā sīlato vā samādhito vā paññādīnaṃ vā aññatarato kenaci tulayitvā tīrayitvā “ettakaguṇo vā iminā samo vā sappaṭibhāgo vā”ti paricchinditum. Evaṃ atulaṭṭhenapi Tathāgatasamaṃ ratanaṃ natthi.

Tathā yampi taṃ **dullabhadassanaṭṭhena ratanaṃ**, seyyathidaṃ¹ dullabhapātubhāvo² rājā cakkavatti, cakkādīni ca tassa ratanāni, tampi Buddharatanena samaṃ natthi. Yadi hi dullabhadassanaṭṭhena ratanaṃ, Tathāgatova ratanaṃ, kuto cakkavatti-ādīnaṃ ratanattaṃ. Tāni hi³ ekasmimyeva kappe anekāni uppajjanti. Yasmā pana asaṅkhyeyyepi kappe Tathāgatasuñño loko hoti, tasmā Tathāgatova kadāci karahaci uppajjanato dullabhadassano. Vuttampi cetaṃ Bhagavatā parinibbānasamaye—

“Devatā Ānanda ujjhāyanti ‘dūrā ca vatamha āgatā Tathāgataṃ dassanāya, kadāci karahaci Tathāgatā loke uppajjanti Arahanto Sammāsambuddhā, ajjeva rattiyaṃ pacchime yāme Tathāgatassa parinibbānaṃ bhavissati, ayaṇca mahesakkho bhikkhu Bhagavato purato ṭhito ovārento, na mayaṃ labhāma pacchime kāle Tathāgataṃ dassanāyā’ti”⁴.

Evaṃ dullabhadassanaṭṭhenāpi Tathāgatasamaṃ ratanaṃ natthi.

Tathā yampi taṃ **anomasattaparibhogatṭhena ratanaṃ**. Seyyathidaṃ? Rañño cakkavattissa cakkaratanādi. Tañhi koṭṭisatasahassadhaṇānampi

1. Seyyathāpi (Sī, Ka)

3. Yāni (Sī, Syā)

2. Dullabhapātubhāvato (Sī)

4. Dī 2. 115 piṭṭhe.

sattabhūmikapāsāḍavaratale vasantānampi
 caṇḍālavenanesādarathakārapukkusāḍīnaṃ nīcakulikānaṃ omakapurisānaṃ
 supinantepi paribhogatthāya na nibbattati. Ubhato sujātassa pana rañño
 khattiyasseva paripūritadasavidhacakkavattivattassa paribhogatthāya
 nibbattanato anomasattaparibhogamyeva hoti, tampi Buddharatanasamaṃ
 natthi. Yadi hi anomasattaparibhogatthena ratanaṃ, Tathāgato va ratanaṃ.
 Tathāgato hi loke omakasattasammatānaṃ anupanissayasampannānaṃ
 viparītadassanānaṃ Pūraṇakassapāḍīnaṃ channaṃ satthārānaṃ aññesaṇca
 evarūpānaṃ supinantepi aparibhogo. Upanissayasampannānaṃ pana
 catuppadāyapi gāthāya pariyosāne arahattamadhigantuṃ samatthānaṃ
 nibbedhikañāṇadassanānaṃ Bāhiyadārucīriyappabbutānaṃ aññesaṇca
 mahākulappasutānaṃ mahāsāvakaṇaṃ paribhogo, te hi taṃ
 dassanānuttariyasavanānuttariyapāricariyānuttariyādīni sādhentā Tathāgataṃ
 paribhuñjanti. Evaṃ anomasattaparibhogatthenāpi Tathāgatasamaṃ ratanaṃ
 natthi.

Yampi taṃ avisesato **ratijananatthena ratanaṃ**. Seyyathidaṃ? Rañño
 cakkavattissa cakkaratanaṃ. Taṃ hi disvāva rājā cakkavatti attamano hoti,
 evampi taṃ rañño ratim janeti. Puna caparaṃ rājā cakkavatti vāmena
 hatthena suvaṇṇabhiṅkāraṃ² gahetvā dakkhiṇena hatthena cakkaratanaṃ
 abbhukkirati “pavattatu bhavaṃ cakkaratanaṃ, abhivijjātu bhavaṃ
 cakkaratanaṃ”ti. Tato cakkaratanaṃ pañcaṅgikaṃ viya tūriyaṃ
 madhurassaraṃ niccharantaṃ ākāseṇa puratthimaṃ disaṃ gacchati,
 anvadeva rājā cakkavatti cakkānubhāvena dvādasayojanavittihīṇāya
 caturaṅginīyā senāya nāti-uccaṃ nātinīcaṃ uccarukkhānaṃ heṭṭhābhāgena,
 nīcarukkhānaṃ uparibhāgena, rukkesu pupphaphalapallavādipaṇṇākāraṃ
 gahetvā āgatānaṃ hatthato paṇṇākāraṃ ca gaṇhanto “ehi kho mahārājā”ti
 evamādinā paramanipaccakāreṇa āgate paṭirājāno “pāṇo na hantabbo”ti-
 ādinā nayena anusāsanto gacchati. Yattha pana rājā bhuñjitukāmo vā
 divāseyyaṃ vā kappetukāmo hoti, tattha cakkaratanaṃ ākāse orohitvā
 udakādisabbakiccakkhame same bhūmibhāge akkhāhataṃ viya tiṭṭhati. Puna
 rañño gamanacitte uppanne purimanayeneva saddaṃ karontaṃ gacchati,
 taṃ³ sutvā dvādasayojanikāpi parisā ākāseṇa

1. Cakkavattisseva (Syā, Ka)

2. Suvaṇṇabhiṅgaram (Syā)

3. Yaṃ (Sī, Syā)

gacchati. Cakkaratanam anupubbena puratthimam samuddam ajjhogāhati, tasmim ajjhogāhante udakam yojanappamāṇam apagantvā bhittikataṁ viya tiṭṭhati. Mahājano yathākāmaṁ satta ratanāni gaṇhāti. Puna rājā suvaṇṇabhiṅkāraṁ gahetvā “ito paṭṭhāya mama rajjan”ti udakena abbhukkiritvā nivattati. Senā purato hoti, cakkaratanam pacchato, rājā majjhe. Cakkaratanena osakkitosakkitaṭṭhānam udakam paripūrati. Eteneva upāyena dakkhiṇapacchimuttarepi samudde gacchati.

Evam catuddisaṁ anusamyāyitvā cakkaratanam tiyojanappamāṇam¹ ākāsaṁ ārohati. Tattha ṭhito rājā cakkaratanānubhāvena vijitavijayo pañcasataparittadīpapaṭimaṇḍitaṁ sattayojanasahassaparimaṇḍalam pubbavideham, tathā aṭṭhayojanasahassaparimaṇḍalam uttarakurum, sattayojanasahassaparimaṇḍalamyeva aparagoyānam, dasayojanasahassaparimaṇḍalam jambudīpañcāti evam catumahādīpadvisahassaparittadīpapaṭimaṇḍitaṁ ekam cakkavālam suphullapuṇḍarīkavanam viya oloketi. Evam olokayato cassa anappakā² rati uppajjati. Evampi taṁ cakkaratanam rañño ratim janeti, tampi Buddharatanasamam natthi. Yadi hi ratijananaṭṭhena ratanam, Tathāgatova ratanam, kim karissati etaṁ cakkaratanam. Tathāgato hi yassā dibbāya ratiyā cakkaratanādīhi sabbehipi janitā cakkavattirati saṅkhampi kalampi kalabhāgampi na upeti, tatopi ratito uttaritarañca paṇītarañca attano ovādappaṭikarānam asaṅkhyeyyānampi devamanussānam paṭhamajjhānaratim, dutiyatatiyacatutthapañcamajjhānaratim, ākāsañcāyatana ratim, viññāṇañcāyatana-ākāsaññāyatana nevasaññānāsaññāyatana ratim, sotāpattimaggaratim, sotāpattiphalaratim, sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggaphalaratiñca janeti. Evam ratijananaṭṭhenāpi Tathāgatasamam ratanam natthi.

Apica ratanam nāmetam duvidham hoti saviññāṇakamaviññāṇakañca. Tattha aviññāṇakam cakkaratanam maṇiratanañca, yaṁ vā panaññampi anindriyabaddhasuvaṇṇarajatādi, saviññāṇakam hatthiratanādipariṇāyakaratanapariyosānam, yaṁ vā panaññampi evarūpaṁ indriyabaddham. Evam duvidhe cettha saviññāṇakaratanam

1. Tiyojanasatappamāṇam (Syā)

2. Anappikā (Si)

aggamakkhāyati. Kasmā? Yasmā aviññāṇakam
suvaṇṇarajatamaṇimuttādiratanam saviññāṇakānam hatthiratanādīnam
alaṅkāratthāya upanīyati.

Saviññāṇakaratanampi duvidham tiracchānagataratanam
manussaratanañca. Tattha manussaratanam aggamakkhāyati. Kasmā? Yasmā
tiracchānagataratanam manussaratanaassa opavayham hoti.
Manussaratananampi duvidham itthiratanam purisaratanañca. Tattha
purisaratanam aggamakkhāyati. Kasmā? Yasmā itthiratanam purisaratanassa
paricārikattam āpajjati. Purisaratanampi duvidham agārikaratanam
anagārikaratanañca. Tattha anagārikaratanam aggamakkhāyati. Kasmā?
Yasmā agārikaratanesu aggo cakkavattipi sīlādiguṇayuttam¹
anagārikaratanam pañcapatitṭhitena vanditvā upaṭṭhahitvā payirupāsivā
dibbamānusikā sampattiyo pāpuṇitvā ante nibbānasampattiṃ pāpuṇāti.

Evam anagārikaratanampi duvidham ariyaputhujjanavasena.
Ariyatarananampi duvidham sekhāsekhavasena. Asekharatanampi duvidham
sukkhavipassakasamathayānikavasena. Samathayānikaratanampi duvidham
sāvakaṇāpāramippattamappattañca. Tattha sāvakaṇāpāramippattam
aggamakkhāyati. Kasmā? Guṇamahantatāya. Sāvakaṇāpāramippattaratatanatopi
Paccekabuddharatanam aggamakkhāyati. Kasmā? Guṇamahantatāya.
Sāriputtamoggallānasadisāpi hi anekasatā sāvakā ekassa Paccekabuddhassa
guṇānam satabhāgampi na upenti². Paccekabuddharatanatopi
Sammāsambuddharatanam aggamakkhāyati. Kasmā? Guṇamahantatāya.
Sakalampi hi jambudīpaṃ pūretvā pallaṅkena pallaṅkam ghaṭentā nisinnā
Paccekabuddhā ekassa Sammāsambuddhassa guṇānam neva saṅkham na
kalam na kalabhāgam upenti. Vuttañhetam Bhagavatā “yāvatā bhikkhave
sattā apadā vā -pa- Tathāgato tesam aggamakkhāyati”ti-ādi³. Evam kenaci
pariyāyena Tathāgatasamam ratanam natthi. Tenāha Bhagavā **“na no samam
atthi Tathāgatenā”**ti.

Evam Bhagavā Buddharatanassa aññehi ratanehi asamattam vatvā idāni
tesam sattānam uppanna-upaddavavūpasamattam neva jātīm na gottam na
kolaputtiyam na vaṇṇapokkharatādiṃ nissāya, apica kho Avīcimupādāya

1. Pañcasīlādiguṇayuttam (Ka)

2. Neva saṅkham na kalam na kalabhāgam upenti (Syā)

3. Am 1. 343; Am 2. 29; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

bhavaggapariyante loka sīlasamādhikkhandhādīhi guṇehi Buddharatanassa asadisabhāvaṃ nissāya saccavacanāṃ payuñjati “**idampi Buddhhe ratanaṃ paṇītaṃ, etena saccena suvatthi hotū**”ti.

Tassattho—idampi idha vā hurāṃ vā saggesu vā yaṃkiñci atthi vittaṃ vā ratanaṃ vā, tena saddhiṃ tehi tehi guṇehi asamattā Buddhhe ratanaṃ paṇītaṃ. Yadi hi etaṃ saccaṃ, atha etena saccena imesaṃ paṇīnaṃ suvatthi hotu, sobhanānaṃ atthitā hotu arogatā nirupaddavatāti. Ettha ca yathā “cakkhu kho Ānanda suññaṃ attena vā attaniyena vā”ti evamādisu¹ attabhāvena vā attaniyabhāvena vāti attho. Itarathā hi cakkhu attā vā attaniyaṃ vāti appaṭisiddhameva siyā. Evaṃ **ratanaṃ paṇītaṃ** ratanattaṃ paṇītaṃ, ratanabhāvo paṇītoṭi ayamatto veditabbo. Itarathā hi Buddho neva ratananti sijjheyya. Na hi yattha ratanaṃ atthi, taṃ ratananti na sijjhati². Yattha pana cittikatādi-atthasaṅkhātāṃ yena vā tena vā vidhinā sambandhagataṃ ratanaṃ atthi, yasmā taṃ ratanattamupādāya ratananti paññāpīyati, tasmā tassa ratanassa atthitāya ratananti sijjhati. Atha vā **idampi Buddhhe ratananti** imināpi pakārena Buddhova ratananti evamatto veditabbo. Vuttamattāya ca Bhagavatā imāya gāthāya rājakulassa sotthi jātā, bhayaṃ vūpasantaṃ. Imissā gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Khayaṃ virāgantigāthāvaṇṇanā

4. Evaṃ Buddhaguṇena saccaṃ vatvā idāni nibbānadhammaguṇena vattumāraddho “**khayaṃ virāgan**”ti. Tattha yasmā nibbānasacchikiriyāya rāgādayo khīṇā honti parikkhīṇā, yasmā vā taṃ tesāṃ anuppādanirodhakkhayamattaṃ, yasmā ca taṃ rāgādivippayuttaṃ sampayogato ca ārammaṇato ca, yasmā vā tamhi sacchikate rāgādayo accantaṃ virattā honti vigatā viddhastā, tasmā khayanti ca virāganti ca vuccati. Yasmā panassa na uppādo paññāyati, na vayo, na ṭhitassa aññathattaṃ, tasmā taṃ na jāyati na jīyati na mīyatīti katvā **amatanti** vuccati. Uttamatthena pana atappakattāṃ ca **paṇītaṃ**. **Yadajjhagāti** yaṃ ajjhagā vindi paṭilabhi, attano ñāṇabalena sacchākāsi.

1. Saṃ 2. 280 piṭṭhe.

2. Ratananti sijjhati (Sī, Syā)

Sakyamunīti Sakyakulappasutattā sakyō, moneyyadhammasamannāgatattā muni, sakyō eva muni Sakyamuni. **Samāhitoti** ariyamaggasamādhinā samāhitacitto. **Na tena dhammena samatthi kiñcīti** tena khayādināmakena Sakyamuninā adhigatena dhammena samañ kiñci dhammajātañ natthi. Tasmā suttantarepi vuttañ “yāvata bhikkhave dhammā sañkhatā vā asañkhatā vā, virāgo tesañ aggamakkhāyatī”ti-ādi¹.

Evañ Bhagavā nibbānadhammassa aññehi dhammehi asamatañ vatvā idāni tesañ sattānañ uppanna-upaddavavūpasamattham khayavirāgāmatapañītatāguṇehi nibbānadhammaratanassa asadisabhāvañ nissāya saccavacanañ payuñjati “**idampi dhamme ratanañ pañītañ, etena saccena suvatthi hotū**”ti. Tassattho purimagāthāya vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavālesu amanussehi paṭiggahitāti.

Yaṁ Buddhasetṭhotigāthāvaṇṇanā

5. Evañ nibbānadhammaguṇena saccam vatvā idāni maggadhammaguṇena vattumāraddho “**yaṁ Buddhasetṭho**”ti. Tattha “bujjhita saccānī”ti-ādinā nayena Buddho, uttamo pasaṁsaniyo cāti setṭho, Buddho ca so setṭho cāti Buddhasetṭho, anubuddhapaccekabuddhasutabuddhakhyesu vā Buddhesu setṭhoti Buddhasetṭho. So Buddhasetṭho yaṁ parivaṇṇayī “atṭhaṅgikova maggānañ, khemañ nibbānapattiya”ti² ca “ariyañ vo bhikkhave sammāsamādhim desissāmi sa-upanisam saparikkhārañ”ti³ ca evamādinā nayena tattha tattha pasaṁsi pakāsaya. **Sucinti** kilesamalasamucchedakaraṇato accantavodānañ. **Samādhimānantarikaññamāhūti** yañca attano pavattisamanantarañ niyameneva phalapadānato “ānantarikasamādhī”ti āhu. Na hi maggasamādhimhi uppanne tassa phaluppattinisedhako⁴ koci antarāyo atthi. Yathāha—

“Ayañca puggalo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno assa, kappassa ca uḍḍayhanavelā assa, neva tāva kappo uḍḍayheyya, yāvāyañ puggalo na sotāpattiphalañ sacchikaroti,

1. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

3. Ma 3. 116 piṭṭhe.

2. Ma 2. 176 piṭṭhe.

4. Phaluppattinibandhako (Ka)

ayaṃ vuccati puggalo ʔhitakappī. Sabbepi maggasamaṅgino puggalā ʔhitakappino”ti¹.

Samādhinā tena samo na vijjatīti tena Buddhaseṭṭhaparivaṇṇitena sucinā ānantarikasamādhinā samo rūpāvacarasamādhi vā arūpāvacarasamādhi vā koci na vijjati. Kasmā? Tesāṃ bhāvitattā tattha tattha brahmaloke upapannassāpi puna nirayādisupi upapattisambhavato, imassa ca arahattasamādhissa bhāvitattā ariyapuggalassa sabbūpapattisamugghātasambhavato. Tasmā suttantarepi vuttaṃ “yāvataḥ bhikkhave dhammā saṅkhatā -pa- ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, tesāṃ aggamakkhāyatī”ti-ādi².

Evam Bhagavā ānantarikasamādhissa aññehi samādhīhi asamataṃ vatvā idāni purimanayeneva maggadhammaratanassa asadisabhāvaṃ nissāya saccavacanaṃ payuṇjati “**idampi dhamme -pa- hotū**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Ye puggalātigāthāvaṇṇanā

6. Evaṃ maggadhammaguṇenāpi saccaṃ vatvā idāni saṃhaguṇenāpi vattumāraddho “**ye puggalā**”ti. Tattha yeti aniyametvā uddeso. **Puggalā**ti sattā. **Aṭṭhā**ti tesāṃ gaṇanaparicchedo. Te hi cattāro ca paṭipannā cattāro ca phale ʔhitāti aṭṭha honti. **Sataṃ pasatthā**ti sappurisehi Buddhapaccekaḥbuddhabuddhasāvaḥkehi aññehi ca devamanussehi pasatthā. Kasmā? Sahajātasīlādiguṇayogā. Tesāñhi campakavakulakusumādīnaṃ saḥajātavaṇṇagandhādayo viya saḥajātā sīlasamādhi-ādayo guṇā, tena te vaṇṇagandhādisampannāni viya pupphāni devamanussānaṃ sataṃ piyā manāpā pasamsanīyā ca honti. Tena vuttaṃ “**ye puggalā aṭṭhasataṃ pasatthā**”ti.

Atha vā yeti aniyametvā uddeso. **Puggalā**ti sattā. **Aṭṭhasata**nti tesāṃ gaṇanaparicchedo. Te hi ekabījī kolaṃkolo sattakkhattuparamoti tayo sotāpannā. Kāmarūpārūpabhavesu

1. Abhi 3. 116 piṭṭhe.

2. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

adhigataphalā tayo sakadāgāmino. Te sabbepi catunnaṃ paṭipadānaṃ vasena catuvīsati. Antarāparinibbāyī upahaccaparinibbāyī asaṅkhāraparinibbāyī asaṅkhāraparinibbāyī uddhamṣoto akaniṭṭhagāmīti avihesu pañca. Tathā atappasudassasudassīsu. Akaniṭṭhesu pana uddhamṣotavajjā cattāroti catuvīsati anāgāmino. Sukkhavipassako samathayānikoti dve arahanto. Cattāro maggaṭṭhāti catupaññāsa. Te sabbepi saddhādhurapaññādhurānaṃ vasena diguṇa hutvā aṭṭhasataṃ honti. Sesaṃ vuttanayameva.

Cattāri etāni yugāni hontīti te sabbepi aṭṭha vā aṭṭhasataṃ vāti vitthāravasena uddiṭṭhapuggalā saṅkhepavasena sotāpattimaggaṭṭho phalaṭṭhoti ekaṃ yugaṃ, evaṃ yāva arahattamaggaṭṭho phalaṭṭhoti ekaṃ yuganti cattāri yugāni honti. **Te dakkhiṇeyyāti** ettha **teti** pubbe aniyamtvā uddiṭṭhānaṃ niyamtvā niddeso. Ye puggalā vitthāravasena aṭṭha vā, aṭṭhasataṃ vā, saṅkhepavasena cattāri yugāni hontīti vuttā, sabbepi te dakkhiṇaṃ arahantīti dakkhiṇeyyā. Dakkhiṇa nāma kammaṇca kammavipākaṇca saddahitvā “esa me idaṃ vejjakammaṃ vā jaṅghapesanikaṃ vā karissatī”ti evamādīni anapekkhitvā diyyamāno deyyadhammo, taṃ arahanti nāma sīlādiguṇayuttā puggalā, ime ca tādisā, tena vuccanti “te dakkhiṇeyyā”ti.

Sugatassa sāvakāti Bhagavā sobhanena gamanena yuttattā, sobhanaṇca ṭhānaṃ gatattā, suṭṭhu ca gatattā, suṭṭhu eva ca gadattā Sugato, tassa Sugatassa. Sabbepi te vacanaṃ suṇantīti sāvakā. Kāmaṇca aññepi suṇanti, na pana sutvā kattabbakiccaṃ karonti, ime pana sutvā kattabbaṃ dhammānudhammapaṭipattiṃ katvā maggaṭṭhāni pattā, tasmā “sāvakā”ti vuccanti. **Etesu dinnāni mahapphalāni**ti etesu Sugatasāvakesu appakānīpi dānāni dinnāni paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhibhāvaṃ¹ upagatattā mahapphalāni honti. Tasmā suttantarepi vuttaṃ—

“Yāvataṃ bhikkhave saṃghā vā gaṇā vā Tathāgatasāvakasasaṃgho, tesāṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā, esa Bhagavato sāvakasaṃgho -pa- aggo vipāko hotī”ti².

1. Dakkhiṇānaṃ visuddhibhāvaṃ (Syā)

2. Am 1. 343; Am 2. 30; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

Evam Bhagavā sabbesampi maggaṭṭhaphalaṭṭhānaṃ vasena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saccavacanaṃ payuñjati “**idampi saṃghe**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavālesu amanussehi paṭiggahitāti.

Ye suppayuttātigāthāvaṇṇanā

7. Evam maggaṭṭhaphalaṭṭhānaṃ vasena saṃghaguṇena saccaṃ vatvā idāni tato ekaccānaṃ phalasamāpattisukhamanubhavantānaṃ khīṇāsavapuggalānaṃyeva guṇena vattumāraddho “**ye suppayuttā**”ti. Tattha **yeti** aniyamituddesavacanaṃ¹. **Suppayuttāti** suṭṭhu payuttā, anekavihitāṃ anesanaṃ pahāya suddhājīvitāṃ nissāya vipassanāya attānaṃ payuñjitumāraddhāti attho. Atha vā **suppayuttāti** suvisuddhakāyavacīpayogasamannāgatā, tena tesāṃ sīlakkhandhaṃ dasseti. **Manasā daḥhenāti** daḥhena manasā, thirasamādhīyuttena cetasāti attho. Tena tesāṃ samādhikkhandhaṃ dasseti. **Nikkāminoti** kāye ca jīvite ca anapekkhā hutvā paññādhurena vīriyena sabbakilesehi katanikkamana², tena tesāṃ vīriyasampannaṃ paññakkhandhaṃ dasseti.

Gotamasāsanamhīti gottato Gotamassa Tathāgatasseva sāsanamhi. Tena ito bahiddhā nānappakāraṃpi amaratapaṃ karontānaṃ suppayogādiguṇābhāvato kilesehi nikkamanābhāvaṃ dasseti. **Teti** pubbe uddiṭṭhānaṃ niddesavacanaṃ. **Pattipattāti** ettha pattaḥbāti patti, pattaḥbā nāma pattuṃ arahā, yaṃ patvā accantayogakkhemino honti, arahattaphalassetāṃ adhivacanaṃ, taṃ pattiṃ pattāti pattipattā. **Amatanti** nibbānaṃ. **Vigayhāti** ārammaṇavasena vigāhitvā. **Laddhāti** labhitvā. **Mudhāti** abyayena kākaṇikamattampi byayaṃ akatvā. **Nibbutinti** paṭippassaddhakilesadarathaṃ phalasamāpattiṃ. **Bhuñjamānāti** anubhavamānā. Kiṃ vuttaṃ hoti? Ye imasmiṃ Gotamasāsanamhi sīlasampannattā suppayuttā, samādhisampannattā manasā daḥhena, paññāsampannattā nikkāmino, te imāya sammāpaṭipadāya amataṃ vigayha mudhā laddhā phalasamāpattisaññitāṃ nibbutiṃ bhuñjamānā pattipattā nāma hontīti.

1. Aniyatuddesavacanaṃ (Ka)

2. Katanikkhamanā (Sī)

Evam Bhagavā phalasamāpattisukhamanubhavantānaṃ
khīṇāsavapuggalānameva vasena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni
tameva guṇaṃ nissāya saccavacanaṃ payuñjati “**idampi saṃghe**”ti.
Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā
koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Yathindakhīlotigāthāvaṇṇanā

8. Evaṃ khīṇāsavapuggalānaṃ guṇena saṃghādhiṭṭhānaṃ saccaṃ vatvā
idāni bahujanapaccakkhena sotāpannasseva guṇena vattumāraddho
“**yathindakhīlo**”ti. Tattha **yathā**ti upamāvacanaṃ. **Indakhīloti**
nagaradvāraṇinivāraṇatthaṃ ummārabbhantare aṭṭha vā dasa vā hatthe
pathaviṃ khaṇitvā ākoṭitassa sārādārumayathambhassetāṃ adhivacanaṃ.
Pathavinti bhūmiṃ. **Sitoti** anto pavisitvā nissito. **Siyāti** bhaveyya. **Catubbhi**
vātehiti catūhi disāhi āgatehi vātehi. **Asampakampiyo**ti kampetum vā
cāletum vā asakkuṇeyyo. **Tathūpamanti** tathāvidham¹. **Sappurisan**ti
uttamapurisaṃ. **Vadāmi**ti bhaṇāmi. **Yo ariyasaccāni avecca passatīti** yo
cattāri ariyasaccāni paññāya ajjhogāhetvā passati. Tattha ariyasaccāni
Kumārapañhe vuttanayeneva veditabbāni.

Ayaṃ panettha **saṅkhepattho**—yathā hi indakhīlo gambhīranematāya
pathavissito catubbhi vātehi asampakampiyo siyā, imampi sappurisaṃ
tathūpamameva vadāmi, yo ariyasaccāni avecca passati. Kasmā? Yasmā
sopi² indakhīlo viya catūhi vātehi sabbatitthiyavādavātehi asampakampiyo
hoti, tamhā dassanā kenaci kampetum vā cāletum vā asakkuṇeyyo. Tasmā
suttantarepi vuttaṃ—

“Seyyathāpi bhikkhave ayokhīlo vā indakhīlo vā gambhīranemo
sunikhāto acalo asampakampī, puratthimāya cepi disāya āgaccheyya
bhusā vātavuṭṭhi, neva naṃ saṅkampeyya na sampakampeyya na
sampacāleyya. Pacchimāya -pa- dakkhiṇāya, uttarāyapi ce -pa- na
sampacāleyya. Taṃ kissa hetu, gambhīrattā bhikkhave

1. Tathāvidhiṃ (Ka)

2. So hi (Ka)

nemassa, sunikhātattā indakhīlassa. Evameva kho bhikkhave ye ca kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘idaṃ dukkhanti -pa- paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānanti, te na aññassa samaṇassa vā brāhmaṇassa vā mukhaṃ olokenti¹ ‘ayaṃ nūna bhavaṃ jānaṃ jānāti, passaṃ passatī’ti. Taṃ kissa hetu, sudiṭṭhattā bhikkhave catunnaṃ ariyasaccānaṃ”ti².

Evam Bhagavā bahujanapaccakkhassa sotāpannasseva vasena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saccavacanāṃ payuñjati **“idampi saṃghe”**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavālesu amanussehi paṭiggahitāti.

Ye ariyasaccānīti gāthāvaṇṇanā

9. Evaṃ avisesato sotāpannassa guṇena saṃghādhiṭṭhānaṃ saccāṃ vatvā idāni ye te tayo sotāpannā ekabījī kolaṃkolo sattakkhattuparamoti. Yathāha—

“Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti -pa- so ekaṃyeva bhavaṃ nibbattitvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ ekabījī. Tathā dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā ukkhassantaṃ karoti, ayaṃ kolaṃkolo. Tathā sattakkhattuṃ devesu ca manussesu ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ sattakkhattuparamo”ti³.

Tesaṃ sabbakaniṭṭhassa sattakkhattuparamassa guṇena vattumāraddho **“ye ariyasaccānī”**ti. Tattha **ye ariyasaccānī**ti etaṃ vuttanayameva. **Vibhāvayantī**ti paññā-obhāsenā saccappaṭicchādakaṃ kilesandhakāraṃ vidhamitvā attano pakāsāni pākaṭāni karonti. **Gambhīrapaññenā**ti appameyyapaññatāya sadevakassa lokassa ñāṇena alabbhaneyyappaṭiṭṭhapaññena, sabbaññunāti vuttaṃ hoti. **Sudesitānī**ti samāsabyāsaśākalyavekalyādīhi tehi tehi nayehi suṭṭhu desitāni. **Kiñcāpi te**

1. Ullokenti (Sī, Ka)

2. Saṃ 3. 388 piṭṭhe.

3. Abhi 3. 119 piṭṭhe.

honti bhusaṃ pamattāti te vibhāvita-ariyasaccā puggalā kiñcāpi devarajjacakkavattirajjādippamādaṭṭhānaṃ āgamma bhusaṃ pamattā honti, tathāpi sotāpattimaggāñāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena ṭhapetvā satta bhava anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyumaṃ nāmañca rūpañca, tesam niruddhattā atthaṅgatattā na aṭṭhamam bhavaṃ ādiyanti, sattamabhava eva pana vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ pāpuṇanti.

Evam Bhagavā sattakkhattuparamavasena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saccavacanaṃ payuṇjati **“idampi saṃghe”**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Sahāvassātigāthāvaṇṇanā

10. Evam sattakkhattuparamassa aṭṭhamam bhavaṃ anādiyanaguṇena saṃghādhiṭṭhānaṃ saccaṃ vatvā idāni tasseva satta bhava ādiyatopi aññehi appahīnabhavādānehi puggalehi visiṭṭhena guṇena vattumāraddho **“sahāvassā”**ti. Tattha **sahāvā**ti saddhimyeva. **Assā**ti “na te bhavaṃ aṭṭhamamādiyanti”ti vuttesu aññatarassa. **Dassanasampadāyā**ti sotāpattimaggasampattiya. sotāpattimaggo hi nibbānaṃ disvā kattabbakiccasampadāya sabbapaṭṭhamam nibbānadassanato “dassanan”ti vuccati, tassa attani pātubhāvo dassanasampadā, tāya dassanasampadāya saha eva. **Tayassu dhammā jahitā bhavantī**ti ettha **assu**-iti padapūraṇamatte nipāto “idaṃ su me Sāriputta mahāvikaṭabhojanasmim hotī”ti-ādīsu¹ viya. Yato sahāvassa dassanasampadāya tayo dhammā jahitā bhavanti pahīnā hontīti ayamettha attho.

Idāni jahitadhammadassanatthamāha **“sakkāyadiṭṭhī vicikicchitañca, sīlabbataṃ vāpi yadatthi kiñcī”**ti. Tattha sati kāye vijjamāne upādānakkhandhapañcakākhye kāye vīsativatthukā diṭṭhi sakkāyadiṭṭhi, satī vā tattha kāye diṭṭhīti sakkāyadiṭṭhi, yathāvuttappakāre kāye vijjamānā diṭṭhīti attho. Satiyeva vā kāye diṭṭhīti sakkāyadiṭṭhi, yathāvuttappakāre kāye

1. Ma 1. 113 piṭṭhe.

vijjamāne rūpādisaṅkhāto attāti evaṃ pavattā diṭṭhīti attho. Tassā ca pahīnattā sabbadiṭṭhigatāni pahīnāneva honti. Sā hi nesaṃ mūlaṃ. Sabbakilesabyādhivūpasamanato paññā “cikicchitan”ti vuccati, taṃ paññācikkicchitaṃ ito vigataṃ, tato vā paññācikkicchitā idaṃ vigatanti vicikkicchitaṃ. “Satthari kaṅkhatī”ti-ādinā¹ nayena vuttāya aṭṭhavatthukāya vimatiyā etaṃ adhivacanaṃ. Tassā pahīnattā sabbānipi vicikkicchitāni pahīnāni honti. Taṃ hi nesaṃ mūlaṃ. “Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhī”ti evamādisu² āgataṃ gosīlakukkurasīlādikaṃ sīlaṃ govatakukkuravatādikaṃca vataṃ sīlabbatanti vuccati, tassa pahīnattā sabbampi naggiyamuṇḍikādi-amaratapaṃ pahīnaṃ hoti. Tañhi tassa mūlaṃ, teneva³ sabbāvasāne vuttaṃ “**yadatthi kiñci**”ti. Dukkhadassanasampadāya cettha sakkāyadiṭṭhi, samudayadassanasampadāya vicikkicchitaṃ, maggadassananibbānadassanasampadāya sīlabbataṃ pahīyatīti viññātabbāni.

Catūhapāyehītigāthāvaṇṇanā

11. Evamassa kilesavaṭṭappahānaṃ dassetvā idāni tasmiṃ kilesavaṭṭe sati yena vipākavaṭṭena bhavitabbaṃ, tappahānā tassāpi pahānaṃ dīpento āha “**catūhapāyehi ca vippamutto**”ti. Tattha cattāro apāyā nāma nirayatiracchānapettivisaya-asurakāyā. Tehi esa satta bhava ādiyantopi vippamuttoti attho.

Evamassa vipākavaṭṭappahānaṃ dassetvā idāni yamassa⁴ vipākavaṭṭassa mūlabhūtaṃ kammavaṭṭaṃ, tassāpi pahānaṃ dassento āha “**chaccābhiṭṭhānāni abhabba kātun**”ti. Tattha **abhiṭṭhānānīti** oḷārikaṭṭhānāni, tāni esa cha abhabbo kātun. Tāni ca “aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo mātaraṃ jīvitaṃ voropeyyā”ti-ādinā⁵ nayena ekakanipāte vuttāni mātughātapitughāta-arahantaghātalohi-tuppādasamṅghabheda-aññasatthāruddhesakammānīti veditabbāni. Tāni hi kiñcāpi diṭṭhisampanno ariyasāvako kunthakipillikampi jīvitaṃ na voropeti,

1. Abhi 1. 208; Abhi 2. 379 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu.

3. Tena (Sī, Syā)

4. Yaṃ imassa (Sī, Syā)

5. Am 1. 28; Ma 3. 110; Abhi 2. 349 piṭṭhesu.

apica kho pana puthujjanabhāvassa vigarahaṇatthaṃ vuttāni. Puthujjano hi adiṭṭhisampannattā evaṃmahāsāvajjāni abhiṭṭhānāni karoti, dassanasampanno pana abhabbo tāni kātunti. Abhabbaggaṇaṇcetttha bhavantarepi akaraṇadassanatthaṃ. Bhavantarepi hi esa attano ariyasāvakabhāvaṃ ajānantopi dhammatāya eva etāni vā cha pakatipāṇātipātādīni vā pañca verāni aññasatthāruddhesena saha cha ṭhānāni na karoti, yāni sandhāya ekacce “cha chābhiṭṭhānāni”tipi paṭhanti. Matamacchaggāhādayo cettha ariyasāvakagāmadārakānaṃ nidassanaṃ.

Evam Bhagavā satta bhave ādiyatopi ariyasāvakassa aññehi appahīnabhavādānehi puggalehi viṣiṭṭhaguṇavasena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saccavacanaṃ payuñjati “**idampi saṃghe**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Kiñcāpi sotigāthāvaṇṇanā

12. Evam satta bhave ādiyatopi aññehi appahīnabhavādānehi puggalehi viṣiṭṭhaguṇena saṃghādhiṭṭhānaṃ saccaṃ vatvā idāni na kevalaṃ dassanasampanno cha abhiṭṭhānāni abhabbo kātum, kintu appamattakampi pāpakammaṃ katvā tassa paṭicchādanāyapi abhabboti pamādavihārinopi dassanasampannassa katappaṭicchādanābhāvaguṇena vattumāraddho “**kiñcāpi so kamma karoti pāpakan**”ti.

Tassattho—so dassanasampanno kiñcāpi satisammosena pamādavihāraṃ āgama yaṃ taṃ Bhagavatā lokavajjaṃ sañciccātikkamanaṃ¹ sandhāya vuttaṃ “yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamanti”ti², taṃ ṭhapetvā aññaṃ kuṭikārasahaseyyādīṃ paṇṇattivajjavītikkamasāṅkhātāṃ Buddhappatikuṭṭhaṃ **kāyena** pāpakammaṃ karoti, padasodhamma-uttarichappañcavācādhammadesanasamphappalāpapharusavacanādīṃ vā **vācāya uda cetasā vā** katthaci lobhadosuppādanaṃ jātārūpādisādiyaṇaṃ cīvarādi-paribhogesu apaccavekkhaṇādīṃ vā pāpakammaṃ karoti. **Abhabbo so**

1. Sañciccānātikkamanaṃ (Sī, Ka)

2. Vi 4. 421; Aṃ 3. 46; Khu 1. 142 piṭṭhesu.

tassa paṭicchadāya na so taṃ “idaṃ akappiyamakaraṇīyan”ti jānitvā muhuttampi paṭicchādeti, taṃkhaṇaṃ eva pana Satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu āvi katvā yathādhammaṃ paṭikaroti, “na puna karissāmi”ti evaṃ saṃvaritabbaṃ vā saṃvarati. Kasmā? Yasmā **abhabbatā diṭṭhapadassa vuttā**, evarūpampi pāpakammaṃ katvā tassa paṭicchadāya diṭṭhanibbānapadassa dassanasampannassa puggalassa abhabbatā vuttāti attho.

Kathaṃ?

“Seyyathāpi bhikkhave daharo kumāro mando uttānaseyyako hatthena vā pādena vā aṅgāraṃ akkamitvā khippameva paṭisaṃharati, evameva kho bhikkhave dhammatā esā diṭṭhisampannassa puggalassa, kiñcāpi tathārūpiṃ āpattiṃ āpajjati, yathārūpāya āpattiyā vuṭṭhānaṃ paññāyati. Atha kho naṃ khippameva Satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu deseti vivarati uttānikaroti, desetvā vivaritvā uttānikatvā āyatim saṃvaraṃ āpajjati”ti¹.

Evaṃ Bhagavā pamādavihārinopi dassanasampannassa katappaṭicchādanābhāvaguṇena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saccavacanaṃ payuñjati “**idampi saṃghe**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Vanappagumbetigāthāvaṇṇanā

13. Evaṃ saṃghapariyāpannānaṃ puggalānaṃ tena tena guṇappakārena saṃghādhiṭṭhānaṃ saccaṃ vatvā idāni yvāyaṃ Bhagavatā ratanattayaguṇaṃ dīpentena idha saṅkhepena aññatra ca vitthārena pariyattidhammo desito, tampi² nissāya puna Buddhādhiṭṭhānaṃ saccaṃ vattumāraddho “**vanappagumbe yathā phussitagge**”ti. Tattha āsannasannivesavavatthitānaṃ rukkhānaṃ samūho vanaṃ, mūlasārapheggutacasākhāpalāsehi pavuddho gumbo pagumbo, vanassa, vane vā pagumbo **vanappagumbo**. Svāyaṃ “vanappagumbe”ti vutto, evampi hi vattum labbhati “atthi

1. Ma 1. 399 piṭṭhe.

2. Tena puna (Syā)

savitakkasavicāre, atthi avitakkavicāramatte, sukhe dukkhe jīve”ti-ādīsu¹ viya. **Yathāti** upamāvacanam². Phussitāni aggāni assāti **phussitaggo**, sabbasākhāpasākhāsu sañjātapupphoti attho. So pubbe vuttanayeneva “phussitagge”ti vutto. **Gimhānamāse paṭhamasmim̐ gimheti** ye cattāro gimhānam̐ māsā, tesam̐ catunnam̐ gimhamāsānam̐ ekasmim̐ mase. Katarasmim̐ mase iti ce? **Paṭhamasmim̐ gimhe**, citramāseti attho. So hi “paṭhamagimho”ti ca “bālavasanto”ti³ ca vuccati. Tato param̐ padatthato pākaṭameva.

Ayam̐ panettha **piṇḍattho**—yathā paṭhamagimhanām̐ake bālavasante nānāvidharukkhagahane vane⁴ supupphitaggasākho⁵ taruṇarukkhagacchapariyāyanāmo pagumbo ativiya sassiriko hoti, evameva⁶ khandhāyatanādīhi satipaṭṭhānasammappadhānādīhi sīlasamādhikkhandhādīhi vā nānappakārehi atthappabhedapupphehi ativiya sassirikattā tathūpamam̐ nibbānagāmimaggaḍḍipānato nibbānagāmim̐ pariyaṭṭidhammavaram̐ neva lābhahetu na sakkārādīhetu, kevalantu mahākaruṇāya abbhussāhitahadayo sattānam̐ paramahitāya adesayīti. **Paramam̐ hitāyāti** ettha ca gāthābandhasukhattham̐ anunāsiko. Ayam̐ panattho—paramahitāya nibbānāya adesayīti.

Evam̐ Bhagavā imam̐ supupphitagggavanappagumbasadisam̐ pariyaṭṭidhammam̐ vatvā idāni tameva nissāya Buddhādhiṭṭhānam̐ saccavacanam̐ payuñjati **“idampi Buddhē”**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva vedītabbo. Kevalam̐ pana idampi yathāvuttapakārapariyaṭṭidhammasaṅkhātānam̐ Buddhē ratanam̐ paṇītanti evam̐ yojetabbam̐. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Varo varaññūtigāthāvaṇṇanā

14. Evam̐ Bhagavā pariyaṭṭidhammena Buddhādhiṭṭhānam̐ saccam̐ vatvā idāni lokuttaradhammena vattumāraddho **“varo varaññū”**ti. Tattha **varoti** paṇītādhimuttikehi icchito? “Aho vata mayampi evarūpā assāmā”ti, varaguṇayogato vā varo uttamo seṭṭhoti attho.

1. Dī 1. 53; Ma 2. 185 piṭṭhesu. 2. Opammavacanam̐ (Sī) 3. Bālavassānoti (Syā)

4. Nānāvidharukkhe gahanavane (Sī, Ka)

5. Suphussitaggasākho (Ka)

6. Evametam̐ (Sī)

7. Icchitabbato (Ka)

varaññūti nibbānaññū. nibbānaṃ hi sabbadhammānaṃ uttamaṭṭhena varaṃ, tañcesa bodhimūle sayamaṃ paṭivijjhitaṃ aññāsi. **Varadoti**

Pañcavaggiyabhaddavaggiyajaṭilādīnaṃ aññesañca devamanussānaṃ nibbedhabhāgiyavāsanābhāgiyavaradhammadāyīti attho. **Varāharoti** varassa maggassa āhaṭṭā¹ varāharoti vuccati. So hi Bhagavā Dīpaṅkarato pabhūti samatimsa pāramiyo pūrento pubbahehi Sammāsambuddhehi anuyātaṃ purāṇamaggavaramāhari, tena “varāharo”ti vuccati.

Apica sabbaññutaññāṇappaṭilābhena varo, nibbānasacchikiriyāya varaññū, sattānaṃ vimuttisukhadānena varado, uttamapaṭipadāharaṇena varāharo, etehi lokuttaraguṇehi adhikassa kassaci guṇassa abhāvato anuttaro.

Aparo nayo—varo upasamādhiṭṭhānaparipūraṇena, varaññū paññādhiṭṭhānaparipūraṇena, varado cāgādhiṭṭhānaparipūraṇena, varāharo saccādhiṭṭhānaparipūraṇena, varaṃ maggasaccamāharīti. Tathā varo puññussayena, varaññū paññussayena, varado Buddhabhāvatthikānaṃ tadupāyasampadānena, varāharo Paccekabuddhabhāvatthikānaṃ tadupāyāharaṇena, anuttaro tattha tattha asadisatāya, attanā vā anācariyako hutvā paresaṃ ācariyabhāvena, dhammavaraṃ adesayi sāvaka bhāvatthikānaṃ tadatthāya svākkhātadiguṇayuttassa dhammavarassa desanato. Sesam vuttanayamevāti.

Evam Bhagavā navavidhena lokuttaradhammena attano guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya Buddhādhiṭṭhānaṃ saccavacanaṃ payuñjati “**idampi Buddhhe**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Kevalaṃ pana yaṃ varaṃ lokuttaradhammaṃ esa aññāsi, yañca adāsi, yañca āhari, yañca desesi, idampi Buddhhe ratanaṃ pañītaṃ evaṃ yojetabbaṃ. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Khīṇantigāthāvaṇṇanā

15. Evam Bhagavā pariyattidhammañca navalokuttaradhammañca nissāya dvīhi gāthāhi Buddhādhiṭṭhānaṃ saccam vatvā idāni ye taṃ pariyattidhammaṃ assosum,

1. Āharattā (Syā)

sutānusārena ca paṭipajjitvā navappakārampi lokuttaradhammaṃ adhigamiṃsu, tesaṃ anupādisesanibbānapattiguṇaṃ nissāya puna saṃghādhiṭṭhānaṃ saccaṃ vattumāraddho “**khīṇaṃ purāṇaṃ**”ti. Tattha **khīṇanti** samucchinnaṃ¹. **Purāṇanti** purāṇaṃ. **Navanti** sampati vattamānaṃ. **Natthi sambhavanti** avijjamānapātubhāvaṃ. **Virattacittāti** vītarāgacittā. **Āyatike bhavasminti** anāgatamaddhānaṃ punabbhave. **Teti** yesaṃ khīṇaṃ purāṇaṃ navaṃ natthi sambhavaṃ, ye ca āyatike bhavasmim virattacittā, te khīṇāsavā bhikkhū. **Khīṇabījāti** ucchinnaṃbījā. **Avirūḷichandāti** virūḷichandavirahitā. **Nibbantīti** vijjhāyanti. **Dhīrāti** dhitisampannā. **Yathāyaṃ padīpoti** ayaṃ padīpo viya.

Kim vuttaṃ hoti? Yaṃ taṃ sattānaṃ uppajjitvā niruddhampi purāṇaṃ atītakālikaṃ kammaṃ taṇhāsinehassa appahīnattā paṭisandhi-āharaṇasamatthatāya² akhīṇaṃyeva hoti, taṃ purāṇaṃ kammaṃ yesaṃ arahattamaggena taṇhāsinehassa sosittattā agginā daḍḍhabījamiva āyatim vipākadānāsamatthatāya khīṇaṃ. Yañca nesaṃ Buddhapūjādivasena idāni pavattamānaṃ kammaṃ navanti vuccati, tañca taṇhāpahāneneva chinnaṃūlapādapapupphamiva āyatim phaladānāsamatthatāya yesaṃ natthi sambhavaṃ, ye ca taṇhāpahāneneva āyatike bhavasmim virattacittā, te khīṇāsavā bhikkhū “kammaṃ khettaṃ viññāṇaṃ bījaṃ”ti³ ettha vuttassa paṭisandhiviññāṇassa kammakkhayeneva khīṇattā khīṇabījā. Yopi pubbe punabbhavasāṅkhātāya virūḷhiyā chando ahosi, tassapi samudayappahāneneva pahīnattā pubbe viya cutikāle asambhavena avirūḷichandā dhitisampannattā dhīrā carimaviññāṇanirodhena yathāyaṃ padīpo nibbuto, evaṃ nibbanti, puna “rūpino vā arūpino vā”ti evamādiṃ paññattipathaṃ accentīti. Tasmim kira samaye nagaradevatānaṃ pūjanatthāya jālitesu⁴ padīpesu eko padīpo vijjhāyi, taṃ dassento āha “yathāyaṃ padīpo”ti.

Evaṃ Bhagavā ye taṃ purimāhi dvīhi gāthāhi vuttaṃ pariyattidhammaṃ assosum, sutānusārena ca paṭipajjitvā navappakārampi lokuttaradhammaṃ adhigamiṃsu, tesaṃ anupādisesanibbānapattiguṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saṃghādhiṭṭhānaṃ saccavacanāṃ payuñjanto desanaṃ samāpesi “**idampi saṃghe**”ti.

1. Khīṇanti parikkhīṇaṃ samucchinnaṃ vā (Syā)

2. Paṭisandhi-ārohaṇasamatthatāya (Ka) 3. Am 1. 224 piṭṭhe. 4. Jalitesu (Syā, Ka)

Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Kevalam pana idampi yathāvuttena pakārena khīṇāsavabhikkhūnaṃ nibbānasaṅkhātāṃ saṃghe ratanaṃ pañīṭanti evaṃ yojetabbaṃ. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Desanāpariyosāne rājakulassa sotthi ahosi, sabbūpaddavā vūpasamimsu, caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi.

Yānīdhātīgāthāttayavaṇṇanā

16. Atha Sakko Devānamindo “Bhagavatā ratanattayaguṇaṃ nissāya saccavacanāṃ payuñjamānena nāgarassa sotthi katā, mayāpi nāgarassa sotthitthaṃ¹ ratanattayaguṇaṃ nissāya kiñci vattabbaṃ”ti cintetvā avasāne gāthāttayaṃ abhāsi “**yānīdha bhūtānī**”ti. Tattha yasmā Buddho yathā lokahitattāya ussukkaṃ āpannehi āgantabbaṃ, tathā āgatato, yathā ca tehi gantabbaṃ, tathā gatato, yathā ca tehi ājānitabbaṃ, tathā ājānato, yathā ca jānitabbaṃ, tathā jānato, yañca tatheva hoti, tassa gadanato ca “Tathāgato”ti vuccati. Yasmā ca so devamanussehi pupphagandhādīnā bahi nibbattena upakārakena, dhammānudhammapaṭipattādīnā ca attani nibbattena ativiya pūjito, tasmā Sakko Devānamindo sabbaṃ devaparisaṃ attanā saddhiṃ sampiṇdetvā āha “**Tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, Buddhaṃ namassāma suvatthi hotū**”ti.

17. Yasmā pana dhamme maggadhammo yathā yuganandhasamavipassanābalena gantabbaṃ kilesapakkaṃ samucchindanta, tathā gatoti Tathāgato. Nibbānadhammopi yathā gato² paññāya paṭividdho sabbadukkappaṭivighātāya sampajjati, Buddhādīhi tathā avagato, tasmā “Tathāgato”tveva vuccati. Yasmā ca saṃghopi yathā attahitāya paṭipannehi gantabbaṃ tena tena maggena, tathā gatoti “Tathāgato”tveva vuccati. Tasmā avasesagāthādvayepi **Tathāgataṃ dhammaṃ namassāma suvatthi hotu, Tathāgataṃ saṃghaṃ namassāma suvatthi hotū**ti vuttaṃ. Sesāṃ vuttanayamevāti.

1. Sotthattthaṃ (Sī, Ka)

2. Yāthāvato (Sī, Ka)

Evam Sakko Devānamindo imam gāthāttayam bhāsivā Bhagavantam padakkhiṇa katvā devapurameva gato saddhim devaparisāya. Bhagavā pana tadeva Ratanasuttam dutiyadivasepi desesi, puna caturāsītiyā pāṇasahassānam dhammābhisamayo ahosi, evam yāva sattamadivasam desesi, divase divase tatheva dhammābhisamayo ahosi. Bhagavā aḍḍhamāsameva Vesāliyam viharitvā rājūnam “gacchāmā”ti paṭivedesi, tato rājāno diguṇena sakkārena puna tīhi divasehi Bhagavantam Gaṅgātīram nayimsu. Gaṅgāya nibbattā nāgarājāno cintesum “manussā Tathāgatassa sakkāram karonti, mayam kiṃ na karissāmā”ti suvaṇṇarajatamaṇimayā nāvāyo māpetvā suvaṇṇarajatamaṇimaye eva pallaṅke pañṇāpetvā pañcavaṇṇapadumasañchannam udakam karitvā “amhākam anuggaham karoṭhā”ti Bhagavantam yācimsu. Bhagavā adhivāsetvā ratananāvamārūḷho, pañca ca bhikkhusatāni pañcasatam nāvāyo abhirūḷhā. Nāgarājāno Bhagavantam saddhim bhikkhusamghena Nāgabhavanam pavesesum. Tatra sudam Bhagavā sabbarattim nāgaparisāya dhammam desesi, dutiyadivase dibbehi khādanīyabhojanīyehi mahādānam akaṃsu, Bhagavā anumoditā Nāgabhavanā nikkhami.

Bhūmatṭhā devā “manussā ca nāgā ca Tathāgatassa sakkāram karonti, mayam kiṃ na karissāmā”ti cintetvā vanappagumbarukkhapabbatādīsū chattātichattāni ukkhipimsu. Eteneva upāyena yāva Akaniṭṭhabrahmabhavanam, tāva mahāsakkāraviseso nibbatti. Bimbisāropi Licchavīhi āgatakāle katasakkārato diguṇamakāsi, pubbe vuttanayeneva pañcahi divasehi Bhagavantam Rājagaham ānesi.

Rājagahamanuppatte Bhagavati pacchābhattam maṇḍalamāḷe sannipatitānam bhikkhūnam ayamantarakathā udapādi “aho Buddhassa Bhagavato ānubhāvo, yam uddissa Gaṅgāya orato ca pārato ca aṭṭhayojano bhūmibhāgo ninnaṅca thalaṅca samam katvā vālukāya okiritvā pupphehi sañchanno, yojanappamaṇam Gaṅgāya udakam nānāvaṇṇehi padumehi sañchannam, yāva Akaniṭṭhabhavanam, tāva chattātichattāni ussitāni”ti. Bhagavā tam pavattim ṇatvā Gandhakuṭito nikkhamitvā taṅkhaṇanurūpena pāṭihāriyena gantvā maṇḍalamāḷe pañṇattavarabuddhāsane nisīdi. Nisajja kho Bhagavā bhikkhū āmantesi “kāya nuttha bhikkhave etarahi kathāya sannisinnā”ti. Bhikkhū

sabbaṃ ārocesuṃ. Bhagavā etadavoca “na bhikkhave ayaṃ pūjāviseso mayhaṃ Buddhānubhāvena nibbatto, na nāgadevabrahmānubhāvena, apica kho pubbe appamattakapariccāgānubhāvena nibbatto”ti. Bhikkhū āhaṃsu “na mayaṃ bhante taṃ appamattakaṃ pariccāgaṃ jānāma, sādhu no Bhagavā tathā kathetu, yathā mayaṃ taṃ jāneyyāma”ti.

Bhagavā āha—bhūtapubbaṃ bhikkhave Takkasilāyaṃ Saṅkho nāma brāhmaṇo ahoṣi, tassa putto Susīmo nāma māṇavo soḷasavassuddesiko vayena, so ekadivasāṃ pitaraṃ upasaṅkamitvā abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi, atha taṃ pitā āha “kiṃ tāta Susīmā”ti. So āha “icchāmahāṃ tāta Bārāṇasīṃ gantvā sippaṃ uggahetun”ti. “Tena hi tāta Susīma asuko nāma brāhmaṇo mama sahāyako, tassa santikaṃ gantvā uggaṇhāhi”ti kahāpaṇasahassaṃ adāsi. So taṃ gahetvā mātāpitara abhivādetvā anupubbena Bārāṇasīṃ gantvā upacārayuttena vidhinā ācariyaṃ upasaṅkamitvā abhivādetvā attānaṃ nivedesi. Ācariyo “mama sahāyakassa putto”ti māṇavaṃ sampaṭicchitvā sabbaṃ pāhuneyyavattamakāsi. So addhānakilamathaṃ vinodetvā taṃ kahāpaṇasahassaṃ ācariyassa pādamūle ṭhapetvā sippaṃ uggahetuṃ okāsaṃ yāci, ācariyo okāsaṃ katvā uggaṇhāpesi.

So lahuṇca gaṇhanto bahuṇca gaṇhanto gahitagahitaṇca suvaṇṇabhājane pakkhittatelaṃ miva avinassamānaṃ dhārento dvādasavassikaṃ sippaṃ katipayamāseneva pariyoṣāpesi. So sajjhāyaṃ karonto ādimajjhaṃ ye va passati, no pariyoṣānaṃ. Atha ācariyaṃ upasaṅkamitvā āha “imassa sippassa ādimajjhameva passāmi, no pariyoṣānaṃ”ti. Ācariyo āha “ahampi tāta evamevā”ti. Atha ko ācariya imassa sippassa pariyoṣānaṃ jānātīti. Isipatane tāta isayo atthi, te jāneyyunti. Te upasaṅkamitvā pucchāmi ācariyāti. Puccha tāta yathāsukhanti. So Isipatanaṃ gantvā Paccekabuddhe upasaṅkamitvā pucchi “api bhante pariyoṣānaṃ jānāthā”ti. Āma āvuso jānāmāti. Taṃ mampi sikkhāpethāti. Tena hāvuso pabbajāhi, na sakkā apabbajitena sikkhāpetunti¹. Sādhu bhante pabbājetha vā maṃ, yaṃ vā icchatha, taṃ katvā

1. Sikkhitunti (Sī, Syā)

pariyosānaṃ jānāpethāti. Te taṃ pabbājetvā kammaṭṭhāne niyojetuṃ asamatthā “evaṃ te nivāsetabbaṃ, evaṃ pārupitabban”ti-ādinā nayena ābhisamācārikaṃ sikkhāpesuṃ. So tattha sikkhanto upanissayasampannattā na cireneva paccekabodhiṃ abhisambujjhi. Sakalabārāṇasiyaṃ “Susīmapaccekabuddho”ti pākaṭo ahosi lābhaggayasaggappatto sampannaparivāro. So appāyukasaṃvattanikassa kammaṃ katattā na cireneva parinibbāyi, tassa Paccekabuddhā ca mahājanakāyo ca sarīrakiccaṃ katvā dhātuyo gahetvā nagaradvāre thūpaṃ patiṭṭhāpesuṃ.

Atha kho Saṅkho brāhmaṇo “putto me ciragato, na cassa pavattiṃ jānāmī”ti puttaṃ daṭṭhukāmo Takkasilāya nikkhamitvā anupubbena Bārāṇasiṃ gantvā mahājanakāyaṃ sannipatitaṃ disvā “addhā bahūsu ekopi me puttassa pavattiṃ jānissatī”ti cintento upasaṅkamitvā pucchi “Susīmo nāma māṇavo idha āgato atthi, api nu tassa pavattiṃ jānāthā”ti. Te “āma brāhmaṇa jānāma, imasmiṃ nagare brāhmaṇassa santike tiṇṇaṃ vedānaṃ pārāgū hutvā Paccekabuddhānaṃ santike pabbajitvā Paccekabuddho hutvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, ayamassa thūpo patiṭṭhāpito”ti āhaṃsu. So bhūmiṃ hatthena paharitvā roditvā ca paridevitvā ca taṃ cetiyaṅgaṇaṃ gantvā tiṇāni uddharitvā uttarasāṭakena vālukaṃ ānetvā Paccekabuddhacetiyaṅgaṇe okiritvā kamaṇḍaluto udakena samantato bhūmiṃ paripphositvā vanapupphēhi pūjaṃ katvā uttarasāṭakena paṭākāṃ āropetvā thūpassa upari attano chattaṃ bandhitvā pakkāmīti.

Evaṃ atītaṃ desetvā jātaṃ paccuppannaṃ anusandhento bhikkhūnaṃ dhammakathaṃ kathesi “siyā kho pana vo bhikkhave evamassa ‘añño nūna tena samayena Saṅkho brāhmaṇo ahosī’ti, na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, ahaṃ tena samayena Saṅkho brāhmaṇo ahosiṃ, mayā Susīmassa Paccekabuddhassa cetiyaṅgaṇe tiṇāni uddhaṭāni, tassa me kammaṃ nissandena aṭṭhayaṇamaggaṃ vigatakhāṇukaṇṭakaṃ katvā samaṃ suddhamakaṃsu. Mayā tattha vālukā okiṇṇā, tassa me nissandena aṭṭhayaṇamagge vālukaṃ okiriṃsu. Mayā tattha vanakusumehi pūjā katā, tassa me nissandena navayojane magge thale ca uduke ca

nānāpupphehi pupphasantharamakaṃsu. Mayā tattha kamaṇḍaludakena bhūmi parippositā, tassa me nissandena Vesāliyaṃ pokkharavassaṃ vassi. Mayā tasmim cetiye paṭākā āropitā, chattañca baddhaṃ, tassa me nissandena yāva akaniṭṭhabhavanā paṭākā ca āropitā, chattātichattāni ca ussitāni. Iti kho bhikkhave ayaṃ mayhaṃ pūjāviseso neva Buddhānubhāvena nibbatto, na nāgadevabrahmānubhāvena, apica kho appamattakapariccāgānubhāvena nibbatto”ti. Dhammakathāpariyosāne imaṃ gāthamabhāsi—

“Mattāsukhapariccāgā, passe ce vipulaṃ sukhaṃ.
Caje mattāsukhaṃ dhīro, sampassaṃ vipulaṃ sukhaṃ”ti¹.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Ratanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tirokuṭṭasuttavaṇṇanā

Nikkhepappayojana

Idāni “**tirokuṭṭesu tiṭṭhanti**”ti-ādina Ratanasuttānantaraṃ nikkhittassa Tirokuṭṭasuttassa atthavaṇṇanākkamo anuppatto, tassa idha nikkhepappayojanaṃ vatvā atthavaṇṇanaṃ karissāma.

Tattha idaṃ hi Tirokuṭṭaṃ iminā anukkamena Bhagavatā avuttampi yāyaṃ ito pubbe nānappakārena kusalakammaṇipatti dassitā, tattha pamādaṃ āpajjamāno nirayatiracchānayaṇiṃhi visiṭṭhatarepi ṭhāne uppajjamāno yasmā evarūpesu petesu uppajjati, tasmā na ettha pamādo karaṇīyoti dassanattaṃ, yehi ca bhūtehi upaddutāya Vesāliyā upaddavavūpasamanattaṃ Ratanasuttaṃ vuttaṃ, tesu ekaccāni evarūpānīti dassanattaṃ vā vuttanti.

Idamassa idha nikkhepappayojanaṃ veditabbaṃ.

1. Khu 1. 55 piṭṭhe.

Anumodanākathā

Yasmā paṇassa atthavaṇṇanā—

Yena yattha yadā yasmā, Tirokuṭṭaṃ pakāsitaṃ.
Pakāsetvāna taṃ sabbaṃ, kayiramānā yathākkamaṃ.
Sukatā hoti tasmāhaṃ, karissāmi tattheva taṃ.

Kena paṇetaṃ pakāsitaṃ, kattha kadā kasmā cāti. Vuccate—Bhagavatā pakāsitaṃ, taṃ kho pana Rājagahe dutiyadivase rañño Māgadhasa anumodanattaṃ. Imassa catthassa vibhāvanattaṃ ayamettha vitthārakathā kathetabbā—

Ito dvānavutikappe Kāsi nāma nagaraṃ ahosi, tattha Jayaseno nāma rājā, tassa Sirimā nāma devī, tassā kucchiyaṃ Phusso nāma bodhisatto nibbattivā anupubbena sammāsambodhiṃ abhisambujjhi. Jayaseno rājā “mama putto abhinikkhamitvā Buddhō jāto, mayhameva Buddhō, mayhaṃ dhammo, mayhaṃ saṃgho”ti mamattaṃ uppādetvā sabbakālaṃ sayameva upaggahati, na aññesaṃ okāsaṃ deti.

Bhagavato kaniṭṭhabhātaro vemātikā tayo bhātaro cintesum “Buddhā nāma sabbalokahitāya uppajjanti, na cekassevatthāya, amhākaṇca pitā aññesaṃ okāsaṃ na deti, kathaṃ nu mayaṃ labheyyāma Bhagavantaṃ upaṭṭhātum”ti. Tesā etadahosi “handa mayaṃ kiñci upāyaṃ karomā”ti. Te paccantaṃ kupitaṃ viya kārāpesum. Tato rājā “paccanto kupito”ti sutvā tayopi putte paccantavūpasamanattaṃ pesesi. Te vūpasametvā āgatā, rājā tuṭṭho varaṃ adāsi “yaṃ icchatha, taṃ gaṇhathā”ti. Te “mayaṃ Bhagavantaṃ upaṭṭhātum icchāmā”ti āhaṃsu. Rājā “etaṃ ṭhapetvā aññaṃ gaṇhathā”ti āha. Te “mayaṃ aññena anattikā”ti āhaṃsu. Tena hi paricchedaṃ katvā gaṇhathāti. Te satta vassāni yācimsu, rājā na adāsi. Evaṃ cha pañca cattāri tīṇi dve ekaṃ, satta māsāni cha pañca cattārīti yāva temāsaṃ yācimsu. Rājā “gaṇhathā”ti adāsi.

Te varaṃ labhitvā paramatuṭṭhā Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā āhaṃsu “icchāma mayaṃ bhante Bhagavantaṃ temāsaṃ upaṭṭhātum, adhivāsetu no

bhante Bhagavā imañ temāsaṃ vassāvāsan”ti. Adhivāsesi Bhagavā tuṇhībhāvena. Tato te attano janapade niyuttakapurisassa lekhaṃ pesesum “imañ temāsaṃ amhehi Bhagavā upaṭṭhātabbo, vihāraṃ ādiṃ katvā sabbaṃ Bhagavato upaṭṭhānasambhāraṃ karoḥi”ti. So taṃ sabbaṃ sampādetvā paṭinivedesi. Te kāsāyavatthanivatthā hutvā aḍḍhateyyehi purisasahashehi veyyāvaccakarehi Bhagavantāṃ sakkaccaṃ upaṭṭhahamānā janapadaṃ netvā vihāraṃ niyyātetvā vasāpesum.

Tesaṃ bhaṇḍāgāriko eko gahapatiputto sapajāpatiko saddho ahosi pasanno, so Buddhappamukhassa saṃghassa dānavattaṃ sakkaccaṃ adāsi. Janapade niyuttakapuriso taṃ gahetvā jānapadehi ekādasamattehi purisasahashehi saddhiṃ sakkaccameva dānaṃ pavattāpesi. Tattha keci jānapadā paṭihatacittā ahesum, te dānassa antarāyaṃ katvā deyyadhamme attanā khādimsu, bhattasālaṇca agginā dahimsu. Pavārite rājaputtā Bhagavato mahantaṃ sakkāraṃ katvā Bhagavantāṃ purakkhatvā pituno sakāsameva agamaṃsu. Tattha gantvā eva Bhagavā parinibbāyi. Rājā ca rājaputtā ca janapade niyuttakapuriso ca bhaṇḍāgāriko ca anupubbena kālaṃ katvā saddhiṃ parisāya sagge uppajjimsu, paṭihatacittajānā nirayesu nibbattimsu. Evaṃ tesaṃ dvinnāṃ gaṇānaṃ saggato saggam nirayato nirayaṃ upapajjantānaṃ dvānavutikappā vītivattā.

Atha imasmim Bhaddakappe Kassapabuddhassa kāle te paṭihatacittajānā petesu uppannā. Tadā manussā attano ñātakānaṃ petānaṃ atthāyadānaṃ datvā uddisanti “idaṃ amhākaṃ ñātīnaṃ hotū”ti. Te sampattiṃ labhanti. Atha imepi petā taṃ disvā Bhagavantāṃ Kassapaṃ upasaṅkamtivā pucchimsu “kiṃ nu kho bhante mayampi evarūpaṃ sampattiṃ labheyyāmā”ti. Bhagavā āha “idāni na labhatha, api ca anāgate Gotamo nāma Buddhō bhavissati, tassa Bhagavato kāle Bimbisāro nāma rājā bhavissati, so tumhākaṃ ito dvānavutikappe ñāti ahosi, so Buddhassa dānaṃ datvā tumhākaṃ uddisissati, tadā labhissathā”ti. Evaṃ vutte kira tesaṃ petānaṃ taṃ vacanaṃ “sve labhissathā”ti vuttaṃ viya ahosi.

Atha ekasmim Buddhantare vītivatte amhākaṃ Bhagavā loke uppajji. Tepi tayo rājaputtā tehi aḍḍhateyyehi purisasahashehi

saddhiṃ devalokā cavitvā Magadharatṭhe brāhmaṇakule uppajjitvā
anupubbena isipabbajjaṃ pabbajitvā Gayāsīse tayo jaṭilā ahesuṃ, janapade
niyuttakapuriso rājā ahosi Bimbisāro, bhaṇḍāgāriko gahapati Visākho nāma
mahāseṭṭhi ahosi, tassa pajāpati Dhammadinnā nāma seṭṭhidhītā ahosi. Evaṃ
sabbāpi avasesā parisā rañño eva parivārā hutvā nibbattā.

Amhākaṃ Bhagavā loka uppajjitvā sattasattāhaṃ atikkamitvā
anupubbena Bārāṇasīṃ āgamma dhammacakkaṃ pavattetvā pañcavaggiye
ādiṃ katvā yāva aḍḍhateyyasahassaparivāre tayo jaṭile vinetvā Rājagahaṃ
agamāsi. Tattha ca tadahupasaṅkamantaṃyeva rājānaṃ Bimbisāraṃ
sotāpattiphale patiṭṭhāpesi ekādasanavutehi Māgadhahehi
brāhmaṇagahapatikehi saddhiṃ. Atha raññā svātanāya bhattena nimantito
Bhagavā adhivāsetvā dutiyadivase Sakkena Devānamindena purato purato
gacchantena—

“Danto dantehi saha purāṇajaṭilehi,
Vippamutto vippamuttehi.
Siṅḡinikkhasavaṇṇo,
Rājagahaṃ pāvīsi Bhagavā”¹—

Evamādihi gāthāhi abhitthaviyamāno Rājagahaṃ pavisitvā rañño nivesane
mahādānaṃ sampaṭicchi. Te petā “idāni rājā amhākaṃ dānaṃ uddisissati,
idāni uddisissati”²ti āsāya parivāretvā aṭṭhaṃsu.

Rājā dānaṃ datvā “kattha nu kho Bhagavā vihareyyā”³ti Bhagavato
vihāratṭhānameva cintesi, na taṃ dānaṃ kassaci uddisi. Petā chinnāsā hutvā
rattiṃ rañño nivesane ativiya bhiṃsanakaṃ vissaramakaṃsu. Rājā
bhayaṃvegasantāsamāpajji, tato pabhātāya rattiyaṃ Bhagavato ārocesi
“evarūpaṃ saddamassosiṃ, kiṃ nu kho me bhante bhavissati”⁴ti. Bhagavā
āha “mā bhāyi mahārāja, na te kiñci pāpakaṃ bhavissati, apica kho te
purāṇañātakā petesu uppannā santi, te ekaṃ Buddhantaṃ tameva
paccāsīsamānā² vicaranti ‘Buddhassa dānaṃ datvā amhākaṃ

1. Vi 3. 48 piṭṭhe.

2. Paccāsīmsamānā (Sī, Syā)

uddisissatī'ti, na tesam tvam tayyo¹ uddisi, te chinnāsā tathārūpaṃ vissaramakamsū'ti.

So āha “idāni pana bhante dinne labheyyun”ti. Āma mahārājāti. Tena hi me bhante adhvāsetu Bhagavā ajjatanāya dānaṃ, tesam uddisissāmīti. Bhagavā adhvāsesi. Rājā nivesanaṃ gantvā mahādānaṃ paṭiyādetvā Bhagavato kālaṃ ārocāpesi. Bhagavā rājantepuraṃ gantvā paññatte āsane nisīdi saddhiṃ bhikkhusaṃghena. Tepi kho petā “api nāma ajja labheyyāmā”ti gantvā tirokuṭṭādīsu aṭṭhaṃsu. Bhagavā tathā akāsi, yathā te sabbeva rañño pākaṭā ahesuṃ. Rājā dakkhiṇodakaṃ dento “idaṃ me ñātīnaṃ hotū”ti uddisi, taṅkhaṇaṇṇeva tesam petānaṃ padumasañchannā pokkharāṇiyo nibbattiṃsu. Te tattha nhatvā ca pivitvā ca paṭippassaddhadarathakilamathapipāsā suvaṇṇavaṇṇā ahesuṃ. Rājā yāgukhajjakabhōjanāni datvā uddisi, taṅkhaṇaṇṇeva tesam dibbayāgukhajjakabhōjanāni nibbattiṃsu. Te tāni paribhuñjitvā piṇḍriyā ahesuṃ. Atha vatthasenāsanāni datvā uddisi, tesam dibbavattha-dibbayānadibbapāsādadibbapaccattharaṇadibbaseyyādi-alāṅkāravidhāyo nibbattiṃsu. Sāpi tesam sampatti yathā sabbāva pākaṭā hoti, tathā Bhagavā adhiṭṭhāsi. Rājā ativiya attamano ahosi. Tato Bhagavā bhuttāvī pavārīto rañño Māgadhassa anumodanattamā **“tirokuṭṭesu tiṭṭhantī”**ti imā gāthā abhāsi.

Ettāvatā ca **“yena yattha yadā yasmā, tirokuṭṭam pakāsitam, pakāsetvāna tam sabban”**ti ayaṃ mātikā saṅkhepato vitthārato ca vibhattā hoti.

Paṭhamagāthāvaṇṇanā

1. Idāni imassa tirokuṭṭassa yathākkamaṃ **atthavaṇṇanam** karissāma. Seyyathidaṃ? Paṭhamagāthāya tāva **tirokuṭṭā**ti kuṭṭānaṃ parabhāgā vuccanti. **Tiṭṭhantī**ti nisajjādippaṭikkhepato ṭhānakappanavacanametam. Tena yathā pākāraparabhāgaṃ pabbataparabhāgaṃ ca gacchantam **“tiropākāram tiropabbatam asajjamāno gacchatī”**ti vadanti, evamidhāpi kuṭṭassa parabhāgesu tiṭṭhante

“Tirokuṭṭesu tiṭṭhanti”ti āha. **Sandhisīṅghāṭakesu cā**ti ettha **sandhiyoti** catukkoṇaracchā vuccanti gharasandhibhittisandhi-ālokasandhiyo cāpi. **Sīṅghāṭakā**ti tikoṇaracchā vuccanti, tadekajjhaṃ katvā purimena saddhiṃ saṃghaṭento “sandhisīṅghāṭakesu cā”ti āha. **Dvārabāhāsu tiṭṭhanti**ti nagaradvāragharadvārānaṃ bāhā nissāya tiṭṭhanti. **Āgantvāna sakam gharanti** ettha sakam gharaṃ nāma pubbañātigharampi attanā sāmikabhāvena ajjhāvutthapubbagharampi, tadubhayampi yasmā te sakagharasaññāya āgacchanti, tasmā “āgantvāna sakam gharan”ti āha.

Dutiyagāthāvaṇṇanā

2. Evaṃ Bhagavā pubbe anajjhāvutthapubbampi pubbañātigharaṃ Bimbisāranivesanaṃ sakagharasaññāya āgantvā tirokuṭṭasandhisīṅghāṭakadvārabāhāsu ṭhite issāmacchariyaphalaṃ anubhavante, appekacce dīghamassukesavikāradhare andhakāramukhe sithilabandhanavilambamānakisapharusakāḷakaṇḍapaccaṅge tattha tattha ṭhitavanadāhadaḍḍhatālarukkhasadise, appekacce jīghacchāpipāsāraṇinimmathanena udarato utthāya mukhato viniccharantāya aggijālāya pariḍayhamānasarīre, appekacce sūcicchiddaṇumattakaṇṭhabilatāya pabbatākārakucchitāya ca laddhampi pānabhojanaṃ yāvadatthaṃ bhuñjitum asamatthatāya khuppiṇāpāparete aññaṃ rasamavindamāne, appekacce aññaṃamāññaṃsa aññesaṃ vā sattānaṃ pabhinnagaṇḍapiḷakamukhā paggharitarudhirapubbalasikādiṃ laddhā amatamiva sāyamāne ativiya duddasikavirūpabhayānakasarīre bahū pete rañño nidassento—

“Tirokuṭṭesu tiṭṭhanti, sandhisīṅghāṭakesu ca.

Dvārabāhāsu tiṭṭhanti, āgantvāna sakam gharan”ti—

Vatvā puna tehi katassa kammaṃsa dāruṇabhāvaṃ dassento “**pahūte annapānamhī**”ti dutiyagāthamāha.

Tattha **pahūte**ti anappake bahumhi, yāvadatthiketi vuttaṃ hoti. Bhakārassa hi hakāro labbhati “pahu santo na bharaṭī”ti-ādīsu¹ viya. Keci pana “bahūte” iti ca “bahūke” iti ca paṭhanti. Pamādapāṭhā

1. Khu 1. 295 piṭṭhe.

ete. Anne ca pānamhi ca **annapānamhi**. Khajje ca bhojje ca **khajjabhojje**, etena asitapītakhāyitasāyitavasena catubbidham āhāram dasseti. **Upaṭṭhite**ti upagamma ṭhite, sajjite paṭiyatte samohiteti vuttam hoti. **Na tesam koci sarati**, **sattānanti** tesam pettivisaye uppannānam sattānam koci mātā vā pitā vā putto vā na sarati. Kim kārāṇā? **Kammaṭṭhaya**, attanā katassa adānadānapaṭisedhanādibhedassa kadariyakammassa paccayā. Tam hi tesam kammaṃ nātīnam saritum na deti.

Tatīyagāthāvaṇṇanā

3. Evaṃ Bhagavā anappakepi annapānādīmhi paccupaṭṭhite “api nāma amhe uddissa kiñci dadeyyun”¹ti nātī paccāsīsantānam vicarataṃ tesam petānam tehi katassa atikaṭukavipākakarassa kammassa paccayena kassaci nātino anussaraṇamattābhāvaṃ dassento—

“Pahūte annapānamhi, khajjabhojje upaṭṭhite.

Na tesam koci sarati, sattānam kammaṭṭhaya”ti—

Vatvā puna rañño pettivisayūpappanne nātike uddissa dinnam dānam pasamsanto “**evaṃ dadanti nātīnam**”ti tatīyagāthamāha.

Tattha **evanti** upamāvacanam, tassa dvidhā sambandho—tesam sattānam kammaṭṭhaya asarantepi kismiñci dadanti nātīnam, ye evaṃ anukampakā hontīti ca, yathā tayā mahārāja dinnam, evaṃ sucim paṇītam kālena kappiyam pānabhojanam dadanti nātīnam, ye honti anukampakāti ca. **Dadantīti** denti uddisanti niyyātenti. **Nātīnanti** mātito ca pitito ca sambandhānam. **Yeti** ye keci puttā vā dhītaro vā bhātaro vā. **Hontīti** bhavanti. **Anukampakāti** atthakāmā hitesino. **Sucinti** vimalam dassaneyyam manoramam dhammikam dhammaladdham. **Paṇītanti** uttaram setṭham. **Kālenāti** nātīpetānam tirokuṭṭādīsu āgantvā ṭhitakālena. **Kappiyanti** anucchavikam patirūpam ariyānam paribhogāraham. **Pānabhojananti** pānañca bhojanañca. Idha pānabhojanamukhena sabbopi deyyadhammo adhippeto.

Catutthagāthāpubbaddhavaṇṇanā

4. Evaṃ Bhagavā raññā Māgadhena petabhūtānaṃ ñātīnaṃ anukampāya dinnam pānabhojanam pasamsanto—

“Evaṃ dadanti ñātīnaṃ, ye honti anukampakā.

Sucim paṇītaṃ kālena, kappiyam pānabhojanam”ti—

Vatvā puna yena pakārena dinnam tesam hoti, tam dassento **“idaṃ vo ñātīnaṃ hotū”**ti catutthagāthāya pubbaddhamāha. Tam tatiyagāthāya pubbaddhena sambandhitabbaṃ—

“Evaṃ dadanti ñātīnaṃ, ye honti anukampakā.

Idaṃ vo ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo”ti.

Tena “idaṃ vo ñātīnaṃ hotūti evaṃ dadanti, no aññathā”ti ettha ākaratthena evamsaddena dātabbākāranidassanam katam hoti.

Tattha **idanti** deyyadhammanidassanam. **Voti** “kacci pana vo Anuruddhā samaggā sammodamānā”ti ca, “yehi vo ariyā”ti ca evamādīsu¹ viya kevalam nipātamattam, na sāmivacanam. **Ñātīnaṃ hotūti** pettivisaye uppannānaṃ ñātakānaṃ hotu. **Sukhitā hontu ñātayoti** te pettivisayūpapannā ñātayo idaṃ paccanubhavantā sukhitā hontūti.

Catutthagāthāparaddhapañcamagāthāpubbaddhavaṇṇanā

4-5. Evaṃ Bhagavā yena pakārena pettivisayūpapannānaṃ ñātīnaṃ dātabbaṃ, tam dassento “idaṃ vo ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo”ti vatvā puna yasmā “idaṃ vo ñātīnaṃ hotū”ti vuttepi na aññena katam kamam aññassa phaladam hoti, kevalantu tathā uddissa diyyamānam² tam vatthu ñātīnaṃ kusalakammasa paccayo hoti. Tasmā yathā tesam tasmimyeva vatthusmim taṅkhaṇe phalanibbattakam kusalakamam hoti, tam dassento **“te ca tatthā”**ti catutthagāthāya pacchimaddham **“pahūte annapānamhī”**ti pañcamagāthāya pubbaddhañca āha.

1. Ma 1. 266; Vi 3. 498 piṭṭhesu.

2. Uddissamānam (Sī, Ka)

Tesaṃ attho—te ñātipetā yattha taṃ dānaṃ dīyati, tattha samantato āgantvā samāgantvā, samodhāya vā ekajjhaṃ hutvāti vuttaṃ hoti, sammā¹ āgatā samāgatā “ime no² ñātayo amhākaṃ atthāya dānaṃ uddisissantī”ti etadatthaṃ sammā āgatā³ hutvāti vuttaṃ hoti. **Pahūte annapānamhī**ti tasmim attano uddissamāne pahūte annapānamhi. **Sakkaccaṃ anumodareti** abhisaddahantā kammaphalaṃ avijahantā cittikāraṃ avikkhittacittā hutvā “idaṃ no dānaṃ hitāya sukhāya hotū”ti modanti anumodanti, pītisomanassajātā hontīti.

Pañcamagāthāparaddhachattagāthāpubbaddhavaṇṇanā

5-6. Evaṃ Bhagavā yathā pettivisayūpapannānaṃ taṅkhaṇe phalanibbattaṃ kusalaṃ kammaṃ hoti, taṃ dassento—

“Te ca tattha samāgantvā, ñātipetā samāgatā.

Pahūte annapānamhi, sakkaccaṃ anumodare”ti—

Vatvā puna ñātake nissāya nibbattakusalakammaphalaṃ paccanubhontānaṃ tesaṃ ñātī ārabba thomaṇākāraṃ dassento “**ciraṃ jīvantū**”ti pañcamagāthāya pacchimaddhaṃ “**amhākaṇca katā pūjā**”ti chattagāthāya pubbaddhaṇca āha.

Tesaṃ attho—**ciraṃ jīvantū**ti cirajīvino dīghāyukā hontu. **No ñātī**ti amhākaṃ ñātakā. **Yesaṃ hetū**ti ye nissāya yesaṃ kāraṇā. **Labhāmaseti** labhāma. Attanā taṅkhaṇaṃ paṭiladdhasampattiṃ apadisantā bhaṇanti. Petānañhi attano anumodanena, dāyakānaṃ uddesena, dakkhiṇeyyasampadāya cāti tīhi aṅgehi dakkhiṇā samijjhati, taṅkhaṇe phalanibbattikā hoti. Tattha dāyakā visesahetu. Tenāhaṃsu “yesaṃ hetu labhāmase”ti. **Amhākaṇca katā pūjāti** “idaṃ vo ñātīnaṃ hotū”ti evaṃ imaṃ dānaṃ uddisantehi amhākaṇca pūjā katā. **Dāyakā ca anipphalāti** yamhi santāne pariccāgamayaṃ kammaṃ kataṃ, tassa tattheva phaladānato dāyakā ca anipphalāti.

1. Samaṃ (Sī)

2. Idaṃ no (Syā)

3. Samāgatā (Sī, Syā)

Etthāha—“kiṃ pana pettivisayūpapannā eva ñātayo labhanti, udāhu aññeṇi labhanti”ti? Vuccate—Bhagavatā evetaṃ byākataṃ Jāṇussoṇiṇā brāhmaṇena puṭṭhena, kimettha amhehi vattabbaṃ atthi. Vuttaṃ hetam—

“Mayamassu bho Gotama brāhmaṇā nāma dānāni dema, saddhāni karoma ‘idaṃ dānaṃ petānaṃ ñātisālohitānaṃ upakappatu, idaṃ dānaṃ petā ñātisālohitā paribhuñjantū’ti, kacci taṃ bho Gotama dānaṃ petānaṃ ñātisālohitānaṃ upakappati, kacci te petā ñātisālohitā taṃ dānaṃ paribhuñjanti. Thāne kho brāhmaṇa upakappati, no aṭṭhāneti.

Katamaṃ pana taṃ bho Gotama thānaṃ, katamaṃ aṭṭhānanti. Idha brāhmaṇa ekacco paṇātipātī hoti -pa- micchādiṭṭhiko hoti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā nirayaṃ upapajjati. Yo nerayikānaṃ sattānaṃ āhāro, tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Idaṃ kho brāhmaṇa aṭṭhānaṃ, yattha thitassa taṃ dānaṃ na upakappati.

Idha pana brāhmaṇa ekacco paṇātipātī hoti -pa- micchādiṭṭhiko hoti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tiracchānayaṇiṃ upapajjati. Yo tiracchānayaṇikānaṃ sattānaṃ āhāro, tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Idampi kho brāhmaṇa aṭṭhānaṃ, yattha thitassa taṃ dānaṃ na upakappati.

Idha pana brāhmaṇa ekacco paṇātipātā paṭivirato hoti -pa- sammādiṭṭhiko hoti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā manussānaṃ saḥabyataṃ upapajjati -pa- devānaṃ saḥabyataṃ upapajjati. Yo devānaṃ āhāro, tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Idampi kho brāhmaṇa aṭṭhānaṃ, yattha thitassa taṃ dānaṃ na upakappati.

Idha pana brāhmaṇa ekacco paṇātipātī hoti -pa- micchādiṭṭhiko hoti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pettivisayaṃ upapajjati. Yo pettivisaṃyikānaṃ sattānaṃ āhāro,

tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Yaṃ vā panassa ito anupaveccanti mittāmaccā vā ñāṭisālohitā vā, tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Idaṃ kho brāhmaṇa ṭhānaṃ, yattha ṭhitassa taṃ dānaṃ upakappatīti.

Sace pana bho Gotama so peto ñāṭisālohito taṃ ṭhānaṃ anupapanno hoti, ko taṃ dānaṃ paribhuñjatīti. Aññepissa brāhmaṇa petā ñāṭisālohitā taṃ ṭhānaṃ upapannā honti, te taṃ dānaṃ paribhuñjatīti.

Sace pana bho Gotama so ceva peto ñāṭisālohito taṃ ṭhānaṃ anupapanno hoti, aññepissa petā ñāṭisālohitā taṃ ṭhānaṃ anupapannā honti, ko taṃ dānaṃ paribhuñjatīti. Aṭṭhānaṃ kho etaṃ brāhmaṇa anavakāso, yaṃ taṃ ṭhānaṃ vivittaṃ assa iminā dīghena addhunā yadidaṃ petehi ñāṭisālohitehi. Api ca brāhmaṇa dāyakopi anipphalo”ti¹.

Chaṭṭhagāthāparaddha sattamagāthāvaṇṇanā

6-7. Evaṃ Bhagavā rañño Māgadhasa pettivisayūpapannānaṃ pubbañātīnaṃ sampattiṃ nissāya thomento “ete te mahārāja ñātī imāya dānasampadāya attamanā evaṃ thomentī”ti dassento—

“Ciraṃ jīvantu no ñātī, yesaṃ hetu labhāmase.

Amhākañca katā pūjā, dāyakā ca anipphalā”ti—

Vatvā puna tesaṃ pettivisayūpapannānaṃ aññassa kasigorakkhādino sampattipaṭilābhakāraṇassa abhāvaṃ ito dinnena yāpanabhāvañca dassento **“na hi tattha kasī atthī”**ti chaṭṭhagāthāya pacchimaddham **“vaṇijjā tādisī”**ti imaṃ sattamagāthañca āha.

Tatrāyaṃ atthavaṇṇanā—na hi mahārāja tattha pettivisaye kasi² atthi, yaṃ nissāya te petā sampattiṃ paṭilabheyyuṃ. **Gorakkhettha na vijjatīti** na kevalaṃ kasi eva, gorakkhāpi ettha pettivisaye na vijjati,

1. Am 3. 478 piṭṭhādīsu.

2. Kasī (Sī)

yam nissāya te sampattim paṭilabheyyum. **Vaṇijjā tādisī natthī**ti vāṇijjāpi tādisī natthi, yā tesam sampattipaṭilābhahetu bhaveyya. **Hirañña kayākkayanti**¹ hirañña kayavikkayampi tattha tādisam natthi, yam tesam sampattipaṭilābhahetu bhaveyya. **Ito dinnena yāpenti, petā kālagatā tahinti** kevalam pana ito ñātihi vā mittamaccehi vā dinnena yāpenti, attabhavam gamenti. **Petāti** pettivisayūpapaṇṇā sattā. **Kālagatāti**² attano maraṇakālena gatā³, “kālakatā”ti vā pāṭho, katakālā katamarāṇāti attho. **Tahinti** tasmim pettivisaye.

Atṭhamanavamagāthādvayaṇṇanā

8-9. Evaṃ “ito dinnena yāpenti, petā kālagatā tahi”ti vatvā idāni upamāhi tamattham pakāsento “**unname udakam vuṭṭhan**”ti idam gāthādvayamāha.

Tassattho—yathā unnate thale ussāde⁴ bhūmibhāge meghehi abhivuṭṭham udakam ninnam pavattati, yo yo bhūmibhāgo ninno oṇato, tam tam pavattati gacchati pāpuṇāti, evameva ito dinnam dānam petānam upakappati nibbattati, pātubhavatīti attho. Ninnamiva hi udakappavattiyā ṭhānam petaloko dānupakappanāya. Yathāha “idam kho brāhmaṇa ṭhānam, yattha ṭhitassa tam dānam upakappati”ti⁵. Yathā ca kandarapadarasākhāpasākhakusobbhamahāsobbhasannipātehi vārivahā mahānājjo pūrā hutvā sāgaram paripūrenti, evampi ito dinnadānam pubbe vuttanayeneva petānam upakappatīti.

Dasamagāthāvaṇṇanā

10. Evaṃ Bhagavā “ito dinnena yāpenti, petā kālagatā tahi”ti imam attham upamāhi pakāsetvā puna yasmā te petā “ito kiñci lacchāmā”ti āsābhibhūtā ñātigharam āgantvāpi “idam nāma no dethā”ti yācitum asamatthā, tasmā tesam imāni anussaraṇavatthūni

1. Kayākkayanti (Sī), kayokayanti (Ka) 2. Kālaṇkatāti (Ka) 3. Katā (Ka)

4. Ussade (Sī)

5. Am 3. 479 piṭṭhe.

anussaranto kulaputto dakkhiṇaṃ dajjāti dassento “**adāsi me**”ti imaṃ gāthamāha.

Tassattho—“idaṃ nāma me dhanam vā dhaññaṃ vā adāsī”ti ca, “idaṃ nāma me kiccaṃ attanā uyyogamāpajjanto akāsī”ti ca, “amu me mātito vā pitito vā sambandhattā ñātī”ti ca, sinehavasena tāṇasamatthatāya “mittā”ti ca, “asuko me saha paṃsukīḷako sakhā”ti ca evaṃ sabbamanussaranto petānaṃ dakkhiṇaṃ dajjā, dānaṃ niyyāteyyāti. Aparo pāṭho “**petānaṃ dakkhiṇā dajjā**”ti. Tassattho—dātabbāti dajjā, kā sā? Petānaṃ dakkhiṇā, teneva “adāsi me”ti-ādinā nayena pubbe katamanussaraṃ anussaratāti vuttaṃ hoti. Karaṇavacanappasaṅge paccattavacanam veditabbaṃ.

Ekādasamagāthāvaṇṇanā

11. Evaṃ Bhagavā petānaṃ dakkhiṇāniyyātane kāraṇabhūtāni anussaraṇavatthūni dassento—

“Adāsi me akāsī me, ñātimittā sakhā ca me.

Petānaṃ dakkhiṇaṃ dajjā, pubbe katamanussaraṃ”ti—

Vatvā puna ye ñātimaraṇena ruṇṇasokādiparā eva hutvā tiṭṭhanti, na tesam atthāya kiñci denti, tesam taṃ ruṇṇasokādi kevalaṃ attaparitāpanameva hoti, na petānaṃ kiñci atthaṃ nipphādetīti dassento “**na hi ruṇṇam vā**”ti imaṃ gāthamāha.

Tattha **ruṇṇanti** rodanā roditattaṃ assupātanaṃ, etena kāyaparissamaṃ dasseti. **Sokoti** socanā socitattaṃ, etena cittaparissamaṃ dasseti. **Yā caññāti** yā ca ruṇṇasokehi aññā. **Paridevanāti** ñātibyanena phuṭṭhassa lālappanā, “kahaṃ ekaputtaka piya manāpā”ti evamādinā nayena guṇasaṃvaṇṇanā, etena vacīparissamaṃ dasseti.

Dvādasamagāthāvaṇṇanā

12. Evaṃ Bhagavā “ruṇṇaṃ vā soko vā yā caññā paridevanā, sabbampi taṃ petānaṃ atthāya na hoti, kevalantu attānaṃ paritāpanamattameva¹, evaṃ tiṭṭhanti ñātayo”ti ruṇṇādīnaṃ niratthakabhāvaṃ dassetvā puna māgadharājena yā dakkhiṇā dinnā, tassā sātthakabhāvaṃ dassento “**ayañca kho dakkhiṇā**”ti imaṃ gāthamāha.

Tassattho—ayañca kho mahārāja dakkhiṇā tayā ajja attano ñātigaṇaṃ uddissa dinnā, sā yasmā saṃgho anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa, tasmā saṃghamhi suppatiṭṭhitā assa petajanassa dīgharattaṃ hitāya upakappati sampajjati phalaṭīti vuttaṃ hoti. **Upakappatīti** ca ṭhānaso upakappati, taṃkhaṇaṃyeva upakappati, na cirena. Yathā hi taṃkhaṇaṃñeva paṭibhantaṃ “ṭhānasovetaṃ Tathāgataṃ paṭibhātī”ti vuccati, evamidhāpi taṃkhaṇaṃyeva upakappantā “ṭhānaso upakappatī”ti vuttā. Yaṃ vā taṃ² “idaṃ kho brāhmaṇa ṭhānaṃ, yattha ṭhitassa taṃ dānaṃ upakappatī”ti³ vuttaṃ, tattha khuppiṇāpāsikavantāsaparadattūpajīvinijjhāmataṇhikādibhedabhinne ṭhāne upakappatīti vuttaṃ yathā kahāpaṇaṃ dento “kahāpaṇaso detī”ti lokevuccati. Imasmiñca atthavikappe **upakappatīti** pātubhavati, nibbattatīti vuttaṃ hoti.

Terasamagāthāvaṇṇanā

13. Evaṃ Bhagavā raññā dinnāya dakkhiṇāya sātthakabhāvaṃ dassento—

“Ayañca kho dakkhiṇā dinnā, saṃghamhi suppatiṭṭhitā.
Dīgharattaṃ hitāyassa, ṭhānaso upakappatī”ti—

Vatvā puna yasmā imaṃ dakkhiṇaṃ dentena ñātīnaṃ ñātīhi kattabbakiccakaraṇavasena ñātīdhammo nidassito, bahujaṇassa pākaṭīkato, nidassanaṃ vā kato, tumhehipi ñātīnaṃ evameva ñātīhi kattabbakiccakaraṇavasena ñātīdhammo paripūretabbo, na niratthakehi ruṇṇādīhi attā paritāpetabboti ca pete dibbasampattiṃ adhigamentena petānaṃ pūjā katā ulārā, Buddhappamukhañca bhikkhusaṃghaṃ annapānādīhi santappentena bhikkhūnaṃ balaṃ anupadinnaṃ, anukampādiguṇaparivārañca cāgacetaṇaṃ nibbattentena anappakaṃ

1. Paritāpentā (Syā)

2. Yaṃ vā pana taṃ (Sī)

3. Am 3. 479 piṭṭhe.

puññaṃ pasutaṃ, tasmā Bhagavā imehi yathābhuccaguṇehi rājānaṃ
sampahaṃsento—

“So ñātidhammo ca ayaṃ nidassito,
Petāna pūjā ca katā ulārā.
Balañca bhikkhūnaṃanuppadinnāṃ,
Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappakan”ti—

Imāya gāthāya desanaṃ pariyosāpeti.

Atha vā “so ñātidhammo ca ayaṃ nidassito”ti iminā gāthāpadena
Bhagavā rājānaṃ dhammiyā kathāya sandasseti. Ñātidhammanidassanameva
hi ettha sandassanaṃ. **Petāna pūjā ca katā ulārā**ti iminā samādapeti. Ulārāti
pasāṃsanameva hi ettha punappunaṃ pūjākaraṇe¹ samādapanāṃ. **Balañca
bhikkhūnaṃanuppadinnā**ti iminā samuttejeti. Balānuppadānameva hi ettha
evaṃ dānaṃ², balānuppadānatāti tassa ussāhavaḍḍhanena samuttejanaṃ.
Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappakanti iminā sampahaṃseti.
Puññappasutakittanameva hi ettha tassa
yathābhuccaguṇasaṃvaṇṇanabhāvena sampahaṃsanajananato
sampaṃsananti veditabbaṃ.

Desanāpariyosāne ca pettivisayūpapatti-ādīnavasaṃvaṇṇanena
saṃviggānaṃ yoniso padahataṃ caturāsītiyā paṇasahassānaṃ
dhammābhisamayo ahoṣi. Dutiyadivasepi Bhagavā devamanussānaṃ
idameva Tirokuṭṭaṃ desesi, evaṃ yāva sattamadivasā tādiso eva
dhammābhisamayo ahoṣi.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Tirokuṭṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nidhikaṇḍasuttavaṇṇanā

Nikkhepakāraṇa

Idāni yadidaṃ Tirokuṭṭānantaraṃ “**nidhiṃ nidheti puriso**”ti-ādīnā
Nidhikaṇḍaṃ nikkhittaṃ, tassa

1. Pūjākaraṇena (Syā, Ka)

2. Evaṃvidhānaṃ (Sī, Ka)

Bhāsitvā Nidhikaṇḍassa, idha nikkhepakāraṇaṃ.
Aṭṭhuppattiṇca dīpetvā, karissāma'tthavaṇṇanaṃ.

Tattha idha nikkhepakāraṇaṃ tāva'ssa evaṃ veditabbaṃ. Idamaṃ hi Nidhikaṇḍaṃ Bhagavatā iminā anukkamena avuttampi yasmā anumodanavasena vuttassa Tirokuṭṭassa mithunabhūtaṃ¹, tasmā idha nikkhittaṃ. Tirokuṭṭena vā puññavirahitānaṃ vipattiṃ dassetvā iminā katapuññānaṃ sampattidassanatthampi idamaṃ idha nikkhittanti veditabbaṃ. Idamassa idha nikkhepakāraṇaṃ.

Suttaṭṭhuppatti

Aṭṭhuppatti paṇa'ssa—Sāvatthiyaṃ kira aññataro kuṭumbiko aḍḍho mahaddhana mahābhogo, so ca saddho hoti pasanno, vigatamalamaccherena cetasa agāraṃ ajjhāvasati. So ekasmiṃ divase Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa dānaṃ deti. Tena ca samayena rājā dhanatthiko hoti, so tassa santike purisaṃ pesesi “gaccha bhaṇe itthannāmaṃ kuṭumbikaṃ ānehi”ti. So gantvā taṃ kuṭumbikaṃ āha, “rājā taṃ gahapati āmantesi”ti. Kuṭumbiko saddhādiguṇasamannāgatena cetasa Buddhappamukhaṃ bhikkhusaṃghaṃ parivisanto āha, “gaccha bho purisa, pacchā āgamiṣāmi, idāni tāvaṃhi nidhiṃ nidhento ṭhito”ti. Atha Bhagavā bhuttāvī pavārito tameva puññasampadaṃ paramatthato nidhīti dassetuṃ tassa kuṭumbikassa anumodanatthaṃ “**nidhiṃ nidheti puriso**”ti imā gāthāyo abhāsi. Ayamassa aṭṭhuppatti.

Evamassa—

Bhāsitvā Nidhikaṇḍassa, idha nikkhepakāraṇaṃ.
Aṭṭhuppattiṇca dīpetvā, karissāma'tthavaṇṇanaṃ.

Paṭhamagāthāvaṇṇanā

1. Tattha **nidhiṃ nidheti puriso**ti nidhīyatīti nidhi, ṭhapīyati rakkhīyati gopīyatīti attho. So catubbidho thāvaro jaṅgamo aṅgasamo anugāmikoti. Tattha **thāvaro** nāma bhūmigataṃ vā vehāsaṭṭhaṃ vā hiraññaṃ

1. Vidhānabhūtaṃ (Sī, Ka)

vā suvaṇṇaṃ vā khettaṃ vā vatthu vā, yaṃ vā paṇ'āññaṃpi evarūpaṃ iriyāpathavirahitaṃ, ayaṃ thāvaro nidhi. **Jaṅgamo** nāma dāsidāsaṃ hatthigavassavaḷavaṃ ajeḷakaṃ kukkuṭasūkaraṃ, yaṃ vā paṇ'āññaṃpi evarūpaṃ iriyāpathapaṭisaṃyuttaṃ, ayaṃ jaṅgamo nidhi. **Aṅgasamo** nāma kammāyatanāṃ sippāyatanāṃ vijjāṭṭhānaṃ bāhusaccaṃ, yaṃ vā paṇ'āññaṃpi evarūpaṃ sikkhitvā gahitaṃ aṅgapaccaṅgamiva attabhāvappaṭibaddhaṃ, ayaṃ aṅgasamo nidhi. **Anugāmiko** nāma dānamayaṃ puññaṃ sīlamayaṃ bhāvanāmayāṃ dhammassavanamayaṃ dhammadesanāmayāṃ, yaṃ vā paṇ'āññaṃpi evarūpaṃ puññaṃ tattha tattha anugantvā viya itṭhaphalamanuppadeti, ayaṃ anugāmiko nidhi. Imasmiṃ pana ṭhāne thāvaro adhippeto.

Nidhetīti ṭhapeti paṭisāmeti gopeti. **Purisoti** manusso. Kāmañca purisopi itthīpi paṇḍakopi nidhiṃnidheti, idha pana purisaśisena desanā katā, atthato pana tesampi idha samodhānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Gambhīre odakantiketi** ogāhetabbaṭṭhena gambhīraṃ, udakassa antikabhāvena odakantikaṃ. Atthi gambhīraṃ na odakantikaṃ jaṅgale bhūmibhāge satikaporiso¹ āvāto viya, atthi odakantikaṃ na gambhīraṃ ninne pallale ekadvividatthiko āvāto viya, atthi gambhīrañceva odakantikañca jaṅgale bhūmibhāge yāva idāni udakaṃ āgamissatīti, tāva khato āvāto viya. Taṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ “gambhīre odakantike”ti. **Atthe kicce samuppanneti** atthā anapetanti atthaṃ, atthāvahaṃ hitāvahanti vuttaṃ hoti. Kātabbanti kiccaṃ, kiñcideva karaṇīyanti vuttaṃ hoti. Uppannaṃ eva samuppannaṃ, kattabbabhāvena upaṭṭhitanti vuttaṃ hoti. Tasmīṃ atthe kicce samuppanne. **Atthāya me bhavissatīti** nidhānappayojananidassanametaṃ. Etadatthaṃ hi so nidheti “atthāvahe kismiñcideva karaṇīye samuppanne atthāya me bhavissati, tassa me kiccassa nipphattiyā bhavissatī”ti. Kiccanipphattiyeva hi tassa kicce samuppanne atthoti veditabbo.

Dutiyagāthāvaṇṇanā

Evāṃ nidhānappayojanaṃ dassento atthādhigamādhippāyaṃ dassetvā idāni anattāpagamādhippāyaṃ dassetumāha—

1. Sādhikaporiso (Syā, Ka)

2. “Rājato vā duruttassa, corato pīlitassa vā.

Ṇassa vā pamokkhāya, dubbhikkhe āpadāsu vā”ti.

Tassattho “atthāya me bhavissatī”ti ca “Ṇassa vā pamokkhāyā”ti ca ettha vutthehi dvīhi bhavissati-pamokkhāya-padehi saddhim yathāsambhavaṃ yojetvā vedītabbo.

Tatthāyaṃ yojanā—na kevalaṃ atthāya me bhavissatīti eva puriso nidhiṃ nidheti, kintu “ayaṃ coro”ti vā “pāradāriko”ti vā “suṅkaghātako”ti vā evamādinā nayena paccatthikehi paccāmittehi duruttassa me sato rājato vā pamokkhāya bhavissati, sandhicchedādīhi dhanaharaṇena vā, “ettakaṃ hiraṇṇasuvaṇṇaṃ dehi”ti jīvaggāhena vā corehi me pīlitassa sato corato vā pamokkhāya bhavissati. Santi me ṇāyikā, te maṃ “ṇaṃ dehi”ti codessanti, tehi me codiyamānassa ṇassa vā pamokkhāya bhavissati. Hoti so samayo, yaṃ dubbhikkhaṃ hoti dussassaṃ dullabhapiṇḍaṃ, tattha na sukaraṃ appadhaṇena yāpetuṃ, tathāvidhe āgate dubbhikkhe vā me bhavissati. Yathārūpā āpadā uppajjanti aggito vā udakato vā appiyadāyādato vā, tathārūpāsu vā uppannāsu āpadāsu me bhavissatīti puriso nidhiṃ nidhetīti.

Evam atthādhigamādhippāyaṃ anattāpagamādhippāyaṃcāti dvīhi gāthāhi duvidhaṃ nidhānappayojanaṃ dassetvā idāni tameva duvidhaṃ payojanaṃ nigamento āha—

“Etadatthāya lokasmiṃ, nidhi nāma nidhīyati”ti.

Tassattho—yvāyaṃ “atthāya me bhavissatī”ti ca “rājato vā duruttassā”ti evamādihi ca atthādhigamo anattāpagamo ca dassito, **etadatthāya** etesaṃ nipphādanatthāya imasmiṃ okāsaloke yo koci hiraṇṇasuvaṇṇādibhedo **nidhi nāma nidhīyati** ṭhapīyati paṭisāmiyati.

Tatīyagāthāvaṇṇanā

Idāni yasmā evaṃ nihitopi so nidhi puññavatāmyeva
adhippetatthasādhako hoti, na aññesaṃ, tasmā tamatthaṃ dīpento āha—

3. “Tāvassunihito santo, gambhīre odakantike.

Na sabbo sabbadā eva, tassa taṃ upakappatī”ti.

Tassattho—so nidhi **tāva sunihito santo**, tāva suṭṭhu nikhaṇitvā ṭhapito samānoti vuttaṃ hoti. Kīva¹ suṭṭhūti? **Gambhīre odakantike**, yāva gambhīre odakantike nihitoti saṅkhaṃ gacchati, tāva suṭṭhūti vuttaṃ hoti. **Na sabbo sabbadā eva, tassa taṃ upakappatī**ti yena purisena nihito, tassa sabbopi sabbakālaṃ na upakappati na sampajjati, yathāvuttakiccakaraṇasamattho na hotīti vuttaṃ hoti. Kintu kocideva kadācideva upakappati, neva vā upakappatīti. Ettha ca **tanti** padapūraṇamatte nipāto daṭṭhabbo “yathā taṃ appamattassa ātāpino”ti evamādīsu² viya. Liṅgabhedāṃ vā katvā “so”ti vattabbe “tan”ti vuttaṃ. Evaṃ hi vuccamāne so attho sukhaṃ bujjhatīti.

Catutthapañcamagāthāvaṇṇanā

Evaṃ “na sabbo sabbadā eva, tassa taṃ upakappatī”ti vatvā idāni yehi
kāraṇehi na upakappati, tāni dassento āha—

4. “Nidhi vā ṭhānā cavati, saññā vāssa vimuyhati.

Nāgā vā apanāmenti, yakkhā vāpi haranti naṃ.

5. Appiyā vāpi dāyādā, uddharanti apassato”ti.

Tassattho—yasmim ṭhāne sunihito hoti nidhi, so vā **nidhi** tamhā **ṭhānā cavati** apeti vigacchati, acetanopi samāno puññakkhayavasena aññaṃ ṭhānaṃ gacchati. **Saññā vā assa vimuyhati**, yasmim ṭhāne nihito nidhi, taṃ na jānāti, assa puññakkhayacoditā **nāgā vā** taṃ nidhiṃ **apanāmenti** aññaṃ ṭhānaṃ gamenti. **Yakkhā vāpi haranti** yenicchakaṃ

1. Kimva (Ka)

2. Ma 2. 13; Ma 3. 133 piṭṭhesu.

ādāya gacchanti. **Apassato** vā assa **appiyā vā dāyādā** bhūmiṃ khaṇitvā taṃ nidhiṃ **uddharanti**. Evamassa etehi ṭhānā cavanādīhi kāraṇehi so nidhi na upakappatīti.

Evam ṭhānā cavanādīni lokasammatāni anupakappanakāraṇāni vatvā idāni yaṃ taṃ etesampi kāraṇaṇaṃ mūlabhūtaṃ ekaññeva puññakkhayasaññitaṃ kāraṇaṃ, taṃ dassento āha—

“Yadā puññakkhayo hoti, sabbametaṃ vinassatī”ti.

Tassattho—yasmīṃ samaye bhogasampattinipphādakassa puññassa khayō hoti, bhogapārijuññasamvattanikamapuññamokāsaṃ katvā ṭhitaṃ hoti, atha yaṃ nidhiṃ nidhenta nīhitaṃ hiraññasuvaṇṇādiddhanajātaṃ, sabbametaṃ vinassatīti.

Chatṭhagāthāvaṇṇanā

Evam Bhagavā tena tena adhippāyena nīhitampi yathādhippāyaṃ anupakappantaṃ nānappakārehi nassanadhammaṃ lokasammatāṃ nidhiṃ vatvā idāni yaṃ puññasampadaṃ paramatthato nidhīti dassetuṃ tassa kuṭumbikassa anumodanattāmaṃ Nidhikaṇḍamāraddhaṃ, taṃ dassento āha—

6. “Yassa dānena sīlena, saṃyamena damena ca.

Nidhī sunihito hoti, itthiyā purisassa vā”ti.

Tattha **dānanti** “dānañca dhammacariyā cā”ti ettha vuttanayen’eva gahetabbaṃ. **Sīlanti** kāyikavācasiko avītikkamo.

Pañcaṅgadasaṅga¹pātimokkhasaṃvarādi vā sabbampi sīlaṃ idha sīlanti adhippetāṃ. **Saṃyamoti** saṃyamaṇaṃ saṃyamo, cetaso

nānārammaṇagatinivāraṇanti vuttaṃ hoti, samādhiss’etaṃ adhivacanaṃ.

Yena saṃyamena samannāgato “hatthasaṃyato pādasāmyato vācāsaṃyato saṃyatuttamo”ti ettha saṃyatuttamoti vutto. Apare āhu, “saṃyamaṇaṃ saṃyamo, saṃvaraṇanti vuttaṃ hoti, indriyasaṃvarassetāṃ adhivacanaṃ”ti.

Damoti damaṇaṃ, kilesūpasamaṇanti vuttaṃ hoti, paññāy’etaṃ adhivacanaṃ. Paññā hi katthaci

1. Pañcaṅga-aṭṭhaṅga (Sī), pañcaṅga-aṭṭhaṅgadasaṅga (Syā)

paññā tv’eva vuccati “sussūsā labhate paññan”ti-evamādīsu¹. Katthaci dhammoti “saccaṃ dhammo dhiti cāgo”ti evamādīsu¹. Katthaci damoti “yadi saccā damā cāgā, khantiyā bhiyyo na vijjatī”ti-ādīsu¹.

Evam dānādīni ñatvā idāni evam imissā gāthāya sampiṇḍetvā attho veditabbo—yassa itthiyā vā purisassa vā dānena sīlena saṃyamena damena cāti imehi catūhi dhammehi yathā hiraññena suvaṇṇena muttāya maṇinā vā dhanamayo nidhi tesarū suvaṇṇādīnaṃ ekattha pakkhipanena nidhīyati, evaṃ puññamayo nidhi tesarū dānādīnaṃ ekacittasantāne cetiyādīhi vā vatthumhi suṭṭhu karaṇena sunihito hotīti.

Sattamagāthāvaṇṇanā

Evam Bhagavā “yassa dānena”ti imāya gāthāya puññasampadāya paramatthato nidhibhāvaṃ dassetvā idāni yattha nihito so nidhi sunihito hoti, taṃ vatthum dassento āha—

7. “Cetiyamhi ca saṃghe vā, puggale atithīsu vā.

Mātari pitari cāpi, atho jeṭṭhamhi bhātari”ti.

Tattha cayitabbanti **cetiyam**, pūjetabbanti vuttaṃ hoti, citattā vā cetiyam. Taṃ panetaṃ cetiyam tividham hoti paribhogacetiyam uddissakacetiyam dhātukacetiyanti. Tattha Bodhirukkho paribhogacetiyam, Buddhapaṭimā uddissakacetiyam, dhātugabbhathūpā sadhātukā dhātukacetiyam. **Saṃgho**ti Buddhappamukhādīsu yo koci. **Puggalo**ti gahaṭṭhapabbajitesu yo koci. Natthi assa tithi, yamhi vā tamhi divase āgacchatīti **atithi**. Taṅkhaṇe āgatapāhunakassetam adhivacanam. Sesaṃ vuttanayameva.

Evam cetiyādīni ñatvā idāni evam imissā gāthāya sampiṇḍetvā attho veditabbo—yo so nidhi “sunihito hoti”ti vutto, so imesu vatthūsu sunihito hoti. Kasmā? Dīgharattam iṭṭhaphalānuppadānasamatthatāya. Tathā hi appakampi cetiyamhi datvā dīgharattam iṭṭhaphalalābhino honti. Yathāha—

1. Saṃ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.

“Ekapuppham yajitvāna, asītikappakoṭiyo.
Duggatiṃ nābhijānāmi, pupphadānassidaṃ phalan”ti ca.
“Mattāsukhapariccāgā, passe ce vipulaṃ sukhan”ti ca¹.

Evam Dakkhiṇāvisuddhivelāmasuttādīsu² vuttanayena
saṃghādivatthūsupi dānaphalavibhāgo veditabbo. Yathā ca cetiyādīsu
dānassa pavatti phalavibhūti ca dassitā, evaṃ yathāyogaṃ sabbattha taṃ
taṃ ārabhitvā cārittavārittavasena sīlassa, Buddhānussativasena
saṃyamassa, tabbatthukavipassanāmanasikārapaccavekkhaṇavasena
damassa ca pavatti tassa tassa phalavibhūti ca veditabbā.

Aṭṭhamagāthāvaṇṇanā

Evam Bhagavā dānādīhi nidhīyamānassa puññamayanidhino
cetiyaḍibhedam vatthum dassetvā idāni etesu vatthūsu sunihitassa tassa
nidhino gambhīre odakantike nihitanidhito visesaṃ dassento āha—

8. “Eso nidhi sunihito, ajeyyo anugāmiko.

Pahāya gamanīyesu, etaṃ ādāya gacchatī”ti.

Tattha pubbapadena taṃ dānādīhi sunihitanidhiṃ niddisati “**eso nidhi sunihito**”ti. **Ajeyyoti** parehi jetvā gahetuṃ na sakkā, acceyyoti³ pāṭho, tassa accitabbo accanāraho⁴ hitasukhatthikena upacitabboti attho. Etasmim ca pāṭhe eso nidhi acceyyoti sambandhitvā puna “kasmā”ti anuyogaṃ dassetvā “yasmā sunihito anugāmiko”ti sambandhitabbari. Itarathā hi sunihitassa acceyyattaṃ vuttaṃ bhavēyya, na ca sunihito accanīyo. Accito eva hi soti. Anugacchatīti **anugāmiko**, paralokaṃ gacchantampi tattha tattha phaladānena na vijahatīti attho.

Pahāya gamanīyesu, etaṃ ādāya gacchatīti maraṇakāle paccupaṭṭhite sabbabhogesu pahāya gamanīyesu etaṃ nidhiṃ ādāya paralokaṃ gacchatīti ayaṃ kira etassa attho. So pana na yujjati. Kasmā?

1. Khu 1. 55 Dhammapade.

2. Am 3. 195 piṭṭhe.

3. Ajjeyyoti (Sī), ajayyoti (Syā)

4. Ajjitabbo ajjanāraho (Sī), ajitabbo ajināraho (Syā)

bhogānaṃ agamanīyato. Pahātabbā eva hi te te bhogā, na gamanīyā, gamanīyā pana te te gativisesā. Yato yadi esa attho siyā, pahāya bhoge gamanīyesu gativisesesu iti vadeyya. Tasmā evamettha attho veditabbo— “nidhi vā ṭhānā cavatī”ti evamādinā pakārena pahāya maccaṃ bhogesu gacchantesu etaṃ ādāya gacchatīti. Eso hi anugāmikattā taṃ nappajahatīti.

Tattha siyā “gamanīyesūti ettha gantabbesūti attho, na gacchantesū”ti. Taṃ na ekaṃsato gahetabbaṃ. Yathā hi “ariyā niyyānikā”ti¹ ettha niyyantāti attho, na niyyātabbāti, evamidhāpi gacchantesūti attho, na gantabbesūti.

Atha vā yasmā esa maraṇakāle kassaci dātukāmo bhoge āmasitumpi na labhati, tasmā tena te bhogā pubbaṃ kāyena pahātabbā, pacchā vihatāsena cetasā gantabbā, atikkamitabbāti vuttaṃ hoti. Tasmā pubbaṃ kāyena pahāya pacchā cetasā gamanīyesu bhogesūti evamettha attho daṭṭhabbo. Purimasmiṃ atthe niddhāraṇe bhummaṇaṃ, pahāya gamanīyesu bhogesu ekamevetam puñṇanidhivibhavaṃ² tato nīharitvā ādāya gacchatīti. Pacchime atthe bhāvenabhāvalakkhaṇe bhummaṇaṃ. Bhogānaṃ hi gamanīyabhāvena etassa nidhissa ādāya gamanīyabhāvo lakkhīyatīti.

Navamagāthāvaṇṇanā

Evam Bhagavā imassa puñṇanidhino gambhīre odakantike nihitanidhito visesaṃ dassetvā puna attano bhaṇḍaguṇasaṃvaṇṇanena kayajanassa ussāhaṃ janento uḷārabhaṇḍavāṇiyo viya attanā desitapuñṇanidhiguṇasaṃvaṇṇanena tasmim puñṇanidhimhi devamanussānaṃ ussāhaṃ janento āha—

9. “Asādhāraṇamaññesaṃ, acorāharaṇo nidhi.

Kayirātha dhīro puñṇāni, yo nidhi anugāmiko”ti.

1. Dī 2. 68 piṭṭhe.

2. Puñṇanidhibhogam (Syā)

Tattha **asādhāraṇamaññesanti** asādhāraṇo aññesaṃ, **makāro** padasandhikaro “adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā”ti-ādīsu viya. Na corehi āharaṇo **acorāharaṇo**, corehi ādātabbo na hotīti attho. Nidhātabboti **nidhi**. Eva dvīhi padehi puññanidhiguṇaṃ saṃvaṇṇetvā tato dvīhi tattha ussāhaṃ janeti “**kayirātha dhīro puññāni, yo nidhi anugāmiko**”ti. Tassattho—yasmā puññāni¹ nāma asādhāraṇo aññesaṃ, acorāharaṇo ca nidhi hoti. Na kevalaṇca asādhāraṇo acorāharaṇo ca nidhi, atha kho pana “eso nidhi sunihito, ajeyyo anugāmiko”ti ettha vutto yo nidhi anugāmiko, so ca yasmā puññāniyeva², tasmā kayirātha kareyya dhīro buddhisampanno dhisampanno ca puggalo puññānīti.

Dasamagāthāvaṇṇanā

Evam Bhagavā guṇasaṃvaṇṇenena puññanidhimhi devamanussānaṃ ussāhaṃ janetvā idāni ye ussahitvā puññanidhikiriyaṃ sampādeni, tesāṃ so yaṃ phalaṃ deti, taṃ saṅkhepato dassento āha—

10. “Esa devamanussānaṃ, sabbakāmadado nidhi”ti.

Idāni yasmā patthanāya paṭibandhitassa sabbakāmadadattaṃ, na vinā patthanam hoti. Yathāha—

“Ākaṅkheyya ce gahapatayo dhammacārī samacārī ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā khattiyamahāsālānaṃ saḥabyataṃ upapajjeyyan’ti, tṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā khattiyamahāsālānaṃ saḥabyataṃ upapajjeyya. Taṃ kissa hetu, tathā hi so dhammacārī samacārī”³.

Evam “anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayam abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya. Taṃ kissa hetu, tathā hi so dhammacārī samacārī”ti⁴.

1. Puññanidhi (Syā)

2. Puññanidhiyeva hoti (Syā)

3. Ma 1. 359 piṭṭhe.

4. Ma 1. 360 piṭṭhe.

Tathā cāha—

“Idha bhikkhave bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena, sutena, cāgena, paññāya samannāgato hoti, tassa evaṃ hoti ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā khattiyamahāsālānaṃ saḥabyataṃ upapajjeyyaṃ’ti. So taṃ cittaṃ padahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca viḥārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrūpapattiyā saṃvattantī”ti¹ evamādi.

Tasmā taṃ tathā tathā ākaṅkhaṇapariyāyaṃ cittaṭṭapadahanādhiṭṭhānabhāvanāparikkhāraṃ patthanaṃ tassa sabbakāmadadatte hetuṃ dassento āha—

“Yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhati”ti.

Ekādasamagāthāvaṇṇanā

11. Idāni yaṃ taṃ sabbam etena labbhati, taṃ odhiso odhiso dassento “**suvaṇṇatā susaratā**”ti evamādigāthāyo āha.

Tattha paṭhamagāthāya tāva **suvaṇṇatā** nāma sundaracchavivaṇṇatā kañcana-sannibhattacatā, sāpi etena puññanidhinā labbhati. Yathāha—

“Yampi bhikkhave Tathāgato purimaṃ jātimaṃ -pa- pubbe manussabhūto samāno akkodhano ahosi anupāyāsabahulo, bahumpi vutto samāno nābhisajji na kuppi na byāpajji na patitthīyi, na kopaṇca dosaṇca appaccayaṇca pātvākāsi, dātā ca ahosi sukhumānaṃ mudukānaṃ attharaṇānaṃ pāvuraṇānaṃ khomasukhumānaṃ kappāsika -pa- koseyya -pa- kambalasukhumānaṃ. So tassa kammaṃsa katattā upacitattā -pa- itthattaṃ āgato samāno imaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhati. Suvaṇṇavaṇṇo hoti kañcanasannibhattaco”ti².

Susaratā nāma brahmassaratā karavīkabhāṇitā, sāpi etena labbhati. Yathāha—

1. Ma 3. 140 piṭṭhe.

2. Dī 3. 130 piṭṭhe.

“Yampi bhikkhave Tathāgato purimaṃ jātimaṃ -pa- pharusam vācam pahāya pharusāya vācāya paṭivirato ahosi, yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā -pa- tathārūpimaṃ vācam bhāsitaṃ ahosi. So tassa kammassa katattā upacitattā -pa- itthattaṃ āgato samāno imāni dve ahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati. Pahutajivho ca hoti brahmassaro ca karavīkabhaṇī”¹.

Susaṇṭhānāti suṭṭhu saṇṭhānatā, samacita²vaṭṭitayuttaṭṭhānesu aṅgapaccaṅgānaṃ samacita²vaṭṭitabhāvena sannivesoti vuttaṃ hoti. Sāpi etena labbhati. Yathāha—

“Yampi bhikkhave Tathāgato purimaṃ jātimaṃ -pa- pubbe manussabhūto samāno bahujaṇassa atthakāmo ahosi hitakāmo phāsukāmo yogakkhemakāmo ‘kinti me saddhāya vaḍḍheyyum, sīlena sutena cāgena paññāya dhanadhaññaṇa khattavatthunā dvipadacatuppadehi puttadārehi dāsakammakaraporisehi ñātīti mittehi bandhavehi vaḍḍheyyun’ti, so tassa kammassa -pa- samāno imāni tīpi mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati, sīhapubbaḍḍhakāyo ca hoti citantaraṃso ca samavaṭṭakkhandho cā”³ti³ evamādi.

Iminā nayena ito paresampi iminā puññaṇidhinā paṭilābhasādhakāni suttapadāni tato tato ānetvā vattabbāni. Ativittārābhayena tu saṅkhittaṃ, idāni avasesapadānaṃ vaṇṇanaṃ karissāmi.

Surūpatāti ettha sakalasarīraṃ rūpanti veditabbaṃ “ākāso parivārito rūpaṃtveva saṅkhaṃ gacchati”⁴ti-ādīsu⁴ viya, tassa rūpassa sundaratā surūpatā nātidīghatā nātirassatā nātikisatā nātithūlatā nābhikāḷatā naccodātātīti vuttaṃ hoti. **Ādhipaccanti** adhipati-bhāvo, khattiyamahāsālādībhāvena sāmikabhāvoti attho. **Parivāro**ti agārikānaṃ sajanaparijanasampatti, anagārikānaṃ parisasampatti,

1. Dī 3. 141 piṭṭhe.

3. Dī 3. 134 piṭṭhe.

2. Samupacita (Sī), samapīta (Syā)

4. Ma 1. 248 piṭṭhe.

ādhipaccañca parivāro ca **ādhipaccaparivāro**. Ettha ca suvaṇṇatādīhi sarīrasampatti, ādhipaccena bhogasampatti, parivārena sajanaparijanasampatti vuttāti veditabbā. **Sabbametena labbhatīti** yaṃ taṃ “yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhatī”ti vuttaṃ, tattha idampi tāva paṭhamam¹ odhiso vuttasuvaṇṇatādi sabbametena labbhatīti veditabbanti dasseti.

Dvādasamagāthāvaṇṇanā

12. Evamimāya gāthāya puññānubhāvena labhitabbaṃ rajjasampattito oraṃ devamanussasampattiṃ dassetvā idāni tadubhayarajjasampattiṃ dassento “**padesarajjan**”ti imaṃ gāthamāha.

Tattha **padesarajjanti** ekadīpampi sakalaṃ apāpuṇitvā pathaviyā ekamekasmim padese rajjaṃ. Issarabhāvo **issariyaṃ**, iminā dīpacakkavattirajjaṃ dasseti. **Cakkavattisukhaṃ piyanti** iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ cakkavattisukhaṃ. Iminā cāturantacakkavattirajjaṃ dasseti. Devesu rajjaṃ **devarajjaṃ**, etena mandhātādīnampi manussānaṃ devarajjaṃ dassitaṃ hoti. **Api dibbesūti** iminā ye te divi bhavattā “dibbā”ti vuccanti, tesu dibbesu kāyesu uppannānampi devarajjaṃ dasseti. **Sabbametena labbhatīti** yaṃ taṃ “yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhatī”ti vuttaṃ, tattha idampi dutiyaṃ odhiso padesarajjādi sabbametena labbhatīti veditabbanti dasseti.

Terasamagāthāvaṇṇanā

13. Evamimāya gāthāya puññānubhāvena labhitabbaṃ devamanussarajjasampattiṃ dassetvā idāni dvīhi gāthāhi vuttaṃ sampattiṃ samāsato purakkhatvā nibbānasampattiṃ dassento “**mānussikā ca sampattī**”ti imaṃ gāthamāha.

Tassāyaṃ **padavaṇṇanā**—manussānaṃ ayanti mānussī, mānussī eva **mānussikā**. Sampajjanaṃ **sampatti**. Devānaṃ loko devaloko. Tasmim **devaloke**. **Yāti** anavasesapariyādānaṃ, ramanti etāya ajjhattaṃ uppannāya bahiddhā vā upakaraṇabhūtāyāti **rati**, sukhassa sukhavatthuno

cetaṃ adhivacanāṃ. **Yāti** aniyatavacanāṃ. **Casaddo** pubbasampattiyā saha sampiṇḍanattho. Nibbānaṃyeva **nibbānasampatti**.

Ayaṃ pana **atthavaṇṇanā**—yā esā “suvaṇṇatā”ti-ādīhi padehi mānussikā ca sampatti devaloke ca yā rati vuttā, sā ca sabbā, yā cāyamaaparā saddhānusāribhāvādivasena pattabbā nibbānasampatti, sā cāti idaṃ tatiyampi odhiso sabbametenā labbhatīti.

Atha vā yā pubbe suvaṇṇatādīhi avuttā “sūrā satimanto idha brahmacariyavāso”ti evamādinā¹ nayena niddiṭṭhā paññāveyyattiyādibhedā ca mānussikā sampatti, aparā devaloke ca yā jhānādirati, yā ca yathāvuttappakārā nibbānasampatti cāti idampi tatiyaṃ odhiso sabbametenā labbhatīti. Evampettha atthavaṇṇanā veditabbā.

Cuddasamagāthāvaṇṇanā

14. Evamimāya gāthāya puññānubhāvena labhitabbaṃ saddhānusāribhāvādivasena pattabbaṃ nibbānasampattimpi dassetvā idāni tevijja-ubhatobhāgavimuttabhāvavasenapi pattabbaṃ tameva tassa upāyaṃ ca dassento “**mittasampadamāgammā**”ti imaṃ gāthamāha.

Tassāyaṃ **padavaṇṇanā**—sampaṇṇati etāya guṇavibhūtiṃ pāpuṇātīti sampadā, mitto eva sampadā mittasampadā, taṃ **mittasampadam**. **Āgammāti** nissāya. **Yonisoti** upāyena. **Payuñjatoti** yogānuṭṭhānaṃ karoto. Vijānāti etāyāti vijjā, vimuccati etāya, sayāṃ vā vimuccatīti vimutti, vijjā ca vimutti ca vijjāvimuttiyo, vijjāvimuttīsu vasībhāvo **vijjāvimuttivasībhāvo**.

Ayaṃ pana **atthavaṇṇanā**—yvāyaṃ mittasampadamāgamma Satthāraṃ vā aññataraṃ vā garuṭṭhāniyaṃ sabrahmacāriṃ nissāya tato ovādaṇca anusāsaniṇca gahetvā yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā yoniso payuñjato pubbenivāsādisu tīsu vijjāsu “tatha katamā vimutti, cittassa ca adhimutti nibbānaṇcā”ti² evaṃ āgatāya aṭṭhasamāpattinibbānabhedāya vimuttiyā ca tathā tathā

1. Am 3. 198 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 265 piṭṭhe.

adandhāyitattena vasībhāvo, idampi catuttham odhiso sabbametena labbhatīti.

Pannarasamagāthāvaṇṇanā

15. Evamimāya gāthāya pubbe kathitavijjāvimuttivasībhāvabhāgiya-puññānubhāvena labhitabbari tevijja-ubhatobhāgavimuttabhāvavasenapi pattabbari nibbānasampattiṃ dassetvā idāni yasmā vijjāvimuttivasībhāvappattā tevijjā ubhatobhāgavimuttāpi sabbe¹ paṭisambhidādiguṇavibhūtiṃ labhanti, imāya puññasampadāya ca tassā guṇavibhūtiyā padaṭṭhānavasena tathā tathā sāpi labbhati, tasmā tampi dassento “**paṭisambhidā vimokkhā cā**”ti imaṃ gāthamāha.

Yato sammā katena yā cāyaṃ dhammatthaniruttipaṭibhānesu pabhedagatā paññā paṭisambhidāti vuccati, ye cime “rūpī rūpāni passatī”ti-ādinā² nayena aṭṭha vimokkhā, yā cāyaṃ Bhagavato sāvakehi pattabbā sāvakasampattisādhikā sāvakapāramī, yā ca sayambhubhāvasādhikā paccekabodhi, yā ca sabbasattuttamabhāvasādhikā Buddhabhūmi, idampi pañcamam odhiso sabbametena labbhatīti veditabbari.

Soḷasamagāthāvaṇṇanā

16. Evaṃ Bhagavā yaṃ taṃ “yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhatī”ti vuttaṃ, taṃ imāhi pañcahi gāthāhi odhiso odhiso dassetvā idāni sabbamevidam sabbakāmadadanidhisāññitaṃ puññasampadam pasamsanto “**evaṃ mahatthikā esā**”ti imāya gāthāya desanaṃ niṭṭhapesi.

Tassāyaṃ **padavaṇṇanā—evanti** atītatthanidassanaṃ. Mahanto attho assāti **mahatthikā**, mahato atthāya samvattatīti vuttaṃ hoti, mahiddhikātipi pāṭho. **Esāti** uddesavacanaṃ, tena “yassa dānena sīlenā”ti ito pabhuti yāva “kayirātha dhīro puññānī”ti vuttaṃ puññasampadam uddisati. **Yadidanti** abhimukhakaraṇatthe nipāto, tena esāti uddiṭṭham niddisituṃ yā esāti abhimukham karoti. Puññānaṃ sampadā

1. Na te sabbe (Syā)

2. Dī 2. 60; Dī 3. 217 piṭṭhādīsu.

puññasampadā. Tasmāti kārāṇavacanāṃ. **Dhīrā**ti dhitimanto. **Pasaṃsantī**ti vaṇṇayanti. **Paṇḍitā**ti paññāsampannā. **Katapuññatanti** katapuññabhāvaṃ.

Ayaṃ pana **atthavaṇṇanā**—iti Bhagavā suvaṇṇatādiraṃ Buddhabhūmipariyosānaṃ puññasampadānubhāvena adhigantabbamatthaṃ vaṇṇayitvā idāni tamevatthaṃ sampiṇḍetvā dassento tenevatthena yathāvuttappakārāya puññasampadāya mahatthikattaṃ thunanto āha—evaṃ mahato atthassa āvahanena mahatthikā esā, yadidaṃ mayā “yassa dānena sīlenā”ti-ādinā nayena desitā puññasampadā, tasmā mādisā sattānaṃ hitasukhāvahāya dhammadesanāya akilāsutāya yathābhūtaguṇena¹ ca dhīrā paṇḍitā “asādhāraṇamaññesaṃ, acorāharaṇo nidhī”ti-ādīhi idha vuttehi ca, avuttehi ca “mā bhikkhave puññānaṃ bhāyittha, sukhassetaṃ bhikkhave adhivacanāṃ, yadidaṃ puññānī”ti-ādīhi² vacanehi anekākāravokāraṃ katapuññataṃ pasaṃsanti, na pakkhapātenāti.

Desanāpariyosāne so upāsako bahujaṇena saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāsi, rañño ca Pasenadikosalassa santikaṃ gantvā etamatthaṃ ārocesi, rājā ativiya tuṭṭho hutvā “sādhū gahapati, sādhū kho tvaṃ gahapati mādishipi anāharaṇīyaṃ nidhiṃ nidhesī”ti samrādhettvā mahatiṃ pūjamaḥāsīti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Nidhikaṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mettasuttavaṇṇanā

Nikkheppappayojana

Idāni Nidhikaṇḍānantaraṃ nikkhittassa Mettasuttassa vaṇṇanākkamo anuppatto, tassa idha nikkheppappayojanaṃ vatvā tato paraṃ—

Yena vuttaṃ yadā yattha, yasmā cetesa dīpanā.

Nidānaṃ sodhayitvāssa, karissāmatthavaṇṇanaṃ.

1. Yathābhūtañāṇena (Syā)

2. Am 2. 465; Khu 1. 205; Khu 10. 157 piṭṭhesu.

Tattha yasmā Nidhikaṇḍena dānasīlādipuññasampadā vuttā, sā ca sattesu mettāya katāya mahapphalā hoti yāva Buddhabhūmim pāpetum samatthā, tasmā tassā puññasampadāya upakāradassanattham, yasmā vā saraṇehi sāsane otaritvā sikkhāpadehi sīle patiṭṭhitānam dvattiṃsākārena rāgappahānasamattham Kumārapañhena mohappahānasamatthañca kammaṭṭhānam dassetvā Maṅgalasuttēna tassa pavattiyā maṅgalabhāvo attarakkhā ca Ratanasuttēna tassānurūpā pararakkhā Tirokuṭṭēna Ratanasutte vuttabhūtesu ekaccabhūtaḍḍhanam vuttappakārāya puññasampattiya pamajjantānam¹ vipatti ca Nidhikaṇḍena Tirokuṭṭe vuttavipattiṭṭhānam sampatti ca dassitā, dosappahānasamattham pana kammaṭṭhānam adassitameva, tasmā tam dosappahānasamattham kammaṭṭhānam dassetum idam Mettasuttam idha nikkhittam. Evaṃ hi suparipūro hoti Khuddakapāṭhoti idamassa idha nikkhepappayojanam.

Nidānasodhana

Idāni yāyam—

“Yena vuttam yadā yatthā yasmā cetesa dīpanā.

Nidānam sodhayitvāssa, karissāmatthavaṇṇanam”ti—

Mātikā nikkhittā, tattha idam Mettasuttam Bhagavatāva vuttam, na sāvakaḍḍhi, tañca pana yadā Himavantapassato devatāhi ubbālha bhikkhū Bhagavato santikam āgatā, tadā Sāvattiyam tesam bhikkhūnam parittatthāya kammaṭṭhānatthāya ca vuttanti evam tāva saṅkhepato etesam padānam dīpanā nidānasodhanā veditabbā.

Vitthārato pana evam veditabbā—ekam samayam Bhagavā Sāvattiyam viharati upakāṭṭhāya vussūpanāyikāya, tena kho pana samayena sambahulā nānāverajjakā bhikkhū Bhagavato santike kammaṭṭhānam gahetvā tattha tattha vassam upagantukāmā Bhagavantam upasaṅkamanti. Tatra sudam Bhagavā rāgacaritānam saviññāṇaka-aviññāṇakavasena ekādasavidham asubhakammaṭṭhānam, dosacaritānam catubbidham mettādikammaṭṭhānam, mohacaritānam maraṇassatikammaṭṭhānādīni, vitakkacaritānam ānāpānassatipathavīkasiṇādīni, saddhācaritānam Buddhānussatikammaṭṭhānādīni, buddhicaritānam

1. Pamajjanā (Sī), pamajjamānānam (Syā)

catudhātuvavatthānādīnī iminā nayena
caturāsītisahassappabhedacaritānukūlāni kammaṭṭhānāni katheti.

Atha kho pañcamattāni bhikkhusatāni Bhagavato santike
kammaṭṭhānaṃ uggahetvā sappāyaseṇāsanañca gocaragāmañca
pariyesamānāni anupubbena gantvā paccante Himavanteṇa saddhim
ekābaddhaṃ nīlakācamaṇisannibhasilātalaṃ
sītalaghanacchāyanīlavanasaṇḍamaṇḍitaṃ muttājāla¹rajatapattasadi-
vālukākīṇṇabhūmibhāgaṃ sucisātasītalajalāsaya-parivāritaṃ²
pabbatamaddasaṃsu. Atha te bhikkhū tatthe karattim vasi tvā pabhātāya
rattiyā sarīraparikammaṃ katvā tassa avidūre aññatarāṃ gāmaṃ piṇḍāya
pavisimsu. Gāmo ghananivesanasannivīṭṭhakulasahassayutto, manussā cettha
saddhā pasannā, te paccante pabbajitadassanassa dullabhatāya bhikkhū disvā
eva pītisomanassajātā hutvā te bhikkhū bhojetvā “idheva bhante temāsaṃ
vasathā”ti yācivā pañca padhānakuṭṭisatāni kāretvā tattha
mañcapīṭhapānīyaparibhojanīyaghaṭṭādīni sabbūpakaraṇāni paṭiyādesum.

Bhikkhū dutiyadivase aññaṃ gāmaṃ piṇḍāya pavisimsu, tatthapi
manussā tatheva upaṭṭhahitvā vassāvāsaṃ yācimsu. Bhikkhū “asati
antarāye”ti adhivāsetvā taṃ vanasaṇḍaṃ pavasi tvā sabbarattindivaṃ
āraddhavīriyā yāmaghaṇḍikaṃ koṭṭetvā yonisomanasikārabahulā viharantā
rukkhamūlāni upagantvā nisīdimsu. Sīlavantānaṃ bhikkhūnaṃ tejena
vihātatejā rukkhadevatā attano attano vimānā oruyha dārake gahetvā ito cito
ca vicaranti, seyyathāpi nāma rājūhi vā rājamahāmattehi vā gāmakāvāsaṃ
gatehi gāma vāsīnaṃ gharesu okāse gahite gharamanussakā gharā
nikkhamitvā aññatra vasantā “kadā nu gamissantī”ti dūratova oloken ti,
evameva devatā attano attano vimānāni chaḍḍetvā ito cito ca vicarantiyo
dūratova oloken ti “kadā nu bhadantā gamissantī”ti. Tato evaṃ
samacintesum “paṭhamavassūpagatā bhikkhū avassaṃ temāsaṃ vasissantī,
mayāṃ pana tāva cirāṃ dārake gahetvā okkamma vasitum na sakkoma,
handā mayāṃ bhikkhūnaṃ bhayānakaṃ ārammaṇaṃ dassemā”ti³. Tā rattim
bhikkhūnaṃ samaṇadhammakaraṇavelāya bhīmsanakāni yakkharūpāni
nimminitvā

1. Muttādala (Syā), muttātala (Suttanipāta)

2. Sucisātasītudakaṭṭhānaparivāritaṃ (Syā, Ka)

3. Dassessāmāti (Sī)

purato purato tiṭṭhanti, bheravasaddaṇca karonti. Bhikkhūnaṃ tāni rūpāni disvā taṇca saddaṃ sutvā hadayaṃ phandi, dubbaṇṇā ca ahesuṃ uppaṇḍuppaṇḍukajātā. Tena te bhikkhū cittaṃ ekaggaṃ kātum nāsakkhiṃsu, tesaṃ anekaggacittānaṃ bhayena ca punappunaṃ samviggaṇaṃ sati sammussi, tato tesaṃ muṭṭhasatīnaṃ duggandhāni ārammaṇāni payojesuṃ, tesaṃ tena duggandhena nimmathiyamānamiva matthaluṅgaṃ ahosi, gālḥā sīsavedanā uppajjīṃsu, na ca taṃ pavattiṃ aññamaññassa ārocesuṃ.

Athekadivasāṃ saṃghattherassa upaṭṭhānakāle sabbesu sannipatitesu saṃghatthero pucchi “tumahākaṃ āvuso imaṃ vanasaṇḍaṃ pavīṭṭhānaṃ katipāhaṃ ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi pariyodāto, vippasannāni ca indriyāni, etarahi panattha kisā dubbaṇṇā uppaṇḍuppaṇḍukajātā, kiṃ vo idha asappāyaṃ”ti. Tato eko bhikkhu āha “ahaṃ bhante rattim īdisaṇca īdisaṇca bheravārammaṇaṃ passāmi ca suṇāmi ca, īdisaṇca gandhaṃ ghāyāmi, tena me cittaṃ na samādhīyati”ti, eteneva upāyena sabbeva te taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Saṃghatthero āha “Bhagavatā āvuso dve vassūpanāyikā paññattā, amhākaṇca idaṃ senāsaṇaṃ asappāyaṃ, āyāmāvuso Bhagavato santikaṃ gantvā aññaṃ sappāyaseṇāsaṇaṃ pucchāmā”ti. “Sādhu bhante”ti te bhikkhū therassa paṭissuṇitvā sabbeva senāsaṇaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya anupalittattā kulesu kañci anāmantetvā eva yena Sāvatthi tena cārikaṃ pakkamiṃsu. Anupubbena Sāvatthim gantvā Bhagavato santikaṃ āgamiṃsu.

Bhagavā te bhikkhū disvā etadavoca “na bhikkhave antovassaṃ cārikā caritabbāti mayā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kissa tumhe cārikaṃ carathā”ti. Te Bhagavato sabbamārocesuṃ. Bhagavā āvajjento sakalajambudīpe antamaso catupādapīṭhakaṭṭhānamattampi tesaṃ sappāyaseṇāsaṇaṃ nāddasa. Atha te bhikkhū āha “na bhikkhave tumhākaṃ aññaṃ sappāyaseṇāsaṇaṃ atthi, tattheva tumhe viharantā āsavakkhayaṃ pāpuṇissatha, gacchatha bhikkhave, tameva senāsaṇaṃ upanissāya viharatha, sace pana devatāhi abhayaṃ icchatha, imaṃ parittaṃ uggaṇhatha. Etañhi vo parittaṇca kammaṭṭhānaṇca bhivissati”ti idaṃ suttaṃ abhāsī.

Apare panāhu—“gacchatha bhikkhave tameva senāsanam upanissāya viharathā”ti idaṁca vatvā Bhagavā āha “api ca kho āraññakena pariharaṇam nātabbam. Seyyathidam? Sāyam pātam karaṇavasena dve mettā dve parittā dve asubhā dve maraṇassatī aṭṭhamahāsaṁvegavatthusamāvajjanaṁca, aṭṭha mahāsaṁvegavatthūni nāma jāti jarā byādhi maraṇam cattāri apāyadukkhānīti, atha vā jāti jarā byādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkham pañcamam, atīte vaṭṭamūlakam dukkham, anāgate vaṭṭamūlakam dukkham, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakam dukkham”ti. Evaṁ Bhagavā pariharaṇam ācikkhitvā tesam bhikkhūnam mettatthaṁca parittatthaṁca vipassanāpāḍakajjhānatthaṁca idaṁ suttaṁ abhāsīti. Evaṁ vitthāratopi “yena vuttam yadā yattha, yasmā ce”ti etesaṁ padānam dīpanā nidānasodhanā veditabbā.

Ettāvatā ca yā sā “**yena vuttam yadā yattha, yasmā cetesa dīpanā. Nidānam sodhayitvā**”ti mātikā ṭhapitā, sā sabbākārena vitthāritā hoti.

Paṭhamagāthāvaṇṇanā

1. Idāni “**assa karissāmatthavaṇṇanan**”ti vuttattā evaṁ katanidānasodhanassa assa suttassa **atthavaṇṇanā** ārabbhate. Tattha **karaṇīyamattakusalenā**ti imissā paṭhamagāthāya tāva ayaṁ **padavaṇṇanā**—**karaṇīyanti** kātabbam, karaṇārahanti attho. **Atthoti** paṭipadā, yaṁ vā kiñci attano hitam, tam sabbam araṇīyato atthoti vuccati, araṇīyato nāma upagantabbato. Atthe kusaleṇa **atthakusalena**, atthachekenāti vuttam hoti. **Yanti** aniyamitapaccattam. **Tanti** niyamita-upayogam, ubhayampi vā **yaṁ tanti** paccattavacanam, **santam padanti** upayogavacanam, tattha lakkhaṇato santam, pattabbato padam, nibbānassetam adhivacanam. **Abhisameccā**ti abhisamāgantvā. Sakkoṭṭi **sakko**, samattho paṭibaloṭi vuttam hoti. **Ujūti** ajjavayutto. Suṭṭhu ujūti **suhuju**. Sukham vaco tasminti **suvaco**. **Assā**ti bhavēyya. **Mudūti** maddavayutto. Na atimānīti **anatimāni**.

Ayaṁ panettha **atthavaṇṇanā**—**karaṇīyamattakusalena**, yanta **santam padam abhisameccā**ti ettha tāva atthi karaṇīyam, atthi akaraṇīyam. Tattha

saṅkhepato sikkhattayaṃ **karaṇīyaṃ**. Sīlavipatti diṭṭhivipatti ācāravipatti ājīvavipattīti evamādi **akaraṇīyaṃ**. Tathā atthi atthakusalo, atthi anatthakusalo. Tattha yo imasmiṃ sāsane pabbajitvā na attānaṃ sammā payojeti, khaṇḍasīlo hoti, ekavīsatividhaṃ anesanaṃ nissāya jīvikam kappeti. Seyyathidaṃ? Veḷudānaṃ pattadānaṃ pupphadānaṃ phaladānaṃ dantakaṭṭhadānaṃ mukhodakadānaṃ sinānadānaṃ cuṇṇadānaṃ mattikādānaṃ cātukamyataṃ muggasūpyataṃ¹ pāribhaṭyataṃ jaṅghapesanikaṃ vejjakammaṃ dūtakammaṃ paṇḍagamanam piṇḍapaṭipīṇḍaṃ dānānuppadānaṃ vatthuvijjaṃ² nakkhattavijjaṃ aṅgavijjanti. Chabbidhe ca agocare carati. Seyyathidaṃ? Vesiyāgocare vidhavathullakumārikapaṇḍakabhikkhunīpānāgāragocareti. Saṃsaṭṭho ca viharati rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi ananulomikena gihisaṃsaggena, yāni vā pana tāni kulāni assaddhāni appasannāni anopānabhūtāni akkosakaparibhāsakāni anattakāmāni ahita-aphāsuka-ayogakkhemakāmāni bhikkhūnaṃ -pa- upāsikānaṃ, tathārūpāni kulāni sevati bhajati payirupāsati. Ayaṃ **anatthakusalo**.

Yo pana imasmiṃ sāsane pabbajitvā attānaṃ sammā payojeti, anesanaṃ pahāya catupārisuddhisīle patiṭṭhātukamo saddhāsīsena pātimokkhasaṃvaram, satisīsena indriyasaṃvaram, vīriyāsīsena ājīvapārisuddhiṃ, paññāsīsena paccayapaṭisevanaṃ pūreti. Ayaṃ **atthakusalo**.

Yo vā sattāpattikkhandhasodhanavasena pātimokkhasaṃvaram, chadvāre ghaṭṭitārammaṇesu abhijjhādīnaṃ anuppattivasena indriyasaṃvaram, anesana-parivajjanavasena viññuppasatthabuddhabuddhasāvakavaṇṇitapaccayapaṭisevanena ca ājīvapārisuddhiṃ, yathāvuttapaccavekkhaṇavasena paccayapaṭisevanaṃ, catu-iriyāpathaparivattane sātthakatādipaccavekkhaṇavasena sampajaññaṇa sodheti. Ayampi **atthakusalo**.

Yo vā yathā ūsodakaṃ paṭicca saṃkiliṭṭhaṃ vatthaṃ pariyodāpayati, chārikaṃ paṭicca ādāso, ukkāmaṃ paṭicca jātarūpaṃ, tathā ñāṇaṃ paṭicca silaṃ vodāyatīti ñatvā ñāṇodakena dhovanto silaṃ pariyodāpeti. Yathā ca kikī sakunīkā aṇḍaṃ, camarī migo vāladhiṃ, ekaputtikā

1. Muggasuppataṃ (Sī, Syā)

2. Vatthuvijjaṃ khattavijjaṃ (Ka)

nārī piyaṃ ekaputtakaṃ, ekanayano puriso taṃ ekanayanañca rakkhati, tathā ativiya appamatto attano sīlakkhandhaṃ rakkhati, sāyaṃ pātaṃ paccavekkhamāno aṇumattampi vajjaṃ na passati¹. Ayampi **atthakusalo**.

Yo vā pana avippaṭṭisāraṅkare sīle paṭiṭṭhāya kilesavikkhambhanapaṭipadaṃ paggaṇhāti, taṃ paggaṇhitvā kaṣiṇaparikammaṃ karoti, kaṣiṇaparikammaṃ katvā samāpattiyo nibbatteti. Ayampi **atthakusalo**.

Yo vā pana samāpattito vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ atthakusalānaṃ aggo. Tattha ye ime yāva avippaṭṭisāraṅkare sīle paṭiṭṭhānena yāva vā kilesavikkhambhanapaṭipadāyapaggahaṇena² vaṇṇitā atthakusalā, te ismiṃ atthe **atthakusalā**ti adhippetā. Tathā vidhā ca te bhikkhū. Tena Bhagavā te bhikkhū sandhāya ekapuggalādhiṭṭhānāya desanāya “karaṇīyamatthakusalenā”ti āha.

Tato³ “kiṃ karaṇīyaṃ”ti tesāṃ sañjātaṅkhaṇaṃ āha **“yanta santaṃ padaṃ abhisameccā”**ti. Ayamettha adhippāyo—taṃ Buddhānubuddhehi vaṇṇitaṃ santaṃ nibbānapadaṃ paṭivedhavasena abhisamecca viharitukāmena yaṃ karaṇīyanti. Ettha ca **yanti** imassa gāthāpadassa ādito vuttameva karaṇīyanti adhikārato anuvattati, taṃ santaṃ padaṃ abhisameccāti. Ayaṃ pana yasmā sāvasesapāṭho attho, tasmā viharitukāmenāti vuttanti vedītabbaṃ.

Atha vā **santaṃ padaṃ abhisameccāti** anussavādivasena lokiyapaññāya nibbānapadaṃ “santaṃ”ti ṇātvā taṃ adhigantukāmena yantaṃ karaṇīyanti adhikārato anuvattati, taṃ karaṇīyamatthakusalenāti evampettha adhippāyo vedītabbo. Atha vā “karaṇīyamatthakusalenā”ti vutte “kin”ti cintitānaṃ āha **“yanta santaṃ padaṃ abhisameccā”**ti. Tassevaṃ adhippāyo vedītabbo—lokiyapaññāya santaṃ padaṃ abhisamecca yaṃ karaṇīyaṃ kātappaṃ, taṃ karaṇīyaṃ, karaṇārahameva tanti vuttaṃ hoti.

Kim pana tanti? Kimaññaṃ siyā aññatra tadadhigamupāyato, kāmāñcetaṃ karaṇārahaṭṭhena sikkhattayadīpakena ādipadeneva vuttaṃ. Tathā hi tassa atthavaṇṇanāyaṃ avocumhā “atthi karaṇīyaṃ, atthi akaraṇīyaṃ.

1. Passati (Syā)

2. Paggaṇhanena maggaphalena (Sī)

3. Tato paraṃ (Syā)

tattha saṅkhepato sikkhattayaṃ karaṇīyaṃ”ti. Atisaṅkhepena desitattā pana tesam bhikkhūnaṃ kehici viññātaṃ, kehici na viññātaṃ. Tato yehi na viññātaṃ, tesam viññāpanattham yaṃ visesato ārañṇakena bhikkhunā kātabbam, tam vitthārento **“sakko ujū ca suhujū ca, suvaco cassa mudu anati mānī”**ti imaṃ tava upaḍḍhagāthamāha.

Kim vuttaṃ hoti? Santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmo, lokiyapaññāya vā taṃ abhisamecca tadadhigamāya paṭipajjamāno ārañṇako bhikkhu dutiyacatutthapadhāniyaṅgasamannāgamena kāye ca jīvite ca anapekkho hutvā saccappaṭivedhāya paṭipajjitum sakko assa, tathā kasiṇaparikkammavattasamādānādīsu attano pattacīvarappaṭisaṅkharāṇādīsu ca yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kimkaraṇīyāni, tesu aññesu ca evarūpesu sakko assa dakkho analaso samattho. Sakko hontopi ca tatiyapadhāniyaṅgasamannāgamena uju assa. Uju hontopi ca sakim ujubhāvena daharakāle vā ujubhāvena santosaṃ anāpajjitvā yāvajjivam punappunam asithilakaraṇena suṭṭhutam uju assa. Asaṭhatāya vā uju, amāyāvitāya suhujū. Kāyavacīvaṅkappahānena vā uju, manovaṅkappahānena suhujū. Asantagūṇassa vā anāvikaraṇena uju, asantagūṇena uppannassa lābhassa anadhivāsanena suhujū. Evaṃ ārammaṇalakkhaṇūpaniṭṭhānehi purimadvayatatiyasikkhāhi payogāsayasuddhīhi ca uju ca suhujū ca assa.

Na kevalañca uju ca suhujū ca, api ca pana **suvaco ca assa**. Yo hi puggalo “idaṃ na kātabbam”ti vutto “kim te diṭṭham, kim te sutam, ko me sutvā vadasi, kim upajjhāyo ācariyo sandiṭṭho sambhatto vā”ti vadeti, tuṇhībhāvena vā taṃ viheseti, sampaṭicchitvā vā na tathā karoti, so visesādhigamassa dūre hoti. Yo pana ovadiyamāno “sādhu bhante suṭṭhu vuttaṃ, attano vajjam nāma duddasaṃ hoti, punapi maṃ evarūpaṃ disvā vadeyyātha anukampaṃ upādāya, cirassaṃ me tumhākaṃ santikā ovādo laddho”ti vadati, yathānusiṭṭhañca paṭipajjati, so visesādhigamassa avidūre hoti. Tasmā evaṃ parassa vacanaṃ sampaṭicchitvā karonto suvaco ca assa.

Yathā ca suvaco, evaṃ **mudu assa**. **Mudūti** gahaṭṭhehi dūtagamanapahiṇa-gamanādīsu niyujjamāno tattha mudubhāvaṃ akatvā thaddho hutvā vattapaṭipattiyāṃ sakalabrahmacariye ca mudu assa suparikammakatasuvaṇṇaṃ viya tattha tattha viniyogakkhamo. Atha vā mudūti abhākuṭiko uttānamukho sukhāsambhāso paṭisanthāravutti sutitthaṃ viya sukhāvagāho assa. Na kevalañca mudu, api ca pana **anatiṃānī assa**, jātigottādīhi atimānavatthūhi pare nātimaññeyya, Sāriputtatthero viya caṇḍalakumārakasamena cetasā vihareyyāti.

Dutiyagāthāvaṇṇanā

2. Evaṃ Bhagavā santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmassa tadadhigamāya vā paṭipajjamānassa visesato ārañṇakassa bhikkhuno ekaccaṃ karaṇīyaṃ vatvā puna tatuttaripi vattukāmo “**santussako cā**”ti dutiyagāthamāha.

Tattha “santuṭṭhī ca kataññutā”ti ettha vuttappabhedena dvādasavidhena santosena santussatīti **santussako**. Atha vā tussatīti tussako, sakena tussako, santena tussako, samena tussakoti santussako. Tattha **sakaṃ** nāma “piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāyā”ti evaṃ upasampadamāṇḍale uddiṭṭhaṃ attanā ca sampaṭicchitaṃ catupaccayaajātaṃ, tena sundarena vā asundarena vā sakkaccaṃ vā asakkaccaṃ vā dinnena paṭiggahaṇakāle paribhogakāle ca vikāraṃ adassetvā yāpento “sakena tussako”ti vuccati. **Santaṃ** nāma yaṃ laddhaṃ hoti attano vijjamānaṃ, tena santeneva tussanto tato paraṃ na patthento atricchataṃ pajahanto “santena tussako”ti vuccati. **Samam** nāma iṭṭhāniṭṭhesu anumayapaṭighappahānaṃ, tena samena sabbārammaṇesu tussanto “samena tussako”ti vuccati.

Sukhena bharīyatīti **subharo**, suposoti vuttaṃ hoti. Yo hi bhikkhu manussehi sālīmaṃsodanādīnaṃ patte pūretvā dinnepi dummukhabhāvaṃ anattamanabhāvameva ca dasseti, tesaṃ vā sammukhāva taṃ piṇḍapātaṃ “kiṃ tumhehi dinnan”ti apasādentō sāmaṇeragahaṭṭhādīnaṃ deti, esa dubbharo. Etaṃ disvā manussā dūratova parivajjenti “dubbharo bhikkhu na sakkā

posetun”ti. Yo pana yaṃ kiñci lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā appaṃ vā bahuṃ vā labhitvā attamano vippasannamukho hutvā yāpeti¹, esa subharo. Etaṃ disvā manussā ativiya vissatthā honti, “amhākaṃ bhadanto subharo, thokathokenāpi tussati, mayameva naṃ posessāmā”ti paṭiññaṃ katvā posenti. Evarūpo idha subharoti adhippeto.

Appaṃ kiccamassāti **appakicco**, na kammārāmatābhassārāmatāsaṅgaṇi-kārāmatādi-anekakiccabyāvaṭo, atha vā sakalavihāre navakammasaṅgha-paribhogasāmaṇera ārāmikavossāsanādikiccavirahito, attano kesaṇakacchedanapattacīvarakammādiṃ katvā samaṇadhammakiccaparo hotīti vuttaṃ hoti.

Sallahukā vutti assāti **sallahukavutti**. Yathā ekacco bahubhaṇḍo bhikkhu disāpakkamanakāle bahuṃ pattacīvarapaccattharaṇatelaḷaḍiṃ mahājanena sīsabhārakaṭṭhārādīhi ubbahāpetvā² pakkamati, evaṃ ahutvā yo appaparikkhāro hoti, pattacīvarādi-aṭṭhasamaṇaparikkhāramattameva pariharati, disāpakkamanakāle pakkhī sakuṇo viya samādāyeva pakkamati, evarūpo idha sallahukavuttīti adhippeto. Santāni indriyāni assāti **santindriyo**, iṭṭhārammaṇādisu rāgādivasena anuddhatindriyoti vuttaṃ hoti. **Nipakoti** viññū vibhāvī paññavā, sīlānurakkhaṇapaññāya cīvarādivicāraṇapaññāya āvāsādisattasappāyaparijānanapaññāya ca samannāgatoti adhippāyo.

Na pagabbhoti **appagabbho**, aṭṭhaṭṭhānena kāyapāgabbhiyena catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena anekena ṭhānena manopāgabbhiyena ca virahitoti attho.

Aṭṭhaṭṭhānaṃ kāyapāgabbhiyaṃ³ nāma saṅghagaṇapuggalabhojanasālājantāgharanhānatitthabhikkhācāramagga-antaragharappavesanesu kāyena appatirūpakaraṇaṃ. Seyyathidaṃ? Idhekacco saṅghamajjhe pallatthikāya vā nisīdati pāde pādamodahitvā⁴ vāti evamādi. Tathā gaṇamajjhe catuparisaṇṇipāte, tathā vuḍḍhatare puggale. Bhojanasālāyaṃ pana vuḍḍhānaṃ

1. Yāti (Sī)

2. Uccārāpetvā (Sī, Syā)

3. Khu 7. 175 piṭṭhe.

4. Pādena pādamādahitvā (Sī), pādena pādamādahetvā (Syā)

āsanam na deti, navānam āsanam paṭibāhati. Tathā jantāghare, vuḍḍhe cettha anāpucchā aggijālanādini karoti. Nhānatitthe ca yadidaṃ “daharo vuḍḍhoti pamānam akatvā āgatapaṭipāṭiyā nhāyitabban”ti vuttam, tampi anādiyanto pacchā āgantvā udakam otaritvā vuḍḍhe ca nave ca bādheti. Bhikkhācāramagge pana aggāsana-aggodaka-aggapiṇḍattham vuḍḍhānam purato purato yāti, bāhāya bāham paharanto. Antaragharappavesane vuḍḍhānam paṭhamataram pavisati, daharehi kāyakīlanam karotīti evamādi.

Catuṭṭhānam vacīpāgabbhiyam¹ nāma saṃghagaṇapuggala-antaragharesu appatirūpavācānicchāraṇam. Seyyathidaṃ? Idhekacco saṃghamajjhe anāpucchā dhammam bhāsati, tathā pubbe vuttappakāre gaṇe vuḍḍhatare puggale ca, tattha manussehi pañham puṭṭho vuḍḍhataram anāpucchā vissajjeti, antaraghare pana “itthannāme kim atthi, kim yāgu udāhu khādanīyam vā bhojanīyam vā, kim me dassasi, kim ajja khādissāmi, kim bhuñjissāmi, kim pivissāmi”ti evamādim bhāsati.

Anekaṭṭhānam manopāgabbhiyam² nāma tesu tesu ṭhānesu kāyavācāhi ajjhācāram anāpajjitvāpi manasā eva kāmavitakkādinānappakāram appatirūpavitakkanam.

Kulesvananugiddhoti yāni tāni kulāni upasaṅkamati, tesu paccayatanhāya vā ananulomikagihisaṃsaggavasena vā ananugiddho, na sahasokī, na sahanandī, na sukhitesu sukhito, na dukkhitesu dukkhito, na uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā vā uyyogamāpajjitāti vuttam hoti. Imissāya ca gāthāya yaṃ “suvaco cassā”ti ettha vuttam assāti vacanam, tam sabbapadehi saddhim santussako ca assa, subharo ca assāti evam yojetabban.

Tatiyagāthāvaṇṇanā

3. Evam Bhagavā santam padam abhisamecca viharitukāmassa tadadhigamāya vā paṭipajjitukāmassa visesato ārañṇakassa bhikkhuno taduttaripi karaṇīyam ācikkhitvā idāni akaraṇīyampi ācikkhitukāmo **“na ca khuddamācare kiñci, yena viññū pare upavadeyyun”**ti imam upaḍḍhagāthamāha.

1. Khu 7. 176 piṭṭhe.

2. Khu 7. 177 piṭṭhe.

Tassattho—evamimaṃ karaṇīyaṃ karonto yaṃ taṃ kāyavacīmanoduccaritaṃ khuddaṃ lāmakanti vuccati, taṃ na ca khuddaṃ samācare, asamācaranto ca na kevalaṃ oḷārikaṃ, kintu¹ kiñci na samācare, appamattakampi aṇumattakampi na samācareti vuttaṃ hoti.

Tato tassa samācāre sandiṭṭhikamevādīnavaṃ dasseti “**yena viññū pare upavadeyyun**”ti. Ettha ca yasmā aviññū pare appamāṇaṃ. Te hi anavajjaṃ vā sāvajjaṃ karonti, appasāvajjaṃ vā mahāsāvajjaṃ. Viññū eva pana pamāṇaṃ. Te hi anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsanti, vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsanti. Tasmā “viññū pare”ti vuttaṃ.

Evam Bhagavā imāhi aḍḍhateyyāhi gāthāhi santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmassa tadadhigamāya vā paṭipajjitukāmassa visesato ārañṇakassa, ārañṇakasīsenā ca sabbesampi kammaṭṭhānaṃ gahetvā viharitukāmānaṃ karaṇīyākaraṇīyabhedaṃ kammaṭṭhānūpacāraṃ vatvā idāni tesāṃ bhikkhūnaṃ tassa devatābhayaṃ paṭighātāya parittatthaṃ vipassanāpādakajjhānavasena kammaṭṭhānatthaṃca “**sukhinova khemino hontū**”ti-ādinā nayena mettakathaṃ kathetumāraddho.

Tattha **sukhinoti** sukhasampannā. **Kheminoti** khemavanto, abhayā nirupaddavāti vuttaṃ hoti. **Sabbeti** anavasesā. **Sattāti** paṇino. **Sukhitattāti** sukhitacittā. Ettha ca kāyikena sukhena sukhino, mānasena sukhitattā, tadubhayenāpi sabbabhayaupaddavavigamena vā kheminoti veditabbo. Kasmā pana evaṃ vuttaṃ? Mettābhāvanākāradassanatthaṃ. Evaṃ hi mettā bhāvetabbā “sabbe sattā sukhino hontū”ti vā, “khemino hontū”ti vā, “sukhitattā hontū”ti vā.

Catutthagāthāvaṇṇanā

4. Evaṃ yāva upacārato appanākoṭi, tāva saṅkhepena mettābhāvanaṃ dassetvā idāni vitthāratopi taṃ dassetuṃ “**ye keci**”ti gāthādvayamāha. Atha vā yasmā puthuttārammaṇe paricitaṃ cittaṃ na ādikeneva ekatte saṇṭhāti, ārammaṇappabhedaṃ pana anugantvā anugantvā

1. Kiṃ pana (Si)

kamena saṇṭhāti, tasmā tassa tasathāvarādidukatikappabhede ārammaṇe anugantvā anugantvā saṇṭhānatthampi “ye kecī”ti gāthādvayamāha. Atha vā yasmā yassa yaṃ ārammaṇaṃ vibhūtaṃ hoti, tassa tattha cittaṃ sukhāṃ tiṭṭhati, tasmā tesaṃ bhikkhūnaṃ yassa yaṃ vibhūtaṃ ārammaṇaṃ, tassa tattha cittaṃ saṇṭhāpetukāmo tasathāvarādidukatikārammaṇabhedadīpakāṃ “ye kecī”ti imaṃ gāthādvayamāha.

Ettha hi tasathāvaradukāṃ diṭṭhādiṭṭhadukāṃ dūrasantikadukāṃ bhūtasambhavesidukanti cattāro duke, dīghādīhi ca chahi padehi majjhimapadassa tīsu aṇukapadassa ca dvīsu tikesu atthasambhavato dīgharassamajjhimatikāṃ mahantāṇukamajjhimatikāṃ thūlāṇukamajjhimatikanti tayo tike ca dīpeti. Tattha **ye kecī**ti anavasesavacanāṃ. Pāṇā eva bhūtā **pāṇabhūtā**. Atha vā pāṇantīti pāṇā, etena assāsapassāsappaṭibaddhe pañcavokārasatte gaṇhāti. Bhavantīti bhūtā, etena ekavokāracatuvokārasatte gaṇhāti. **Atthī**ti santi saṃvijjanti.

Evam “**ye keci pāṇabhūtattī**”ti iminā vacanena dukatikehi saṅgahetabbe sabbasatte ekato dassetvā idāni sabbepi te **tassā vā thāvarā va’navasesā**ti iminā dukena saṅgahetvā dasseti.

Tattha tasantīti **tassa**, sataṇhānaṃ sabhayānañcetaṃ adhivacanāṃ. Tiṭṭhantīti **thāvarā**, pahīnataṇhābhayānaṃ arahataṃ etaṃ adhivacanāṃ. Natthi tesaṃ avasesanti **anavasesā**, sabbepīti vuttaṃ hoti. Yañca dutiyagāthāya ante vuttaṃ, taṃ sabbadukatikehi sambandhitabbaṃ “ye keci pāṇabhūtattī tasā vā thāvarā vā anavasesā, imepi sabbe sattā bhavantu sukhittā. Evam yāva bhūtā vā sambhavesī vā, imepi sabbe sattā bhavantu sukhittā”ti.

Idāni dīgharassamajjhimāditikattayadīpakesu **dīghā vā**ti-ādīsu chasu padesu **dīghā**ti dīghattabhāvā nāgamacchagodhādayo. Anekabyāmasatappamāṇāpi hi mahāsamudde nāgānaṃ attabhāvā anekayojanappamāṇā ca macchagodhādīnaṃ attabhāvā honti. **Mahantā**ti mahantattabhāvā jale macchakacchapādayo, thale hatthināgādayo, amanussesu

dānavādayo. Āha ca “rāhuggaṃ attabhāvīnaṃ”¹ti. Tassa hi attabhāvo ubbedhena cattāri yojanasahassāni aṭṭha ca yojanasatāni, bāhū dvādasayojanasataparimāṇā, paññāsayojanaṃ bhamukantaraṃ, tathā aṅgulantarikā, hatthatalāni dve yojanasatānīti. **Majjhimā**ti assaḡoṇamahimsasūkarādīnaṃ attabhāvā. **Rassakā**ti tāsū tāsū jātīsū vāmaṇādayo dīghamajjhimehi omakappamāṇā sattā. **Aṇukā**ti maṃsacakkhussa agocarā dibbacakkhuvisayā udakādīsū nibbattā sukhumattabhāvā sattā ūkādayo vā, apica ye tāsū tāsū jātīsū mahantamajjhimehi thūlamajjhimehi ca omakappamāṇā sattā, te aṇukāti veditabbā. **Thūlā**ti parimaṇḍalattabhāvā sippikasambukādayo sattā.

Pañcamagāthāvaṇṇanā

5. Evaṃ tīhi tikehi anavasesato satte dassetvā idāni “**diṭṭhā vā ye va adiṭṭhā**”²ti-ādīhi tīhi dukehipi te saṅgahetvā dasseti.

Tattha **diṭṭhā**ti ye attano cakkhussa āpāthamāgatavasena diṭṭhapubbā. **Adiṭṭhā**ti ye parasamuddaparaselaparacakkavāḷādīsū ṭhitā. “Ye vā dūre vasanti avidūre”²ti iminā pana dukena attano attabhāvassa dūre ca avidūre ca vasante satte dasseti, te apadadvipadavasena veditabbā. Attano hi kāye vasantā sattā avidūre, bahikāye² vasantā sattā dūre. Tathā anto-upacāre vasantā avidūre, bahi-upacāre vasantā dūre. Attano vihare gāme janapade dīpe cakkavāḷe vasantā avidūre, paracakkavāḷe vasantā dūre vasantīti vuccanti.

Bhūtāti jātā abhinibbattā. Ye bhūtā eva na puna bhavissantīti saṅkhyāṃ gacchanti, tesāṃ khīṇāsavānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Sambhavamesantīti **sambhavesī**. Appahīnabhavaṃyojanattā āyatimpī sambhavaṃ esantānaṃ sekhaputhujjanānametaṃ adhivacanaṃ. Atha vā catūsu yonīsū aṇḍajalābujā sattā yāva aṇḍakosaṃ vatthikosaṇca na bhindanti, tāva sambhavesī nāma, aṇḍakosaṃ vatthikosaṇca bhinditvā bahi nikkhantā bhūtā

1. Am 1. 324 piṭṭhe.

2. Bahi kāyato (Sī, Syā)

nāma. Saṃsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesī nāma, dutiyacittakkhaṇato pabhuti bhūtā nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṃ na pāpuṇanti, tāva sambhavesī nāma, tato param bhūtāti.

Chatṭhagāthāvaṇṇanā

6. Evaṃ Bhagavā “sukhino vā”ti-ādīhi adḍhateyyāhi gāthāhi nānappakārato tesaṃ bhikkhūnaṃ hitasukkhāgamapattanāvasena¹ sattesu mettābhāvanānaṃ dassetvā idāni ahitadukkhānāgamapattanāvasenāpi taṃ dassento āha **“na paro param nikubbethā”**ti. Esa porāṇo pāṭho, idāni pana “param hī”tipi paṭhanti, ayaṃ na sobhano.

Tattha **paroti** parajano. **Paranti** parajanaṃ. **Na nikubbethā**ti na vañceyya². **Nātimaññethā**ti na atikkamitvā maññeyya. **Katthacī**ti katthaci okāse, gāme vā gāmakhette vā nātimajjhe vā pūgamajjhe vāti-ādi. **Nanti** etaṃ. **Kañcī**ti yaṃ kañci khattiyaṃ vā brāhmaṇaṃ vā gahaṭṭhaṃ vā pabbajitaṃ vā sukhitaṃ vā dukkhitaṃ vāti³ ādi. **Byārosanā paṭighasaññā**ti kāyavacīvikārehi byārosanāya ca manovikārena paṭighasaññāya ca. “Byārosanāya paṭighasaññāya”ti hi vattabbe “byārosanā paṭighasaññā”ti vuccati, yathā “sammadaññāya vimuttā”ti vattabbe “sammadaññā vimuttā”ti, yathā ca “anupubbasiikkhāya anupubbakiriyāya anupubbapaṭipadāyā”ti vattabbe “anupubbasiikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā”ti. **Nāññamaññassa dukkhamiccheyyā**ti aññamaññassa dukkhaṃ na iccheyya. Kiṃ vuttaṃ hoti? Na kevalaṃ “sukhino vā khemino vā hontū”ti-ādīmanasikāravaseneva mettaṃ bhāveyya, kintu⁴ “ahovata yo koci parapuggalo yaṃ kiñci parapuggalaṃ vañcanādīhi nikatīhi na nikubbetha, jāti-ādīhi ca navahi mānavatthūhi katthaci padese kañci parapuggalaṃ nātimaññeyya, aññamaññassa ca byārosanāya vā paṭighasaññāya vā dukkhaṃ na iccheyyā”ti evampi manasikaronto bhāveyyāti.

1. Hitasukkhādhigamanapattanāvasena (Syā)

2. Na vambheyya (Syā)

3. Sugataṃ vā duggataṃ vāti (Sī)

4. Kiṃ pana (Sī, Syā)

Sattamagāthāvaṇṇanā

7. Evaṃ ahitadukkhānāgamapattanāvasena atthato mettābhāvanāṃ dassetvā idāni tameva upamāya dassento āha “**mātā yathā niyaṃputtan**”ti.

Tassattho—yathā mātā niyaṃ puttaṃ attani jātaṃ orasaṃ puttaṃ, tañca ekaputtameva āyusā anurakkhe, tassa dukkhāgamappaṭibāhanatthaṃ attano āyumpi cajitvā taṃ anurakkhe, evampi sabbabhūtesu idaṃ mettākhyāṃ mānasā¹ bhāvaye, punappunaṃ janaye vaḍḍhaye, tañca aparimāṇasattārammaṇavasena ekasmiṃ vā satte anavasesapharaṇavasena aparimāṇaṃ bhāvayeti.

Aṭṭhamagāthāvaṇṇanā

8. Evaṃ sabbākārena mettābhāvanāṃ dassetvā idāni tasseva vaḍḍhanaṃ dassento āha “**mettañca sabbalokasmī**”ti.

Tattha mijjati tāyati cāti mitto, hitajjhāsayatāya siniyhati, ahitāgamato rakkhati cāti attho. Mittassa bhāvo **mettaṃ. Sabbalokasmī**ti anavasese sattaloke. Manasi bhavanti **mānasāṃ**. Tañhi cittasampayuttattā evaṃ vuttaṃ. **Bhāvayeti** vaḍḍhaye. Na assa parimāṇanti **aparimāṇaṃ**, appamāṇasattārammaṇatāya evaṃ vuttaṃ. **Uddhanti** upari, tena arūpabhavaṃ gaṇhāti. **Adhoti** heṭṭhā, tena kāmabhavaṃ gaṇhāti. **Tiriyanti** vemajjhaṃ, tena rūpabhavaṃ gaṇhāti. **Asambādhanti** sambādhavirahitaṃ, bhinnasīmanti vuttaṃ hoti. Sīmā nāma paccatthiko vuccati, tasmimpi pavattanti attho. **Averanti** veravirahitaṃ, antarantarāpi veracetanāpātubhāvavirahitaṃ attho. **Asapattanti** vigatapaccatthikaṃ. Mettāvihārī hi puggalo manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, nāssa koci paccatthiko hoti, tenassa taṃ mānasāṃ vigatapaccatthikattā asapattanti vuccati. Pariyāyavacanāṃ hi etaṃ, yadidaṃ paccatthiko sapattoti. Ayaṃ anupadato **atthavaṇṇanā**.

1. Mettāmānasāṃ (Sī), mettāsāṃkhyāṃ mānasāṃ (Syā)

Ayaṃ panettha **adhippetatthadīpanā**—yadidaṃ “evampi sabbabhūtesu mānasam bhāvaye aparimāṇaṃ”ti vuttaṃ, taṃ cetam aparimāṇam mettaṃ mānasam sabbalokasmiṃ bhāvaye vaḍḍhaye, vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ gamaye pāpaye. Kathaṃ? Uddhaṃ adho ca tiriyaṅca, uddhaṃ yāva bhavaggā, adho yāva Avīcīto, tiriyaṃ yāva avasesadisā. Uddhaṃ vā āruppaṃ, adho kāmādhātum, tiriyaṃ rūpadhātum anavasesaṃ pharanto. Evaṃ bhāventopi ca taṃ yathā asambādhaṃ averaṃ asapattaṅca hoti, tathā sambādhaverasapattānaṃ abhāvaṃ karonto bhāvaye. Yaṃ vā taṃ bhāvanāsampadaṃ pattaṃ sabbattha okāsalokavasena¹ asambādhaṃ, attano paresu āghātappaṭivīnayanena averaṃ, attani ca paresaṃ āghātavinayanena asapattaṃ hoti, taṃ asambādhamaveramasapattaṃ aparimāṇam mettaṃ mānasam uddhaṃ adho tiriyaṅcāti tividhāparicchede sabbalokasmiṃ bhāvaye vaḍḍhayeti.

Navamagāthāvaṇṇanā

9. Evaṃ mettābhāvanāya vaḍḍhanaṃ dassetvā idāni taṃ bhāvanamanuyuttassa viharato iriyāpathaniyamābhāvaṃ dassento āha **“tiṭṭhaṃ caraṃ -pa- adhiṭṭheyyā”**ti.

Tassattho—evametaṃ mettaṃ mānasam bhāvento so “nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujum kāyaṃ paṇidhāyā”ti-ādīsu viya iriyāpathaniyamaṃ akatvā yathāsukhaṃ aññataraññatara-iriyāpathabāddhanavinodanaṃ karonto tiṭṭhaṃ vā caraṃ vā nisinno vā sayāno vā yāvataṃ vigatamiddho assa, atha etaṃ mettājhānasatiṃ adhiṭṭheyya.

Atha vā evaṃ mettābhāvanāya vaḍḍhanaṃ dassetvā idāni vasībhāvaṃ dassento āha **“tiṭṭhaṃ caraṃ”**ti. Vasippatto hi tiṭṭhaṃ vā caraṃ vā nisinno vā sayāno vā yāvataṃ iriyāpathena etaṃ mettājhānasatiṃ adhiṭṭhātukāmo hoti, atha vā tiṭṭhaṃ vā caraṃ vā -pa- sayāno vāti na tassa ṭhānādīni antarāyakaṛāni honti, api ca kho yāvataṃ etaṃ mettājhānasatiṃ adhiṭṭhātukāmo hoti, tāvatā vigatamiddho hutvā adhiṭṭhāti, natthi tassa tattha dandhāyitattaṃ. Tenāha **“tiṭṭhaṃ caraṃ nisinno va, sayāno yāvataṃ’ssa vitamiddho. Etaṃ satiṃ adhiṭṭheyyā”**ti.

1. Okāsalābhavasena (Sī)

Tassāyamadhippāyo—yaṃ taṃ “mettañca sabbalokasmi, mānasam bhāvaye”ti vuttaṃ, taṃ tathā bhāveyya, yathā tñānādīsu yāvatā iriyāpathena tñānādīni vā anādiyitvā yāvatā etaṃ mettājñānasatim adhiṭṭhātukāmo assa, tāvatā vigatamiddhova hutvā etaṃ satim adhiṭṭheyyāti.

Evam mettābhāvanāya vasībhāvaṃ dassento “etaṃ satim adhiṭṭheyyā”ti tasmim mettāvihāre niyojetvā idāni taṃ vihāraṃ thunanto āha **“brahmametaṃ vihāramidhamāhū”**ti.

Tassattho—yvāyaṃ “sukhino vā khemino vā hontū”ti-ādim katvā yāva “etaṃ satim adhiṭṭheyyā”ti vaṇṇito mettāvihāro, etaṃ catūsu dibbabrahma-ariya-iriyāpathavihāresu niddosattā attanopi paresampi atthakarattā ca idha ariyassa dhammavinaye brahmavihāramāhu seṭṭhavihāramāhūti, yato satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ tiṭṭhaṃ caraṃ nisinno vā sayāno vā yāvatāssa vigatamiddho, etaṃ satim adhiṭṭheyyāti.

Dasamagāthāvaṇṇanā

10. Evaṃ Bhagavā tesaṃ bhikkhūnaṃ nānappakārato mettābhāvanaṃ dassetvā idāni yasmā mettā sattārammaṇattā attadiṭṭhiyā āsannā hoti, tasmā diṭṭhigahananisedhanamukhena tesaṃ bhikkhūnaṃ tadeva mettājñānaṃ pādakaṃ katvā ariyabhūmippattim dassento **“diṭṭhiñca anupaggaṃmā”**ti imāya gāthāya desanaṃ samāpesi.

Tassattho—yvāyaṃ “brahmametaṃ vihāramidhamāhū”ti saṃvaṇṇito mettājñānavihāro, tato vuṭṭhāya ye tattha vitakkavicārādayo dhammā, te tesañca vatthādi-anusārena rūpadhamme pariggahetvā iminā nāmarūpaparicchedenā “suddhasaṅkhārapuñjoyaṃ, na yidha sattūpalabbhatī”ti¹ evaṃ diṭṭhiñca anupaggaṃmā anupubbena lokuttarasīlena sīlavā hutvā lokuttarasīlasampayutteneva sotāpattimaggasammādiṭṭhisaññītena dassanena sampanno tato paraṃ yopāyaṃ vatthukāmesu gedho kilesakāmo appahīno hoti, tampi sakadāgāmi-anāgāmi maggehi tanubhāvena²

1. Saṃ 1. 137; Khu 7. 347 piṭṭhesu.

2. Patanubhāvena (Sī)

anavasesappahānena ca kāmesu gedhaṃ vineyya vinayitvā vūpasametvā **na hi jātu gabbhaseyyaṃ puna reti** ekaṃseneva puna gabbhaseyyaṃ na eti, Suddhāvāsesu nibbattitvā tattheva arahattaṃ pāpuṇitvā parinibbātīti.

Evam Bhagavā desanaṃ samāpetvā te bhikkhū āha “gacchatha bhikkhave tasmiṃyeva vanasaṇḍe viharatha, imaṃca suttaṃ māsassa aṭṭhasu dhammassavanadivasesu ghaṇḍiṃ ākoṭetvā ussāretha, dhammakathaṃ karotha sākacchatha anumodatha, idameva kammaṭṭhānaṃ āsevatha bhāvettha bahulīkarotha, tepi vo amanussā taṃ bheravārammaṇaṃ na dassessanti, aññadatthu atthakāmā hitakāmā bhavissantī”ti. Te “sādhū”ti Bhagavato paṭissuṇitvā utṭhāyāsanaṃ Bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tattha gantvā tathā akaṃsu. Devatāyo ca “bhadantā amhākaṃ atthakāmā hitakāmā”ti pītisomanassajātā hutvā sayameva senāsanaṃ sammajjanti, uṇhodakaṃ paṭiyādentī, piṭṭhiparikammaṃ pādaparikammaṃ karonti, ārakkhaṃ saṃvidahanti. Tepi bhikkhū tameva mettaṃ bhāvetvā tameva ca pādakaṃ katvā vipassanaṃ ārabhitvā sabbe tasmiṃyeva antotemāse aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇitvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṃ pavāresunti.

Evampi atthakusalena Tathāgatena,
Dhammissarena kathitaṃ karaṇīyamatthaṃ.
Kativānubhuyya paramaṃ hadayassa santiṃ,
Santaṃ padaṃ abhisamenti samattapaññā.

Tasmā hi taṃ amatamabbhutamariyakantaṃ,
Santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmo¹.
Viññū jano vimalasīlasamādhipaññā-
Bhedaṃ kareyya satataṃ karaṇīyamatthanti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Mettasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vihātukāmo (Sī, Syā)

Nigamanakathā

Ettāvatā ca yaṃ vuttaṃ—

“Uttamaṃ vandaneyyānaṃ, vanditvā ratanattayaṃ.
Khuddakānaṃ karissāmi, kesañci atthavaṇṇanaṃ”ti.

Tattha saraṇasikkhāpadadvattiṃsākāra-kumārappañha maṅgalasutta-
ratanasuttatirokuṭṭhanidhikaṇḍamettasuttavasena navappabhedassa
Khuddakapāṭhassa tāva atthavaṇṇanā katā hoti. Tenetaṃ vuccati—

“Imaṃ Khuddakapāṭhassa, karontenatthavaṇṇanaṃ.
Saddhammaṭṭhitikāmena, yaṃ pattaṃ kusalaṃ mayā.

Tassānubhāvato khippaṃ, dhamme ariyappavedite.
Vuddhiṃ virūlhiṃ vepullaṃ, pāpuṇātu ayaṃ jano”ti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyaguṇappaṭimaṇḍitena
sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena
sakasamayasaṃsāraṇaṃ jhagāṇasamatthena
paññāveyyattiyasamannāgatena tipīṭakapariyattidhammappabhede
sāṭṭhakatthe Satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena
karaṇasampatti-janitasukhaviniggaṭamadhurodāravacanālāvaṇṇayuttana
yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā
chaḷabhiññāpaṭisambhidā-dippabhedaguṇappaṭimaṇḍite
uttarimanussadhamme suppaṭiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ
therānaṃ Mahāvihāravāsīnaṃ vamsālaṅkārabhūtena
vipulavisuddhabuddhinā **Buddhaghosoti** garūhi gahitaṇāmadheyyena therena
katā ayaṃ **Paramatthajotikā** nāma Khuddakapāṭhavaṇṇanā—

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittaraṇesinaṃ.
Dassenti kulaputtānaṃ, nayaṃ sīlādisuddhiyā¹.

Yāva Buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino.
Lokamhi Lokajetṭhassa, pavattati Mahesinoti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhakathāya

Khuddakapāṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sīlavisuddhiyā (Sī)

Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Samvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]		[A]	
Āṅgato	21, 25	Adinnaṃ	16
Āṅgasamo	184	Adinnādānā veramaṇiyā	23
Acintayum	103	Adho	212
Acorāharaṇo	191	Ananugiddho	207
Ajeyyo	189	Anatimāni	201
Ajjhattikāni	69	Anavajjāni	118
Ajjhabhāsi	99	Anavajjāni kammāni	119
Aññatarā	96	Anavasesā	209
Atṭha	71, 152	Anākulā	115
Atṭhasataṃ	152	Anākulā kammantā	117
Atṭhaṅgiko	72	Anukampakā	174
Atṭhāsi	98	Anugāmiko	184, 189
Atṭhimiṇjaṃ	40	Anupubbamuñcanato	59
Atṭhīni	38	Antaṃ	44
Aṇukā	210	Antaguṇaṃ	45
Atithi	188	Annapānamhi	174
Attasammāpaṇidhi	112	Apanāmenti	186
Attā	111	Aparimāṇaṃ	212
Atthakusalena	201	Api dibbesu	194
Atthāya me	184	Appakicco	206
Atthi	28, 143, 209	Appagabbho	206
Atthe kicce samuppanne	184	Appamādo	119, 120
Attho	201	Abrahmacariyaṃ	16
Atha	96	Abrahmacariyā veramaṇiyā	24
Athopi	140	Abhiṭṭhānāni	158
Adiṭṭhā	210	Abhisamecca	201

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]		[Ā]	
Abhikkanta	96	Ārammaṇato	18, 25
Abhikkantavaṇṇā	97	Āvāsā	73
Abhikkantāya rattiyā	96	Āvudham	20
Amataṃ	150, 154	[I]	
Ariyasaccāna dassanaṃ	128	Ito	179
Ariyasaccāni	67, 155-6	Idaṃ	175
Ariyo	72	Idampi Buddhē	150
Avirūḷhichandā	163	Idha	139
Avecca passati	155	Idha vā	142
Averaṃ	212	Indakhīlo	155
Asapattam	212	Imasmiṃ	28
Asampakampiyo	155	Iriyāpatho	20
Asambādham	212	Issariyaṃ	194
Asādhāraṇamaññesaṃ	191	[U]	
Asubhato	59	Uccāsayaṇaṃ	26
Asevanā	104	Uju	201
Asokaṃ	129	Uttamaṃ	104
Assa	157, 201	Udariyaṃ	45
Assu	52, 157	Uddham	212
[Ā]		Upakappati	181, 186
Ākaṅkhamānā	103	Upaṭṭhānaṃ	115
Āgantvāna	173	Upaṭṭhite	174
Āgamma	195	Upasaṅkama	98
Ādānato	18, 25	Upasaṅkamitvā	98
Ādhipaccaṃ	193	Upādānakkhandhā	68
Ādhipaccaparivāro	194	[E]	
Ānantarikaṃ	151	Ekam	89
Āyatanāni	69	Ekam nāma kiṃ	63
Āyatike bhavasmim	163	Ekamantaṃ	98
Āratī	119	Etaṃ ādāya gacchati	189

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[E - O]

Etādisāni	130
Etesu	153
Evam	86, 87, 174, 196
Eva	140
Esā	196
Okāso	20
Obhāsetvā	98

[Ka]

Kaṇci	211
Kataññutā	121
Katapuññataṁ	197
Katapuññatā	111
Kattha	4
Katthaci	211
Katvāna	130
Kadā	4
Kappa	97
Kappakolāhalaṁ	101
Kappiyaṁ	174
Kampati	129
Kammato	22
Kammantā	115
Kayākayaṁ	179
Karaṇīyaṁ	201
Karīsaṁ	47
Kasmā	4
Kasmā cidhādito vuttaṁ	4
Kāye	29
Kālagatā	179
Kālena	121, 127, 174

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kālo	20
Kiñcāpi	156
Kiriyāviseso	20
Kilomakaṁ	43
Kulesu	207
Kena bhāsitaṁ	4
Kevala	97
Kevalakappaṁ	97
Kesā	32

[Kha - Ga]

Khajjabhojje	174
Khandhādito	61
Khantī ca	125
Khīṇaṁ	163
Khīṇabījā	163
Khemaṁ	129
Khemino	208
Kheḷo	53
Gandho	26
Gambhīrapaññena	156
Gambhīre odakantike	184
Gāravo	121
Gimhānamāse	161
Gītaṁ	26
Gotamasāsanamhi	154

[Ca]

Cakkavattikolāhalaṁ	101
Cakkavattisukhaṁ piyaṁ	194
Catubbhi vātehi	155
Cattāri	67

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ca - Cha]

Cattāri nāma kim	66
Cavati	186
Cittam	129
Ciram jīvantu	176
Cetiyaṃ	188
Cha	69

[Ja - Ña]

Jaṅgamo	184
Jātarūpaṃ	27
Jetavane	94
Ñātakā	118
Ñātinaṃ	174
Ñātinaṃ hotu	175

[Ta]

Tam	131, 201
Taco	34
Tathāgatena	143
Tathūpamaṃ	155
Tapo ca	128
Tasā	209
Tasmā	140, 197
Tahim	179
Tiṭṭhanti	172
Tiriyam	212
Tirokuṭṭā	172
Tisso vedanā	65
Tiṇi nāma kim	65
Te	153-4, 163
Tena dhammena	151
Tesaṃ	131

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Tha - Da]

Thāvarā	209
Thāvaro	183
Thulā	210
Dadanti	174
Dantā	33
Damo	187
Dassanaṃ	125
Dassanasampadāya	157
Dānaṃ	187
Dānañca	117
Dāyakā ca anipphalā	176
Dārā	116
Diṭṭhā	210
Dinnāni mahapphalāni	153
Dinnena	179
Dīghā	209
Devarajjam	194
Devaloke	194
Devā	103
Deso	110
Dvārabāhāsu	173
Dve nāma kim	65

[Dha]

Dhammacariyā	118
Dhammasākacchā	125, 127
Dhammassavanaṃ	121
Dhammesu	119
Dhātuto	61
Dhīrā	163, 197

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Na]		[Pa]	
Naṁ	211	Paṭhamamahāsaṅgīti	84
Nakhā	33	Paṭhamasmiṁ gimhe	161
Naccaṁ	26	Paṇītaṁ	143, 150, 174
Natthi sambhavaṁ	163	Paṇḍitā	107, 197
Navaṁ	163	Paṇḍitānaṁ	104
Nava	72	Paṇṇattisamatikkamanato	57
Nāgā vā	186	Patirūpadesavāso	111
Nātimaññetha	211	Patirūpo	110
Nātisaṇikato	57	Pattipattā	154
Nātisīghato	57	Pathaviṁ	155
Nāmañca rūpañca	65	Padesarajjaṁ	194
Nikubbetha	211	Papphāsaṁ	44
Nikkāmino	154	Pamādaṭṭhānaṁ	17
Nidhiṁ nidheti	183	Payuñjato	195
Nidhi	191	Payogato	19
Nidhi nāma	185	Param	211
Nidhiyati	185	Paramaṁ hitāya	161
Nidheti	184	Paridevanā	180
Nipako	206	Parivāro	193
Nibbanti	163	Paro	211
Nibbānasacchikiriya	128	Pasaṁsanti	197
Nibbutiṁ	154	Pahāya gamanīyesu	189
Nimittato	60	Pahūte	173
Nivāto	121	Pahūte annapānamhi	176
Nisāmetha	140	Paṇabhūtā	209
No ñātī	176	Pāṇātipātā veramaṇiyā	23
Nhārū	36	Pānabhojanaṁ	174
[Pa]		Pāpā	119
Pañca	68	Pittam	48
Paṭighasaññā	211	Pitā	115

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa - Pha]		[Bha]	
Pihakaṃ	43	Bhuñjamānā	154
Puggalā	152	Bhum māni	139
Puggalo	188	Bhusaṃ pamattā	157
Puññasampadā	197	Bhūtā	140, 210
Puttadārassa	115	Bhūtāni	139
Puttā	116	Bhedato	18
Pubbe	111	[Ma]	
Pubbe katapuññatā	112	Maṃsaṃ	36
Pubbo	49	Maggo	72
Purāṇaṃ	163	Maṅgalaṃ	104
Puriso	184	Maṅgalakolāhalaṃ	102
Pūjaneyyā	108	Maṅgalamuttamaṃ	131
Pūjaneyyānaṃ	104	Maṅgalāni	103
Pūjā	104	Majjaṃ	17
Petā	179	Majjapānā	119
Phalato	23	Majjapānā saṃyamo	120
Phuṭṭhassa	129	Majjhimā	210
[Ba - Bha]		Matthaluṅgaṃ	47
Bālā	106	Manasā daḥhena	154
Bālānaṃ	104	Manussā	103
Bāhusaccaṃ	112	Mahatthikā	196
Buddhakolāhalaṃ	102	Mahantā	209
Bojjhaṅgā	70-1	Mahāsayaṇaṃ	26
Bodhi	70	Mahāsāvajjato	19
Byārosanā	211	Mātā	115
Brahmacariyaṃ	128	Mātāpitu	115
Brūhi	103	Mānaṃ	212
Bhagavantāṃ abhivādetvā	98	Mānussikā	194
Bhagavā	91	Mālā	26
Bhāvaye	212	Muttaṃ	55

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Mudu	201
Mudhā	154
Musā	17
Musāvādā veramaṇiyā	24
Mūlato	22
Me	87
Mettam	212
Medo	51
Merayam	17
Moneyyakolāhalaṃ	102

[Ya]

Yam	143, 201
Yamkiñci	142
Yakanam	42
Yakkhā vāpi	186
Yathā	155, 161
Yathābalasantoso	122
Yathāyam padīpo	163
Yathālābhasantoso	122
Yathāsāruppasantoso	122
Yadajjhagā	150
Yadidaṃ	196
Yassa	129
Yā	112, 194
Yā caññā	180
Yāni	139
Ye	152, 174
Ye keci	209
Yesam hetu	176
Yoniso	195

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ra - La]

Rajataṃ	27
Ratanam	143
Ratanam paṇītaṃ	150
Rati	194
Rassakā	210
Ruṇṇam	180
Lakkhaṇato	60
Laddhā	154
Labhāmase	176
Lasikā	54
Lokadhammā	129
Lomā	32
Lohite	50

[Va]

Vakkaṃ	41
Vañijjā tādisī	179
Vaṇṇato	59
Vatthu	20
Vadāmi	155
Varaṇṇū	162
Varado	162
Varāharo	162
Varo	161
Vasā	52
Vācā	112
Vāditaṃ	26
Vāso	110
Vikālabhojanaṃ	25
Vikkhepappahānato	57

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Va]		[Sa]	
Vigayha	154	Santindriyo	206
Vittam	142	Santuṭṭhī	121
Vinayo	112-3	Santussako	205
Vibhāvayanti	156	Santo	186
Vimuyhati	186	Sandhiyo	173
Virajam	129	Sappurisaṃ	155
Virattacittā	163	Sabbattha	130
Viratī	119	Sabbattha maparājita	130
Viramato	22, 25	Sabbametena	194
Vilepanam	26	Sabbalokasmi	212
Visūkadassanam	26	Sabbe	140, 208
Viharati	94	Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā	63
Vedanāto	22, 25	Sabbo sabbadā	186
Vo	175	Samaṃ	143
[Sa]		Samaṇā	125
Samgho	188	Samatthi kiñci	151
Samyamo	119, 187	Samayam	89
Sakam gharam	173	Samaya	89
Sakkaccam anumodare	176	Samāgatāni	139
Sakkacca	140	Samādhiṃ	151
Sakko	201	Samāhito	151
Sakyamuni	151	Samuṭṭhānato	21, 25
Saggesu vā	142	Sampatti	194
Sanḡaho	115-6	Sambhavesī	210
Saññā vā	186	Sammāpanidhi	111
Sataṃ pasaṭṭhā	152	Sallahukavutti	206
Satta	70, 72	Sahāva	157
Sattā	208	Sāvatthi	93
Santaṃ padam	201	Sikkhā	15
		Singhāṭakā	173

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Singhāṇikā	54
Sito	155
Sippaṃ	112-3
Siyā	155
Sīlaṃ	187
Sukhitattā	208
Sukhitā hontu ñātayo	175
Sukhino	208
Sugatassa sāvakā	153
Suciṃ	151, 174
Suññato	60-1
Sutaṃ	87
Sudesitāni	156
Sunihito	186
Suppayuttā	154
Subhāro	205
Subhāsītā	112
Subhāsītā vācā	114
Sumanā bhavantu	140
Surā	17

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Surāmerayamajjapamādatṭhānā	
veramaṇiyā	24
Surūpatā	193
Suvaco	201
Suvaṇṇatā	192
Susaṇṭhānā	193
Susaratā	192
Susikkhito	112
Suhuju	201
Sedo	50
Semhaṃ	48
Sevanā	104
Soko	179
Sotthānaṃ	103
Sovacassatā	125
[Ha]	
Hadayaṃ	41
Haranti	186
Hirañña	179
Huraṃ vā	142
Honti	174

Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Lakkhitabbapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Akusalakammapathā dasa	74
Akkhakaṭṭhīni dve	38-9
Akkhiṭṭhīni dve	38-9
Agārikaratanam	149
Agārikaratanesu aggo cakkavattipi	149
Agārikavinayo	113
Agārikasippam	113
Agārikānaṃ sajanaparijana- sampatti	193-4
Agocaraṭṭhānaṃ chabbidham	202
Aggabāhaṭṭhīni dve dve	38-9
Aṅgasamo	183-4
Aṅguttaranikāya	2
Ajjhattikāni āyatanāni cha	69
Aññatarā	96
Aṭṭhāsi eva na nisīdi	99
Aṭṭhimiñjānaṃ vaṇṇādīni	40-1
Aṭṭhisatāni tīṇi sādhiḱāni	40
Aṭṭhīnaṃ saṅkhyāni	38-9
Atta,parārakkha	133
Adinnādānassa aṅgāni pañca	21
Adinnādānā veramaṇiyā phalāni	23-4
Adhiccasaṃuppannam	91
Anagārikaratanam	149

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Anagārikaratanam aggamakkhāyati	149
Anagārikaratanam duvidham	149
Anagārikavinayo	113-4
Anagārikasippam	113
Anagārikānaṃ parisasampatti	193-4
Anattānupassanāmukheneva dukkhassantaṃ karoti	65
Ananusandhikagāthā	105
Anavajjo	7
Anāthapiṇḍika	94-5
Aniccatādassanena dukkhassantaṃ karoti	64
Anugāmiko	183-4
Anesanaṃ ekavīsatividham	202
Antam itthiyā aṭṭhavīsatiḱhattham	44
Antam purisassa dvattim- sahattham	44
Antaguṇānaṃ vaṇṇādīni	45
Aparagoyānakā	103
Apāyā cattāro	158
Apucchitagāthā	105
Abaddhapittassa byāpanatā	48
Abrahmacariyassa aṅgāni cattāri	21

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[A]

Abrahmacariyā veramaṇiyā	
phalāni	24
Abhikkantasaddassa	
atthuddhārā	96
Abhiṭṭhānāni cha	158-9
Amanussā bheravārammaṇaṃ	
na dassenti	215
Arahassa aṅgāni dasa	74-5
Ariyapuggalā abhinnasaraṇāva	7
Ariyaratanaṃ duvidhaṃ	149
Ariyasaccāni cattāri	67-8
Ariyamaggaṅgāni aṭṭha	71
Aviññāṇakaratanam	148
Aviññāṇakaratanam	
duvidham	148
Assūnam vaṇṇādīni	52
Asekharatanam duvidham	149
Asevanātigāthāya	
maṅgalāni tīpi	110
Ahitadukkhānāgamapattana	211

[Ā]

Ātāpī	128
Ādīnavānupassanāpabbāni	
nava	28
Ānantarikasamādhī	151-2
Ānandattherassa	
arahattappattatā	81-2
Ābhisamācārikassa	
ānisaṃsā	167
Āmisadānam	118
Āraññakassa	
karaṇīyākaraṇīyakamma	204-8

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ā]

Āratītigāthāya maṅgalāni tīpi	121
Ārāma	95
Āvatthikaṃ	91
Āhāraṃ catubbidham	66-7, 174

[I]

Itthiratanam	149
Idam no dānam hitasukhāya	
hotu	176
Idam me nātīnam hotu	172-5
Iriyāpathabādhanavinodana	213

[U - Ū]

Uggahakosallam sattavidham	31
Uttarakurukā	103
Udakena bhūmi	
paripphositassa nissando	168
Udariyassa vaṇṇādīni	45
Uddisadānam petānam	
paccanubhoti	172, 175,
	177, 180
Uddisadānassa aṅgāni tīpi	176
Uddisadānassa	
ānisaṃsā	172, 174
Uddissakacetiyaṃ	188
Upapattidevā	103
Upādānakkhandhā pañca	68
Upāsaka, sāmaṇeraṇam silāni	14
Uraṭṭhīni cuddasa	38-9
Ūruṭṭhi ekaṃ	38

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[E]

Ekam samayaṃ Bhagavāti-	
saddānaṃ niddisitaḅākārā	93
Ekabijī	156
Evam me sutantisaddānaṃ	
niddisitaḅākārā	87-9, 93
Evam-saddassa atthuddhārā	85
Evameva ito dvinnam	179

[Ka]

Kaṭiṭṭhīni dve	38
Kaṇṇaṭṭhīni dve	38-9
Kadariyakamma	174
Kappakolāhalaṃ	101
Kappasaddassa atthuddhārā	97-8
Kammaṭṭhānūpacāra	204-8
Karīsassa vaṇṇādīni	47
Kāya	29, 40
Kāyagatāsatiṃ	
paribhuñjanti amataṃ	28
Kāyapāgabbhiyaṃ	
aṭṭhaṭṭhānaṃ	206-7
Kālagatapetā tahiṃ	179
Kilomakaṃ duvidhaṃ	43
Kilomakānaṃ vaṇṇādīni	43
Kesādisu vipassanānayo	60
Kesānaṃ vaṇṇādīni	32
Kesāsu asubhato	
manasikārā pañca	58
Kolaṃkolo	156
Kolāhalaṃ pañcavidhaṃ	101

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Kha - Ga]

Khantītigāthāya	
maṅgalāni cattāri	127
Khuddakanikāya	2
Khuddakapāṭṭhassa pabhedā	
nava	216
Kheḷānaṃ vaṇṇādīni	53
Gahaṭṭhānampi pūjaneyyatā	110
Gāthā catubbidhā	105
Gāravotigāthāya	
maṅgalāni pañca	125
Gīvaṭṭhīni satta	38-9
Goppakaṭṭhikāni dve dve	38

[Ca]

Cakkaratanaṃ	148
Cakkaratanaṃ kammappaccayena	
ututo samuṭṭhāti	144
Cakkaratanassa vidhi	144
Cakkaratanānubhāva	147-8
Cakkaratane uppannamatte	
dibbaṃ cakkhu pātubhavati	145
Cakkavattikolāhalaṃ	101-2
Cakkavattirañño issariyādhi-	
paccaṭṭhānāni	111-2
Cakkavattivattaṃ dasavidhaṃ	144
Caritānukūlakammaṭṭhānaṃ	
caturāsīsahassappa-	
bhedam	198-9
Cikicchita	158
Cīvare santoso tividho	122
Cetiyaṃ tividhaṃ	188

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Cha]

Chattabaddhassa nissando 168

[Ja]

Jaṅgamo 183-4

Jaṅghaṭṭhikāni dve 38

Jaṇṇukaṭṭhi ekaṃ 38

Jambudīpakā 103

Jetavana 94

[Ta - Tha]

Tacapariggaṇhakānaṃ

vavatthapetabbatā 35

Tacādīnaṃ vaṇṇādīni 34-5

Tathāgata 164

Tapotigāthāya maṅgalāni

cattāri 129

Tasathāvarādiduka-

tikappabheda 209-211

Tiṇuddhatakammasa

ānisaṃsā 167

Tiracchānagataratanāṃ 149

Tussaka 205

Thāvaro 183-4

[Da]

Dakkhiṇā 153, 183

Dakkhiṇeyya 153

Dajjā 180

Dantā ekamūlikā dvādasa 34

Dantā catumūlikā aṭṭha 33

Dantā timūlikā aṭṭha 34

Dantā dvattiṃsa 33

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Da]

Dantā dvimūlikā cattāro 34

Dantānaṃ nānāsaṇṭhānatā 33-4

Dasasikkhāpadānaṃ

hīnamajjhimapaṇītātā 27

Dassana 157

Dānaṃ kassaci uddisi 172

Dānaṃ duvidhaṃ 118

Dānaṃ na kassaci uddisi 171

Dānañcātigāthāya maṅgalāni

cattāri 119

Diṭṭhamaṅgalaṃ 99

Diṭṭhamaṅgalaṃ amaṅgalaṃ 105-6

Diṭṭhamaṅgalika 100

Dinnadakkhiṇāya sātthakatā 181-2

Dīghanikāya 2

Dukkhānupassanāmukheneva

dukkhassantaṃ karoti 66

Dullabhapuggalā dve 124

Devatāsu manussānaṃ

upakārakatā 142

Devā tividhā 103

Dvattiṃsākārakammaṭṭhāna 28

Dvattiṃsākārānaṃ anuloma-

paṭilomāni 31

Dvattiṃsākāre kati

khandhādīni honti 61

Dvattiṃsākāre dhātuyo

aṭṭhavīsatisataṃ 61

Dvattiṃsākāre nimittāni

saṭṭhisataṃ 60

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Da]

Dvattiṃsākāre lakkhaṇāni	
atṭhavīsatisataṃ	60-1
Dvattiṃsākāre suññatā	
atṭhavīsatisataṃ	61

[Dha - Na]

Dhamma	6, 10
Dhammagītūpasamhitānaṃ	
visesatā	26
Dhammadānaṃ	118
Dhammadānaṃ atthapaṭisaṃ-	
veditādīnaṃ padaṭṭhānaṃ	118
Dhammadānameva aggaṃ	118
Dhammassavanassa ānisaṃsā	
cattāro	124
Dhammādiṭṭhānadesanā	65
Dhātukacetiyaṃ	188
Nakhā vīsati	33
Naccādīnaṃ saṃkilesa-	
vītikamatā	26
Nalāṭaṭṭhi ekaṃ	38-9
Nāgabhavana	165
Nāmaṃ catubbidham	91
Nāma	65
Nāsikaṭṭhi ekaṃ	38-9
Nikāya	2
Nikāyā pañca	2
Nidhānappayojana	183-5, 189
Nidhi catubbidho	183
Nidhiṭṭhānādīni	188

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Na]

Nidhīnaṃ acorāharaṇatā	190
Nidhīnaṃ ṭhānā cavanatādi	
kāraṇāni	186
Nidhīnaṃ puññavataṃyeva	
adhippetatthasādhakatā	186
Nidhīnaṃ sabbakāmadadatā	191
Nidhīnaṃ sunihitatā	189
Nibbāna	128
Nibbānāmataṃ sacchikaroti	69
Nisajjadosā cha	99
Nemittakaṃ	91
Nhārū navasatappabhedā	37

[Pa]

Sakkāsaya	47
Pagumba	160
Pacchimapañcasikkhāpada	24-5
Paccekabuddhaariyasāvakānampi	
pūjāya hitasukhāvahatā	109
Paccekabuddharatanaṃ	
aggamakkhāyati	149
Pañcaṅgasamannāgatasenāsana	30
Pañcasikkhāpada	16-7
Paññā samādhipadaṭṭhānā	62
Paṭākāropitassa nissando	168
Paṭipattipūjāya ko pana vādo	109
Paṭihatacittajanā petesu	
uppannā	170

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa]	
Paṭhamamahāsaṅgīti	76
Paṇḍitalakkhaṇāni tīṇi	107
Paṇhikaṭṭhīni dve	38
Patirūpadesavāsassa nānāvidhatā	111
Patirūpadesavāsoti- gāthāya maṅgalāni tīṇi	112
Patthanam vinā na hoti	191, 194
Pada	15
Papphāsam nirasam nirojam hoti	44
Papphāsassa vaṇṇādīni	44
Pabbāni cuddasa	28
Pamāda	120
Payogā dve cha	19, 20
Paramatthanidhi	187-8
Pariccāgamayakammaṃ kato anipphalo	176, 178
Paribhogacetiyaṃ	188
Pariyattidhammassa nibbānagāmitā	161
Pariyattidhammassa sutānisaṃsā	163
Pariyattidhammassa supupphitagga vanappagumbasadisatā	161
Parivārā dve	193
Pāṇa	209
Pāṇātipātassa aṅgāni pañca	21
Pāṇātipātā veramaṇiyā phalāni	23
Pādaṭṭhikāni catusaṭṭhi	38
Pānabhojanādi pañcadhā vivekaṃ gacchati	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa]	
Piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni aṭṭhārasa	38
Piṭṭhibāhaṭṭhīni dve	38-9
Pittam duvidham	48
Pihakamhi bahi nikkhante sattānam jīvitakkhayatā	43
Puggalā aṭṭha vā aṭṭhasatam vā	153
Puggalādhiṭṭhānadesanā	63
Pucchitagāthā	105
Puññanidhikiriyāya sampādanatā	191
Puññānubhāvena odhisā pañca	194-5-6
Pupphapūjāya ānisaṃsā	109
Pubbavidehakā	103
Pubbassa okāso nāma nibaddho natthi	49
Pubbe katamanussaram anussaratā	180
Purisayugāni cattāri	153
Purisaratanam	149
Purisaratanam aggamakkhāyati	149
Purisaratanam dividham	149
Pūjaneyyānam pūjā appakāpi dīgharattam hitāya sukhāya hoti	108-9
Petā āsāya parivāretvā aṭṭhamasu	171
Petānam anussaraṇa- kāraṇāni	174
Petānam upakappati	179, 181

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Petānaṃ koci na sarati 174
Pokkharavassa 137

[Pha - Ba]

Phāsukaṭṭhīni catuvīsati 38-9
Phuṭṭhassātigāthāya
maṅgalāni cattāri 130
Baddhapittamhi kupite sattā
ummattakāva 48
Baddhapittassa ṭhitaṭṭhānatā 48
Bālalakkaṇāni tīṇi 106
Bālavasanta 161
Bāhaṭṭhīni dve 38-9
Bāhusaccaṇcātigāthāya
maṅgalāni cattāri 114
Buddha 4, 5, 6, 156
Buddhakolāhalaṃ 102
Buddhavadanassa ādi 3
Buddhādīnaṃ
pūritapāramitā 111-2
Buddhādīnampi
pasamsanīyadhammo 125-6
Buddhādīnaṃ ovāde patiṭṭhāya
nibbānasaggaparāyaṇā
honti 112
Buddhānaṃ kathādosā nāma
natthi 81
Buddhā na ahetū sītaṃ
pātukaronti 109
Buddhā nāma sabbalokahitāya
uppajjanti 169
Bojjhaṅgā satta 71
Brahmacariyasaddassa
atthuddhārā 128

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Bha]

Bhagavato vacanapūjanatā 80
Bhagavā 91
Bhagā cha 92
Bhāvanamanuyuttassa
iriyāpathaniyamatā 213
Bhūta 209
Bhūtasaddassa atthuddhārā 139
Bhūta,sambhavesīnaṃ
visesatā 210-1

[Ma]

Māmsānaṃ vaṇṇādīni 36
Māmsā navapesisatā 36
Maṅgalaṃ tividham 99
Maṅgala 103-4
Maṅgalakolāhalaṃ 102
Maṅgalāni aṭṭhatimsa 130
Majjhimadesassa parimāṇāni 111
Majjhimanikāya 2
Maṇiratanāṃ 148
Matthaluṅgassa vaṇṇādīni 47
Manasikāraṇakosallaṃ
dasavidham 31, 56
Manussaratanāṃ 149
Manussaratanāṃ
aggamakkhāyati 149
Manussaratanāṃ duvidham 149
Manussā catubbidhā 103
Manopāgabbhiyaṃ
anekaṭṭhānaṃ 207
Mandamajjhimatikkha-
paññānaṃ bhāvetabbakālatā 31

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ma]	
Mahānhārū saṭṭhi	37
Mahāmaṇḍapa	81
Mahāvihārā aṭṭhārasa	80
Mahāsaṃvegavatthūni aṭṭha	201
Mahesakkhānaṃ ānubhāvena appesakkhā palāyimsu	138
Matāpituputtānaṃ aññamaññūpaṭṭhānāni pañca	115-6
Mātāpitūtīgāthāya maṅgalāni tīṇi cattāri pañca	117
Mānussī	194
Māsassa dhammassavanadivasā aṭṭha	215
Mitta	212
Mutamaṅgalam	99
Mutamaṅgalika	100
Muttānaṃ vatthissabbhantare ṭhitatā	55
Mudukaṭṭhikāni māṃsanissitāni catusaṭṭhi	38
Muddhaṭṭhi ekaṃ	38-9
Muni	151
Musāvādassa aṅgāni cattāri	21
Musāvādā veramaṇiyā phalāni	24
Mettānisaṃsa	141-2
Mettābhāvanāya vaḍḍhanatā	212
Mettābhāvanāya vasībhāvata	214
Mettāya dosappahānatā	198
Mettāya bhāvanākārā	208
Mettāya sattārammaṇatā	214

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ma]	
Medānaṃ thūla, kisasarīrassa maṃsādīni nissāya ṭhitatā	51
Me-saddassa atthuddhārā	86
Moneyyakolāhalam	102
[Ya]	
Yakanassa paññavanta, dandhapaññatā	42
Yathā vārivahā pūrā paripūrenti sāgaram	179
[Ra]	
Ratanaṃ duvidham	148
Ratana	143
Ratanattayassa upamāyo	11-2-3
Ratanattayassa kamo	11
Ratanasuttassa āṇā	150, 159, 160, 164
Ratanasuttassa upaddavānaṃ paṭighātātā	133, 138
Rati	194
Rasaharaṇī sattasahassāni	40
Ruṇṇasokādi attaparitā- panameva	180
Ruṇṇasokādi petānaṃ atthāya na hoti	181
Rūpa	65
[La]	
Lasikānaṃ asītisatasandhīnaṃ abbhantare ṭhitatā	54
Liṅgikaṃ	91
Licchavī	134

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[La]

Lokadhammā aṭṭha	71
Lokasammatanidhi	187
Lomānaṃ vaṇṇādīni	32
Lohitaṃ duvidhaṃ	50

[Va]

Vakkānaṃ okāsatā	41
Vakkānaṃ vaṇṇādīni	41
Vacīpāgabbhiyaṃ	
catuṭṭhānaṃ	207
Vajjī	134-5
Vatthi	55
Vana	160
Vanakusumapupphapūjāya	
nissando	167
Vara	161-2
Vasānaṃ vaṇṇādīni	53
Vikālabhojanassa aṅgāni	
cattāri	25
Vicikicchita	158
Vijjā	195
Vinaye ṭhite sāsanaṃ ṭhitaṃ	82
Vinayo duvidho	113
Vinayo nāma Buddhasāsanassa	
āyu	82
Vipassanāpabbāni tīṇi	28
Vimutti	195
Virati tividhā	119
Visuddhidevā	103
Vedanā tisso	65-6
Veramaṇisikkhāpada	15
Veramaṇī	15
Vesālī	135

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Samgha	6, 10
Samyuttanikāya	2
Samsaraṇalohitaṃ	50
Samsaraṇalohitassa byāpanatā	50
Sakkāyaditṭhi	175
Sakya	151
Sagga	143
Sacchikiriya	129
Satipaṭṭhānāni cattāri	67
Sattakkhattuparamo	156
Sattapaṇṇiguhādvāra	81
Sannicitralohitamhi	
vakkahadayādīni atemente	
sattā pipāsītā	50
Santoso dvādasavidho	122
Samathayānikaratanam	
duvidhaṃ	149
Samayasaddassa	
atthuddhārā	89-91
Samādhipabbāni dve	28
Samādhi sīlapadaṭṭhānā	62
Sampadā	195
Sammāsambuddharatanam	
sabbatopi aggamakkhāyati	149
Sammutidevā	103
Saraṇa	6
Saraṇagamana	6
Saraṇagamanā apāyaṃ na	
gamissanti	8
Saraṇattaya	3
Saraṇagamanabhedo duvidho	7

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Sarīrakiccaṃ katvā thūpaṃ	
patiṭṭhāpesuṃ	167
Savanampi dassanantveva	26
Saviññāṇakaratanāṃ	148
Saviññāṇakaratanāṃ	
aggamakkhāyati	148-9
Saviññāṇakaratanāṃ	
duvidhaṃ	149
Sānusandhikagāthā	105
Samaṇeragahaṭṭhasikkhā-	
padānaṃ bhinnatā	18-9
Samaṇerānaṃ sikkhāpadāni	
dasa	14
Sāmikā bhariyānaṃ	
saṅgaṇhanāni pañca	116
Sāvaka	153
Sāvakaṇḍāpāramippattaṃ	
aggamakkhāyati	149
Sāvajjo	7
Sāvattī	93-4
Sāsanotārassa maggabhūtata	4, 13
Sāsanotiṇṇapuggala	13
Sikkhā	15
Sikkhā tisso	15
Sikkhāpada	16
Sikkhāpadānaṃ visuṃ ekato	
samādinnaṭā	19
Siṅghāṇikānaṃ vaṇṇādīni	54
Sippaṃ duvidhaṃ	113
Silabbata	158

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Sīsakapālaṭṭhīni nava	38-9
Sugata	153
Sutamaṅgalaṃ	99
Sutamaṅgalika	100
Sutasaddassa atthuddhārā	86
Sundaraseṇāsanaṃ	
pamādaṭṭhānaṃ	123
Subhāsitaṭṭhācāya aṅgāni	
cattāri	114
Surāmerayamajjapamādaṭṭhā-	
nameva mahāsāvajjaṃ	19
Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā	
veramaṇiyā phalāni	24
Seṭṭha	151
Seṭṭha, brahmavihāra	214
Sedassa okāso nāma	
nibaddho natthi	50
Senāsanaṃ aṭṭhārassa	30
Semhamhi mandībhuṭe	
paramajjegucchagandhaṃ	
hoti	49
Sotāpannā tayo	156
[Ha]	
Hatthaṭṭhikāni catusaṭṭhi	38
Hadayaṭṭhi ekaṃ	38-9
Hadayaḷohitassa nānāvaṇṇatā	42
Hadayaṇṇa paññābahula-	
mandapaññatā	41-2
Hanukaṭṭhīni dve	38-9
Hitasukhāgamapattanaṃ	211

Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Nāmānaṃ anukkamaṇikā

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅkā

[A - Ā - U]

Akittipaṇḍita 107

Ajātasattu 80-1, 84

Anāgāmī 131, 214

Anāthapiṇḍika 14, 84, 94-6, 143

Anuruddhatthera 79

Aparagoyāna 103

Ayogharakumāra 107

Asokamahārāja 143

Ānandatthera 10, 76-8, 88,

95, 109, 131,

138, 146

Uggāhamānaparibbājaka 89

Uttarakuru 103

Upālithera 83

Usīraddhajapabbata 111

[Ka - Kha]

Kaṭamodakatissa 106

Kapilavatthu 14

Kassapabuddha 170

Kāsinagara 169

Kusināra 76-7

Kokālika 106

Kosalarāja 143

Khaṇḍadevī 106

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ga - Ca - Ja]

Gaṇḍānādī 95, 133, 136-7, 165

Gajaṅgalanigama 111

Gandhakuṭi 79

Gotamabuddha 97-8, 154, 170,

177, 178

Cakkavāḷa 104

Cātumahārājika 102, 119, 139

Ciñcamāṇavikā 106

Jambudīpa 101, 103-4,

143, 145, 149

Jayasenarāja 169

Jetarājakumāra 94-5

Jetavana 14, 79, 80,

84, 94-6, 98

[Ta - Tha]

Takkasilā 57, 166

Tapussa 7

Tāvatisa 102

Thūṇabrāhmaṇagāma 111

[Da - Dha]

Dīghavidassa 106

Dīpaṅkarabuddha 162

Devadatta 17, 106

Dhammadinnā (seṭṭhidhītā) 171

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Na - Pa - Pha]

Nāḷanda	83
Nimirāja	107
Paṇḍukambala	102
Pāvā (raṭṭha)	77
Pubbavideha	103
Phussa (bodhisatta)	169

[Ba - Bha - Ma]

Bārāṇasī	4, 133, 166-7, 171
Bimbisāra	108, 136-7, 143, 165, 171
Buddhaghosa	216
Brahmāyu	7
Bhaddālitthera	89
Bhallika	7
Malla (rāja)	76
Mallikādevī	108
Mallikārāma	89
Mahākappinarāja	112
Mahākassapatthera	7, 76-9, 82-4
Mahāgovinda	107
Mahāmāyā	91
Mahāsālā	111
Mahosadha	107
Māgadha	108, 171-2, 178, 181
Mātali	117
Migadāya	4
Moggallānatthera	149

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ya - Ra - La - Va]

Yaññadatta	17
Yamunānadi	95
Yasatthera	4
Rājagaha	79, 80, 83, 108, 111, 133, 136, 165
Rāhulatthera	14
Licchavī	133-4, 136-7, 165
Vidhura	107
Visākha (upāsaka)	119, 171
Vebhārapabbata	81
Vesālī	133, 135-8, 165, 168
Veḷuvana	98

[Sa]

Sakadāgāmī	131, 214
Sakka (devarāja)	91, 102, 106, 108, 116, 126, 138, 164-5, 171
Saṅkhabrahmaṇa	166-7
Sattapaṇṇiguhā	81
Samuddadatta	106
Sarabhaṅga	107
Sallavatī nadī	111
Sāriputtatthera	90-1, 107, 149, 205
Sāvatthī	14, 79, 84, 94-6, 111, 183
Sirimādevī	169
Sīhaḷa	64

Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]		[Sa]	
Sutasoma	107	Susīmapaccekabuddha	167
Sudatta	94	Susīmamāṇava	166
Suddhodana	91	Setakaṇṇikanigama	111
Sunetta	107	Sotāpanna	155-6
Subhaddaparibbājaka	76-7	Sopāka	62
Subhamāṇava	80, 85	Somadatta	17
Sumanamālākāra	108		

Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapoththakaṃ, Syā = Syāmapoththakaṃ,
Kaṃ = Kambojapoththakaṃ, I = Iṅgalisapoththakaṃ, Ka = kesuci
Marammapoththakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapoththakesu
dissamānapāṭho.

Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Aggi mutto = Aggi mukko (Sī)	106
Aghassa tāṭā = Ghātā (Sī), Vighātā (Syā)	9
Acapalatāti = Apagatamammanatāti (Syā)	24
Accanāraho = Ajjitabbo ajjanāraho (Sī), Ajitabbo ajināraho (Syā)	189
Acceyyotipi = Ajjeyyotipi (Sī), Ajayyotipi (Syā)	189
Ajīyantīti = Irīyanti gammantīti (Sī, Syā)	143
Aññattha tu = Aññadatthu (Ka)	8
Aṭṭhakkhaṇa = Sabbākkhaṇa (Sī, Syā)	141
Atikkamitvā = Atisitvā (Sī)	103
Atītasatthukaṃ = Atikkantasatthukaṃ (Sī)	93
Attato = Attanā (Syā, Ka)	116
Anappakā = Anappikā (Sī)	148
Aniyataniddeso = Aniyamaniddeso (Sī, Syā)	112
Aniyamituddesavacanāṃ = Aniyatuddesavacanāṃ (Ka)	154
Anupubbapadavaṇṇanā = Anupadavaṇṇanā (Sī)	104
Anussañkitā = Anissukitā (Sī, Syā)	24
Anekasandhiyamito = Anekasandhī sa mito (Sī)	40
Antogharajanānaṃ = Antoparijanānaṃ (Syā, Ka)	102
Apubbāpariyamiva = Apubbācarimamiva (Syā, Ka)	55

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A - Ā]

Abhitudanti = Atitudanti (Ka)	46
Abhirucanākāni = Abhirucitāni (Syā, Ka)	106
Amukhe = Adhomukhe (Sī, Syā)	55
Ayamassa = Iccassa (Sī)	2
Arahattaṃ pāpetīti katvā = Arahattaṃ pāpuṇanato (Sī)	112
Avuttampi = Vuttampi (Sī, Syā)	31
Asaṇṭhahamānāva = Tantūsaṃnahamānāva (Sī)	56
Āgilāyati = Ākilāyati (Syā, Ka)	53
Ārādhesi = Ārādhitam (Sī)	62
Āsane = Okāse (Sī, Syā)	138
Āhaṭṭā = Āharattā (Syā)	162

[I - U]

Ichito = Icchitabbato (Ka)	161
Ime no = Idam no (Syā)	176
Uttaripi = Uttarimpi (Sī, Syā)	110
Udarapaṭalam = Uparipaṭalam (Ka)	49
Uddissa diyyamānam = Uddissamānam (Sī, Ka)	175
Upanidhāpaññatti = Upanidhāyapaññatti (Sī, Syā)	88
Upādāpaññatti = Upādāyapaññatti (Sī, Syā)	88
Ubbahāpetvā = Uccārāpetvā (Sī, Syā)	206
Ubhosu passesu = Ubhatopasse (Sī, Ka)	144
Ussāde = Ussade (Sī)	179

[E]

Ekkanti = Ekāti (Sī)	65
Evaṃ = Etaṃ (Ka)	9
Evaṃ dānam = Evaṃvidhānam (Sī, Ka)	182
Evamatṭhappabhedañcīmaṃ = Evamatṭhappabhedañcīmaṃ (Sī)	72
Eva = Yeva ca (Sī), Yeva pana (Syā)	138

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[O]

Okāsalokavasena = Okāsalābhavasena (Sī)	213
Omakadesanāya = Lāmakadesanāya (Syā), Vilāsitadesanāya (Ka)	126
Olokenti = Ollokenti (Sī, Ka)	156

[Ka]

Kaṇḍamba = Gaṇḍamba (Sī)	111
Kataṃ = Kathaṃ (Sī), Katamaṃ (Syā)	4
Katanikkamanā = Katanikkhamanā (Sī)	154
Kayākayanti = Kayākkayanti (Sī), Kayokayanti (Ka)	179
Kālagatāti = Kālaṅkatāti (Ka)	179
Kintu = Kiṃ pana (Sī, Syā)	208, 211
Kintu nānaṃ = Kintu (Sī, Ka)	18
Kīva = Kiṃva (Ka)	186
Kuṭṭadārūni = Kuḍḍadārūni (Sī)	37
Kuṇṭhatiṇāni = Kuntatiṇāni (Sī)	32
Kusalo = Kusalī (Sī, Syā)	141
Koliyakhalisuvānavamathusadisam = Koliyakule suvānavamathusadisam (Syā, Ka)	46

[Kha - Ga - Ca]

Khattiyasseva = Cakkavattisseva (Syā, Ka)	147
Khīṇanti samucchinnam = Khīṇanti parikkhīṇam samucchinnam vā (Syā)	163
Gatā = Katā (Ka)	179
Gāthā = Katā (Sī)	105
Cariyā = Kiriya (Sī, Ka)	118
Ca = Vā (Sī, Syā)	120
Cāgavantatā = Bhagavantatā (Ka)	24
Cātakasakuṇam = Bhāsamānasakuṇam (Sī), Vātasakuṇam (Syā)	100

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Taṃ = Yaṃ (Sī, Syā)	147
Tato = Tato paraṃ (Syā)	203
Tato = Yato (Syā, Ka)	124
Tathāvidhaṃ = Tathāvidhiṃ (Ka)	155
Tanubhāvena = Patanubhāvena (Sī)	214
Tapussa = Tapassu (Sī)	7
Tampi = Tena puna (Syā)	160
Tassāyaṃ = Tatthāyaṃ (Ka)	28
Tiyojanappamāṇaṃ = Tiyojanasatappamāṇaṃ (Syā)	148
Tilaṃ vā = Tilavāhaṃ vā (Sī, Syā)	100
Tividhampi = Tividhaṃ cittaṃ (Syā)	130
Tena = Teneva (Ka)	19
Teneva = Tena (Sī, Syā)	158
Temetukāmā = Temitukāmā (Syā, Ka)	137

[Da]

Dakkhiṇāvisuddhibhāvaṃ = Dakkhiṇānaṃ visuddhibhāvaṃ (Syā)	153
Dadeyyunti = Dajjāti (Sī)	174
Dippati = Dibbati (Ka)	77
Dīghavaṭṭalikā = Dīghavaṭṭulakā (Sī), Dīghavaṭṭakā (Syā)	32
Dukkhassantakaro hoti = Dukkhassantaṃ karoti (Syā, Ka)	63
Duppadhaṃsitā = Appadhaṃsitā (Sī)	23

[Dha - Na]

Dhammarajjadāyajjaṃ = Dhammarajje dāyajjaṃ (Syā), Dhammadāyajjaṃ (Ka)	84
Dhātuto = Dhātuso (Sī)	61
Na karoti = Na samācarati (Sī, Syā)	120
Na passati = Passati (Syā)	203
Na vañceyya = Na vambheyya (Syā)	211
Niyyātito = Niyyādito (Sī, Syā)	95
Niyyāso = Nīyāso (Sī)	49

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Na]

Niyojakoti = Viniyojakoti (Sī)	11
Nirodhetīti = Nippotheṭīti (Syā, Ka)	6
Nivatto = Nijjhatto (Syā)	59

[Pa - Pha]

Paṁsukampi = Paṁsukūlampi (Sī, Syā)	144
Pakkuthita = Vikkuthita (Sī)	47
Paggahaṇena = Paggahaṇana maggaḥhalena (Sī)	203
Paccāsīsamānā = Paccāsimsamānā (Sī, Syā)	171
Paccekaḥbuddhasammukhato = Paccekaḥbuddhe sammukhā (Syā)	112
Pañcagativānanena = Pañcagativānena (Syā)	128
Pañcaṅgadasaṅga = Pañcaṅgaatṭhaṅga (Sī), Pañcaṅgaatṭhaṅgadasaṅga (Syā)	187
Pañcavidhattaṁ viññāyati = Paccattaṁ paññāpīyati (Sī), paññattaṁ paññāpīyati (Syā)	18
Paṭipajjissāmi = Paṭipajjāmi (Ka)	116
Paṭhamam = Ekam (Syā)	194
Paṇḍantīti = Paṇḍentīti (Sī)	104
Pamajjantānam = Pamajjanā (Sī), Pamajjamānānam (Syā)	198
Paritāpanamattameva = Paritāpentā (Syā)	181
Parissamena = Pariyāpannena (Ka)	114
Parūparodhaviṇṇaṭṭam = Parapāṇūparodhaviṇṇaṭṭam (Sī, Syā)	113
Paharitaḥkhaṇa = Paharaṇakḥkhaṇa (Syā)	19
Pucchānīyamaḥkaraṇam = Pucchāya ninnayaḥkaraṇam (Sī, Syā)	95
Puññanidhivibhavaṁ = Puññanidhibhogaṁ (Syā)	190
Puññāni = Puññanidhi (Syā)	191
Puññāniyeva = Puññanidhiyeva hoti (Syā)	191
Pekkhanam = Pekkhaṇam (Sī)	125
Phaluppattinisedhako = Phaluppattinibandhako (Ka)	151
Phenaḥpupphulaḥka = Phenaḥbubbulake (Sī), Phenaḥpubbulake (Syā)	46
Phoṭṭa = Pothita (Ka)	145

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ba]

Balibaddhoti = Balivaddoti (Sī)	91
Bālavasantoti = Bālavassānoti (Syā)	161

[Bha]

Bhavataṇhāchedo = Bhavataṇhupacchedo (Sī, Syā)	67
Bhecchati = Chejjati (Sī)	72
Bhedanamhi ca vayadhammaṃ = Dhammamhi vayadhammī ca (Ka)	40

[Ma]

Mahākosātakikosakasadise = Rattakosātakīkosakasadise (Syā, Ka)	48
Mithunabhūtaṃ = Vidhānabhūtaṃ (Sī, Ka)	183
Milātabakulapupphavaṇṇantipi = Milātaka-ākulipupphavaṇṇantipi (Sī, Ka)	48
Muggasūpyataṃ = Muggasuppatāṃ (Sī, Syā)	202
Muṇḍāraṃ = Muddhāraṃ (Sī)	144
Muttanti = Matthaluṅganti (Sī, Syā)	29
Mettākhyāṃ mānaṃ = Mettāmānaṃ (Sī), Mettāsaṃkhyāṃ mānaṃ (Syā)	212
Modaka = Moraka (Sī, Syā)	106

[Ya]

Yaṃ vā taṃ = Yaṃ vā pana taṃ (Sī)	181
Yaṃ vuttaṃ = Yaṃ puṭṭhaṃ (Ka)	60
Yathā gato = Yāthāvato (Sī, Ka)	164
Yathābhūtaguṇena = Yathābhūtañāṇena (Syā)	197
Yamassa = Yaṃ imassa (Sī, Syā)	158
Yāpeti = Yāti (Sī)	206
Yāya = Yāya nivātavuttitāya (Syā)	121
Yāvadeva = Yāva (Sī, Syā)	7
Yena samantato = Yena samannāgato samantato (Syā)	145

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ra]

Ratananti na sijjhati = Ratananti sijjhati (Sī, Syā)	150
Rattimuṭṭhānadassinā = Rattinuṭṭhānadassinā (Sī), Rattim anuṭṭhānadassinā (Syā)	117

[Va]

Vatthuvijjam = Vatthuvijjam khetavijjam (Ka)	202
Vā = Tu (Sī, Syā)	50
Vāyamitabbaṭṭhānasaññite = Vāyamitabbayuttaṭṭhānasaññite (Syā, Ka)	67
Viddhamṣitarajam = Viddhastarajam (Sī)	129
Vivaṭekapassam = Vivarekapassam (Syā), Vivaram ekam passam (Ka)	41
Visesatthappakāsato = Visesatthappakāsano (Syā)	13
Vissakammunā = Vissukammunā (Syā)	81
Vihaṅgavirutehi = Vihagavirutehi (Sī)	94
Vihatandhakāro = Hatavihatandhakāro (Syā), Tirobhāvitandhakāro (Ka)	11
Viharitukāmo = Vihātukāmo (Sī, Syā)	215
Vihaggamattam = Vihimattam (Ka)	32
Vuttamaṅgalāni = Yathāvuttamaṅgalāni (Ka)	130
Vuttānam = Vuttatthānam (Sī)	128
Veṭhaka = Vedhaka (Syā)	38
Vediyake = Vedisake (Ka)	127

[Sa]

Sa cāyam = Svāyam (Syā)	121
Sañciccātikṣamanam = Sañciccānatikṣamanam (Sī, Ka)	159
Sattārammaṇam = Satte ārabhanti (Sī, Ka)	18
Satikaporiso = Sādhikaporiso (Syā, Ka)	184
Sabbākārenāpi = Ādarenapi (Sī), Sabbādarenapi (Syā)	29
Sabbe = Na te sabbe (Syā)	196
Saddhāmattakena katassa = Saddhāmattakajanitassa (Syā)	127
Samacita = Samupacita (Sī), Samapīta (Syā)	193

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Samadhivāsita = Samādhivāsita (Syā)	10
Sampaṭiggahākāra = Sampaṭicchanākāra (Sī)	85
Samāpesi = Samādapesi (Ka)	140
Sammā = Samaṃ (Sī)	176
Sammā āgatā = Samāgatā (Sī, Syā)	176
Samuppāditapīṇito = Samuppāditapītiko (Sī)	11
Sarakkhepādīhi = Sarasatthādīhi (Sī)	18
Sātthakamevāti ce = Samānādhikaraṇabhāvoti ce (Syā)	8
Sādiyato = Asādiyituṃ (Sī)	26
Sāsanam = Lekham (Syā)	137
Sikkhāpetunti = Sikkhitunti (Sī, Syā)	166
Sītāharaṇādikatham = Sītāharaṇādikam bāhirakatham (Syā)	99
Sīlādiguṇayuttam = Pañcasīlādiguṇayuttam (Ka)	149
Sīlādisuddhiyā = Sīlavisuddhiyā (Sī)	216
Suṭṭhu = Suṭṭhu vā (Sī, Syā)	143
Suttattayavasena = Suttantanayavasena (Ka)	60
Supupphitaggasākho = Suphussitaggasākho (Ka)	161
Subuddhipubbikā = Santuṭṭhipubbikā (Sī)	118
Suvaṇṇabhiṅkāram = Suvaṇṇabhiṅgāram (Syā)	147
Seyyathidam = Seyyathāpi (Sī, Ka)	146
So = Yo (Ka)	145
Sotthittham = Sotthattham (Sī, Ka)	164
Sopi = So hi (Ka)	155

[Ha]

Hi = Yāni (Sī, Syā)	146
Hitasukhāgamapattanāvasena = Hitasukhādhigamanapattanāvasena (Syā)	211
Hiyyo = Hīyo (Sī)	172

Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Gāthāsūci

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā	Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
Akkosaṃ vadhābandhañca	126	Kodhaṃ vadhitvā na	
Ajjāpi tu abbochinno	1	kadāci socati	126
Aṭṭhipuṭe aṭṭhipuṭo	40	Ko me vandati pādāni	96
Atisītaṃ ati-uṇhaṃ	117	Kosalānaṃ puraṃ rammaṃ	94
Adāsi me akāsi me	180	Khuddakānaṃ gambhīrattā	1
Anayaṃ nayati dummedho	107	Gahakāraka diṭṭhosi	3
Anupubbavavatthāne	3	Cātuddiso appaṭigho ca	
Anekajāṭisaṃsāraṃ	2	hoti	124
Ayañca kho dakkhiṇā dinnā	181	Cittikataṃ mahagghañca	143
Allacammaṭaṭṭicchanṇo	35	Ciraṃ jīvantu no ñātī	178
Asādhāraṇamaññesaṃ	190	Cetiyamhi ca saṃghe vā	188
Ahu atītamaddhānaṃ	125	Taṃ taṃ atthamaṭṭhānaṃ	91
Ārabhitvāna amataṃ	23	Tagarañca palāsena	188
Itthā dhammā anitthā ca	129	Taṃ kammaṃ kataṃ sādhu	109
Imaṃ khuddakapāṭhassa	216	Tasmāhaṃ kātumicchāmi	1
Uttamaṃ vandaneyyānaṃ	1, 216	Tasmā hi taṃ amatamabbhuta-	
Ulūko maṇḍalakkhiko	127	mariyakantaṃ	215
Ekapupphaṃ yajitvāna	189	Tasmā hi ne namasseyya	115
Ekampi ce pāṇamaduṭṭhacitto	141	Tassānubhāvato khippaṃ	216
Evaṃ dadanti ñātīnaṃ	175	Tāya naṃ pāricariyāya	115
Evampi atthakusalena		Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ	216
tathāgatena	215	Tāvassunihito santo	186
Eso nidhi sunihito	189	Tirokuṭṭesu tiṭṭhanti	173
Kinṇu te akaraṃ dhīro	108	Te ca tattha samāgantvā	176
Kinṇu te akaraṃ bālo	107	Danto dantehi saha	
Kuṇapaṃ kuṇape jātaṃ	40	purāṇajāṭilehi	171
Kena kattha kadā kasmā	3	Diṭṭhe dhamme ca yo attho	89

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
Dīghamajjhimasamyutta	2
Dhīraṃ passe suṇe dhīraṃ	108
Natthi satto naro poso	61
Na divā soppasīlena	117
Na pacchato na purato	99
Nayaṃ nayati medhāvī	108
Navanhārusatā honti	37
Navapesisatā maṃsā	36
Nidānasodhanaṃ katvā	3
Nidhi vā ṭhānā cavati	186
Nimittato lakkhaṇato	60
Pakatiyā ca yaṃ vajjaṃ	13
Paṭipāṭiyaṭṭhīni ṭhitāni koṭiyā	40
Payogaṅgasamuṭṭhānā	13
Pahūte annapānamhi	174
Pāṇātipātapabhūti	13
Pāṇātipāto	
adinnādānaṃ	120
Pūtimacchaṃ kusaggena	106
Bālaṃ na passe na suṇe	107
Brahmāti mātāpitaro	155
Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ	91
Bhagī bhajī bhāgī vibhattavā iti	91
Bhaggarāgo bhaggadoso	92
Bhāgyavā bhaggavā yutto	91
Bhāsivā nidhikaṇḍassa	183
Bhedābhedaṃ phalañcāpi	3
Bhoge saṃharamānassa	117
Mattāsukhapariccāgā	168
Mayi cittaṃ pasādetvā	127

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
Yaṃ Buddho bhāsati vācam	114
Yato yato sammasati	61, 69
Yathā pubbuḷakaṃ passe	70
Yadā have pātubhavanti dhammā	3
Yassa dānena sīlena	187
Yava Buddhoti nāmampi	216
Yekeci Buddhaṃ saraṇaṃ	
gatāse	8
Ye gahaṭṭhā puññakarā	117
Yena yattha yadā yasmā	13, 169
Yena vuttaṃ yadā	
yattha	132, 197-8
Ye sattasaṇḍaṃ pathaviṃ	
vijetvā	141
Yojetabbaṃ tato yuttaṃ	14, 25
Yodha sītañca uṇhañca	117
Yo sukhaṃ dukkhato adda	66
Yo have balavā santo	126
Rājato vā duruttassa	185
Vacasā manasā ceva	31
Vaṇṇayanto samuṭṭhānaṃ	76
Vatthu kālo ca okāso	20
Vināsayati assaddhaṃ	89
Vuḍḍhiṃ vepullataṃ pattarī	94
Vuttaṃ yena yadā yasmā	76
Satehi pañcahi katā	84
Saddhammabahumānena	1
Sa devalokā cavitvā	127
Sabbadānaṃ dhammadānaṃ	
jināti	118
Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ	94
Sabbe dhammā anattāti	65

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā	Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
Sabbe saṅkhārā aniccāti	64	Subhāsitaṃ uttamamāhu	
Sabbe saṅkhārā dukkhāti	66	santo	114
Samavāye khaṇe kāle	89	Selo yathā ekagghano	129
Sādhāraṇānaṃ sabbesaṃ	13	So ñātidhammo ca ayaṃ	
Suññāgāraṃ paviṭṭhassa	61	nidassito	182